НАЈДАН ПАШИЋ

ТЕМЕЉИ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

НАЈДАН ПАШИЋ
ТЕМЕЉИ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Издавач
Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
Београд, Јове Илића 165
Тел: 011 30 92 999
www.fpn.bg.ac.rs
fpn@fpn.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Драган Симић, Декан Факултета политичких наука

Уредници
Проф. др Вукашин Павловић, Емеритус
Проф. др Милан Јовановић

Лектура и коректура
Оливера Величковић

Тираж
300 примерака

ISBN
978-86-6425-046-7

Припрема и штампа
Чигоја штампа, Београд

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

НАЈДАН ПАШИЋ
ТЕМЕЉИ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Уредници:

Проф. др Вукашин Павловић, Емеритус

Проф. др Милан Јовановић

Београд,
2018.

ФПН

ГОДИНА

ФАКУЛТЕТ
ПОЛИТИЧКИХ
НАУКА

Монографија је приређена поводом обележавања
50 година рада Факултета политичких наука
у знак сећања на једног од оснивача и првих декана
проф. др Најдана Пашића

Садржај

НАЈДАН ПАШИЋ: СВЕСТРАНИ ПОЛИТИКОЛОГ

НАЈДАН ПАШИЋ: ПЛОДАН СТВАРАЛАЦ

РЕЧ УРЕДНИКА

Факултет политичких наука ове 2018. године обележава 50 година од добијања данашњег назива и уласка у састав Универзитета у Београду. Формиран 1960. године под називом Висока школа политичких наука, био је прва високошколска установа у области политичких наука не само у тадашњој Југославији, него у читавом источноевропском социјалистичком свету. Период дужи од пола века потврђује значај подухвата генерације оних који су систематско изучавање политичких наука у нашем друштву започели 1960, а само осам година касније, 1968. године, трансформисали високу политичку школу у савремену образовну установу на којој се студирају политичке науке у складу са најбољим стандардима и искуствима на универзитетима у свету.

Научни скуп посвећен обележавању 90 година од рођења и две деценије од смрти професора Најдана Пашића, једног од оснивача Факултета политичких наука и првих декана, одржан је на нашем факултету 22. маја 2017. године. Скуп је био посвећен осветљавању његовог доприноса утемељењу политичких наука, академској институционализацији политиколошког образовања и истраживања у Србији и Југославији. Саопштења наших уважених колега професора из старије, средње и млађе генерације потврдила су да је професор Најдан Пашић, неспорно, био један од најугледнијих предводника своје генерације која је поставила темеље наше високошколске институције.

Период од пола века под академским кровом нашег угледног Универзитета у Београду довољно је дуг да се објективно процени допринос сваког припадника наше факултетске заједнице. Ако неки појединац у тако дугом периоду и превиди, или под притиском времена и промена заборави колики је тај допринос, то никако не може факултет као институција. Све институције, највише образовне, јесу или треба да буду трезори историјског

памћења сопственог развоја, како би се уважавало све оно добро што је постигнуто и како би се увећале способности да се на тој основи даље развијају и унапређују. Овогодишњи јубилеј је право време за дужна сећања и оправдано заслужена признања.

Један од оних који су обликовали ову кућу, о томе постоји општа и неупитна сагласност, био је и професор Најдан Пашић. Незахвално је сажимати његов по много чему динамичан и богат живот. За ову прилику издвајамо три круга чињеница.

Први је импозантно кретање у каријери. Професор Најдан Пашић био је активни члан револуционарне омладине, новинар, оснивач и уредник НИН-а, дипломата, судија и председник Уставног суда Србије, директор Института друштвених наука. Радио је у низу државних и политичких институција. Највећи део професионалног ангажмана, међутим, провео је у научно-истраживачким установама и на универзитету. Након факултетске дипломе, врло брзо је, са само 27 година, постао предавач на предмету Увод у друштвене науке на Правном факултету. Био је, заједно са колегом Радославом Ратковићем, први изабрани професор на Високој школи, а затим и на Факултету политичких наука. Био је један од првих декана нашег факултета и човек изузетно високог угледа у нашој и међународној академској заједници. Тридесет пет година касније напустио је наставу и са Факултета политичких наука отишао у пензију, али није престао да се бави научним радом и да прати живот и учествује у активностима факултета. Ови штури подаци показују да је Најдану Пашићу академска заједница била професионално сидриште, први позив и животно опредељење. Упркос томе, он није био тип кабинетског професора него истраживач са јасним друштвеним и политичким ангажманом, публициста и истакнути стручњак у државним институцијама.

Други биографски круг тиче се научног опуса. Летимичан поглед на библиотечке одреднице говори о више од 900 јединица са његовим именом – права мала политиколошка библиотека. Сви научни радови концентрисани су у три научна поља и јасно оцртавају његово истраживачко интересовање. Ту је, најпре, усредсређеност на феномен савремене државе. Низ парцијалних студија о феноменима етатизма, својине, децентрализације, бирократије, милитаризма, јавне својине уобличени су у студији *Класе и политика*. Иако писани у оквиру марксистичких парадигми, пажљиви читалац види да професор Пашић апсолутно не робује класном и економском детерминизму и феномен државе и политике изучава у ширим историјским и културолошким контекстима. Наредно поље је усмерено на изучавање упоредне политике. То је наговештено још докторском дисертацијом посвећеном јавним корпорацијама, и данас актуелној теми, а настављено

компаративним студијама политичких система клонећи се шематизираних класификација и инсистирајући на контекстуалном проучавању националних система у компаративној димензији. Најзад, ту је и поље изучавања различитих институција, процеса и феномена политичког система СФР Југославије – од локалне самоуправе, преко односа законодавне и извршне власти, функционисања федерације, интереса, политичког организовања, асиметричне аутономије у Србији, националног питања, итд. У свим наведеним областима, проф. др Најдан Пашић је, као ретко ко, био у контакту са трендовима у политикологији у свету, о чему сведоче бројни скупови и радови објављени у иностранству, чланство у управним телима међународних политиколошких асоцијација, гостовања и предавања на бројним универзитетима у свету и литература на коју се позивао.

Трећи биографски круг је професор Пашић као личност. Памтимо га као човека који је подстицао и усмеравао, велике енергије, онога који је имао талента да окупи и мотивише друге. У расправама је увек био темељито припремљен говорник и пажљиви саговорник. Најзад, памтимо га као човека са посебним смислом за хумор, који је на чудан начин био неспојив са његовом увек озбиљном појавом.

Историја забележи неке људе као сведоке у стварању институција и присутне на неким догађајима. Оснивачима назива само појединце који су имали визију и били на правом месту у право време. Професор Пашић је био од таквих. Требало је имати знања, вештине, енергије и политичке храбрости да се осмисли и реализује пројекат институционализације политикологије у систему политичког монизма. Уградивши научну каријеру, радни век, утемељујући програм, усмеравајући друге да прате корак са светом, он је допринео да се конституише и развија Факултет политичких наука на прави начин. Протекло време је на најбољи начин верификовало његов допринос утемељењу политичких наука код нас. Убеђени смо да ће и време пред нама само у још већој мери потврдити трајну вредност његовог доприноса теоријским и научним дисциплинама којима се бавио. Својим делима допринео је да се наша модерна политичка наука афирмише и буде призната у кругу друштвених наука како на Универзитету у Београду, тако и у ширим регионалним и међународним академским просторима.

Наша обавеза је да кажемо да су наши оснивачи поставили добре темеље који су издржали пробу времена. Оставили су нам у наслеђе кућу у којој су генерације наставника изградиле каријере и провеле радни век, а више хиљада дипломираних студената потврдиле квалитет знања добијеног на Факултету политичких наука. Зато нашим оснивачима треба да искажемо поштовање и захвалност на сваки начин.

Ова монографија представља скроман допринос тим настојањима. Главни део њеног садржаја чине ауторизована излагања учесника са поменутог прошлогодишњег скупа посвећеног професору Пашићу и његовом делу.

Књига је конципирана тако да је подељена у четири целине.

Прва је опширни интервју који је проф. др Најдан Пашић дао Другом програму Радио Београда. Определили смо се да публикујемо управо овај текст из два основна разлога. Факултет је покренуо процес дигитализације најзначајнијих дела наших угледних професора, али и без тога монографске студије професора Пашића штампане су у тиражима који су данас недосежни и доступни су заинтересованим читаоцима. Интервју у овом делу монографије својеврсна је фреска животног пута, професионалног ангажмана, сублимирани исказ научних интересовања, преглед најважнијих студија, отисак једног времена са проблемима, идејама како то решавати. Разговор је настао у предвечерје процеса о којима је толико писао Н. Пашић. Упућени читалац, онај који зна контекстуалне факторе, лако ће запазити упозорења на надолазеће претње које су разориле Југославију и систем у који је Н. Пашић уткао свој животни и професионални ангажман. Читалац ће исто тако упознати Пашићев списатељски језик, теоријску аргументацију, теоријске домете, али наравно и заблуде, условљене пре свега временом у коме је живео и стварао.

Други део монографије посвећен је сећањима сарадника и у неку руку студената професора Најдана Пашића. Из различитих углова, са различитим сензибилитетом сарадници се сећају Н. Пашића као директора, уредника, професора и декана, утемељивача политикологије, истраживача, политичара и публицисте. Ова лична сећања употпуњују слику о Н. Пашићу као човеку спремном да помогне, подржи, луцидном познаваоцу квалитета оних са којима сарађује, њихових интересовања и домета које усмерава на заокруживање архитектуре програма политичких наука упућујући их на бављење различитим дисциплинама, међународном сарадњом, истраживањима.

Трећи део садржи шест монографских прилога који проблематизују најзначајнија поља у научном интересовању и опусу Н. Пашића. Јавне корпорације, савремена држава, упоредна политика, класе и политика, национално питање и национализам, интереси и конфликти, политичко организовање, локална демократија, посебности југословенског федерализма, централна поља ових темата вертикале су које држе методолошку матрицу професора Пашића као политиколошког мислиоца и истраживача. Указивањем на важност тих тема, изузетно актуелне ставове, судове и анализе које он износи пре неколико деценија, показује се не само обухват феномена политика које је проучавао, него и њихово тестаментарно важење.

Последњи део ове монографије је детаљна библиографија радова професора Пашића. Урађена и публикована поводом 70. годишњице живота и рада, а сада допуњена, она је драгоцено документарно сведочење о свестраности и плодности Н. Пашића као политиколога. Десетине монографија, стотине прилога у зборницима, научним часописима, на различитим језицима, интервјуи, публицистички радови употпуњују слику о Н. Пашићу као активном делатнику како у политикологији тако и у актуелној политици.

Овакав издавачки подухват не би успео без сарадника, поштовалаца и колега проф. др Најдана Пашића који су дали своје прилоге за ову монографију. Али иза овог, јавности видљивог, доприноса стоји и труд низа појединаца који су помогли реализацију овог пројекта. Колега проф. др Славиша Орловић упутио нас је на Милоша Јевтића. Овај бард наше публицистике приредио је и уступио Факултету политичких наука интервју са професором Најданом Пашићем. Мр Милош Лончар уступио је библиографију радова штампану поводом 70 година живота и рада проф. др Најдана Пашића, коју је ажурирао и приредио за штампу. Доценткиња др Милица Јевтић пронашла је телевизијске снимке и фотографије. Нела ел Кхоју дизајнирала је плакат, а Маријан Живановић осмислио је и реализовао аудио-визуелни прилог емитован на научном скупу посвећеном раду и научном опусу проф. др Најдана Пашића одржаног на ФПН 25. маја 2017. године. Породица професора Најдана Пашића, уступила је фотографије из породичних албума. Јавни сервис Радио телевизија Србије, АД Политика и Филмске новости уступили су нам фотографије и снимке из своје архиве. Свима њима се захваљујемо на несебичној помоћи, саветима и сугестијама које су допринеле да монографија садржајно и визуелно изгледа онако како заслужује сећање на дело и допринос Најдана Пашића утемељењу политикологије и оснивању Факултета политичких наука.

„Није лако дати неки резиме сопственог живота док тај живот још траје... После то раде други", рекао је професор Најдан Пашић у интервјуу који следи. Нама је припала част и обавеза да будемо „други". Јавност, поштоваоци дела и сарадници цениће да ли би прошли суд професора Н. Пашића.

ИНТЕРВЈУ НАЈДАНА ПАШИЋА ДРУГОМ ПРОГРАМУ РАДИО БЕОГРАДА 7. ЈАНУАРА 1981. ГОДИНЕ

Најдан Пашић 1922–1996

Није лако дати неки резиме сопственог живота
док тај живот још траје... После то раде други.

Најдан Пашић

НАЈДАН ПАШИЋ: ВЛАСТ ЈЕ НУЖНА, АЛИ ОПАКА СТВАР!

Милош Јевтић

Предлажемо да разговор започнемо питањем о Вашем досадашњем животу. Како бисте, рецимо у једном аутобиографском казивању, окарактерисали свој досадашњи животни пут? Који догађаји и датуми могу да се сматрају прекретничким, дакле посебним и одређујућим? Да ли је било личности којима, да тако кажемо, дугујете захвалност за подстицаје па и усмерење? Уосталом, коју линију свог животописа можете да издвојите као линију континуитета која се и данас дограђује и богати?

Најдан Пашић

Није лако дати неки резиме сопственог живота док тај живот још траје... После то раде други.

Ипак, у сваком животу има и прекретница и раскрсница и тако даље, па је тако тога било и у мом животу. То је, уосталом, карактеристично и за живот целе наше генерације, генерације којој ја припадам.

Када сам ја у питању, необично је да је од једног студента ветерине испао професор политичких наука... И то је, одговарам на Ваше питање, једна од прекретница, односно један важан заокрет. У ствари, када сада погледам уназад, чини ми се да има неколико момената у животу који су били значајни за моје коначно опредељење и за овај животни пут који сам прошао.

Прво, у такве моменте убрајам моје приступање напредном омладинском средњошколском покрету. Било је то у шестом разреду гимназије.

Тада сам био у Београду, у Трећој мушкој београдској, садашњој Осмој. У ствари, у тој школи сам почео да се бавим, да тако кажем, писањем. Деловао сам у нашој ђачкој дружини „Јавор" и сарађивао сам у тадашњим омладинским публикацијама – „Зори", „Новом средњошколцу" и „Средњошколском алманаху", где сам и објавио нешто што би се могло назвати политичким есејем, под називом „Наш пацифизам".

Онда, после рата је за мене, али и за моју генерацију, био рад у „Младом борцу"... У ствари, већ 1944. године, значи још је рат трајао, у ослобођеном Београду окупила се група младих људи, која је издавала „Млади борац". И тај лист је за кратко време успео да се афирмише и стекне глас једног доброг омладинског листа. За таквим успехом смо после дуго чезнули и носталгично га се сећали. Све у свему, то је био један врло успео новинарски подухват. У ствари, тај период је био сигурно значајан у мом личном формирању. Мислим да је то било нарочито значајно и што сам тада склопио пријатељства са једном групом људи, са којима сам остао трајно везан, све до данашњих дана, иако, нажалост, неки од њих почињу да нестају.

Мислим да је врло значајан био и утицај који сам примио као слушалац Института за друштвене науке... Директор Института био је Борис Зихерл. Настава на том институту биле су, у ствари, прве организоване последипломске студије. Иначе, кадровски одабир је био врло строг. У ствари, полазници су били само млади истакнути партијски интелектуалци, односно, могло би се рећи, перспективни кадрови, и то из свих република и покрајина. За мене, и за већину тих полазника, то је била прва и права шанса да се, заиста, посветим студијама.

Милош Јевтић

Ко су били наставници?

Најдан Пашић

На Институту друштвених наука предавачи су били истакнуте личности политичког и научног живота... Историју, историју наше партије, предавао је Моша Пијаде, а историју СКП(Б) Вељко Влаховић, и тада је то био важан предмет. Филозофију је предавао Макс Баће, док је предавања из области економије држао Борис Кидрич, и тако даље. Са Института је изашао већи број људи који су касније обављали важне задатке у нашем јавном и политичком животу и нашој публицистици, као и у друштвеним наукама.

3

ВИША ПАРТИСКА ШКОЛА ПРИ ЦК КПЈ
„ЂУРА ЂАКОВИЋ“
Бр. 1364
21-VII 1953 год.

P O T V R D A

Ovim se potvrdjuje da je drug Najdan Pašić bio redovan slušalac Instituta društvenih nauka u vremenu od 1 februara 1949 do 1 marta 1951 godine, te da je isti završio sa sledećim uspehom:

Filozofija..........lo (deset)
Politička ekonomija..... 9 (devet)

Ovu potvrdu izdaje Viša partiska škola "Djuro Djaković" prema dokumentima koje je nasledila od Instituta društvenih nauka.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Sekretar,
(Dinić Milovan)

Милош Јевтић

Да ли је у свим тим годинама било и неких утицаја?

Најдан Пашић

Питате ме и о утицајима... Било их је много, разуме се. На првом месту је била литература, односно књиге које сам читао... Рецимо, још у предратном периоду код мене се развило доста изражено интересовање за, да тако кажем, друштвено-политичку проблематику. И много сам читао Скерлића, и то његове литерарне радове, али и ове друге. Сећам се колико ме је импресионирала биографија Светозара Марковића. После сам читао и ово што је о њему писао Маслеша. Читао сам много и Слободана Јовановића. Једна од књига из тих, подвлачим, гимназијских година која ми је остала у сећању била је „Аграрна политика" Мије Мирковића. То је била изванредно луцидна анализа конкретних проблема југословенског села, односно, кроз то и читавог тадашњег југословенског друштва.

После рата су, разуме се, дошле друге књиге, самим тим и други утицаји... Међутим, што се тиче личног утицаја, посебно много дугујем Милентију Поповићу. Сматрам да сам, кажем то са поносом, његов ученик, па и следбеник! Мислим чак да је он и врло непосредно утицао на мој животни пут.

Милош Јевтић

Шта то значи?

Најдан Пашић

Милентије Поповић, док је био главни и одговорни уредник „Наше стварности", позвао ме је на сарадњу. И у том часопису сам први пут објавио један већи текст, односно приказ књиге А. Бевана, мали есеј... И после мог одласка у дипломатску службу, као и по повратку, сарађивао сам са њим, највише у „Нашој стварности". У једном периоду – то је било у време наше драматичне идејне конфронтације са стаљинизмом – „Наша стварност" је имала на том теоретском плану врло значајну улогу, нарочито у нашем ослобађању од стаљинистичких догми, схватања и тако даље.

Посебно смо, уз Милентија, разрађивали проблематику државе у социјализму. Ми смо већ онда употребљавали термин „држава у социјализму"... И о тој проблематици, иако сам, нешто раније, писао о томе, објавио сам свој први велики рад, односно есеј. Иако је од тада прошло више од 30 година, данас сам поносан на тај рад, који је посвећен Стаљиновом изопачавању теорије о држави. Тај рад објављен је у часопису „Комунист".

Милош Јевтић

'Комунист' је тада био часопис!?

Најдан Пашић

Да, тада је „Комунист" излазио као часопис... У редакцији су биле најзначајније личности. Био је, на првом месту, друг Тито, затим Кардељ и Бакарић. У ствари, пола Политбироа је било у редакцији тог часописа... И објавити у таквом часопису један дужи рад, односно чланак, то је стварно било нешто што, заиста, аутора испуни радошћу и поносом... То је за мене било, не кријем, огромно охрабрење. У ствари, то је, можда, био и преломни моменат да дефинитивно кренем у том правцу. Ето, то су били ти значајни моменти.

ENTRALNI KOMITET
...ZA KOMU... ...SLAVIJE
...LENJE ... ...SLOVE
Br. 172-3/133
16.XI 196V god.
BEOGRAD

NOVINSKO IZDAVAČKO PREDUZEĆE
"KOMUNIST"

Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

U prilogu akta dostavljamo vam rešenje o postavljenju druga Najdana Pašića za glavnog i odgovornog urednika časopisa "Socijalizam", saglasnost vaše radne organizacije i novčane podatke.

Istovremeno vas molimo da jedan primerak rešenja o postavljenju uručite drugu Pašiću..

NAČELNIK,
Vukša Drago

Милош Јевтић

Рекли смо у почетку – а и Ви сте, указујући на значајне датуме, то споменули – да сте, већ као гимназиста, били активни у омладинском покрету. Које су Вас могућности тог ангажмана привукле? У којој мери је таква делатност била везана за политику, а колико, опет, за културу, спорт и друге активности? Такође, како су Ваше генерације доживљавале Хитлерове и уопште фашистичке претње? Уосталом, какву сте будућност очекивали – и за себе и за отаџбину?

Најдан Пашић

То време, непосредно пред рат, било је посебно богато догађајима. Тада су настајали велики душевни преломи, да тако кажем, не само код појединаца, него код читавих генерација. И у таквим условима изванредном брзином се ширио омладински покрет, посебно средњошколски и студентски покрет... И то је почело, у великој мери, да даје и тон политичком животу, како у земљи тако и, посебно, у Београду.

Милош Јевтић

Шта је Вас привукло том и таквом омладинском покрету?

Најдан Пашић

Мене су у омладински покрет највише привукли људи који су се налазили у том покрету. Иначе, по свом социјалном пореклу и класном положају нисам био предиспониран да кренем тим путем. Међутим, треба

имати у виду расположење и основна опредељења читавих генерација интелектуалаца у нашој земљи у том периоду, али и шире, у Европи. Тада је била присутна лева оријентација, која је обухватала ангажман на плану разрешавања светских социјалних проблема и слично. То је широко захватило интелигенцију.

Милош Јевтић

Колико се у та схватања уграђивала и све јаснија фашистичка претња?

Најдан Пашић

Свакако, претећих фашистичких опасности били смо свесни, али, нажалост, само делимично. Веровало се да је однос снага у свету много неповољнији за фашизам, односно да је Хитлер један авантуриста, који ће врло брзо добити по носу чим се озбиљне силе буду умешале, а нарочито ако буде ушао у рат и Совјетски Савез. У ствари, веровало се да ће све то врло кратко трајати и да ће се брзо разрешити. Били смо спремни да прихватимо то пркошење Хитлеру и фашизму и његовим изазовима... И у том погледу били су врло карактеристични омладински скупови, на којима су се, са смелошћу, прихватале пароле: „Боље рат него пакт!", „Боље гроб него роб!". У ствари, мислим да је из таквог расположења и проистекло све оно што је дошло до изражаја већ у првим данима окупације... И тај масовни, херојски отпор и та тврда воља да се фашизму каже – Не!, чак и онда када су Хитлерови тенкови били овде и када је Београд био излепљен прогласима са листама стрељаних, обешених и тако даље.

Милош Јевтић

Шта је све млади човек – сада спомињете и окупацију – у то време могао да чини да би се супротставио непријатељу? Шта је за Вас и за Ваше истомишљенике – а сад помињете да је Београд био пун младих који су тако мислили – подразумевао отпор? Како су стизале вести, и то нас занима, о ослободилачкој борби?

Најдан Пашић

Разуме се да је сваки крај Југославије имао свој доживљај окупације и своју борбу, односно услови у којима су наши народи доживели и преживели окупацију и народноослободилачку борбу били су различити... И у истом крају они су се мењали у току те четири бурне и тешке ратне године.

Милош Јевтић

Како је било у Београду?

Најдан Пашић

У Београду је, као што је познато, отпор почео одмах, још 1941. године... Постојале су широке акције пружања отпора окупатору, разуме се на оне начине на које се то могло чинити. Пре свега, то су биле саботажне акције, укључујући подметање пожара, лепљење антиокупаторских парола и слично. Све је то указивало да дух отпора није сломљен. Пошто се терор, стално пооштравао, услови за отпор били су све тежи... Због тога је велики део најбољих кадрова отишао у партизане.

Онда, дошле су велике провале, нарочито она 1942. године, када су разбијене готово све организоване везе у Београду. Тада је страдао велики број руководећих кадрова, посебно из круга омладинских руководилаца, и тако даље. Иако је Београд тада био кадровски ослабљен, никада дух отпора није био сломљен!... И само се тако може и објаснити оно што се испољило после 1944. и, нарочито, 1945. године, односно како је Београд прихватио долазак партизана. Тада се и народ масовно прикључио.

Милош Јевтић

Сада смо код новог времена, да тако кажемо. Какви су били почеци тог новог времена, времена слободе, могло би се и тако рећи? Такође, шта је Вас определило да у то време студирате права, која сте ванредно похађали? Како се тада студирало? Уосталом, како се обнављао Универзитет у тек ослобођеном Београду?

Најдан Пашић

То је било време масовног радног и стваралачког ентузијазма који је захватио све, све редом. И моја породица није била у том погледу неки изузетак... И мајка и сестра отишле су да беру кукуруз у Срему. Ја сам радио у „Младом борцу”.

Милош Јевтић

А студије?

Најдан Пашић

Сви смо очекивали, и то са великим нестрпљењем, отварање факултета... Међутим, за многе од нас који смо већ били ангажовани у разним активностима, како у омладинској организацији тако и на другим странама, није било пожељно да се испољава интересовање за студије. Знам за многе случајеве који су – када неко изрази жељу да би хтео да се посвети студијама – наилазили и на осуду. Једино што се допуштало било је, како се тада говорило, студирање уз рад. И заиста, то је било стварно студирање уз рад, односно нису биле прво студије па онда рад, него обратно – прво

рад, а тек онда студије. Можда то изгледа сада мало кратковидо, али, са гледишта ондашњих потреба земље то је било оправдано. У ствари, сматрало се да је студирање било приватна ствар... Нисам једном чуо: „Друже, шта ти дајеш на свом основном радном месту, шта дајеш решавању проблема овог тренутка?" Они мање строги знали су да додају: „За студије ће бити времена ..."

Милош Јевтић

Како је било на факултетима?

Најдан Пашић

Живот на самом универзитету био је врло интензиван. Факултети су са великим амбицијама приступили реализацији концепције новога, прогресивног универзитета, из кога ће излазити марксистички образовани кадрови.

Такође, на факултетима је била велика мука са уџбеницима. Требало је уложити много труда да би се обезбедила одговарајућа наставна грађа. Отуда, одржавани су стално неки састанци. На њима су неки млади људи истрчавали на катедру сваки час. Чак су читали и неке своје песме...

У таквој сфери развила се врло чврста омладинска организација, организација Народне омладине, која је – као студентска омладина – веома много значила, више него што данас значи. Тада је та широка омладинска организација, и СКОЈ у њој, заиста држала ствари у својим рукама, и то у пуном смислу речи.

Милош Јевтић

Како је данас?

Најдан Пашић

Данас више значи партијска организација!

Милош Јевтић

Како сте се Ви у таквој ситуацији сналазили?

Најдан Пашић

Видео сам себе у улози радног човека, који би се, пошто има неку сигурну материјалну егзистенцију, могао да бави и политичким радом, али и оним што њега лично интересује. Још пре рата сам се више интересовао за друштвена питања... И рат је дошао да скрати поступак, тако да сам, уместо два, завршио само један факултет.

Милош Јевтић

Ви сте одмах после ослобођења радили у Уједињеном савезу омладине Србије, УСАОС-у, и били главни уредник првог омладинског листа у Србији, 'Млади борац'... Каква су у то време била задужења младих? За које се идеје и вредности, и то нас занима, залагао 'Млади борац', који је, како сте и сами рекли, био врло утицајан у то време?

Најдан Пашић

„Млади борац" је био омладинско гласило, у најбољем смислу те речи. И мислим да му је име одлично одговарало. Био је млад по саставу редакције, али и по духу... У ствари, био је и врло борбен. Заправо, ми који смо радили у „Младом борцу" веровали смо да радимо један од најважнијих послова на свету. Отуда, смо се, са толико предaности, прихватали свих тих задатака, покушавајући да створимо заиста модеран лист, тесно повезан са омладином.

Можете да мислите, рат траје на све стране, цела земља порушена, а ми се са таквим еланом бацили на то да створимо дописничку мрежу „Младог борца" у целој републици. Такође, имали смо своје сталне дописнике на свим омладинским радним акцијама... И тако смо допринели да се те радне акције, на неки начин, овековече, да се запамти дух који је владао у омладинским радним бригадама на Руднику, на Црном врху и другде, као и да се сачувају ликови ударника.

Милош Јевтић

Значи, имали сте дописнике који су извештавали о догађајима у свим деловима Србије?

Најдан Пашић

Да, пратили смо све... У ствари, то сада слободно тврдим, „Млади борац" је био једна изванредна школа, новинарска, и то у правом смислу те речи... Да није било „Младог борца" и искуства које је тамо стечено и духа који је тамо створен, не би после било ни НИН-а, односно не би било неколико познатих пера нашега новинарства.

Милош Јевтић

Шта је у то време било основно задужење младих?

Најдан Пашић

То се изражавало у неколико општих, али у суштини врло садржајних парола. Рецимо, посебно је актуелна била парола – *Све за фронт, сви на фронт!* Заиста, много младих је било на фронту, док су сви остали

настојали да допринесу успеху фронта. Онда, широко је била прихватана и парола – *Нема одмора док траје обнова!* Ја и сада њу често понављам. И сада се, на неки начин, друштво стално обнавља. Међутим, онда је то стварно било нешто са чиме је живела цела земља. Такође, цела млада генерација прихватала је, и то одмах, најтеже послове. Дакле, било је то једно изузетно доба, а изузетни су били и задаци, и то велики и крупни задаци.

Милош Јевтић

Ви сте Резолуцију Информбироа, боље рећи историјску 1948. годину, доживели као студент, али и као политички активиста и новинар. Како је све то изгледало – тада? Какво је било расположење комуниста, а какво, опет, народа? У чему се све огледа, гледано и очима сведока тих збивања, али и човека који се научно бави политичком историјом, историјско значење овог догађаја? Уосталом, како новим генерацијама треба објашњавати значење те 1948. године, заиста историјске?

Најдан Пашић

То је тема која би требало да код нас буде предмет врло озбиљних истраживања и изучавања... Мислим да је она вишеструко значајна и да су, отуда, значајне и поуке које се могу извући из тога периода.

Треба схватити да је тај сукоб дошао, може се и тако рећи, као гром из ведра неба како за огромну масу скојеваца тако и за чланове Партије, али и за читаво наше друштво. У ствари, то се уопште није очекивало. Сви смо срцем и душом прихватали Совјетски Савез као прву земљу социјализма... Уопште нисмо слутили да ће у једном критичном тренутку доћи ударац са те стране. Међутим, то су били тренуци када се показала права снага наше револуције, односно њена дубока аутентичност и укорењеност у народу. Показало се да је то била револуција која је себи крчила пут сопственим снагама. Отуда, Стаљинова интервенција није могла да успе, иако је било неких људи који нису могли ни да претпоставе да се Југославија може одржати на ногама. Дотад није било случаја да се неко успротивио Стаљину и да није страдао због тога, односно да није био бачен на колена.И у светској штампи нико није давао изгледа Југославији. Истицало се да не може опстати. Поједини су сматрали да ће се то херојство завршити трагично, пре свега за руководство, затим и за Партију, самим тим и за земљу која се у то упустила.

Милош Јевтић

Како су се осећали млади, односно Ви и Ваши пријатељи?

Најдан Пашић

Разуме се, пошто смо сви ми били, да тако кажем, чиста срца у односу на Совјетски Савез, оптужбе које су биле објављене у оним писмима за сваког од нас су доживљене као лаж, чиста лаж. То је за нас била најгора клевета... У почетку смо веровали да ће временом и сам Стаљин схватити да је у заблуди. И онда је полако долазило растрежњавање. Стаљинова бахатост, као и совјетског руководства тога времена, помогли су да се народу отворе очи. У ствари, оно што се тада говорило у Москви није могао да прихвати баш ниједан поштен Југословен, да не говорим о борцима и комунистима. Рецимо, када су дошла у јавност директна вређања, не само наше партије, него и наших народа, самим тим и жртава које су они дали у револуцији, затим када се чуло о томе да је наше руководство банда шпијуна и убица, као и да југословенски допринос у рату није ништа већи него допринос других, рецимо Бугара, онда се код људи, код народа, родио револт.

Милош Јевтић

Шта као поуку данашње генерације треба да имају у виду кад говоре о 1948. години?

Најдан Пашић

Пре свега, треба да виде колика је аутентична снага наше револуције. Онда, треба да схвате да смо тада успели да и у тој ситуација нађемо излаз у који ни наши најбољи пријатељи нису веровали. Важно је увидети каква је тада била снага народа... Тога треба да будемо свесни и сада пошто пролазимо кроз периоде, и још ће их, слутим, бити, када ће бити неопходна слична свест – и народа и сваког појединца! Отуда, мислим да је поука Информбироа и за свакога од нас, али и за друштво у целини, врло значајна... Због тога се треба враћати том времену, не због некаквог тријумфа, већ због тога што морамо да сачувамо веру у сопствене снаге.

Милош Јевтић

Скоро три деценије смо са самоуправљањем и у самоуправљању. Да ли је, већ у почетку, било јасно да се ради о остваривању дуготрајног сна радништва? Како сте Ви, као млади универзитетски предавач (у то време сте предавали Увод у друштвене науке), предвиђали развој самоуправљања?

Најдан Пашић

Ја сам сада, припремајући се за наш разговор, листао наше документе из тог времена, а имам и нека аутентична лична сећања. Мислим да је свест о значењу самоуправљања сазревала брзо, и да је то можда најбољи доказ мисаоне креативности наше револуције.

Рекао сам да сам читао раније материјале, политичке и законодавне, али и радове наших водећих политичара, друга Тита, Едварда Кардеља, Милентија Поповића, Владимира Бакарића и других, из тог времена. И изгледа скоро невероватно како се у тим документима, политичким, рецимо из 1951. и 1952. године, види како је кроз револуцију сазревала свест о основним циљевима социјализма... Човек се запрепасти када види да су у тим расправама већ педесетих година зреле и далекосежне те идеје о самоуправљању. Већ тада смо схватали самоуправљање као полазну тачку за радикалну трансформацију читавога друштва.

На крају крајева, довољно је прочитати онај говор друга Тита – срећом, сачуван је и на тракама – поводом доношења Закона о предаји државних и друштвених предузећа на управљање радним колективима. У њему он даје јасно целу основну друштвену суштину самоуправљања и пројекцију нашег развоја на самоуправним основама. Говорио је о томе да је то програм за читаву историјску епоху која је пред нама.

И заиста, врло брзо се изграђивао тај концепт, али не концепт самоуправљања као палијативне мере која поправља положај радника у материјалној производњи – даје им већи утицај у расподели дохотка – него као концепт фундаменталне револуционалне мере на којој се гради читав друштвени систем.

Да бих потврдио вредност малопре споменутог Титовог програмског говора, поредио бих га програмом који је донет 1958. године на Седмом конгресу, у коме нема ниједне нове идеје коју смо развили и касније применили у пракси, рецимо које су дошле до изражаја у уставним текстовима из 1963. и 1974. године. Такође, те почетне идеје се уочавају и у Закону о удруженом раду. Дакле, Тито је тада већ јасно све елаборирао, што је касније само разрађивано. То је интересантан феномен, који би требало анализирати. Тада ће се уочити наше ослањање на искуства револуције. И ту се потврђује да није накнадно исконструисана теза да самоуправљање има своје праве корене у револуцији и да није тачно да нас је на тај пут гурнуо Стаљин...

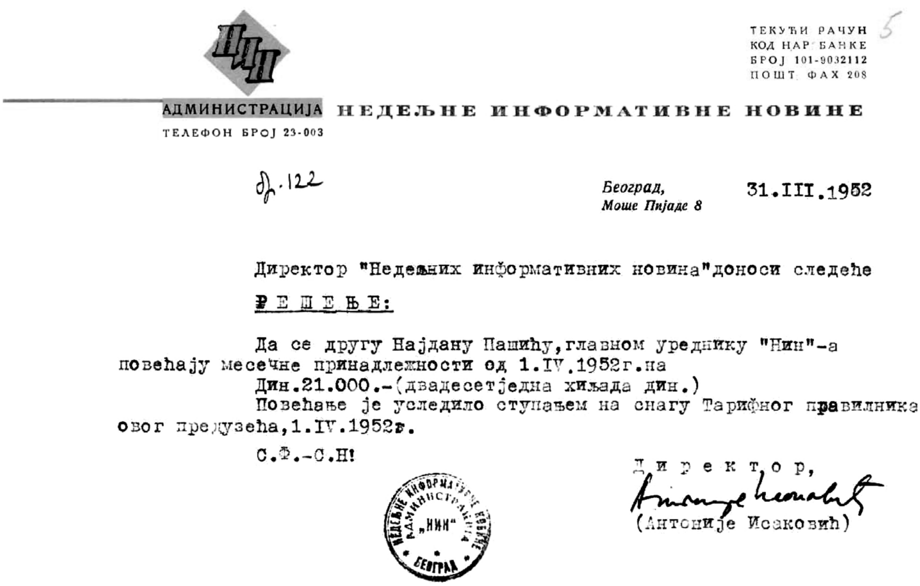
Милош Јевтић

Рекли смо у почетку, Ви сте оснивач НИН-а, и у самом настајању и данас угледног и утицајног недељника, који је у извесном смислу наставио традиције предратних прогресивних недељних информативних новина. Било је јасно како је публика одмах прихватила тај недељник. Рецимо, и ја могу да будем сведок као један од читалаца, од самог почетка. Свакако, прихватили смо то гласило као извор нових идеја и савремене мисли. Како се родио НИН?

Која је интелектуална платформа окупила чланове редакције? Уопште, какво је тада било стање у нашим информативним гласилима?

Најдан Пашић

Коинциденцијом, водимо овај разговор баш на дан тридесетогодишњице НИН-а – 7. јануара 1951. године појавио се први број НИН-а. У ствари, НИН је, на неки начин, изузетан, али не и случајан феномен. Очигледно, били су створени услови да се појави нешто као НИН. Питате како се родио НИН... Конкретно, реализован је случајно!

ТЕКУЋИ РАЧУН КОД НАР. БАНКЕ БРОЈ 101-9032112 ПОШТ. ФАХ 208

АДМИНИСТРАЦИЈА НЕДЕЉНЕ ИНФОРМАТИВНЕ НОВИНЕ
ТЕЛЕФОН БРОЈ 23-003

Бр. 122

Београд, Моше Пијаде 8 31.III.1952

Директор "Недељних информативних новина" доноси следеће

РЕШЕЊЕ:

Да се другу Најдану Пашићу, главном уреднику "Нин"-а повећају месечне принадлежности од 1.IV.1952г. на Дин.21.000.-(двадесетједна хиљада дин.)

Повећање је уследило ступањем на снагу Тарифног правилника овог предузећа, 1.IV.1952г.

С.Ф.-С.Н!

Директор,
(Антоније Исаковић)

Милош Јевтић

Ипак?

Најдан Пашић

Тадашње друштво се налазило на историјском прелому... Није могло даље да развија онакву штампу какву смо имали у претходном периоду, која је, може се тако рећи, копирала – помало, или не помало, по мени чак подоста – штампу на Истоку, нарочито совјетску штампу, иако је постојала и извесна традиција наше ратне штампе.

Истина, постојала су и наша официјелна гласила, какви су били „Борба" и „Политика". Међутим, ти велики листови су били сувише униформисани, били су увек у строгој официјелној фразеологији, са дугачким и, чинило

ми се, досадним чланцима. У текстовима су се стално понављали неки званични ставови. Онда, није било довољно слика живота, који је у тим годинама бујао.

И настао је НИН. У ствари, НИН је у почетку био „Млади борац”, али на вишем степену и у новим условима... Поновићу, да није било „Младог борца” не би било ни НИН-а. Том новом гласилу, односно НИН-у, од почетка је пришло, поред младоборачког језгра, и седам-осам одличних младих новинара који нису били у екипи „Младог борца”. И сви смо чинили језгро новог листа... Трудом свих нас настао је тај нови лист!

То је била чудна, необична ситуација. У тренутку оснивања нико у редакцији није био старији од 28 година, укључујући и главног уредника.

Милош Јевтић

И како сте деловали?

Најдан Пашић

Били смо смели и уверени у исправност ствари за које се боримо. Ми нисмо, при томе, веровали да можемо да направимо неке велике политичке грешке, највише зато што смо радили истински добронамерно.

И поред тога, некада смо били под оштрицом критике. Иако је Ђилас покренуо кампању против НИН-а, ми смо остали у том уверењу, и то нам је дало снаге да не поклекнемо, да се не разбијемо и не разиђемо.

Са НИН-ом се није могло другачије. Били смо свесни да се лист може растурити, али смо били уверени да треба и даље да правимо лист онако како смо почели... Цела екипа је у томе била сложна! И одржали смо се...

Милош Јевтић

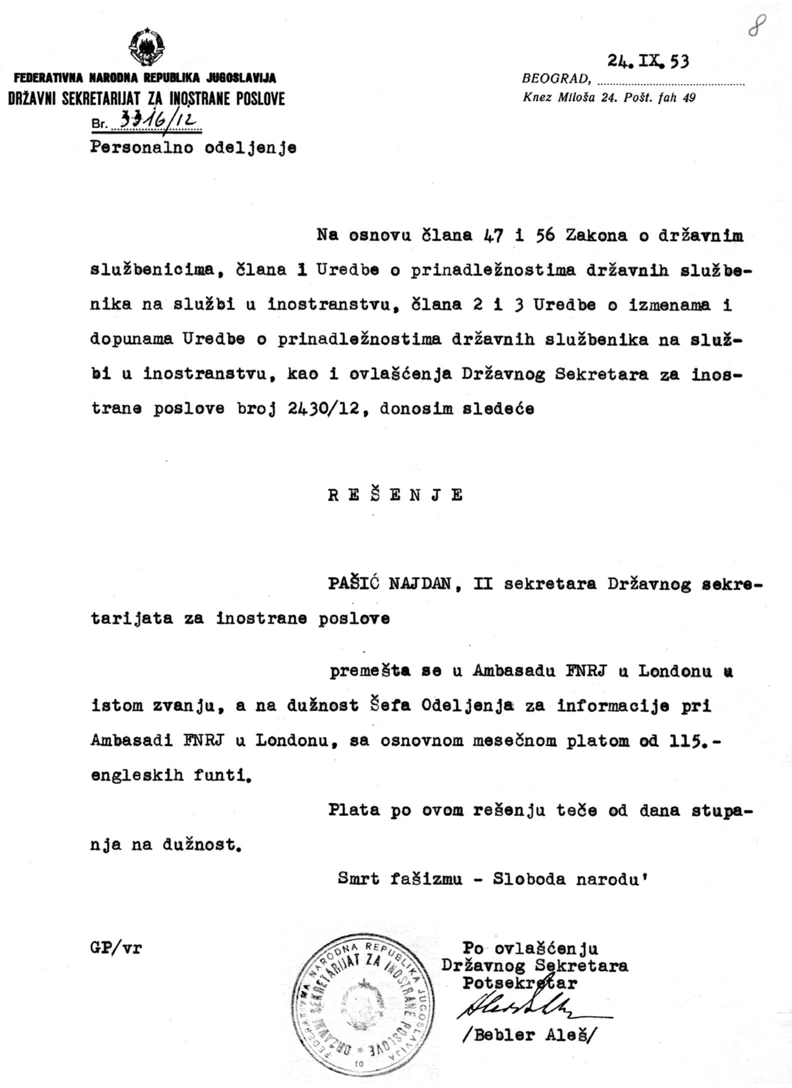
Једно време били сте у Енглеској, као дипломата. Какве су тада биле обавезе званичних југословенских представника, посебно у једној тако традиционалној земљи каква је Енглеска? Да ли су већ биле отклоњене – а то је средина педесетих година – предрасуде о нашој земљи, односно нетачне или полутачне информације о једној слободној, самосталној комунистичкој земљи?

Најдан Пашић

О Југославији у то време, у Енглеској, али не само у њој, већ уопште у иностранству, мислило се – колико је мени познато, а ја сам у ово могао да се уверим лично, и то на врло непосредан начин – уобичајеном блоковском логиком.

Постојала су тада два доминантна блока у свету. И у једној земљи од тих блокова дошло је до побуне. И та земља је екскомуницирана. Ништа није, отуда, било природније очекивати него да ће та земља, пошто више не

може да припада овоме блоку, да се сутра или кроз коју годину прикључи оном другом блоку. Сматрало се да, поготово у Европи, нема места за неку земљу која хоће да води неку своју ванблоковску политику.

8

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
DRŽAVNI SEKRETARIJAT ZA INOSTRANE POSLOVE
Br. 3316/12
Personalno odeljenje

BEOGRAD, 24. IX. 53
Knez Miloša 24. Pošt. fah 49

Na osnovu člana 47 i 56 Zakona o državnim službenicima, člana 1 Uredbe o prinadležnostima državnih službenika na službi u inostranstvu, člana 2 i 3 Uredbe o izmenama i dopunama Uredbe o prinadležnostima državnih službenika na službi u inostranstvu, kao i ovlašćenja Državnog Sekretara za inostrane poslove broj 2430/12, donosim sledeće

R E Š E N J E

PAŠIĆ NAJDAN, II sekretara Državnog sekretarijata za inostrane poslove

premešta se u Ambasadu FNRJ u Londonu u istom zvanju, a na dužnost Šefa Odeljenja za informacije pri Ambasadi FNRJ u Londonu, sa osnovnom mesečnom platom od 115.- engleskih funti.

Plata po ovom rešenju teče od dana stupanja na dužnost.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu'

GP/vr

Po ovlašćenju
Državnog Sekretara
Potsekretar
/Bebler Aleš/

Због тога је на Југославију гледано са извесним симпатијама... Ценило се што се она усудила на један лудачки, али храбар корак супротстављања Стаљину. У исто време на Југославију се гледало и са извесним сажаљењем, пре свега због тога што се очекивало да ће се, по логици ствари, мало-

-помало наћи у кругу земаља Атлантског пакта, односно земаља које су се налазиле у западном блоку... Такве су биле симпатије и жеље у односима према Југославији.

Морам да укажем да су изражена неразумевања била распрострањена, нарочито у Лабуристичкој партији Велике Британије. У ствари, и раније сам знао да смо баш са лабуристима имали главне невоље, пошто су веровали да ми не прелазимо на позиције британског лабуризма. Заправо, били су разочарани због тога што, како су они увиђали, не прихватамо њихов пут, него смо имали неке своје идеје. Веровали су да ћемо их прихватати као учитеље... Отуда су били огорчени, реаговали су организовањем велике кампање против нас.

Међутим, много су значиле Титове посете... Једна је била још почетком 1953. године. Онда, и други руководиоци су долазили, рецимо друг Кардељ... И почели су се успостављати контакти. Значило је много и то што су се отворила врата за међународну комуникацију. Много људи из наше земље долазило је у Енглеску. И енглески туристи почели су да долазе у Југославију.

Временом се у Енглеској почело схватати да је Југославија земља која има посебну, другачију друштвену реалност. И тако су у Енглеској почели да прихватају Југославију као особиту и трајну чињеницу у политичкој и друштвеној стварности савремене Европе и савременог света.

Дакле, требало је доста времена да се промене првобитна схватања у једној таквој држави, која је у то време на одређени начин господарила светом, дуго „кројила капу" толиким земљама и толиким народима.

Милош Јевтић

Ви сте се науци потпуно и, рекли бисмо, коначно посветили по повратку из дипломатије. Докторирали сте још док сте били у Лондону. По повратку у земљу, убрзо сте били изабрани за професора Београдског универзитета, односно тадашње Високе школе политичких наука. Чиме су обележене те две деценије Вашег наставног и научног рада, који и сада траје? Да ли Вас је рад са студентима подстицао на научна истраживања? На које сте друштвене појаве посебно упућивали своје слушаоце? Уосталом, како сте налазили склад између та два поља – науке и наставе, која су, иако сродна, ипак и посебна?

Најдан Пашић

Висока школа политичких наука, која је основана 1960. године, представљала је једну нову појаву у нашем високом школству. Иако је од почетка имала ранг, да тако кажем, факултета, није одмах била у саставу Београдског универзитета.

Висока школа политичких наука била је првих седам-осам година углавном окренута образовању наших партијских и других политички ангажованих кадрова, углавном оних ратних, који нису стигли да се редовно школују и којима је требало дати на један систематичан начин шире образовање, друштвено, марксистичко и политичко.

Најдан Пашић у Лондону 1953. године

Влајку Беговићу и директору Хилмији Хасанагићу придружили смо се професор Ратковић и ја. Само је та четворка професора била стални наставни кадар.

Да и то кажем, био сам једно време и предавач на Правном факултету, разуме се хонорарни предавач, што ми је помогло да унапредим педагошко искуство. Био сам изабран, на основу неких већ објављених радова, али без оне уобичајене процедуре, за ванредног професора одмах. Тада је ванредни професор постао и Ратковић. Ми смо се, професор Ратковић и ја, развијали уз помоћ угледних професора са Београдског универзитета који су у нашој школи били хонорарно ангажовани.

Најдан Пашић и Радослав Ратковић

У нашој школи су биле уведене дисциплине којих није било на факултетима и високим школама. Ја сам се, рецимо, нашао у ситуацији да предајем предмет који се уопште није предавао у Југославији, ни на једном факултету друштвених наука. То су били упоредни политички системи.

Питали сте и о наставном и научном раду. У тој ситуацији одлично су се повезивале наставне обавезе са научним радом, односно са радом на научној обради појединих проблема.

Претварањем Високе школе у Факултет политичких наука све је било другачије. Тада се потпуно мењао и наш научни рад и наш однос према настави.

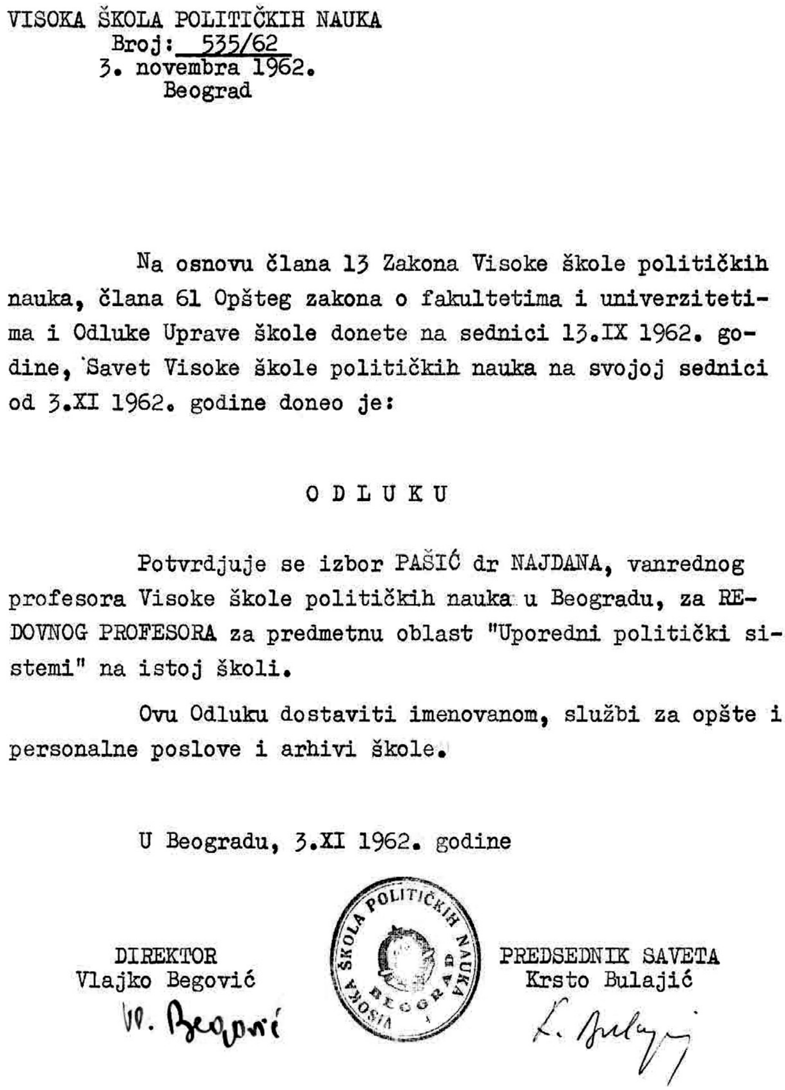
Милош Јевтић

Које су промене биле најуочљивије?

Најдан Пашић

На Факултету политичких наука афирмисали смо политичке науке као важну групу научних дисциплина, која је требало посебно да се негује. То је било важно за једно демократско друштво какво је било наше... Настојали смо, и мислим и успели, да целокупну проблематику друштвеног развоја не сведемо само на марксистичку друштвену теорију, нити на, углавном,

оквире класичног јуристичког програма, већ смо се ослањали и на политичку економију и, посебно, на филозофију.

VISOKA ŠKOLA POLITIČKIH NAUKA
Broj: 535/62
3. novembra 1962.
Beograd

Na osnovu člana 13 Zakona Visoke škole političkih nauka, člana 61 Opšteg zakona o fakultetima i univerzitetima i Odluke Uprave škole donete na sednici 13.IX 1962. godine, Savet Visoke škole političkih nauka na svojoj sednici od 3.XI 1962. godine doneo je:

O D L U K U

Potvrdjuje se izbor PAŠIĆ dr NAJDANA, vanrednog profesora Visoke škole političkih nauka u Beogradu, za REDOVNOG PROFESORA za predmetnu oblast "Uporedni politički sistemi" na istoj školi.

Ovu Odluku dostaviti imenovanom, službi za opšte i personalne poslove i arhivi škole.

U Beogradu, 3.XI 1962. godine

DIREKTOR
Vlajko Begović

VISOKA ŠKOLA POLITIČKIH NAUKA BEOGRAD

PREDSEDNIK SAVETA
Krsto Bulajić

Милош Јевтић

Предлажемо да овај део разговора завршимо питањем, можда превише деликатним и прерадозналим. То је питање о просторима и суштинама Ваше научне мисли. Како би се, ако је могуће, у сопственом избору, али и популарно, могла дефинисати научничка делатност Најдана Пашића?

Најдан Пашић

Мене су највише привлачила отворена и контроверзна питања у области политичке организације социјалистичког друштва... Таквих питања је било на претек.

У разним периодима бавио сам се и широком лепезом разних питања везаних за развој политичког система у једном социјалистичком друштву, за питања о развоју самоуправљања, посебно односом самоуправљања и политичких институција.

У једном дугом временском периоду преокупирала ме је и проблематика државе, државе у социјализму, као и њене могуће бирократизације, која води у изрођавање, мислим на ексцесне појаве које су се родиле, готово законито, у одређеном типу продукционих односа.

Даље, занимао ме је много и однос између владајуће класе у економском смислу речи и непосредних носилаца политичке власти, односно професионалног политичко-управљачког слоја. И то сам доста подробно обрадио у својој књизи „Класа и политика". То је један проблем који је врло јасно наговештен већ у делима класика марксизма, али касније није довољно изучаван.

И још увек ми је то омиљена тема – однос нормативног и стварног у социјализму. То је питање коме мора непрекидно да се посвећује највећа пажња, јер живимо у друштву које претендује да свесно усмерава свој развој. Једно од оружја тог свесног усмеравања јесте и нормативна сила државе или других субјеката, самоуправних субјеката. Та могућност да се нормативним актима регулишу друштвени односи може да вуче, што врло често ради, на политички субјективизам, стварајући опасне бирократске илузије да се све може решити нормативним актима, односно да је важна ствар утерати живот у неке нормативне калупе. То доводи да се норме не извлаче из живота, него се животу натурају норме!... И ми смо дуго плаћали, још увек у конкретним стварима плаћамо данак тим илузијама. У ствари, мислимо да је важно донети закон, верујући да се тада решавају сви проблеми. И сада постоји широко уверење да је довољно, да тако кажем, склепати неки самоуправан споразум и да ће се тако, дакле на самоуправни начин, регулисати друштвени односи. Мислим да потцењивање објективних закона и њиховог значаја не само да нисмо прихватили, него нисмо још ни разумели! И зато мислим да је то стално актуелна и изазовна тема за нашу политичку и друштвену науку уопште.

Онда, у последње време, има већ четири-пет година, бавим се, и то доста интензивно, проблематиком интереса и њихове артикулације. Постало је, у ствари, све очигледније да је самоуправљање изазвало праву револуцију у сфери изражавања и артикулисања интереса, да је створило хиљаде

осамостаљених центара друштвеног и политичког одлучивања и да се поставља као кључни проблем даљег демократског развоја, како се самоуправно усклађује, повезује и како се, да тако кажем, постиже нужна синтеза која обезбеђује онај свесно прихваћени основни правац друштвеног развоја. Из те области сам објавио књигу „Интереси, институције, идеологије", на којој и даље радим, припремајући ново, проширено издање. Мислим да је прилично проширим.

Мислим да је и Кардељ писао о тој теми у „Правцима развоја политичког система социјалистичког самоуправљања", што представља подстрек за све нас... У ствари, мислим да треба још анализирати како се изражавају и остварују интереси у нашем политичком систему. Према томе, могу се и разликовати политички системи, а не, како се обично сматра, само по броју политичких партија. У ствари, где год политичке партије воде главну реч у систему то је систем партијских монопола, то је плурализам партијских монопола, чак ако има и више партија. Међутим, нешто је сасвим друго по своме значењу и својој демократској садржини ако постоји плурализам самоуправних интереса. То је актуелна тема иако је недовољно анализирамо и тумачимо. Отуда, нисмо ни урадили све оно што је требало урадити. Када говоримо о интересу класе, о интересу удруженог рада, о интересу основне организације удруженог рада, о приватним интересима, о личним интересима и слично, неопходно је, ако хоћемо категорију интереса да користимо као једну фундаменталну категорију и инструмент научне и политиколошке анализе, да учинимо нешто да је и научно више фундирамо, да је прецизније дефинишемо и тако даље.

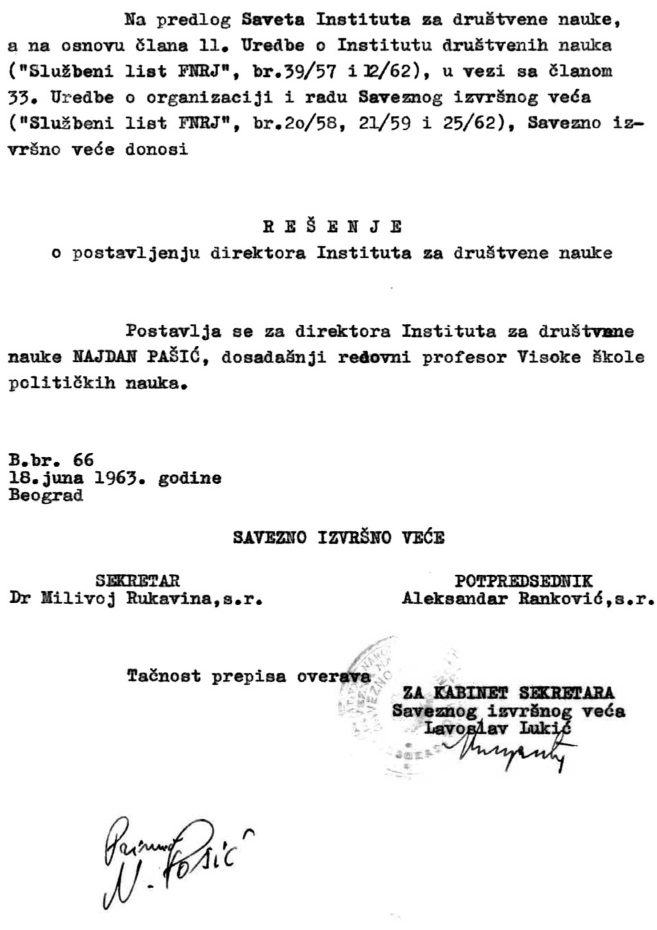
Милош Јевтић

Надамо се да ћете се сложити да други део разговора посветимо актуелним темама нашег политичког и друштвеног живота, које су, како сте претходно рекли, стални предмет Ваших истраживања и упштавања. Која искуства југословенске праксе ове три и по деценије доказују Марксове тезе о држави? Како ће се Југославија као држава развијати? Хоће ли се моћи говорити да је наша земља, дозволите за услован израз, пример самоуправне државе или – да тако кажемо – државе самоуправљања?

Најдан Пашић

Свет има своју закониту еволуцију, има је и сама Марксова мисао. Марксови погледи на државу нису били баш од првих његових списа, све до Готског програма. Ипак, његова мисао је конзистентно, значи у једном основном правцу, показала историјску ограниченост државе као феномена политичког живота, која у одређеним периодима заузима централно место у читавој друштвеној организацији. Међутим, код Маркса нећемо

срести директан израз – самоуправљање, мислим на смисао у коме га ми данас употребљавамо. Истина, он је употребљавао неке термине који су томе сродни.

Na predlog Saveta Instituta za društvene nauke, a na osnovu člana 11. Uredbe o Institutu društvenih nauka ("Službeni list FNRJ", br.39/57 i 12/62), u vezi sa članom 33. Uredbe o organizaciji i radu Saveznog izvršnog veća ("Službeni list FNRJ", br.2o/58, 21/59 i 25/62), Savezno izvršno veće donosi

R E Š E N J E
o postavljenju direktora Instituta za društvene nauke

Postavlja se za direktora Instituta za društvne nauke NAJDAN PAŠIĆ, dosadašnji redovni profesor Visoke škole političkih nauka.

B.br. 66
18.juna 1963. godine
Beograd

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE

SEKRETAR
Dr Milivoj Rukavina,s.r.

POTPREDSEDNIK
Aleksandar Ranković,s.r.

Tačnost prepisa overava

ZA KABINET SEKRETARA
Saveznog izvršnog veća
Lavoslav Lukić

Мислим да је наша земља – то је чињеница коју нико никада неће моћи да оспори – прва земља која је општу идеју самоуправљања као једне теоријске визије пренела на терен друштвено-историјске праксе. Могло би се рећи да смо самоуправљање претворили у начин живота милиона обичних радних људи. То је ствар која се није до сада у тим размерама догодила било где на другим крајевима света, односно у другим земљама, развијеним или неразвијеним.

Постоје, разуме се, у читавом развоју нашег система још многе карике које нису дограђене. Отуда, тај наш концепт – концепт самоуправљања

као целовитог система друштвене организације – није увек ни до краја схваћен.

Милош Јевтић

О чему је реч?

Најдан Пашић

Постоје проблеми о којима су тек отворена истраживања, и то кроз саму праксу. Мислим на концепт самоуправне интеграције укупног друштвеног рада кроз, условно речено, слободну размену рада. То је тек отворено подручје, где наилазимо на многе, и то не мале, тешкоће иако смо уверени да је основно опредељење правилно. Међутим, привржeност том основном опредељењу не би смела да нас води ка томе да фетишизирамо конкретна решења која сада имамо. У ствари, развијањем концепта слободне размене рада, стварањем интересних заједница и слично, ми чинимо практичне покушаје да искључимо државно посредовање између разних сфера друштвенога рада. То посредовање између разних сфера друштвеног рада и стваралаштва било је одувек један од најважнијих моћи државнога апарата, државне бирократије.

Тако се утире конкретан пут ка одумирању државе, што је, већ код класика марксизма, било назначено као дугорочан циљ и правац ка коме се креће друштвени развој. Међутим, то је било више логички изведено из других теоријских премиса, пошто се није могло ослањати на било какво практично искуство. Отуда, ми тек сада у нашој реалности стичемо нека практична искуства.

Дакле, ми смо, стварно развијајући самоуправљање, дали конкретан прилог, и то велики прилог – и практичан и интелектуални – разумевању проблема одумирања државе. Сагледавајући га у свим његовим основним димензијама, увидели смо да одумирање државе мора да буде не неки волунтаристички акт, него природна последица стварне промене продукционих односа и стварне промене карактера друштвених конфликата. Тек када сви елементи антагонистичког конфликта интереса нестану из друштва и када се постигне одговарајући степен реалне самоуправне интеграције, и у економском, технолошком, културном и сваком другом погледу, тада процес одумирања државе може да буде доведен до својих крајњих консеквенци.

Због тога би било какво истрчавање, рецимо укидање државе, нарочито укидање државе вербално и формално, могло да донесе само више штете, јер дајући стварима друга имена не бисмо у ствари мењали њихову суштину.

Милош Јевтић

Значи држава треба да постоји?

Најдан Пашић

Очигледно да држава има и те како још важне функције и у нашем друштву! Отуда, многи наши теоретичари, и ја међу њима, писали смо о актуелним проблемима функције државе у самоуправном друштву, истичући да су те функције још увек врло значајне и да и даље морају бити значајне.

На крају крајева, и та нормативна сила, могућност да се законски обавезујућим нормама регулишу односи, мора да се ослања на организовану силу државе. То је оно чега радничка класа не може да се одрекне. Посебно имам у виду функције безбедности, одбране и слично, али и такозване допунске функције државе, рецимо у процесу планирања. У ствари, иако је наше планирање самоуправно, уопште не искључује државу и улогу државних органа као органа власти у том процесу. Када треба удружити средства да би се изградиле неке велике хидроелектране или да се обезбеди формирање интересних заједница тамо где оне морају да постоје, то није само ствар тренутног опредељења одређених корисника и давалаца услуга, него је то интерес целога друштва. Тада држава мора и да пропише формирање тих интересних заједница, и тако даље.

Значи, читав низ функција, врло значајних за друштво, држава врши и даље и то треба јасно рећи и оспособити државу, а не у име одумирања занемарити изградњу државног апарата. То је оно што држава треба и мора да ради, и то као држава, али да ради добро и ефикасно. Зато је, мислим, депласирано питање да ли самоуправљању одговара јака или слаба држава!

Милош Јевтић

Из Вашег казивања о држави проистиче и следеће питање. То је питање власти. Још у ослободилачкој борби нарочито је било видно у одлукама АВНОЈ-а, стално је говорено о власти народа. Како се, у ствари, развијала власт у нашој заједници? Зашто се – верујемо да су Вам та мишљења позната – власт и данас често изједначује са отуђењем и бирократијом? Заправо, какво значење данас има власт, у условима самоуправљања, ослобађања рада и стварања слободних личности, о чему сте малопре говорили?

Најдан Пашић

Власт је нужна, али и опака ствар.

Енгелс је говорио о држави као нужном злу. Очито је да је и у социјализму постојање политичке власти израз и доказ постојања отуђења колективних човекових сила од човека. Ствара се, у ствари, нешто што произлази

из људске комуникације и из колективног људског рада, али се отуђује од човека и почиње њиме да влада. То је суштина сваке политичке власти, према тумачењу марксистичке теорије.

Због тога је једно од основних питања развоја социјализма питање подруштвљавања политике. Како се и којим путевима врши то подруштвљавање у ситуацији када су политички инструменти регулисања друштвених односа и усмеравања друштвеног развоја још увек неопходни. Дакле, очигледно је да су они неопходни ако нећемо да паднемо у неке врло наивне анархистичке илузије, које воде, после, у сасвим другу крајност, односно када политика хоће да се искорени политичким терором.

Зато је врло важно стално утврђивати какве су реалне могућности у друштву створене за подруштвљавање политике, то јест за укидање било какве самосталности органа који врше одређене функције државне власти. Ту су одређене грешке неизбежне, и ми смо их чинили и чинићемо их сигурно и убудуће. Ту је опасно и затрчавање и заостајање. И једно и друго може да има врло негативне последице, и једно и друго налази неке снаге које вуку у томе правцу.

За оне који се налазе на позицијама да врше власт и који су, можда, под тим утицајем и због дужег вршења тих функција, увек изгледа да се ствари не смеју испустити из руку, да би било врло опасно за друштво ако би се одређене функције прелиле потпуно на неке самоуправне органе и слично, односно да увек треба задржати одређене политичке инструменте који ће омогућавати да се, у крајњој линији, на тим најодговорнијим пунктовима ипак решавају ствари.

С друге стране, постоји и извесно револуционарно нестрпљење, чак и тенденција да се држава наврат-нанос шаље у музеј старина, што би рекао Енгелс. То, такође, може да има лоше последице...

Због свега тога ми смо, и у нашим условима, ишли на то да коригујемо таква уверења, не напуштајући, ни у ком погледу, своје идеје о томе каква треба да буде политичка власт, па смо функције државне власти више и прецизније дефинисали у Уставу из 1974. године. Истина, тај Устав има много развијенији положај самоуправљања него Устав из 1963. године. Дакле, определили смо се да се законским државним мерама, пре свега Уставом, али и Законом о удруженом раду, регулишу питања односа међу самоуправним органима у свакој самоуправној организацији и заједници. Морали смо, значи, да одустанемо од амандмана 15, пошто се показало да реални однос снага вуче на страну бирократије, али и да се стварају ти осамостаљени пословодни одбори.

Најделикатнији и најсложенији проблем представља питање улоге Савеза комуниста, односно у чему се састоји његова руководећа улога. Ту су и сада

велики неспоразуми. Ми не негирамо улогу партије, њену водећу улогу, али је питање политичке реалности како то остварити. Та улога је настала као резултат читавог нашег историјског развоја. Њу није нико наметнуо, нити је једним потезом устоличио партију у тој улози. То је битна карактеристика политичке реалности нашег друштва и резултат читавог његовог претходног развоја. И услови под којима се развијамо и под којима се развија само самоуправљање, чињеница да радничка класа мора да буде и политички организована, говори о томе да је и даље та улога неопходна. Међутим, постоји и једно, заиста, велико *али*. Партија је, ипак, једна политичка институција, а политичке институције припадају сфери политичког отуђења. Уопште, издвајање сфере политике резултат је отуђивања сила од човека.

И партија делује у оквиру политичког система и сама је део тог система. Због тога на њу пада огроман терет свих спонтаних тенденција ка бирократизацији. Дакле, ако једна организација врши монопол власти, односно ако има фактички монопол те власти, онда она може да врши страховити притисак на њу, у смислу бирократизације, нарочито бирократизације њеног професионалног политичког слоја, који често и доживотно врше политичке функције. Управо се због тога мора водити јасан курс на поступну депрофесионализацију политике. Ми се и трудимо да то чинимо.

Милош Јевтић

Шта се мора и може урадити да се то постигне?

Најдан Пашић

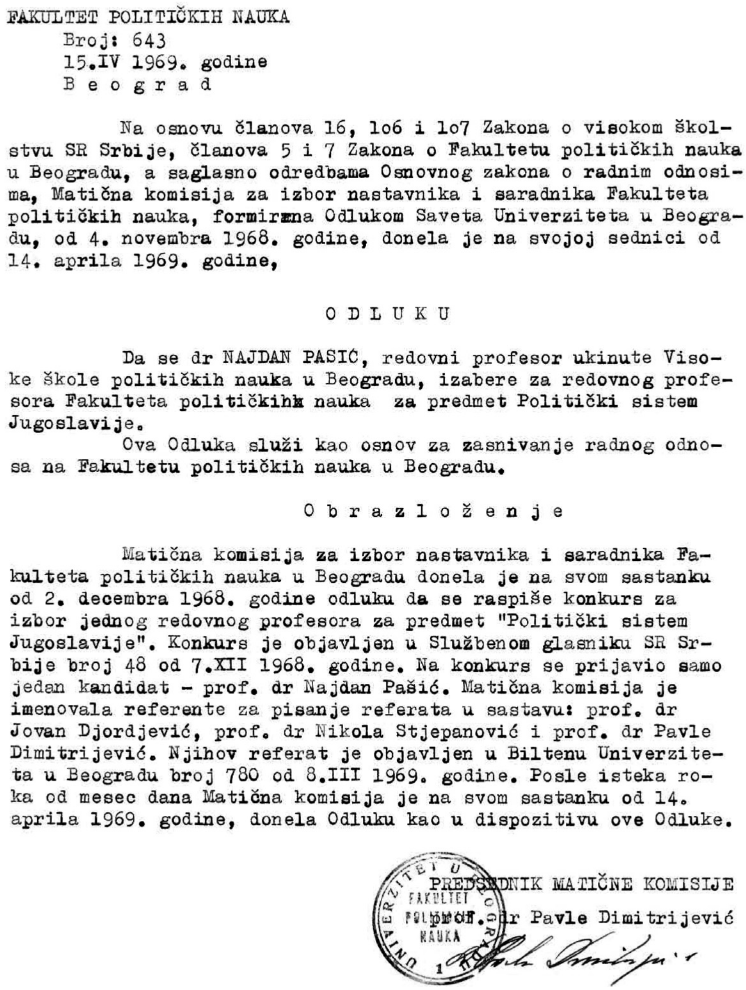
Свакако, сада је основно питање за цео наш систем да се водећа улога Партије не негира, него да се стално трансформише у складу са потребама система. Значи, ако човек пажљиво проучава оно што је Кардељ говорио, односно што пише у његовим „Правцима развоја", главно питање за делегатски систем је да Партија делује као водећа снага, али кроз систем, а не као арбитар и командант са стране и одозго.

Милош Јевтић

Особито последњих десет година, нарочито од уставних амандмана и Писма, Савез комуниста непрекидно истиче класно одређење југословенске револуције. Да ли то у првом реду значи да је радничка класа постала и јесте доминантна снага друштва? У којој мери ново поимање рада, мислимо и на уставна и на законска решења и полазишта, омогућава такву праксу? Зашто, ако је тако, класни елементи и данас представљају стални захтев политике?

Најдан Пашић

Наше друштво није класно у оном класичном смислу речи, али је врло слојевито. И код појединих слојева у друштву постоје и заостаци и елементи нечега што представља остатак класнога друштва, односно елеменат једне класне позиције.

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Broj: 643
15.IV 1969. godine
B e o g r a d

Na osnovu članova 16, 1o6 i 1o7 Zakona o visokom školstvu SR Srbije, članova 5 i 7 Zakona o Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a saglasno odredbama Osnovnog zakona o radnim odnosima, Matična komisija za izbor nastavnika i saradnika Fakulteta političkih nauka, formirana Odlukom Saveta Univerziteta u Beogradu, od 4. novembra 1968. godine, donela je na svojoj sednici od 14. aprila 1969. godine,

O D L U K U

Da se dr NAJDAN PASIĆ, redovni profesor ukinute Visoke škole političkih nauka u Beogradu, izabere za redovnog profesora Fakulteta političkih nauka za predmet Politički sistem Jugoslavije.

Ova Odluka služi kao osnov za zasnivanje radnog odnosa na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

O b r a z l o ž e n j e

Matična komisija za izbor nastavnika i saradnika Fakulteta političkih nauka u Beogradu donela je na svom sastanku od 2. decembra 1968. godine odluku da se raspiše konkurs za izbor jednog redovnog profesora za predmet "Politički sistem Jugoslavije". Konkurs je objavljen u Službenom glasniku SR Srbije broj 48 od 7.XII 1968. godine. Na konkurs se prijavio samo jedan kandidat - prof. dr Najdan Pašić. Matična komisija je imenovala referente za pisanje referata u sastavu: prof. dr Jovan Djordjević, prof. dr Nikola Stjepanović i prof. dr Pavle Dimitrijević. Njihov referat je objavljen u Biltenu Univerziteta u Beogradu broj 780 od 8.III 1969. godine. Posle isteka roka od mesec dana Matična komisija je na svom sastanku od 14. aprila 1969. godine, donela Odluku kao u dispozitivu ove Odluke.

PREDSEDNIK MATIČNE KOMISIJE
prof. dr Pavle Dimitrijević

У ствари, поред радничке класе, која је још увек класа, постоје и други друштвени слојеви који имају елементе одвојених класа. Ради се о друштвеним групама које имају специјализиране функције у друштву. Рецимо, не може се без остатка укључити у радничку класу и изједначити са њом онај

слој који професионално врши управљачке функције, стручно-управљачке, али и организационе функције, чији је неотклоњиви елеменат вршење извесне власти над људима. Рецимо, директор јесте инокосни пословодни орган кога бира Раднички савет и који спроводи политику тог истог Радничког савета, али у исто време та функција коју врши имплицира и одређено остваривање власти над појединцем, над групама радника и тако даље. И то се не сме игнорисати, то ствара и одређену психологију. Управо зато тај човек не треба да буде под неком сумњом или једноставно крштен као бирократа... Зато мислим да ту не треба правити неке конфузије и силом трпати све у неку аморфну радничку класу која све обухвата, или покривати неком опет тако неодређеном категоријом као „сви смо ми радни људи“. Тачно, јесмо сви радни људи, али, ипак, постоје те разлике у положају. И уочавање тих разлика је врло потребно и корисно за друштво! Јасно, увек ће постојати једна природна диференцијација, о којој се мора водити рачуна. Иначе, западаћемо у заблуде и правити грешке. Дакле, треба стално имати пред очима садашњу реалност, односно садашње стварне разлике у положају и интересима који постоје унутар свеобухватне категорије радног народа и људи који су укључени у тај процес производње друштвеним средствима.

Милош Јевтић

Наш данашњи политички систем карактерише и нова позиција југословенске заједнице, односно њен делегатски систем. У каквој су кореспонденцији делегатска организованост и самоуправна пракса? Заправо, како се, будући да се делегатско одлучивање у великој мери заснива и на моделу друштвено-политичких заједница, постиже склад између понекад различитих интереса, односно како се остварује јединственост југословенске радничке класе и самоуправљања?

Најдан Пашић

Ово је врло актуелно и врло значајно питање.

Треба најпре истаћи да је, баш благодарећи развоју самоуправљања, и развој наше федерације ишао неким својим специфичним путевима. Ми смо, благодарећи самоуправљању, успели да реализујемо неке принципе о равноправности народа и самосталности народа и народности у југословенској заједници у степену који је био недостижан у једној ранијој фази. И поред најискренијег опредељења да те принципе доследно оживотворимо у пракси, то не би било могуће без самоуправљања. У ствари, тек је самоуправљање омогућило да у томе учинимо нове и врло значајне кораке.

Милош Јевтић

Који су то кораци?

Најдан Пашић

Најважнији корак био је што смо створили такав систем одлучивања у федерацији, односно у политичкој структури федерације, који онемогућује било какву мајоризацију и који радикално отклања свако осећање да неко може некоме нешто да наметне. Умањила се свест да било која национална заједница у оквиру југословенске федерације може да се нађе у положају да мора да прихвати нешто што је у сукобу са њеним основним интересима, односно да јој се то на неки начин наметне.

Да још једном истакнем – нико ништа у овој југословенској заједници не може другоме, мислим на наше народе и народности, да наметне. И то је врло важан моменат, пошто нас ослобађа хипотеке, боље речи, баука мајоризације и етатистичког унитаризма. С обзиром на искуства старе Југославије и на искуства других земаља, тај страх био је дубоко укорењен, представљајући негативан елеменат за нашу заједницу. Ми смо сада ту хипотеку отклонили!

Мислим да ниједан народ нити народност, били велики или мали, не може да има оправдан и основан осећај да може у овој заједници да буде мајоризиран и подређен туђој вољи, односно лишен могућности да о својим виталним националним интересима сам одлучује!

Милош Јевтић

На које виталне интересе мислите?

Најдан Пашић

Питате на које виталне интересе мислим...

То је, пре свега, сопствени суверени утицај на услове стварања и расподеле дохотка. Говорећи о националном дохотку, истиче се да републике и покрајине, као друштвено-политичке заједнице, треба – свака – да располажу својим дохотком. То је погрешно! Дохотком располаже радничка класа, која је, поновићу, самоуправно организована.

Отуда, друштвено-политичке заједнице, федералне јединице, односно републике и покрајине морају, изражавајући суверенитет националних заједница, имати право да ниједна мера, која се доноси и односи на опште услове стварања и расподеле дохотка, не може бити донета против њене воље. То значи да радничка класа не може политичким средствима да буде доведена у неки неравноправан положај у односу на радничку класу других народа и народности. То је, мислим, врло значајан моменат, и то је оно што смо постигли у нашој федерацији.

Међутим, тај принцип одлучивања на основама договарања и споразумевања република и покрајина мора успешно да функционише, да не би био сметња сталном јачању унутрашње кохезије наше заједнице.

То подразумева низ услова у оквиру Југославије, у оквиру јединственог југословенског тржишта. Једино тако ће се створити широк простор за слободно повезивање, удруживање рада и средстава, мотивисано интересима самих самоуправно-организованих радника, њихових основних организација и заједница. Ако се ти услови створе, онда ће се, на бази добро схваћених економских и друштвених интереса, радници повезивати широм Југославије. Тако се стално стварају и развијају трансјугословенски интереси, који повезују разне делове удруженог рада у читавој Југославији. Једино се тако могу повезивати произвођачи, рецимо у електронској индустрији, конституишући свој заједнички произвођачки интерес. И то, онда, постаје важна кохезиона снага у друштву. И уколико тај процес самоуправне интеграције брже напредује утолико се брже умножавају интереси, који остварују унутрашњу кохезију, неопходну нашој многонационалној заједници.

Има још много фактора који треба на исти начин да делују, како би принцип самоуправног споразумевања и договарања република и покрајина успешно функционисао.

У тим условима, друштвено-политичке организације, посебно Савез комуниста, али и све остале друштвено-политичке организације, треба да подржавају интегративну улогу у систему.

На крају крајева, и то што наглашавамо да је Савез комуниста у целој Југославији организован на принципу демократског централизма није случајно. То значи да се кроз Савез комуниста Југославије и његове форуме не могу наметати готова решења, већ мора постојати – мислим на централне комитете Партије у републикама и покрајинама, осмишљена повезаност, која подразумева обезбеђење сталне координације и, самим тим, утврђивање јединствене политике за целу Југославију.

Милош Јевтић

Ако смо Вас добро разумели, политика је данас престала да буде привилегија, већ је она право и обавеза сваког човека. Да ли таква демократизација – а за то се, рекли сте, одлучно залажу самоуправљање и делегатски систем, као и Савез комуниста – шири и границе и моћи политике? У ствари, како треба реаговати на оне појаве које нису у складу са поимањем друштва, а како, опет, према аутентичној друштвеној критици? Уосталом, шта је данас политика? Да ли је постала, да ли је заиста постала ослобађајућа снага човека?

Најдан Пашић

Друштвена критика у сваком друштву, било оно политичко у класичном смислу речи или је самоуправно друштво, има своје место и улогу. И ту друштвену критику морамо неговати и развијати. Међутим, питање је какав је основни садржај те критике и у коме правцу је усмерена. И према томе се мора одређивати и наш однос према тој критици.

Самоуправно друштво подразумева све више подруштвљавање политике, то јест све већи број отворених друштвених проблема треба решавати на самоуправан начин, не посредством одговарајућих политичких организација као одвојених центара политичке моћи. И зато је она критика која иде у правцу да се ствари решавају кроз притисак на те политичке организације, да оне узму овакву или онакву улогу на себе, мимо нашег самоуправног система, тешко прихватљива за друштво. У ствари, таква критика одудара од основног смера његовог развоја.

Милош Јевтић

Важи ли то и за Савез комуниста?

Најдан Пашић

То се односи и на улогу Савеза комуниста.

Негирање улоге Савеза комуниста, ма како се заклањало демократским фразама, у суштини је реакционарно, јер негира нешто што је део нашега друштва.

Милош Јевтић

Значи, таква критика није потребна?

Најдан Пашић

Треба критиковати и Савез комуниста. Уосталом, и има основа за критику. Рецимо, има разлога да се критикује начин на који Савез комуниста остварује ту своју руководећу улогу. Међутим, питање је да ли то треба чинити тражењем неке друге снаге која би преузела претпостављену руководећу улогу Савеза комуниста.

Милош Јевтић

Сада бисмо хтели да Вам предложимо да разјасните свој став о критици, односно да га доведете у везу са питањем политике. Да ли политика данас омогућава, будући да више није везана за одређена места већ је право сваког човека, да се у систему све каже, а не ван њега? Заправо, шта је данас – политика?

Најдан Пашић

Политика је, још увек, нешто различито у нашим нормама и теорији и у нашој пракси. Ту је видљив раскорак нормативног и стварног.

Ми смо много даље отишли у визијама подруштвљавања политике него што смо то остварили у пракси. Још увек постоје центри политичке моћи. Онда, политика још није подруштвљена у оном степену о коме сте говорили – да сваки грађанин заиста може реално да учествује у вршењу политичке власти. То би било оно што је сврха делегатског система. Нажалост, тај систем не функционише онако како би требало. И због тога се стварају забуне. У ствари, оно што претпостављамо и што смо пројектовали узимамо као да већ постоји. Завaравамо се, сматрајући да није потребно више простора за критику када сваки грађанин учествује директно у вршењу власти!

Милош Јевтић

Настављајући разговор о политичким питањима, о политичком систему, хтели бисмо да поставимо питање везано и за Титову идеју о колективној радној одговорности. Зашто се, заправо, та иницијатива понекад своди на питање мандата?

Најдан Пашић

Та иницијатива је, сигурно, неупоредиво шира него како се она некада интерпретира. И најбоље ћемо схватити смисао те иницијативе ако узмемо поново у руке и прочитамо Титов говор на Осмом конгресу Савеза синдиката. Он је ту, на себи својствен, врло јасан и недвосмислен начин, изрекао шта га је подстакло да изађе са том идејом. То је било само неколико месеци после Једанаестог конгреса Савеза комуниста, на коме су била детаљно и темељно претресана питања развоја нашег политичког система. Према томе, та иницијатива је непосредан наставак оних размишљања која су дошла до изражаја и на самом конгресу, али и која је Тито изнео у своме реферату. Тито је тада рекао да је, по његовој оцени, увођење колективног рада, одговорности и одлучивања императив садашње фазе развоја нашег делегатског система.

Милош Јевтић

Која је то садашња фаза?

Најдан Пашић

То је фаза која означава да делегатски систем, иако је уведен нормативно, још није у пуној мери заживео у пракси. И зато постоји, још увек, прилична осамостаљеност традиционалних политичких центара одлучивања. То је посебно уочљиво у друштвено-политичким организацијама,

посебно у Савезу комуниста, али и у државним органима, нарочито онима који врше изравне функције извршне власти.

И Тито је тада још указивао на лидерске амбиције и аспирације, као и разне облике личног и колективног узурпирања власти од стране појединаца, што доводи до стварања технократско-бирократских спрега на разним нивоима и тако даље. Због тога је захтевао да се ригорозније примењује принцип колективног рада и руковођења. Истакао је да је делегатски систем потпуно развијен, односно да је заживео пуним животом, тада се то питање не би ни постављало.

Милош Јевтић

Ви сте председник Уставног суда Србије. Овај разговор управо и водимо у Вашем кабинету. У јавности се све више говори о надлежностима ове и сличних институција. Какав је њихов утицај, стварни? Шта оне – објективно – могу да учине у мењању праксе, посебно оне праксе која се, уместо стварног самоуправљања, задовољава формалним самоуправљањем?

Најдан Пашић

Уставни судови су једна релативно оригинална тековина нашег система, бар овакви какве ми имамо. Постоје и у неким другим земљама уставни судови, али са много скромнијом улогом него што је улога уставних судова у нашем систему или, барем, обим њихове делатности је много ужи.

Уставни судови треба да раде на изграђивању кохерентног правног система у функцији самоуправљања. Самоуправљање значи и превазилажење државног регулисања свих друштвених односа, као и државног монопола одлучивања о општим интересима и слично. Отуда се и код нас изграђује једно врло разгранато и све разгранатије и значајније самоуправно право, то јест нормативна делатност самоуправних субјеката који доносе велики број општих аката, пре свега општих нормативних аката. Познато је да свака основна самоуправна организација и заједница има на више десетина нормативних аката...

С друге стране, познато је и да је државна регулатива веома разграната, да имамо један од најразрађенијих устава на свету и да имамо претензије да – оправдано или неоправдано – велики број односа нормирамо. То је део тих наших настојања да свесно усмеравамо друштвени развој. Очигледно, у томе и претерујемо. И тако се добије један веома разуђен, веома комплексан правни систем, који нема пандана у модерној, а ни у старијој историји. Остварити у таквом систему унутрашњу кохерентност и усклађеност није нимало лак задатак, иако је врло важно да се оствари! То је оно чему уставни судови посвећују своју пажњу. Дакле, у првом реду ради се о него-

вању тих нових институција самоуправног права, што омогућава и чување кохерентности правног система.

Милош Јевтић

Сада сте употребили израз – самоуправно право. Да ли је наша правна наука успела да изрази, после три деценије праксе, теорију самоуправног права? Које би биле основне одлике овог за Југославију тако битног система односа и вредности? Такође, да ли су судови удруженог рада створени као потреба самоуправног права или као допуна редовном судству?

Најдан Пашић

Није ми лако да одговорим на ово питање, пошто ни сам нисам сигуран у погледу својих судова и оцена.

Некада ми се чини да смо на овом плану изградње једног оригиналног правног система учинили веома много, други пут, опет, мислим да је то била преоштра оцена... Све у свему, ипак је, с обзиром на услове развоја нашег друштва, учињено заиста много, направљен је један велики историјски прелом. Међутим, много даље се, можда, и није могло отићи с обзиром на хибридну природу друштвених односа.

Свакако, тешко је направити један кохерентан, у себи усклађен правни систем самоуправног друштва, када друштво још није, по својој природи, чисто самоуправно, него се у њему преплићу елементи државног, као и елементи онога што је категорија једног прелазног периода, који ће трајати не знамо колико дуго. И зато мислим да нас у тој области чекају велики напори и врло одговорни задаци.

Милош Јевтић

Шта је ту, ипак, најпрече?

Најдан Пашић

Прво, наш систем се стално мења. Није, отуда, лако ни правно изразити све те процесе који се у систему догађају.

Говорили смо о самоуправном праву... Међутим, оно је, мислим на самоуправно право, добило свој пуни размах тек недавно, тек увођењем самоуправних споразума и друштвених договора. То је, дакле, тековина последње деценије нашег развоја.

С друге стране, морамо се ослободити илузије да можемо да изградимо једно право које неће имати никакве везе са буржоаским правом. Те илузије исмевају у Енглеској у односу на оне критичаре, конзервативне буржоаске критичаре или неке опет супер напредне, да тако кажем, теоре-

тичаре, који су хтели да буржоаско право онога времена ослободе наслеђа римскога права.

Значи, ако признајемо да у нашем систему постоји робна производња и слични односи, морамо да признамо и да су нам потребне неке институције, правне институције, које ће те односе, ту природу односа, да регулишу. Исто тако, не можемо се ослободити ни неких институција римског права и слично. Разуме се, те институције морају да доживе одговарајући преображај, с обзиром на промењене субјекте и на постојање категорије друштвене својине и слично.

Милош Јевтић

Какво је месшо судова удруженог рада у сисшему самоуправног права, и шо смо пишали...

Најдан Пашић

То су, заиста, специфичан производ потреба нашег удруженог рада. Показало се да постоји више односа које треба регулисати, као и заштитити, да тако кажем, судским средствима, али не кроз механизам редовних судова. То би морали и могли да буду судови удруженог рада. Они су тако и конципирани у Уставу – као они судови, како је говорио Светозар Марковић, који су ослобођени, до максимално могуће мере, правног формализма,

односно где долази до изражаја начин мишљења самог радног човека и његово осећање правде. Ту би се радни човек појављивао у улози онога који интерпретира не неки закон који је не знам ко створио, него правну норму коју је он сам донео, као самоуправљач у својој радној организацији и тако даље.

Претпоставка је, разуме се, да су се сами односи међу људима у довољној мери изменили и да их је због тога и могуће регулисати на другачији, нови начин.

Разуме се, не можемо бити нестрпљиви и мислити да је значајно што смо увели те судове и да они олакшавају у великој мери и живот ових редовних судова, који би били још више оптерећени ако за неколико година рада судови удруженог рада не буду остваривали своје задатке.

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Broj: 637/3
15. septembra 1973.godine
B E O G R A D

Na osnovu čl.158 Statuta Fakulteta, zbor članova radne zajednice od 22. maja 1973. godine, doneo je ovu

O D L U K U

Dr NAJDAN PAŠIĆ, redovan profesor

b i r a s e

za dekana Fakulteta političkih nauka u Beogradu za dve naredne školske godine - 1973/74. i 1974/75. tj. do 30.septembra 1975. godine.

Odluka se dostavlja: prof.dr Najdanu Pašiću, u dosije, referentu za opšte poslove i arhivi Fakulteta.

PREDSEDNIK SAVETA

Prof.dr Branimir Janković

Милош Јевтић

Будући да сте били, познато је, учесник на многим светским скуповима, где је било речи и о југословенском самоуправљању, да ли бисте нас упознали како свет доживљава целину југословенског самоуправног друштва?

Најдан Пашић

Мислим да је одјек велики, али да је познавање још увек мало. То изгледа парадоксално, али заиста је тако.

У ствари, наша искуства су побудила огромно интересовање, пошто се зна да Југославија има неку врсту посебности у областима политике и државе, али и да је дошла и до сасвим нових решења. Међутим, шта је то што се одиграва у Југославији и, посебно, како то изгледа у пракси, многима није било јасно! И због тога, али и због веровања да следимо неки утопистички прудонистички концепт, било је оних који су сматрали да ћемо нужно морати да западнемо у озбиљне тешкоће, које ће нас натерати да одступимо од тог концепта, који је за њих био нереалан. Било је, а и има, других који мисле да је све то један врло ингениозно замишљени параван иза кога се крије друга природа реалних односа, да је ту велики режисер Комунистичка партија и да је то, у ствари, нешто што треба да уљушка мало и саму нашу радничку класу и да пред светом створи једну привлачну фасаду у погледу тога шта је то југословенско друштво.

Међутим, с обзиром на актуелност проблема – како променити положај човека у раду, што је постало, како је рекао професор Печујлић, и цивилизацијско питање, и то питање не само овога тренутка него читаве савремене цивилизације – природно је да ово југословенско искуство изазива интересовање не само као један куриозитет него и као покушај одговора на питања са којима се у другом контексту сусрећу и друга друштва. И зато расте интересовање за самоуправљање. О томе говори и чињеница да и Међународна организација рада организује светске скупове на којима се расправља о питањима партиципације и самоуправљања, као и шта то значи са гледишта положаја радника, али и уопште са гледишта демократског друштвеног развоја. Иначе, имао сам прилике да учествујем на таквим састанцима.

Милош Јевтић

Једно од трајних и актуелних задужења наше друштвене заједнице јесте и неговање братства и јединства, што је, како сте већ више пута наглашавали, услов равноправног живота у нашој вишенационалној Југославији. Који су данас основни задаци у остваривању тог Титовог задужења, можда и аманета који је оставио као први задатак свим Југословенима? Када

настају тешкоће у остваривању тих идеја и тих замисли? Да ли су економски разлози основни узрок неспоразума или има и других мотива?

Најдан Пашић

Изграђивање тих односа сигурно је историјски процес. Отуда, прокламацијама се не може много, чак ништа учинити... На крају крајева, већ смо говорили о томе да се братство и јединство ковало за време народноослободилачког рата и револуције. Тада је, постепено, посебно преко непосредних искустава, мењана свест радних људи и народа уопште. И тако је и дошло до развоја једног другог квалитета у односима између народа и народности у нашој земљи.

Не треба, међутим, заборављати да је и даље прошлост присутна. С обзиром на то да она није ни тако далека, и даље су живи ожиљци братоубилачког рата. Са нама је и негативно искуство старе Југославије, као и страхови које су задржали поједини народи који су у старој Југославији били и лишени признавања свога индивидуалитета. Такође, постојало је и оно што смо називали доминација великосрпске буржоазије. И видели смо да је то у једном одређеном тренутку и провалило. Рецимо, јавиле су се, такозване, националистичке еуфорије, које су исказивале многе елементе свега оног старог што смо мислили да је превазиђено и да нема одговарајућег ослонца у нашој стварности. Такође, показало се, посебно да треба водити рачуна да постоји нешто што модерни социолози називају „колективно памћење", односно да народи и државе имају, на основу својих искустава, нека своја убеђења, па и предубеђења о међусобним односима. И то се не може излечити у току једне генерације.

Отуда, на овом подручју, које је у националном погледу веома осетљиво, морамо и сами да будемо веома осетљиви, и та национална питања решавамо на најбољи, односно најпотпунији могући начин. Већ сам говорио о томе какве смо гаранције равноправности уградили у сам уставни систем. Постоје посебне одредбе о начину одлучивања о свим заједничким пословима у федерацији...

Међутим, главни основ грађења равноправности и даље мора да буде развој самих самоуправних односа. Та пракса омогућила је трансформације у федерацији. Та заиста широка и доследна самоуправна интеграција може да омогући да се савлада уски национални егоизам, који је, можда, најизраженији, али и најопаснији вид групног и групно-својинског егоизма. Хтео бих да истакнем да постоји и локални и општински егоизам, који, такође, долази до изражаја у односима између развијених и неразвијених општина. Постоји, и то не треба заборавити, и ривалство међу регионалним заједницама. Значи, та ривалства и ти сукоби интереса нису само на нацио-

налном плану, у односима између националних заједница, федералних јединица, него на свим нивоима. Дакле, питањима кохерентности читаве друштвене заједнице треба посветити посебну пажњу!

Разуме се, иако смо, да тако кажем, разорили оне старе централистичке институције, нисмо, нажалост, изградили одговарајуће нове југословенске институције. Рецимо, сада градимо Центар за друштвено самоуправљање у Љубљани, па онда Центар за управљање предузећима у друштвеној својини, где су ангажовани институти из целе Југославије, и тако даље. Међутим, олако смо се одрекли неких ранијих институција, не покушавајући да их трансформишемо. Отуда не може да се схвати зашто се просто „разбуцао" Институт друштвених наука у Београду. Слично ће, чини се, проћи Институт за међународну политику и привреду, и да не ређам даље. У ствари, недовољно одржавамо, трансформишемо и унапређујемо, градимо југословенске институције... И то је велика штета!

Милош Јевтић

У овом разговору сте више пута помињали Тита... Како бисте, као Титов саборац, али и као научник, дефинисали допринос и улогу Јосипа Броза у развоју Југославије, као и несврстаном свету?

Најдан Пашић

Прво, морам да се оградим од једног Вашег ласкавог квалификатива да сам Титов саборац... То би било веома претерано, али, са моје стране, и нескромно када бих то могао да прихватим. Иначе, била би ми велика част, али није било баш тако!... Разуме се, могу да кажем да сам, у границама својих могућности, био и остао његов следбеник, као и цела Југославија, мислим.

Свакако, тешко је давати оцену о Титу, пре свега зато што је то веома одговорно, а друго што је то у другим приликама и на један много озбиљнији начин, озбиљнији него што је то један интервју, већ учињено. Ја сам – поводом његове смрти – писао више чланака о Титу, нарочито о његовом великом доприносу изградњи нашег политичког система и развоју политичке науке уопште...

Узмимо за пример развој покрета несврстаних, који у почетку није био схваћен. Чак није био довољно схваћен ни у нашој земљи, мало је било оних који су могли да сагледају где то води и ка чему то дугорочно циља. Треба се сетити да је све почело на Брионима, на скупу три државника који су ударили темеље политике несврставања. И тако, за само две деценије, то се претворило у једну од најзначајнијих појава у међународном радничком покрету.

Мислим да је ту значајну светску друштвено-политичку стварност могао да оствари само човек изузетне далековидости и човек који је, потом, доследно остваривао ту идеју. У ствари, сасвим је сигурно да је Тито градитељ тог покрета, покрета несврстаних. То му ни највећи противници не могу оспорити.

Тито се потом везује и за политику братства и јединства. Он је био први међу онима који су, да тако кажем, и теоретски и практично дефинисали идеју братства и јединства, као једну специфичност наше народноослободилачке борбе... У низу социјалистичких револуција Тито је допринео да се први пут у таквој форми, као што је било код нас, означава значај повезаности национално-ослободилачке и класно-ослободилачке борбе. Разуме се, сличне замисли су постојале и у великој Октобарској револуцији, као и у неким другим револуцијама. Међутим, нигде нису добиле такво изразито значење као у нашој револуцији.

Хтео бих да подсетим да је то Тито уочио много пре ратних збивања. О томе је било речи још на Петој земаљској конференцији. Такође, не треба заборавити да је Тито још за време рата написао онај свој чувени чланак о специфичности народноослободилачке борбе, где је изричито истакао нераздвојну повезаност класно-ослободилачке и национално-ослободилачке револуционарне борбе народа ове земље.

Милош Јевтић

Ове године читава земља обележава четири деценије револуције. Како Ви видите њене путеве, па и путеве њеног континуитета? Које су вредности револуције трајне, а који су, опет, задаци у њеном трајању увек актуелни? Такође, како треба богатити традиције револуције и револуционарну свест, посебно младих генерација?

Најдан Пашић

За револуцију је најзначајније да траје, да се обнавља, да стално уноси елементе новог... И зато можемо говорити о револуцији која тече. Отуда, постаје јасно да је неопходно – када је стављена тачка на народноослободилачки део револуције, на револуцију са оружјем у руци – да се она и даље продужује. И стварно, највеће револуционарне промене везане су баш за увођење самоуправљања и изградњу нових продукционих односа у нашем друштву.

Свакако, и сам тај ратни период, период оружане револуционарне борбе и преузимања власти, има своје одређене специфичности, без којих не би било каснијег развоја. У ствари, институције нашег политичког система носе на себи јасан траг карактера наше ослободилачке револуције. На пример, и данас наш политички систем почива на принципима Другог

заседања АВНОЈ-а. И када смо вршили реформу у нашој федерацији, по мом мишљењу далекосежну реформу – говорили смо да то значи враћање на изворне принципе Другог заседања АВНОЈ-а.

Уопште, врло је значајна јасна далековидост нашег руководства... Тако смо, још од почетка, ишли на неку врсту одржавања институционализације резултата ослободилачке револуције, што је касније добило облик трајне организације, као што је народноослободилачки Народни фронт, који је касније прерастао у Социјалистички савез... И друг Тито је истицао, а касније и Кардељ, нарочито, затим Милентије Поповић и други, да Народни фронт, а касније и Социјалистички савез, нису били обична коалиција партија, нарочито не коалиција партијских врхова, него се „градио одоздо”, како се тада говорило, и да је баш то одражавало реалан процес револуционарног прегруписавања друштвених снага.

И благодарећи том Народном фронту, омогућен је даљи демократски развој. То је наставио и Социјалистички савез, који представља и који омогућује реализацију концепције плурализма самоуправних интереса. Значи, такав плурализам, који није класичан политички плурализам, има једну много богатију демократску садржину.

Милош Јевтић

Питали смо Вас и како се традиције револуције, мислимо и на традиције рата и на традиције рада, могу пренети на младе генерације?

Најдан Пашић

Најбоље је учење у пракси. Заправо, није довољно да у свакодневној пракси водимо борбу да се традиције очувају, не само у смислу неког пијетета и поштовања према тим институцијама из прошлости, већ је потребно да то чинимо да би оне живеле и данас. То значи да треба указивати на то да је данас Социјалистички савез наставак народноослободилачког фронта, као и да су наше самоуправне општине израз тог народноослободилачког континуитета. У исто време треба истицати да се федерација развија ослањањем на принципе Декларације Другог заседања АВНОЈ-а... Уз све то, и младе генерације морају бити укључене у ту борбу, уз обавезу да те тековине дограђују, настављајући их. Дакле, то је најбољи начин да живот садашњих генерација буду сагласан нашим славним традицијама.

Разуме се, и наши наставни програми требало би о томе да воде рачуна! Значи, и наставу о традицијама треба обогатити, али не као да је нека музејска вредност, већ као садржај са којим они треба да живе и развијају га, и са чиме, уз све оно што је ново, треба да граде ово друштво. Свакако, тај активистички однос према тековинама револуције најбољи је начин да се оне очувају.

Милош Јевтић

Код нас се доста и често расправља о интелигенцији. Ако се имају у виду и послератна и садашња искуства, њено место се развијало од такозване поштене интелигенције до интелигенције удруженог рада. Какво је, у ствари, место интелигенције у нашој стварности? У којој мери се, већ сада, ради о томе да је интелигенција чинилац, а не само пратилац друштва, свеједно како опредељена? У ствари, да ли су иза нас предубеђења и ограничења грађанског, државно-социјалистичког и сличног карактера?

Најдан Пашић

И у погледу односа према интелигенцији наша револуција је, на неки начин, оригинална. Најпре, поновићу нешто што је познато... Партија је, већ у предратном периоду, успела да привуче велики део интелигенције, нарочито онај њен део који је био напредно опредељен... И последњих година пред рат Партија је постигла нешто што друге партије нису успеле. Тако је било и у рату, па и после рата.

Отуда, проблем интелигенције, као кризни проблем, није се постављао код нас у оној форми у којој се постављао у неким другим земљама. И то је била велика предност, коју смо знали да користимо. У томе је, мислим, велика заслуга и друга Тита, као и читавог нашег руководства, које је умело и знало да води једну такву паметну и широку политику.

Иако је Тито водио рачуна о радничко-класном карактеру руководства и Партије, није имао неки сумњичав став према интелигенцији. Отуда, Партија је имала на својој страни врсне интелектуалце. Говорио сам раније о томе којом је брзином развијан концепт самоуправног развоја нашега друштва. Међутим, без марксистички оријентисане и кроз револуцију прекаљене интелигенције не би то било могуће.

Разуме се, нису сви проблеми решени. Има и код нас, сигурно, неоправданог елитизма, али има, на другој страни, и примитивног сумњичавог зазирања од интелигенције. Има често, рецимо у обраћању интелектуалцима, и понечег подсмешљивог. То нису, ипак, неке озбиљне појаве.

Треба очекивати да се мења друштвена позиција интелигенције. У новим самоуправним односима може се десити да почне да се јавља привилеговани положај, који је могла имати када је била носилац функција у оквиру државног апарата управљања и када су и школске институције биле државне институције. То је код једног дела интелигенције стварало извесну чиновничку психологију, па и сигурност, што се огледало у осигураном систему буџетског финансирања.

У ствари, мисаона и интелектуална независност интелигенције може да се гради само на једној њеној самоуправној позицији, то јест на само-

управној организацији оних делатности у којима је она друштвено ангажована. То важи и за филм, и за позориште и за литературу, као и за све друштвене делатности у класичном смислу, односно свуда где су ангажовани интелектуалци. Простор за слободу, коју даје самоуправна позиција, представља оно што још није нити до краја сагледано, нити је, још мање, до краја искоришћено... У ствари, то су скривене резерве које ће наше друштво у своме ходу тек да открива.

Милош Јевтић

Ви сте сад поменули, говорећи о интелигенцији, науку. Какве су обавезе науке данас? Да ли се настојање за њеним интегрисањем у удружени рад у првом реду односи на природне науке или се има у виду целовитост научне мисли, дакле и фундаменталне науке? Како се оваква пракса односи према познатим тезама о слободи и аутономности науке, па и према ништа мање познатом задужењу науке да треба не само да тумачи већ и да мења друштво и свет?

Најдан Пашић

На том подручју има још много конфузије, као и доста видљивих и прикривених опречних мишљења и тенденција. Мислим да је непотребно свако оштро подвајање науке на фундаменталну и апликативну, примењену науку. Верујем да то деградира саму науку, и у једном и у другом њеном делу. Кабинетска, односно фундаментална наука увек је осуђена на извесну стерилност, пошто углавном не може да се вине до стварне креативности. С друге стране, апликативна наука често престаје да буде наука, пошто се своди на примену одређених шаблона. Међутим, само у том споју и лежи права снага науке!

Ми смо дуго били неразвијено друштво, које није могло да прати светску науку на свим подручјима, нарочито на подручју природних наука. Такође, у старој Југославији нисмо били у стању ни да држимо корак са развојем друштвених наука у свету... Остало је нешто од епигонске психологије, остало је нешто, што би се стаљинистичким речником рекло, од онога нископоклонства пред Западом. Сматрало се да се само тамо може стећи права мудрост...

Отуда, и сами смо дуго потцењивали сопствене могућности и способности. Нисмо ценили чак ни оно што смо остварили. То се нарочито односило на подручје друштвених наука, где ми више апсолутно нисмо у неком епигонском положају и нижем односу према друштвеној науци у друштвено развијеним земљама. Оригинална природа нових односа, које развијамо у нашем друштву, омогућила је нашој науци да оствари многе врло значајне оригиналне доприносе разумевању савремених светских

кретања. Уверен сам да ће се ускоро то све више схватати и ван граница наше земље.

Рецимо, Кардеља убрајам међу највеће теоретичаре друштвених наука наше епохе. Мислим да је у радничком покрету мало тако креативних ствaралаца какав је био Кардељ. И други наши теоретичари познати су у свету. Међутим, када се ради о свету, и сада постоје предрасуде о нама. Једноставно, многи и сада не могу да замисле, а још мање да очекују да из једне мале Југославије може доћи нешто што би било релевантно, па и ново. За те земље са огромном традицијом у појединим гранама науке то је незамисливо... Међутим, ствари ће се мењати!

Милош Јевтић

Шта треба урадити?

Најдан Пашић

Ми у науци треба да се трудимо да будемо своји!... Међутим, то никако не значи да се затворимо у своје уске оквире. Напротив, морамо да имамо храбрости за отворену комуникацију са светом, али стално верујући у сопствене снаге. Као што се наша револуција није затварала, као што се и наше друштво у периоду свог најбољег друштвено-економског развоја није затварало према светским тржиштима, тако не треба ни на овом пољу, на пољу науке и интелектуалне комуникације затварати круг. Иначе, често говорим да морамо бити свесни да не смемо и нећемо да градимо социјализам са комплексом инфериорности.

Милош Јевтић

Колико су захтеви друштва да наука буде, да кажемо слободно, део друштва у колизији са ставом да је наука аутономна?

Најдан Пашић

То је противречност, која је једним делом привидна, а у другом делу има и своје реалне основе. Хоћу да кажем да наука треба да буде у служби друштвених потреба, али, истовремено, мора да се постави питање како се те потребе артикулишу, и посебно ко их артикулише у име друштва... Сигуран сам да, у име друштва, те потребе не би требало да артикулише неко Министарство за науку и културу или Министарство просвете, односно неки бирократски штаб, свеједно да ли партијски или државни, који би прописивао задатке науци. Знамо за земље у којима се тако ради. У тим земљама одређеним документима унапред се дају задужења наукама. Рецимо, историјској науци се одређује шта треба да докаже. На тај начин или слично поступа се и са осталим наукама. На пример, генетичарима се не дозвољава

да испитују објективне генетске законе који владају у органском свету, него да доказују неку филозофску тезу, дијалектичку и слично. Код нас је то формулисано на други начин и биће још другачије.

Милош Јевтић

Зашто?

Најдан Пашић

Код нас наука има посебан положај. Тај самоуправни положај мора да се схвати мало комплексније и науци мора да се приступи диференцирано. Значи, не могу се све потребе друштва за науком изразити кроз везу конкретних научних институција са одговарајућим производним организацијама... На тај начин се на производне организације из материјалне производње неправично пребацује терет финансирања и неких истраживања за која оне, по природи ствари, не могу да буду заинтересоване. С друге стране, научне институције ће се налазити у ситуацији да морају очајнички тражити неке партнере са којима би склапале уговоре.

Милош Јевтић

На пример?...

Најдан Пашић

На пример, Институт за биологију морао би да тражи партнера у Београдској индустрији пива.

Милош Јевтић

Какве захтеве према науци може има Београдска индустрија пива?

Најдан Пашић

Та индустрија може бити заинтересована за развој одређених научних дисциплина... Међутим, сумњам да ће бити интересовања, рецимо, за функционисање нервне ганглије код пужа!? Међутим, то је један од проблема развоја биолошке науке. Сада, ако ћемо да тражимо ко у овој земљи, у Србији, има посебан интерес за проучавање нервне ганглије код пужа, питање је хоће ли то и да плати? Свакако, има ту вулгаризације, која, иначе, једну у основи врло прогресивну и паметну идеју компромитује... Отуда, морамо да створимо одговорне друштвене научне органе, односно тела, која ће адекватно изразити потребе науке... И тек би се тада могло говорити о правом самоуправном положају науке. Тада неће зависити ни од државне бирократије и њених центара, али ни од тих сасвим приземних, практичних веза са појединим организацијама у области материјалне производње које брину своје тешке бриге и којима се, отворено говорећи, неки

пут више исплати да купе готову лиценцу, која је проверена, и са њоме одмах почну да раде, него да ко зна колико чекају да ли ће неки институт да испродукује нешто... То је врло озбиљно питање. Баш зато је и повика на лиценце неки пут неоправдана. При томе, не води рачуна о положају у коме се налазе организације удруженог рада, од којих се тражи да одмах дају производ који је конкурентан на светском тржишту и који ће и наше тржиште да прихвати.

Милош Јевтић

Приводећи разговор крају, желимо да Вам поставимо и питање о информативним гласилима. Да ли се новине, радио и телевизија – питамо Вас и као политичара и као научника, али и као нашег ранијег колегу – схватају као део, као равноправни део друштва, или се сматра да морају бити у служби друштва, боље рећи чак неких његових текућих циљева? Има ли, да Вас и то питамо, забрањених тема или непожељних личности? Заправо, шта данас значи бити ангажован новинар и ангажована редакција?

Најдан Пашић

Нисмо, као друштво, још дали задовољавајући одговор на то питање. Проблем средстава јавних комуникација, по мом сазнању, није на прихватљив демократски начин решен игде у земљама, без обзира колико се оне разметале својом демократијом.

Знамо отприлике какав би требало да буде положај штампе, али како доћи до тога да она заиста и има такав положај то још нисмо открили. Како да и ту постигнемо друштвено усмеравање и одговорност за одређене друштвене циљеве, које штампа треба да подржава у интересу општег развоја, да обезбеди ту истинску комуникацију, без које нема стваралачког рада ни било којем сектору, и да се, при томе, то не претвори у овакву и онакву врсту цензуре и сличне појаве које су за једно истински демократско и самоуправно друштво неприхватљиве...

Мислим да смо неке покушаје већ учинили, али они још нису дали очекиване резултате. Нажалост, миримо се са стањем какво имамо. Оформили смо издавачке савете. То су тела која се формирају од познатијих друштвених јавних и политичких радника. И могли би – када би доследно радили – да буду од велике помоћи редакцијама у смислу њихове сталне и одговорне повезаности са друштвом, посебно у обезбеђењу одговарајуће самосталности у односу на поједине конкретне субјекте нашег политичког и јавног живота.

Редакције које врше стручни и професионални део посла морају у издавачким саветима да имају, да тако кажем, и сопствени друштвено-политички ослонац, који би спречио интервенисање оних који су на било који начин

повређени објављеном вешћу, па онда користе своју позицију друштвене моћи и од тога направе политичке случајеве, тражећи да се примене неке казнене мере према редакцији, посебно према овоме или ономе новинару, чија се одговорност посебно тражи... У ствари, када би издавачки савети боље функционисали, такве појаве се не би дешавале.

Међутим, савети се састају, по правилу, веома ретко, највише неколико пута годишње, углавном само два пута!... Знам из сопственог искуства, људи дођу на те савете неки пут и неприпремљени. Једино настоје да буду учтиви према редакцији. Отуда прихватају материјале који им се подносе. Усвајају и оцене које су понуђене. У ствари, углавном се не мешају у унутрашње ствари редакције, дајући општу моралну подршку.

Опет, у редакцијама се често гомилају проблеми – неке рубрике лутају, поједини новинари изигравају неке велике звезде, односно, боље речи, приказују се као арбитри у свим друштвеним питањима... Када треба те ствари разрешавати следе политичке интервенције. Познато је да се, где год се „загужва" у новинама, умешају одговарајући органи, односно одговарајући комитет или одговарајући орган Социјалистичког савеза.

Отуда, било би корисније поставити питање одговорности, прво Савета, а онда и редакције и њеног професионалног састава... У ствари, ретко се поставља питање шта је радио Савет, односно да ли је и како функционисао. Не говори се уопште о томе да ли су људи који су се прихватили те друштвене одговорности били на висини прихваћеног задатка.

Дакле, када би савети у редакцијама о свему расправљали, и то на време, односно када би и сама редакција тражила помоћ Савета, тада би отпале потребе за политичким и сличним интервенцијама. И то је оно што највише уздрмава слободу штампе!

Иначе, штампа сматра да је најважније не изазивати, не критиковати политичке форуме и слично. У страху од интервенција, као и од суђења појединим новинарима, долази до тога да штампа не развија, с једне стране, текућу, сталну критику и малих и великих грешака, него оставља нешто као *табу*. Због свега тога, мислим да би требало озбиљно радити на томе да издавачким саветима и другим сличним телима обезбедимо пуну демократску садржину и место...

Милош Јевтић

Спомињете табу теме...
Има ли, по Вашем сазнању, забрањених тема?

Најдан Пашић

Табу тема нема и не би ни смело да их буде... Зависи само, ипак, од начина на који се те теме отварају. Међутим, има табу метода, тако бих

рекао. У ствари, метод расправљања појединих питања мора да одговара предмету о коме се расправља. Не може се о свим стварима на исти начин расправљати. Мислим, пре свега, на пиљарички језик и жаргон булеварске штампе. Да поновим, не видим ниједну тему, чак ни из области спољне политике, о којој се не може критички интонирано писати. И не знам да је ико због свог покушаја доживео неке санкције!

Милош Јевтић

Надамо се да ћете нам одговорите и на питања везана за онај део Вашег живота који није јаван и за који се много не зна. Чему најрадије поклањате сате који нису рад, осим да разговарате са новинарима, као што је сад случај? Да ли имате неких склоности које су Вам нека врста одбране или чак уточиште? Такође, какав је Ваш однос према књижевности, сликарству, музици, позоришту и другим уметностима? Да ли сте можда заинтересовани за неки спорт, било који, можда је то шах? Шта очекујете од пријатеља, пошто се зна да их имате доста. Шта им Ви несебично поклањате? У ствари, да ли је, према Вашем осећању, пријатељ у могућности да не разуме увек и не подржава другог у тешким тренуцима? Уосталом, да ли садашњи начин живота омеђује, на неки начин, пријатељства?

Најдан Пашић

Ово је лепа тема, и тема за један посебан, опет велики разговор… Стварно, сваки човек би могао доста да каже о тој интимној и људској теми.

Што се мене лично тиче, ја нисам никада себе сматрао неком ренесансном личношћу, која може да се ангажује на не знам колико страна и да постигне оно што је идеал далеке будућности, коју мало ко остварује – да пре подне гура колица, после подне се бави филозофијом, а да увече слуша музику и слично…

Овај наш живот је тако устројен да човеку остаје све мање, како сте рекли, слободног времена, времена за неку и физичку и интелектуалну рекреацију у ужем смислу речи… Сваки човек, разуме се, има своје хобије и они су драгоцена ствар.

Ја морам да констатујем да се круг тих мојих хобија све више сужава. Можда је то и грч од тих поодмаклих година, када човек хоће да на свом основном пољу учини нешто, па и још више, чак, можда, и преко својих реалних здравствених и интелектуалних могућности.

Некада сам много волео преферанс да играм – ви то знате! – са пријатељима. То сам сада потпуно изобичајио. Онда, некада сам много времена посвећивао и шаху, то ми је била стална рекреација. Међутим, и то је, мало-помало, почело да се проређује. Како сам бивао старији постао сам и

сујетнији, па ми тешко падају порази, и онда избегавам оне противнике од којих могу да доживим пораз... Разуме се, и круг тих противника се сужава.

Иначе, од физичких рекреација најдраже ми је пливање, и то одмалена и све до данас... Хтео бих себе сада да натерам на неку гимнастику и слично. Међутим, просто немам довољно чврсту вољу и то ме ужасно не толико физички колико психички убија.

Некада сам, са групом својих најбољих пријатеља, одлазио у Центар у Кошутњак. Тамо смо проводили врло пријатне часове, мало у одбојци, мало у пливању, мало у трчању у природи... После сам, због сметњи са очима, морао да одбацим те игре. Сада остају те шетње са пријатељима, као и ручкови и вечере.

Најдан Пашић у шетњи са унуком Марком

Милош Јевтић

Шта је за Вас пријатељ?

Најдан Пашић

Не бих био спреман да дајем олако дефиницију пријатеља... Ипак, оно што интимно подразумевам под *пријатељем*, на моју велику срећу, имао сам у животу, могу да кажем, много добрих пријатеља. Није тај круг, круг правих пријатеља, био широк. То и не може да се очекује. Пријатељства која сам склопио у првим данима краја рата и почетка ослобођења остала су трајна. Она нису оптерећена завидљивошћу и злурадошћу, нису себична... Она су, баш као што сте Ви рекли, међусобно давање. Има прилика у животу када човек може да осети ко су му прави пријатељи. Ти пријатељи се не стичу чак ни по човековој жељи и вољи, већ настају као природан процес. И срећни су они људи који успеју да у једном одређеном периоду живота склопе таква пријатељства. И мислим да је то способност коју човек има само у једном одређеном периоду живота. Уосталом, човек није ни способан да има не знам колико правих искрених пријатеља, са којима се осећа дубоко лично везан.

Милош Јевтић

Последње питање желимо да посветимо будућности. Нажалост, у првој смо години без друга Тита. Шта очекује сваког човека и Југославију у следећим годинама и деценијама?

Најдан Пашић

Прилике и код нас и у свету су врло сложене и тешке, и није лако бити неки оптимиста, посебно у погледу тога шта нас чека сутра. Не бих могао да изнесем слутње да ће се ствари одједном променити, тако да ћемо се нагло ослободити брига које нас у овом тренутку притискују... Међутим, баш ми, Југословени, Титови следбеници, да не кажемо саборци, имамо разлога да не подлежемо ни супротним расположењима. Не бисмо смели ни да будемо малодушни пред овим тешкоћама са којима се као друштво суочавамо.

Ја сам уверен да, ако погледамо сопствени пређени пут, можемо наћи неке афирмативне силе које нам уливају уверење да ћемо ми имати снаге, као друштво, да и ове садашње проблеме и тешкоће савлађујемо. Уосталом, наша је револуција прошла кроз таква историјска искушења, каква је мало која револуција пролазила.

Споља гледајући, било је и ситуација много тежих од оних са којима се суочава наше друштво, као што се суочавају и толика друга друштва у свету.

И у таквим околностима ми смо се одликовали тиме да смо у тим ситуацијама налазили у себи снаге које чак нису споља ни биле увек видљиве.

Дакле, верујем у већ пробуђене снаге у нашем друштву, верујем у оно што доносе младе генерације, које сада улазе у живот и којима треба мало брже, него што ми то чинимо, отварати врата на свим подручјима нашег друштвеног, политичког и јавног живота. У тој младој генерацији су наши извори снаге... Када са тог становишта бацимо поглед у будућност, можемо да је очекујемо са самопоуздањем!

Милош Јевтић

Хвала Вам на овом искреном, опсежном, свестраном и, рекао бих, врло вредном разговору.

Најдан Пашић

Хвала и Вама. Било ми је драго што смо разговарали и што ће наш разговор бити емитован у слушаној емисији на Другом програму Радио Београда.

Београд, 7. јануар 1981. године

СЕЋАЊА
НА
НАЈДАНА ПАШИЋА

Најдан Пашић 1922–1996

Радивоје Маринковић
Радош Смиљковић
Ратко Божовић
Балша Шпадијер
Мијат Дамјановић
Вукашин Павловић

Др Радивоје Маринковић

Редовни професор у пензији
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ: ЧОВЕК – ПРОФЕСОР – НАУЧНИК

Са Најданом Пашићем сам се непосредно упознао половином шездесетих година прошлог века, када је преузео дужност директора Института друштвених наука, мада сам о њему као познатој личности и пре тога доста знао. Приликом његовог представљања колективу стекао сам утисак да се ради о једном самозадовољном, веома озбиљном и строгом човеку, који је, тако сам помислио, осим круга својих пријатеља и другова, спреман на комуникацију са другима само у строго ограниченој мери – колико је неопходно ради обављања дужности и радних задатака. На такав утисак упућивала је и сама његова физичка појава. У тим тренуцима ми се чинило да је дистанца између мене као асистента и њега као директора, али и као човека и научника, огромна и да ће вероватно тако и остати. Међутим, стицајем околности, убрзо сам почео да увиђам да је мој први утисак сасвим погрешан. Наиме, као члан истраживачког тима који је тек отпочињао припремне радње у оквиру једног великог међународног истраживачког пројекта, био сам упућен на чешће радне контакте – радни састанци, консултације и сл. – са Н. Пашићем као директором, али истовремено и као руководиоцем тима. Захваљујући тој, за мене срећној околности, отворила ми се могућност да увидим колико је онај мој први утисак био погрешан. Наиме, током тих формалних, а нарочито неформалних комуникација, поступно се откривао прави лик човека пун топлине, разумевања, тактичности, а мимо мог очекивања и својеврсне ведрине и духовитости. Током тих радних састанака, уверен сам мимо његове намере да остави утисак, искрило је широко познавање политичких доктрина, што је за мене, а верујем и за остале чланове тима, било драгоцено. Тако су се ти радни састанци

добрим својим делом претварали у часове и дискусије о одређеним питањима политичких наука.

Ово сам истакао због тога што су то били пресудни детаљи који су ми откривали Н. Пашића као личност која је зрачила неком неодољивом, помало намерно пригушеном, топлином и привлачношћу. Већ се ту зачела моја жеља за трајнију сарадњу. На моју радост, та моја жеља била је прихваћена од стране Пашића иако је он недуго после већ наведених комуникација у оквиру пројекта, стицајем неких околности, напустио Институт.[1] Наиме, Н. Пашић ми је свесрдно помогао око магистарског рада, иако ми формално није био ментор, али сам зато под његовим менторством урадио докторски рад. Но, Пашићева улога и помоћ били су трајно присутни у мом професионалном раду и напредовању.

Сигуран сам да ја у том погледу нисам неки посебан случај, јер је Н. Пашић, сагласно свом ставу да човеку треба помоћи када му је то потребно, ако је могуће, а ако то није могуће треба настојати да му се не одмогне, такав однос имао и у сарадњи са осталим својим сарадницима. За илустрацију напред наведене Пашићеве девизе навешћу само један случај када је он, пошто није могао да помогне, нашао начина да избегне да одмогне. Наиме, приликом познатог случаја одстрањивања групе професора са Филозофског факултета у Београду, између осталог, требало је оне који су били чланови СКЈ казнити партијски уз одговарајућу расправу којом би се јавности пружила „довољно” ваљана аргументација о њиховој кривици и казни која им је следовала. Овај посао је требало да обави Универзитетски комитет уз учешће истакнутих професора, међу којима је био и Пашић. Пошто је знао да не може помоћи, а да би избегао да се придружи онима који су учествовали у одмагању, он је неким „неодложним” послом отпутовао за Атину. У вези са тим читао сам писмо академика Михаила Марковића, у којем му захваљује на томе што је избегао да учествује у тој хајци. Иначе, лично ми је познато да је Н. Пашић најмање два пута код

---

[1] За време Пашићевог руковођења, али и пре и после тога, у Институту је било доста конфликата између појединих сарадника, као и између одељења – било их је пет – а могуће је да је према Институту, тј. директору било и спољних притисака, услед чега је њему, као човеку који није волео конфликте, перфорирао чир на желуцу, па је морао отићи на лечење. У вези са овим догађајем Н. Пашић је, на десетогодишњем јубилеју Института, у свом обраћању казао и следеће: „... што се тиче мог односа према Институту треба имати на уму да је запечаћен капима моје крви”. Ова је пошалица, изречена уз доброћудни осмех и интонацију, пропраћена бурним аплаузом присутних.

најутицајнијих функционера интервенисао да се укине закон на основу којег је њихово одстрањивање било легализовано.

Пашићева помоћ, као човека, као професора и научника, била је драгоцен удео у каријерама десетина младих људи опредељених за бављење политичким наукама. Та помоћ је увек била несебична, благовремена и никада се није сводила на неки задати оквир, већ је била, ако је то требало, и шира и садржајнија.

Н. Пашић се, пре него што се дефинитивно определио за политичке науке, зависно од стицаја околности, потреба друштва и времена, по задатку, али вероватно и сопствених жеља и афинитета, бавио новинарством и дипломатским пословима. Временски гледано, били су то краћи периоди, али драгоцени за спознавање људи и прилика. То искуство му је, сигуран сам, користило и помогло при дефинитивном опредељивању за политичке науке. Но његов допринос неким од тих области није био мали. То се нарочито тиче новинарства, јер што се дипломатије тиче није ми познато ни колико дуго је радио тамо, ни којим се пословима бавио. У новинарству је траг његовог рада доста познат и веома видљив. Ту, поред онога што је писао, пре свега имам у виду чињеницу да је он био један од оснивача НИН-а. Но, пре НИН-а Н. Пашић је радио као један од уредника „Младог борца" – листа омладине Србије. Од низа ствари из тог времена о којим ми је причао овде ћу навести само једну, која је била карактеристична за то време, а ја бих додао и за свако друго, па и ово садашње. Наиме, Најдан је као уредник сектора под који је потпадао тај догађај требало да приреди за објављивање у „Младом борцу" говор тадашњег секретара Централног комитета Комунистичке партије народне омладине Србије. Пажљивим ишчитавањима стенограма тог говора Пашић је увидео да исти обилује низом језичких, стилских и логичких грешака, што га је чинило неподобним за објављивање у изворном облику, но како се радило о првом човеку тадашњег руководства КП Србије, Најдан се обратио за савет тадашњем првом човеку Народне омладине Србије[2] који је, пошто је прочитао стенограм, љутито узвикнуо: „Сунце му калаисано, како онај стенограф упропасти онако добар говор".

На срећу, Најдан Пашић се није дуго задржао у новинарству и дипломатији, већ се усидрио у широко, дубоко, мутно море политичких наука, које су у то време биле тек у зачетку. То је било право поље за једног вредног, надареног и широко образованог делатника какав је он био. Резултати

---

2 Иако ми је Најдан саопштио имена челника тадашњих руководстава КП Србије и Народне омладине, сматрао сам да их овде не треба наводити.

које је остварио на том пољу су, по мом мишљењу, немерљиви. Ту, на првом месту, треба истаћи његов пионирски допринос развоју и конституисању политичких наука у засебан корпус доста јасно омеђен, што пре тога није био случај. Тиме је отклоњена једна од основних тешкоћа за њихов даљи развој као посебног сегмента друштвених наука. То омеђавање поља политичких наука било је услов за конституисање одговарајућих институција које би се бавиле изучавањем политиколошких феномена, односа и процеса, као и институција у којима би се образовали кадрови. На темељу тога формиран је Факултет политичких наука, први у ондашњој Југославији, затим Институт за политичке студије, Удружење за политичке науке Србије. У тим активностима Најдан је био најзначајнији актер, па се може сматрати да је његов допринос на том пољу пионирски.

Друга одредница његовог доприноса везана је за професорске послове и то: у профилирању наставних дисциплина и смерова редовних студија и, друго, формирању одговарајућих научно-наставних кадрова.

Највећи допринос који је Н. Пашић дао политичким наукама свакако су његови научни радови. Просто је задивљујуће колико је он написао и објавио књига поред читавог низа других дужности и послова које је обављао: професорских као предавач на редовним и постдипломским студијама, бројна менторства за магистарске и докторске радове, члан Председништва СР Србије, председник Уставног суда СР Србије и др. У којој је он мери свим својим бићем био урођен у политичке науке сведочи и чињеница да је своју последњу студију, „Историјски фијаско”, написао у болесничкој постељи. Овде нема потребе ни места освртати се на Најданов научни опус, али пред овим Факултетом, Институтом за политичке студије и Удружењем за политичке науке Србије, стоји и остаје задатак и потреба да се припреми и реализује издавање изабраних дела Најдана Пашића, јер је реч о аутору и радовима који по квалитету и значају представљају допринос политичким наукама уопште. Његови радови су још за његовог живота постали познати и цењени у свету. О томе, између осталог, говори и чињеница да је он у два мандата био биран за члана Извршног комитета Међународног удружења за политичке науке (ИПСА).

На овом месту бих се ипак осврнуо на Пашићеву последњу књигу, која је, по мом схватању, једним делом својеврстан резиме његовог опуса, и јасније изоштравање ставова о кардиналним питањима политиколошког приступа анализе и критичог спознавања и вредновања друштва – држава, политика, класе, политички системи, демократија, плурализам, политички и сваки други, институције, идеологија и сл. У другом делу ове књиге Пашић је ова и друга питања проблематизовао, реагујући на изазове отворене транзицијом и указујући на неке нове аспекте акутних транзиционих стања и

тиме их поставио као изазов и задатак за даља политиколошка истраживања. Овде ћу споменути само нека од тих питања: сличности и разлике у поседовању државне власти од стране политичких партија у вишепартијском и монопартијском систему, политички и национални плурализам – како их усагласити а да се тиме не деформише демократија заснована на апстрактном грађанину; цивилно друштво – домени и домети његовог деловања; интереси и њихово испољавање као политичке воље њихових субјеката; владавина права као императив истинске демократије, али и као могућност легализације интереса владајућих партија – поседника власти.

Најзад, узимам себи слободу да предложим Факултету да установи награду Најдан Пашић, која би се додељивала сваке, или сваке друге године за најбољи рад из области политичких наука.

Др Радош Смиљковић

Редовни професор у пензији
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ – УТЕМЕЉИВАЧ ВИСОКЕ ШКОЛЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА И ФАКУЛТЕТА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

На Високу школу политичких наука примљен сам 1960. године у првој групи млађих наставника као асистент-предавач. Директор Влајко Беговић и Хилмија Хасанагић, његов заменик, изабрали су ме и касније током неколико година пратили и помагали мој развој. Први старији наставник политичких наука кога сам упознао био је проф. др Најдан Пашић у звању ванредног професора. Према упутству директора Беговића обишао сам познате универзитете у земљи и упознао професоре и научне истраживаче тема које су улазиле у најшири круг Политичке социологије. Касније ми је професор Пашић испричао како су они направили план мојих наставнонаучних припрема сходно њиховој перцепцији будуће Високе школе политичких наука. Са овим људима остао сам у пријатељским односима и сарађивали смо до краја њихових живота.

У то време проф. др Најдан Пашић увелико је уживао глас врло перспективног марксистичког теоретичара. За разлику од неких других који су се успутно бавили политичким наукама, Најдан је у земљи и иностранству већ увелико уважаван као марксистички теоретичар политичких наука у Југославији. Пошто сам завршио Филозофски факултет био сам задивљен, поред осталог, његовим познавањем српске народне поезије и његовим анализама социјално-политичких аспеката истих. Од њега сам сазнао да је наша народна песма „Рашта Новак оде у хајдуке" прва и најбоља у народној

поезији. Касније сам то своје сазнање користио у наставнонаучном раду и упућивао студенте на изучавање социјалних аспеката народне књижевности, укључујући народну поезију.

С обзиром на моју оријентацију према Политичкој социологији, директор Беговић и његов заменик Хасанагић скренули су ми пажњу на проф. Пашића као једног од најугледнијих познавалаца и теоретичара политичког система социјализма. Нарочито су ми указивали на његове радове који садрже критику етатизма, особито стаљинизма.

Да бисмо стекли праву и истиниту слику о професору Пашићу треба да пођемо од историјске ситуације и перспектива које су се отварале. А оне су биле збиља историјске и радикалне када су у питању промене које су се у то време догађале у свету социјализма. Подсетио бих да су то године када се СФРЈ преусмерила на изградњу политичког система самоуправљања. Сходно томе, донети су одговарајући закони. Дошло је до крупних промена у улози Савеза комуниста. Наиме, Комунистичка партија је преименована. Донет је 1958. године нови Програм Савеза комуниста Југославије. Заузет је критички однос према политичком систему социјализма заснованом на етатизму и државном управљању уопште. Савез комуниста је ређе дефинисан као идејно-усмеравајућа, идеолошка партија која унапред дефинише правце и одлуке које држава после тога само облачи у правно рухо. Најдан Пашић је предњачио међу онима који су били окупирани изградњом социјализма са људским ликом. Заправо, он је био у врху генерације млађих комунистичких теоретичара који су у својим радовима раскринкавали стаљинизам и доносили нове идеје и ставове о будућој социјалистичкој изградњи земље.

У овом контексту треба подсетити да политичке науке, када је Висока школа политичких наука почела са радом, још увек нису биле оформљене као посебна научна област у нас. Ми смо укључивали неке политичке теме, а да при томе нисмо могли да се ослањамо на нека достигнућа наше науке у прошлости. Максимално смо користили радове старог буржоаског професора Слободана Јовановића. Чували смо се претеривања због његове политичке неподобности. Тако да је Најдан Пашић фактички предводио пионирски рад у политичким наукама на марксистичкој основи. У новом програму Савеза комуниста Југославије посебно је истакнут значај политичких наука у даљем развоју марксистичке теорије самоуправљања: „Социјалистичко друштво нарочиту пажњу посвећује напретку друштвених и политичких наука. Развијене друштвене и политичке науке, које откривају и утврђују законе савременог кретања друштва и његове свести снажан су фактор прогресивног друштвеног развитка и друштвеног бића човековог". Не бисмо смели као научни радници да то губимо из вида зато што је дошло

до рестаурације капитализма. Професор Пашић, као и већина нас после њега, стицали смо научна знања зависно од њихове усмерености ка општем друштвеном напретку, а не идејнотеоријској оријентацији.

Ова и много других околности које су се развиле после сукоба са источним блоком и антистаљинистичким курсом Југославије треба имати у виду да би се схватила улога професора Најдана Пашића у развоју политичких наука и њихово увођење у програм високошколског образовања. Професор Пашић је цео радни век провео у активном теоријском развоју политичких наука и њиховом коришћењу у образовању руководећих политичких кадрова у Југославији.

Од самог почетка увођења политичких наука у образовни и научно-истраживачки систем земље др Пашић је скретао пажњу да свака власт жели да политичке науке претвори у своје слушкиње. И да то морају непрестано имати пред очима како професори тако и студенти политичких наука који долазе са великим искуствима руковођења и одлучивања у државно-централистичком систему. А таква је била већина наших студената из првих генерација Високе школе политичких наука.

Ми млађи смо упућивани на студијске боравке на најпознатије универзите како на Истоку тако и на Западу. А код нас су долазили како са Истока тако и са Запада. Немали број је завршавао наше постдипломске студије и припремао своје магистарске и докторске радове.

Професор Пашић је активан у левичарском покрету од своје младости. Још као скојевац своја знања је користио у функцији јачања политичких снага социјалистичког и антифашистичког покрета у Београду. А онда у целој Југославији. У својој генерацији Најдан је уживао велики углед једног од најнапреднијих и најспособнијих интелектуалаца своје генерације. Подсетио бих на његову новинарску активност. Довољно је сетити се у овој прилици његовог удела у покретању НИН-а и улогу истог у окупљању млађих интелектуалаца.

У конципирању и извођењу наставе на факултету Најдан је остао доследан повезивању друштвене праксе са развојем наука у друштвеној сфери. Подсетио бих да је у наш програм наставе по први пут у високошколском образовању уведена социологија. Не заборавимо да је дотле проглашавана буржоаском науком и избегавана. Користим прилику да подсетим на отпор увођењу Политичке социологије у наставни програм. Немали број колега се противио томе, сматрајући је непотребном буржоаском новотаријом. Захваљујући члановима друге струје, међу којима је био и проф. др Пашић, уведена је. Могу овом приликом рећи да је њено увођење у наставни програм означило победу оних снага које су активно радиле на повезивању

теорије и праксе у настави и које су развијале међународну сарадњу у науци и образовању. Професор Пашић је у томе предњачио.

Захваљујући Најдановом инсистирању на повезивању конкретних научних садржаја са друштвеном праксом, на коришћењу научних садржаја у решавању конкретних друштвених проблема подизан је ниво целокупног развоја у друштву. Из таквог приступа произашли су конкретни облици организовања наставе на факултету. Наиме, напуштено је разврставање према познатој шеми наставних предмета у катедарске групе, већ је целокупна грађа груписана у три подручја. Подела је била таква да су слушаоци могли непосредно учествовати у настави. Најдан Пашић, са колегама, највише је допринео да тај концепт организације наставе и ангажовања студената стварно и заживи. Тако су стварани услови да се студенти непосредно укључују у реализовање наставног процеса. Увођењем семинарског начина рада учињен је нови корак ка стварању конкретних услова активног организовања разних расправа. О стварним теоријским и практичним проблемима са којима се суочава цела земља у процесима социјалистичко-самоуправног преображаја друштва.

Прво подручје покривало је проблематику целокупних политичких и друштвених односа у Југославији. Ту су улазиле све оне дисциплине или делови научних дисциплина из којих су црпљене информације и знања о темама и проблемима у развоју друштва. Ту су улазиле и посебне теме, као и делови неких целина како би се појаве могле објашњавати и током промена друштвених процеса. Ово подручје конципирано је тако да ништа битно у току развоја не остане ван нашег видног поља.

Друго подручје покривало је проблематику савременог света у коме је кључно место заузимала актуелна проблематика односа међу државама, блоковима. Основу су представљале научне дисциплине које су садржале највише информација о томе и могле да помогну разјашњавању и отварању нових питања која су у интересу Југославије која је почела да се етаблира као водећа снага покрета несврставања који је представљао новум у друштвено-историјском смислу. Ово наставно-научно подручје представљало је нови смер у припремама кадрова за практичну активност земље која настоји да води самосталну и независну спољну политику. У овом подручју је, поред осталих, актуализовано питање вођења спољне политике на вишенационалној основи.

С обзиром на значај истраживања друштва и политике у време великих струјања и сукоба на међународном плану, Висока школа политичких наука примила је на себе да обухвати научно-образовно кључна питања. Посебно проблематику идејних и теоријских истраживања фундаменталних процеса који су се одвијали у свету. За нас је то тада постало важно јер

смо због свог новог Програма Савеза комуниста у комунистичком покрету проглашени ревизионистима.

У тим стварима које су се тицале програмирања наставе у непрестано новим условима проф. др Најдан Пашић се најбоље сналазио, због чега је његов утицај превазилазио не само факултет него и Србију. Школа је годишње уписивала око 80 студената из свих република бивше Југославије. Њихов избор се одвијао у два корака: прво су то радиле, углавном, одговарајуће комисије на нивоу република, а онда факултет на својим пријемним испитима.

Пишући о др Најдану Пашићу морамо се присетити да су услови на пријемним испитима били поприлично сложени. Утврђиван је ниво теоријских знања с обзиром на то да су студенти примани на трећу годину студија. Истовремено, морало се водити рачуна да не буду запостављени они појединци за које се унапред знало да предњаче у богатству политичких искустава која су стекли током вишегодишњег вршења најодговорнијих функција у држави и друштву, јер доносе драгоцена сазнања како нам функционише држава. Могли смо много да научимо како у стварности функционише држава и какве су све ситуације и заврзламе могуће. Професор Пашић је умео вешто да води те расправе и да после тога напише неки важан прилог за партијски часопис у СФРЈ који је јавност радо читала. Од особите важности била су сазнања о променама које су се догађале у људима који су из рата и револуције директно заселили на политичке и државне функције.

Према наставном програму Школе, студенти су усмеравани да обаве праксу. Одлазило се у групама које су предводили наставници широм Југославије у позната предузећа, у привредне и политичке институције. Сећам се да ме је професор Пашић слао са већом групом у трстеничку Петолетку. У то време једну од најмоћнијих радних организација, чији је извоз био врло висок, а сарадња са неким од најпознатијих фабрика у свету – Русији, Америци, Немачкој – стратешка, како се данас каже.

Професор Најдан Пашић је током целог живота био активан у политичком и научноистраживачком раду. Написао је велики број текстова који су објављени у разним публикацијама у земљи и иностранству. Његове књиге о политичком систему самоуправљања, затим о класама и политици, о нацијама и националним односима остаће трајна научна литература за оне који у будућности буду изучавали социјалистички систем и праксу у Србији и Југославији. Ништа мање радови у којима критички пише о стаљинизму.

Професор Најдан Пашић спада међу водеће теоретичаре политичког система социјалистичког самоуправљања Титовог периода. Истовремено, као активни политичар-члан највиших партијских и државних руководстава

учествовао је у доношењу неких од најважнијих државних и политичких одлука. Он се фактички разликовао од низа других научника и политичара и по томе што је учешћем у доношењу низа политичких одлука покретао пројекте емпиријског истраживања у које је укључивао поједине најцењеније професоре, истраживаче и понеког политичара. Учествујући у неким од тих пројеката могу рећи да сам лично много научио. Сазнања сам користио у настави на ФПН и у земљи.

Подсетио бих данашњу јавност да је професор Пашић у Србији први покренуо истраживање интереса и интересног груписања. Та његова иницијатива наишла је на подељено мишљење и на самом факултету. Супротставили су се и неки од његових најближих колега. Пријатно се осећам што сам тада поздравио његову иницијативу и узео учешће у његовом пројекту – објавио више текстова, а онда и књигу о интересном груписању у Србији.

Са професором Пашићем сам сарађивао на научноистраживачком и политичком плану. Учествовао сам и у промоцији неких његових књига, а он је од мог доласка на Високу школу политичких наука пратио мој рад. Готово сва моја напредовања у каријери пропратио је и потписивао реферате. Подсетићу да је приликом једног мог избора који се догодио у време либерализма, када сам био у политичкој немилости, одбио предлог мог заустављања. Мада је подржао предлог о мом партијском кажњавању због либерализма. Том приликом је изјавио: „Моравац је обезбедио све услове за избор. Чак и више него што се тражи”. Он је био први који ми је пружио прилику да се вратим на јавну сцену као професор учешћем у неким расправама о даљем развоју Савеза комуниста у ери самоуправљања.

Др Ратко Божовић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ – ЧОВЕК ЗА ПАМЋЕЊЕ

И док сећање цури као вода из клепсидре, и као песак кроз решето, не без пристрасности и носталгије, покушаћу да напишем неколико запажања о Најдану Пашићу, који је вишеструко делотворно утицао на мене да побеђујем себе и своје неумерености, да лакше савладам заносе лудости и жестину својих заблуда.

Најтрајније сећање везано је за њега кад ми је био главни уредник у часопису *Социјализам.* Тада сам га најбоље упознао и поред тога што смо годинама радили заједно, прво на Високој школи политичких наука у Београду, која је убрзо прерасла у Факултет политичких наука, где сам био асистент за културу и културну политику, а Најдан професор политичког система и теорије политичких и упоредних политичких система. А то како сам се нашао у тада најзначајнијем званичном југословенском часопису, чији је главни уредник био Најдан Пашић, говори помало о тадашњој друштвеној, политичкој и културној атмосфери. Кад је у Београду била преведена књига *Здраво друштво* Ериха Фрома написао сам осврт баш у часопису *Социјализам.* То је било време кад су отоплили односи са Совјетима. Нашој делегацији, предвођеној челником листа *Комунист,* Николом Секулићем, приликом посете Совјетском Савезу, стављена је примедба и због мог тумачења Фрома као научника, који је за тамошње разумевање психоанализе био споран и неспојив са владајућим идеолошким опредељењима. После повратка наше делегације, Никола Секулић, хрватски политичар и важна личност југословенског владајућег режима, обавестио ме је да би било најбоље, како би се утисак о часопису поправио, да напишем опширнији текст о Фрому, у коме бих га критички оспорио, а нарочито довео у питање

неке његове психоаналитичке ставове о Лењину. То сам схватио као посипање пепелом и на то нисам пристао. Доиста, нашли су се и „критичари” и Фрома и мог текста, али недовољно добри да би били објављени. Није прошло много времена после ове нелагоде, часопис *Социјализам* је остао без уредника културне рубрике. На моје велико изненађење, мени је понуђено то место. Од тада и почиње моја активна сарадња са Најданом Пашићем. Та сарадња била је за мене право откровење јер ми је главни уредник прихватао сугестије о сарадницима и темама, које је ваљало обрађивати. Била је то сарадња с великим разумевањем и поштовањем. Ниједан текст није враћен нити дорађиван. То ме је посебно радовало. А кад ми је Пашић предложио да у часопис укључимо и осврте на светски релевантне часописе из домена политичких, друштвених и хуманистичких наука схватио сам да је то било настојање и да се обавестимо о светским мисаоним преокупацијама и да се упоређујемо са њима. Касније, кад је анализиран наш часопис, показало се да је тај увид у најпознатије светске часописе на најпознатијим светским језицима најбоље оцењен. Најдан се, тада, нашалио и рекао ми да имам више разлога да се због тога радујем него он, мислећи на целину часописа и оцену свих његових делова.

Често смо из редакције, која се налазила на Тргу Маркса и Енгелса, одлазили заједно до Далматинске улице, у којој смо становали, зграда до зграде. За мене је то била права прилика да ми мој уредник каже понешто о томе што није било речено за време редакцијских састанака. А редакцију су чинили Радосав Ратковић, Бранко Прибићевић, Војислав Становчић, Живојин Ракочевић и моја маленкост, сви са београдског Факултета политичких наука, а затим и Првослав Ралић и Јован Раичевић. На редакцијским састанцима владала је атмосфера присности, али и жустрих расправа и критичких опсервација. А кад се све то заврши, за мене је била истинска релаксација одлазак нашим домовима, највише стога што је Најдан био ретко духовит човек који је сваких неколико минута избацивао своје виспрене „пројектиле” и то тако што је то чинио са озбиљношћу, која је деловала неочекивано у односу на спонтаност ироничног и креативног казивања, које је сваког морало подстицати на смех. Не, он се није смејао, знао је и да застане, па и да стане, али се ни тада није смејао и поред тога што је у ономе што је духовито „спаковао” било више него довољно за смех од срца. А својом духовитошћу Најдан је понајвише реаговао на глупости и људска неваљалства. Исмејавао је глувоћу егзистенцијалне баналности, лаж, примитивизам и лицемерје. По уверљивости његовог хуморно-сатиричног казивања видело се да снажно доживљава све наопакости човековог постојања и свеколика неваљалства нашег друштва. Било је то за мене ново искуство у познавању његове сложене личности, његове посебности и оригиналности.

Иначе, Пашић је био јединствена парадигма интелектуалца и научника усред монистичког и комунистичког система, коме је, стицајем околности и својих убеђења и припадао, али је и поред тога сачувао и свој индивидуалитет, своју аутономију и своју душу. Штавише, кетман, као стратегија спасавања, за њега је био мртво слово на папиру. А знамо, Чеслав Милош је у спису „Заробљени ум" још средином прошлог века образложио „увежбаност у маскирању" као чин политичке адаптације. Пољски нобеловац је у свакодневној глуми поданика тоталитарног система препознао кетман као вештину у којој се глуми правоверност и следи послушност. Био је до краја одређен: „Онај ко примењује Кетман – лаже". Стаљинизам је изродио марионете у људском обличју, које су се током комунизма и социјализма само модификовале. Репресивни системи производили су поданика, који није могао бити близак себи већ је морао бити онакав какав се очекивало да буде у политичкој свакодневици. У таквим околностима, људи су деловали као лутке судбине и жртве околности. Остало им је да се стално маскирају да би се уклопили у пожељан политички образац и очекивано политичко понашање. Графички израз кетмана је маска. У сваком случају, нема кетмана без маскирања. Иза маске се скрива биће које је „истурило" свога двојника. Драматичност маске исказивала се у томе што је она удвојила људске могућности, као могућности двојништва, као успостављање дихотомије између истине носилаца маске и улога стечених маском. То је начин да човек не буде то што јесте већ то што се од њега тражи, што мора бити у околностима неслободног политичког друштва. А политичко друштво је маскирано друштво. А све оно што се у њему дешавало Пашић је ближе одредио *као бал под маскама.* Тај бал под маскама односио се на искуство о нашем друштву и то у самоуправном социјализму. Срећом, Пашић је себи приуштио позицију не да буде кетман, човек под маском и учесник у обезличеној политичкој представи са кафкијанском атмосфером, већ да буде активни посматрач и луцидни критичар идеолошког и немодерног друштва. Није пристајао да се компромитује дневнополитичким пристрасностима и политизованим тривијалностима.Ваљда и због тога није тежио да се приближи моћним политичким асталима нити да седи уз скуте политичких моћника. А кад је било неопходно остварити контакте са најзначајнијим личностима у држави и партији, није Пашић одлазио код њих већ су они долазили код њега. Тако су у часопису *Социјализам* с њим контактирали и Мијалко Тодоровић и Милентије Поповић и многи са врха државне и политичке номенклатуре. То је и разумљиво, поред осталог, и због тога што је његова личност била институција за себе.

У Пашићевом спису *Историјски фијаско моноорганизационе хијерархије*, године расплета (1986–1992), који је штампан 1996, налазим следећу реченицу:

„Од времена просветитељства и просветарског оптимизма и утопистичког предвиђања да ће развој односа науке и политике, идеологије и објективних сагледавања законитости ићи у правцу све веће заштићености науке од прагматске политике притисака, стварни развој, све до времена садашњег, ишао је у правцу углавном супротном од жељеног и очекиваног". Да би се суочила са истином, са целином стварности, Пашић је сматрао да наука не сме да пристане да њоме располажу и господаре интереси који нису сагласни с њеним бићем. Зато се свим силама залагао за самосталност научно-истраживачког стваралаштва и за укидање монопола политичке власти над науком и научним мишљењем. То је значило да наука мора да заштити властиту методологију и истраживачко поље, да обезбеди путеве до истине и омогући творачку моћ научног истраживања. А бити против научног сазнања, против продубљене и теоријски осмишљене науке, значи бити против многоврсних човекових могућности и против самих основа напретка, истицао је Пашић, који је био сигуран да ће наука, у чијим су основама теоријско мишљење и непорециви научни принципи, показати разумевање и за људске вредности и за дух новога, стваралачки осмишљеног човековог живота. Ако се пође од познате идеје о томе да је суштина духа истина, онда наука не би смела да се нађе на странпутици која не води до истине. Заиста, без творачке истрајности и неопходне сумње нема ништа од чаролије изумитељства. За таква прегнућа мора се имати стваралачке, моралне и психофизичке снаге. Напори научника да се домогну „дефиниције стварности" најчешће су осуђени на узалудност већ самим тим што не полазе од поузданих знања – синтеза о човеку и његовом свету, његовој историји и друштву. Криза друштвене науке, оскудност методолошко-теоријске основе, уз све већу специјализацију, што је и неминовност научно-техничког прогреса, на једној страни, и испразна „супертеорија", на другој, само је део преовлађујуће слике светске науке. У ствари, она није успела да се домогне целовите слике стварности, није стигла до њених противуречја и контрадикција, па зато тешко може остварити своју критичку и стваралачку аутономију. У жељи да дефинишу стварност, истраживачи у домену друштвених наука почесто фаворизују идеје кратког даха, а њихове опсервације једва сежу до маргине стварности. На тај начин, сматрао је Пашић, њих заправо окупира мишљење које је веома удаљено од сложене савремености.

У настојању да се превладају вредносни судови, идеологија, прагматизам и волунтаризам, Пашић је веровао да је неопходно у поље теоријског

мишљења, које не може пристати на приземну индоктринацију, идентификовати онтологију друштвеног бића, односно уочити оно што је у стварности одлучујуће, што је најбитније, како би се направила суштинска разлика између историјског и неисторијског, истинитог и неистинитог. Теорија као критичка свест била би отуда спорна ако не би била спремна да „обави избор вредности", да помогне да се открије „истина као вредност", да одгонетне „вредност улоге разума у људским стварима", да препозна „вредност људских слобода", како је о томе размишљао *Рајт Милс*. Таква теорија не може опстати у дефинитивним парадигмама, баш као што друштвено биће не може бити унапред одређено и дефинисано. Друштвена наука изневерава своју самосталност и своју критичку стаменост кад флертује са прагматском политиком и кад постаје њена апологија. Најдан Пашић је био сигуран да је то и најгоре што јој се увелико и догађало.

Најдан Пашић никада није био на маргини јавног живота, а никада није урадио ништа ни против своје памети, ни свог темељног образовања, нити против својих теоријских уверења. Довољно је подсетити се само неких од функција које је „покривао", као што су главни уредник НИН-а, главни уредник часописа *Социјализам*, професор и декан Факултета политичких наука, директор Института друштвених наука, посланик Већа народа Савезне скупштине, члан Егзекутивног комитета Међународног удружења за политичке науке, председник Уставног суда Србије, члан Председништва СР Србије – па да се схвати да је за све те функције могла бити бирана личност највишег интелектуалног, стручног, моралног и мисаоног формата.То је неопходно рећи и због тога што су се у нашој новијој историји догодила голема посртања интелектуалаца. То им се „дешавало" и кад су пристајали да служе свемоћној партији и кад су пред владајућом олигархијом постојали идолопоклоници. Многима није сметало ни једногласје као трагедија мишљења ни то што су постали апологети, који су пристали да „подупиру" прагматску политику и пристрасност политичке припадности. Они су самим тим остајали без упитности, немира и сумњи. У неповољним партократским околностима за индивидуално критичко самоодређење заиста је било тешко наћи сигурну тачку ослонца. Упркос околностима, Пашић је ту тачку освојио.

С распадом југословенске заједнице променило се место интелектуалаца у односу на власт. Одавно интелектуалци нису били тако непосредно укључени у политички живот осамостаљених делова дотада заједничке државе. При томе, појавили су се и у неочекиваним улогама као подстрекачи политике рата. Постајући ментори милитантним политичарима, ови интелектуалци понашали су се као да су нашли кључ историје и алем – камен истине. Милитантним политичарима било је неопходно упориште у

интелектуалцима од „имена" и „формата". А зна се да политички врховници слушају само онога ко је дорекао њихову „мисао". Као политичке скутоноше, као самозвани адвокати нације, као кобајаги заштитници националних интереса, интелектуалци су подржавали шовинистички примитивизам и политичко лудило. Политичари и ти интелектуалци нашли су се на истој страни, у истом колу, али без осећања мере, правичности и свести о одговорности. Интелектуалци, и кад нису наговарали да се прихвати рат као политичка „опција", и кад нису били плен лажног патриотизма, нису чинили ни оно што су могли – нису одвраћали од ратног масакра. Такав интелектуалац као национални фанатик није био спреман да се успротиви „религији" националистичке већине у политички фабрикованом јавном мњењу. Тада је он и престао да буде снага критичког непристајања и скретница испред странпутица колективних параноја. Такви интелектуалци одговорни су за националистичко пијанство и историјски самозаборав. Несрећна је околност што нису били спремни да се ослободе својих опсесија, фанатизама и аверзија према другости. Штеточинство интелектуалаца било је посве очигледно кад су они с лакоћом прихватили политичке страсти и деструктивност актуелне политике. Аутизму политичке елите придружили су се милитантни интелектуалци, који су показали велику склоност према националној затворености, самодовољности и некритичности. Пашићу је била неприхватљива равнодушност и некритичност према политичком екстремизму. Сећам се Пашићевог присуства на седницама Београдског круга, на чијем је челу био Радомир Константиновић. Београдски круг је усред рата био антиратна опција у којој се успостављала жестока критика и рата и аутократског система. Наћи се тамо у то време био је знак интелектуалне и грађанске храбрости.

Најдану Пашићу је било познато да су многи интелектуалци познавали структуралне проблеме и слабе тачке друштва, а да су све то, из конформистичке лагодности, знали да прећуте, да на све то остану пасивни, да не реагују. Њима се никад није придружио јер му је била страна и неприхватљива глувоћа, конформизам и површност апологетског пристајања. За Пашића је био споран и интелектуалац који се „из петних жила" труди да своје мишљење наметне као „једино вредно" и одлучујуће. То је видео као индивидуални тоталитаризам, који је неспојив са умним деловањем и критичким мишљењем. Ако се добро сећам, истицао је да је велика сигурност у закључивању, у мишљењу без остатка, суштински била последица или несигурности у продубљеном мишљењу или последица окова идеолошког догматизма. Била му је неприхватљива аутоцензура, као кротитељица креације, која зауставља аутентично индивидуално самоисказивање. Ауторе који су, као сарадници часописа *Социјализам,* били оптерећени и

цензуром и аутоцензуром није много ценио јер је знао да је за стваралачко и критичко деловање веома значајно да интелектуалац живи у складу са својим уверењима, да се не прилагођава очекиваном и одобреном мишљењу. Пашић је знао да брани своје слободно уверење и унутрашњу слободу и кад политичка атмосфера није била најпогоднија за било какву разлику у односу на озваничено мишљење. Емил Сиоран је истицао да је интелектуалац без унутрашње садржине једноставно аутомат. А у идеолошким временима, у јавном пољу било је највише партијских гласноговорника, који и нису мислили „својом главом, нити другачије од одобреног мишљења. Пашићу најпре као главном уреднику листа *Млади борац*, одмах после Другог светског рата, а нарочито нешто касније, у *НИН-у*, а потом у часопису *Социјализам*, било је изузетно важно да окупи сараднике који су знали и да мисле критички и да пишу бритко и аргументовано. А њихов уредник понекад је њихове текстове пропуштао кроз иглене уши јер је дисонантне тонове било тешко обзнанити и учинити присутним у политичкој јавности. То је важило и за Најданове расправе, чији је императив био слобода мишљења. Чудио сам се како је то могло да не изазове реакције властодржачке правоверности, а нарочито чувара медијског пролаза. Пашић је био филозоф политичке и друштвене егзистенције, али и узоран критичар нашег политичког и правног система. Питао сам се непрестано који је филозоф, поред Маркса и Енгелса, био најближи његовом схватању и човека и његовог постојања. Врзмао ми се по глави и софиста Питагора, који је веровао да је човек мера свих ствари. Нисам могао избећи ни Платона, као Сократовог ученика, са својом сликом утопијског друштва у коме би управљали филозофи. Враћао сам се и на Џона Лока као оца „либерализма" и његову теорију сазнања, као и на Жан Жак Русоа као филозофа просветитељства, а онда сам се вратио Аристотелу и његовом спису *Никомахова етика*. Као свестрано образован интелектуалац, био сам сигуран да је Пашић нашао подстицаје и обалу спаса баш у том спису. Аристотелова идеја о *средини* као *највишем степену вредности* нашла се у близини карактерне структуре Пашићеве личности, која је настојала да избегне све крајности у људском делању. Он је сматрао да је најцелисходније и најумније да се избегну екстреми у свим човековим моћима, па и у сазнању, расуђивању и мишљењу. Прихватање мере као врлине значило је држати се принципа средине, како би се избегле крајности које су доводиле у питање и практичну мудрост и способности делања, као и моћи расуђивања о ономе што је добро и што је зло. Свакако, незамислив је морални начин живота без сазнања о томе шта је добро, а шта зло. А човек без настојања да овлада принципом мере и принципом врлине тешко може схватити разложно владање собом. А владати собом, у аристотеловском

смислу, значило је превладати крајности људских неваљалстава и сурововсти индивидуалних карактера, који су далеко од својих права, дужности и одговорности; а самим тим били су далеко и од човечне уздржљивости и самоконтроле. Пашићу, као интелектуалцу са темељном политичком културом, биле су неприхватљиве све форме неодмерености, а посебно искључивости политичких страсти у оспоравању неистомишљеника. Подсећам, Жилијен Бенда је у делу *Издаја интелектуалаца*, које је објављено 1929. године, истицао да је европски дух био у власти или расне или класне или националне *страсти*. Политичке страсти су неочекивано досегле континуитет, хомогеност и перманентност. Догодило се да протагонисти политичке мржње овим преовлађујућим осећањем успевају да „формирају компактну острашћену масу". Све то постаје јасније ако се прихвати Бендино мишљење да је време двадесетог века суштински време политике. А када су у питању политичке страсти, с обзиром на прошлост, интелектуалци су им се супротстављали на два начина. Први начин односио се на ствараоце од великог стваралачког значаја и значајних творачких достигнућа. У такве ствараоце спадају Леонардо и Гете. Они су остали верни „чистој и непристрасној активности духа", па су, због тога, и били дистанцирани од политике као приземне делатности и њених политичких страсти. Други начин усмеравања према политичким страстима односио се на такозване моралисте (Еразмо, Кант, Ренан), чија је активност била превасходно теоријска, па су, и због тога, бранили вредности човечанства, човештва и правде. То је био и један од разлога што су били немоћни да спрече острашћеност лаика, да блокирају мржње и покоље, чиме је, иначе, испуњена целокупна историја. Стога, није нимало необично што је Бенда као француски есејист, филозоф, критичар, памфлетист и романописац запазио да су на крају деветнаестог века интелектуалци почели да играју игру политичких страсти. То што су и њих обузеле политичке страсти није имало као последицу само то да су интелектуалци, заједно са лаицима, производили анархију, већ и то да су политичке страсти, захваљујући и њима, задобиле изразиту превагу над свим другим страстима. Кад је политика претпоставка за све остало, јер је она „пре свега", онда није нимало необично Бендино мишљење да је његово доба постало доба политике. Што је најгоре, дух његовог доба не јењава до данашњих суморних дана што се тиче политичких страсти, зато има смисла истицати интелектуалце који не прихватају владајуће заблуде, најприсутније у аутократским и тоталитарним системима јер бране своју визију света и властиту лествицу вредности и поред тога што су се нашли у оновременим политичким вртлозима.

У такве интелектуалце у нашој средини спадао је Најдан Пашић. Делује готово нестварно да је он био слободан мислилац и у време идеолошких

стега и поред тога што је морао да прогута и горке пилуле, али је увек остајао са вештином непристајања на једноумље идеолошких утопија и прагматичних дневно-политичких манипулација. Увек се залагао за демократски и критички дијалог. Био је политички реалиста са способностима луцидног посматрача политичке стварности, али и стваралац од савести и карактера. Трудио се уверљиво да дође до међузависности политичке демократије и политичке науке. Страховао је од опасности да интереси не прогутају институције. Понајвише је доводио у питање некритичку веру у свемоћ државних норми, што је видео као симптом бирократског субјективизма и волунтаризма.

У партијској јавности пре и после седамдесетих година једно време били су спорни *праксисовци*, окупљени око часописа *Прахис* и Корчуланске летње школе. Они су словили као недогматски марксисти, а били су преокупирани питањима слободе, отуђења и национализма, а више од свега покушавали су да оживотворе Марксову идеју из *Раних радова* о критици свега постојећег. Најдан Пашић, и кад се није слагао са неким од њихових филозофских становишта или пак кад је нека друга прихватао, никада није дозволио да се упрошћеним идеолошким аршином оспоравају и теоријски дисквалификују. А било је много полемичких насртаја на ову групу филозофа и социолога. Она је долазила од партијских правоверника и слабашних теоријских умова. Срећом, њихови критички осврти нису били на озбиљнијем теоријском и идеолошком нивоу, па зато нису ни узимани у обзир за објављивање. Штавише, није објављен ниједан негаторски осврт на њихове књиге. Пашић није дозвољавао да мања памет оцењује и његове теоријске и политичке неистомишљенике. Он је знао и да се нашали на рачун наших праксисоваца: „Најпознатији философи у свету, како они за себе тврде".То је била једина иронична опаска која им је изречена усмено, без амбиција да се јавно обзнани.

У вредновању било чијих текстова у часопису *Социјализам* компромисима није било места нити је могло бити, мада би другачије понашање често политички било пробитачно. И по томе како је уређивао овај часопис било је видљиво да је Најдан модеран мислилац политике и политичке теорије. Највише су му сметале идеолошке интерпретације, мистификације, догме и поједностављивања. То се односило на класичну политичку филозофију и модерну политичку науку. Сећам се аутора који је комплетан текст о Макијавелију градио на тврдњи овог мислиоца да циљ „оправдава средство". Макијавели то није никада изрекао али га је било неопходно представити као дијаболичног мислиоца. Није било ни речи да се нечасна средства примењују само према онима који се њима служе, као ни то да владар влада законом а не суровом силом. Све је било симплификовано до

нивоа фалсификата и на ивици интерпретативног промашаја. Пашић није пристајао на таква „тумачења". Није пристајао на догматску интерпретацију ни стваралаштва Маркса и Енгелса, нарочито је био осетљив на коров *теорије одраза*. Није боље пролазила ни стара владавина партијске државе ни њен модел технологије власти.

Што се тиче прошлости, за Пашића је било прихватљиво Марксово уверење да „традиција свих мртвих генерација притиска, као мора мозак живих", али је било неприхватљиво вредновање прошлости остваривано ван историјских, естетских и научних критеријума. А идеолошко-прагматске и псеудонаучне представе у нас блокирале су релевантно трагање за традицијом. Убрзо се показало да је веома тешко дугогодишње фрустрације – због намерно „суспендоване" прошлости – превладати рационалним, разложним и научним приступом. Био је то повратак прошлости, која је била потонула у заборав. Често се тај повратак дешавао и у недостатку доказа и истраживачких слобода. Не зна се да ли су од идеолошке разуларености и прагматичних тежњи инструменталног ума била далеко и она незналачка јурцања за истином која промашују социокултурни, историјски контекст и историјско време. Готово гротескно делују зајапурена „научњачка" настојања да обелодане једну једину – Велику истину. Они су често тражили оно што не могу пронаћи ни у миту, ни у култу, ни у логосу. Све је то било далеко од промишљене историографије и онтологије бивствовања. И када се ма ко превише загледа у бездан прошлости, постоји опасност да обневиди и да изгуби способност да види ма шта и ма кога у данашњици, сматрао је Најдан Пашић. Тешко је стога и њему било поверовати да ће неко наћи спас у повратку у прошлост, утолико пре што се повратак прошлости у нашем друштву дешавао као драстичан облик њене архаизације. Било му је стога блиско мишљење да историографија не сме да буде маскирана идеолошка историја. Присуство фолклорно-митоманске иконографије, поред осталог, упућује на архаизацију у присуству и тумачењу прошлости. Није ту реч о повратку насилно прекинутог памћења, него о новим опсенама и новим преварама. Њих „удомљује" традиционализам и дух несавремености. То је један од начина губљења корака с временом и један од облика оспоравања идентитета савремености.

Пашић је сматрао да је за савремено друштво неопходна развијена и слободна научна критика, нарочито због тога да би се савременик и могао питати о истини и вредностима. То је био услов да пречишћава мишљење од полувековне идеолошке фатаморгане. На тај начин, он је довео у питање и поданика, као биће од страха, који је потпомагао одржавање политичко-правног и полицијског насиља аутократске власти. Властодржачка мањина, са неограниченим овлашћењима, у својој надмености, таштини и

самољубљу, у време овдашње аутократске владавине, производила је страх, стрепњу и фрустрацију. Жртвовани су и јавни дух и слободна јавност. Била је угрожена слобода живљења и слободна индивидуалност. Власт која се одржава охолошћу грубе силе, а не разборитошћу мудрости и логиком рационалности, била је далеко од одрживе моћи и политике као уметности свесног остваривања могућег. Са својом неодољивом жудњом да покорава и влада поданицима, властодржац није био далеко од жестоке болести, од стања *омамљености јер се ради о најжешћој страсти.Тада је била могућа и идолатрија силе*, коју су пратили охрабрено злочинство и насиље. Ту би требало видети изворе самоуништења свих, па и такве власти. Зато је изузетно важно да власт спозна своје границе и властита ограничења. Неопходна је власт над влашћу. Тек тада она може постати одговорна за своје понашање и деловање. Поданички менталитет, који се успоставио и одржавао, био је темељ аутократске владавине, али и камен спотицања за демократске промене. Аутократски менталитет спада у појмове дугог трајања, како о томе размишља Бродел. То је озбиљна препрека на путу до владавине закона. Стога је неопходно да демократско и цивилно друштво превлада такав менталитет и такву политичку културу. За ту промену најважније је присуство грађана као слободних личности и непоткупљиве критичке јавности. Ако се моћ власти састоји само у надзирању и кажњавању, онда је могуће очекивати недостатак њене продуктивне и креативне способности. И тада је укључивање апарата државе у репресивној функцији. Надзирати и кажњавати једнако је деблокирању опасних продуктивности моћи. Тако, по мишљењу Најдана Пашића, и долази до нормативне злоупотребе државе и државног апарата. Није необично што је политичка теорија била опседнута личношћу владара јер је без тога оскудна анализа доминације и производења поданика. То је пут доминација уместо суверенитета и друштва суверенитета. Продуктивна и интегративна политичка моћ успоставља власт која се заснива на мотивацији да све што се уради за поданике ради се из осећања љубави, бриге и поштовања. Притом не би никада смели изгубити из вида да је моћ пролазна, власт променљива, а да истину прати тврдоглаво постојање, како рече Хана Арент. Ако је тачно запажање да је власт највећи афродизијак, опасна и опака страст, која може да замрачи свест, онда се заиста тешко може контролисати. Мишљењу Достојевског да што је већа власт то је „страснија" њена употреба, придружује се сентенца лорда Актона о томе да власт најчешће људе квари, док их апсолутна власт квари апсолутно. Трагедија је неизбежна кад је власт у поседу лудака.Владати собом предуслов је за праведну и умну владавину.

Ако није претенциозно, сигуран сам да је Најдан Пашић био искрени пријатељ свима нама који смо били његови сарадници и сапутници.

Штавише, био је спреман да помогне свима којима је помоћ неопходна, а којима је могао да помогне. Пријатељство се препознаје у складу, у сагласју, у снази, у искрености људских бића. У језику тог пријатељства утемељила се катедрала поверења, а у неумитној пролазности то пријатељство запамћено је као верност врлини, као тренуци који се не заборављају. То пријатељство било је више дар срца и племенитости него било чега другог. Због таквог искуства наметало ми се Монтењево мишљење да су људи у већој блискости слободним избором него биолошким сродништвом. А у обездушеном свету, у друштвеном безнађу највише долазе до изражаја човекова племенита својства и веродостојност пријатељства. То је чин и чињење упркос свему. На то је Пашић увек био спреман. Као племенит и мудар човек, као учитељ живота, учио нас је својом разборитошћу и проницљивошћу, попут Калдерона, да је највећа победа победити себе сама и не робовати баш ничему, па ни својим уверењима. Не могу заборавити колико ме је пута спасавао од моје брбљиве и анархичне природе.

И кад размишљам данас о Најдану Пашићу, као интелектуалцу мале земље и језичких ограничења, као човеку који се целог живота трудио да не будемо европска периферија, његова судбина није умакла својој затечености. По надмоћном креативном потенцијалу, по стваралачком опусу, у коме доминира теорија о политици и политичкој науци, о класи и политици, о савременој држави, о упоредним политичким системима, о теорији политичких система, о националној држави у савременој епохи, он и припада светски релевантним теоретичарима, а да то свет и не зна, не зна у довољној мери. Сигурно је, међутим, да се без њега идентитет београдског Факултета политичких наука не може ни успостављати ни препознавати. Он је у његовим темељима, а од темеља грађевине зависи њена и трајност и смисао.

Др Балша Шпадијер

Редовни професор у пензији
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

СЕЋАЊЕ НА НАЈДАНА ПАШИЋА

Прошле су многе године откада нас је заувек оставио наш уважени професор, др Најдан Пашић, колега, пријатељ и истакнути научни и јавни радник, не само у Србији и Југославији него и шире.

Проф. др Најдана Пашића упознао сам давних година на Омладинском купалишту на Ади Циганлији, које је припадало Савезу омладине Југославије. Тада се на њему окупљала редакција часописа „НИН" на челу са главним уредником и члановима редакције, Радославом Ратковићем, Зиром Адамовићем и другима.

Најдан Пашић је радо играо шах и у томе био изузетно успешан. Велико је било задовољство дружити се с њим, не само због интелигентности, већ је поседовао и смисао за један фини хумор.

Био је уредник „НИН"-а у тешким времена за Србију и Југославију, педесетих година прошлог века, када су Совјетски Савез и земље источног лагера завеле оштре санкције према Југославији. У тим тешким временима, „НИН" је био попут неког откровења и освежења у нашем новинарству. Време је било такво да се рано ујутру чекало да се новине купе да би се онда читале, посебно у круговима младе генерације. Правило је било – кад га прочиташ проследиш другоме да га и он прочита. Прво је излазио у формату дневних новина, да би касније био штампан као класичан недељник. У то време сам и ближе упознао Најдана Пашића и круг људи са којима се он дружио, да бих се поново здружио с њим на Високој школи политичких наука, која је касније претворена у Факултет политичких наука, где је он био професор а ја дошао као млади асистент.

Наша сарадња и узајамно разумевање и поштовање трајали су годинама, све до његовог одласка у пензију. Професор Пашић је на факултету прво

био шеф Катедре за политичке системе и предавао је предмет Упоредни политички системи. Изузетан је његов научни допринос развоју ФПН и стварању једне нове генерације младих научних радника који су се афирмисали у јавности. У том периоду написао је и веома значајно дело за проучавање политичких система других земаља у свету. Књига *Упоредни политички системи*, у којој је он пре свега обрадио политичке системе Француске, Велике Британије, САД, СССР и др. земаља, била је велики подстицај и студентима и јавности да добију нова сазнања и утицала је да се читаоци и шира јавност ослободе многих догматских схватања и идеолошких предрасуда које су тада још увек биле јаке. И данас, после толико година, за упознавање других политичких система, ова књига је свакако неизоставна.

Баш у то време почиње и моја ближа професионална сарадња са професором Пашићем. Он је био од оних професора који су увек били спремни да саслушају младе колеге и да подржи њихове научне амбиције. Професор Пашић и ја смо годинама заједно држали наставу, помагали студентима у изради радова, обављали испите на предмету Политички систем Југославије.

У политичким борбама које су се тада водиле, и када се Југославија ослобађала идеолошких стега, Најдан Пашић је био један од водећих критичара догматизма. Сматрао је да Југославија треба да буде демократска заједница народа, ослобођена сваког национализма.

Професор Пашић остао је доследан и бескомпромисан критичар сваке врсте национализма који је, по његовом мишљењу, водио ка пропасти Југославије. Алтернативу је видео у самоуправљању, националној равноправности, односно демократском социјализму.

Професор Пашић је био плодан писац. Посебан је интерес показивао према самоуправљању као специфичној одлици југословенског политичког система, на чијим је решењима и теоријском моделу активно учествовао, залажући се пре свега за политички плурализам.

Најдан Пашић је осамдесетих година схватао да је распад Југославије незадржив и да су све демократске алтернативе под притиском навирућих догађаја престале да постоје. Одговор на кризу Југославије он је, међутим, још увек видео – у демократском решењу националног питања. Време је показало да за таква решења није постојао ни капацитет ни консензус. Иако више нема Југославије, заједнице народа, књиге и студије Најдана Пашића остају незаобилазан сведок историје који упућује да је својевремено било и других могућих путева разрешења југословенске кризе на демократски начин.

Његове колеге увек су му биле захвалне за оно што је учинио као научник, јавни радник и пријатељ.

Др Мијат Дамјановић

Редовни професор у пензији
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ – АГИЛНИ АКТЕР У ПРОГРАМИМА И ПРОЈЕКТИМА МЕЂУНАРОДНЕ САРАДЊЕ

Не смрт, заборав решава све.
Иво Андрић, *Знакови поред пута*

Имао сам изузетну част и задовољство да, у распону дужем од четири деценије, спорадично, по више основа, сарађујем са уваженим професором – директором, шефом, председником – Најданом Пашићем. За ову прилику изложио бих сумирану ретроспективу ове сарадње, која је у значајној мери обогатила не само моју професионалну каријеру, већ је подарила и једно вредно животно пријатељство. Насловом овог постхумног обраћања желео сам да истакнем његову улогу кроз шири спектар професионалне сарадње, посебно на међународном плану, која је за мене лично била од изузетног значаја, а њему скромна подршка, у конципирању и остваривању његових мисија у оквирима националне и интернационалне образовне и научно-истраживачке политике.

Упознао сам Најдана Пашића као директора Института друштвених наука, институције која је била устројена по принципу интердисциплинарности филозофских, правних, економских, социолошких, демографских, политиколошких наука, са пратећим респектабилним, у то време највећим документационим и библиотечким фондом књига из области друштвених наука на Балкану. У њему су радили одабрани млади научни радници и сарадници из свих република бивше СФРЈ. С обзиром на тадашњу престижну

позицију наше земље у међународним оквирима, како према кључним земљама Истока и Запада тако и у релацијама јединственог покрета несврстаних земаља, многи сарадници центара ИДН-а били су у прилици да суделују у бројним истраживачким пројектима, међународним конференцијама и издавачким подухватима, продукцији књига и часописа, преко сродних научно-истраживачких организација. Најдан, како су га његови најближи пријатељи и сарадници једноставно-блиско ословљавали, зналачки је, са кругом својих најприснијих колега, утемељивао теоријско-емпиријски стожер друштвених наука, кроз њихову дисциплинарну конституционализацију и интернационализацију. Из овог Института многи његови сарадници наставили су своје професионалне каријере на универзитетима и факултетима, у свим републикама бивше Југославије, а неки од њих добили су прилику, захваљујући Пашићу, да своје академске каријере граде управо на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, као што је то био случај са Илијом Станојчићем, Миланом Матићем, Радивојем Маринковићем и са мном.

Његов увид у искуства научних резултата и домета у другим европским и светским срединама, с обзиром на отвореност и позиционираност тадашње државе, омогућавао је нашој политиколошкој заједници, са четири високошколске институције – факултета у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву – да буде прихватљив и респектабилан партнер у многим међународним истраживачким пројектима, пре свега са високошколским институцијама из тзв. западних земаља, јер у то време ниједна друга социјалистичка држава није имала универзитетске факултете политичких наука, мада су у некима од њих постојала одељења при државним академијама наука.

Најдан је био уважен и пожељан гостујући професор на многим универзитетима, факултетима како у земљи тако и у неколико европских држава и САД, на којима се прихватао и менторства потенцијалним кандидатима за стицање највиших академских звања.

На матичном факултету, Факултету политичких наука у Београду, у његовој конститутивној фази, са неколицином својих блиских колега и пријатеља (Радославом Ратковићем, Александром Грличковим, Љубисавом Марковићем, Јованом Ђорђевићем, Александром Фиром, Антоном Вратушом и др.) креирао је четворосмерну наставно-образовну композицију, која је опстала, која је издржала пресудан, мериторан и дугорочан, вишедеценијски тест времена. Најдан је био изузетно успешан, препознатљиво креативан и одговоран декан Факултета, а у више наврата и председавајући – шеф Политиколошке катедре, коју је водио професионално, инспиративно и релаксирано.То је била прилика да се, поред интерних факултетских и катедарских питања, размотре и ангажмани сарадника на другим

разнородним „фронтовима" у земљи и иностранству. Шеретски се дивио онима који су истрајно у „више смена аргатовали" искључиво на факултету – у „вождовачкој порти" – што се иначе узвратно одражавало на њихова увећана месечна примања. Наравно, више су га занимала позивања наших професора на гостовања у другим срединама у земљи, а посебно оних у иностранству, јер смо тиме стицали информације о стању, дометима и перспективи развоја политичке мисли, у другим, нарочито, престижним срединама, а узвратно истима саопштавали теоријске и емпиријске домете српске и југословенске политикологије. Такође, на духовит начин је, са једне стране, „обуздавао" колеге и колегинице који су се прихватали већег броја менторстава за магистарске и докторске дисертације, а са друге, „критиковао" је и оне који су се либили, „вешто" избегавали, да се лате овог озбиљног, а у неким случајевима и незахвалног посла.

Његова несумњиво широка и дубока теоријска знања била су важна претпоставка за пројектовање и реализацију емпиријских истраживања, посебно у кључним сферама политичког, партијског, скупштинског, делегатског, изборног система и процеса. Посебно су била подстицајна његова настојања у одмеравању теоријских и емпиријских вредности система и процеса југословенског самоуправљања са иностраним моделима, попут саодлучивања – СР Немачка – и партиципације – Француска. Такође, био је вредан пажње и његов истрајни допринос у креирању програма основних, последипломских и специјалистичких студија, као и продукцији и селекцији подржавајућих, прикладних литературних основа.

Готово све његове бројне књиге и чланци у периодици следиле су у препознатљивој и значајној мери развој теоријске марксистичке мисли, о фундаменталним категоријама, односима и процесима, на којима су се темељила тадашња схватања устројства и делања државе, привреде и друштва, као и њихових многоструких корелација. Посебно је истицао контроверзни и амбивалентни карактер државе, како капиталистичке тако и социјалистичке, указивањем на пратећу фаталност раскорака између нормативне утемељености и функционалне позиционираности, интересних пројекција као и њених стварних, реалних домета и вредности. Ова исходност била је последица, с једне, како њених амбивалентних амбиција у задовољавању општих и посебних националних аспирација, тако и класних интереса, с друге стране. Из основа ових корелација настале су трајне недоумице око оцена исхода успешности усаглашавања општих и посебних интереса, мера и цене њихових уравнотежења, као и домета интересне кохезије јавне власти и стварних друштвених потреба.

Анализирајући и вреднујући концептуалност државног капитализма и државног социјализма, успех првог и неуспех другог, који је коначно

завршио крахом, препознавао је управо у чињеницама комплексних односа, нормативних ингеренција и стварних, реалних супремација државе у односу на привреду и друштво, као и ефективности њихових функционалних доприноса и домета. У капитализму су привреда, бизнис, менаџмент и предузетништво благовремено стекли нужну и довољну препознатљивост, аутономност и утицајност, у односу на изворни и претећи административни интервенционизам, што је омогућило капиталну афирмацију интересних матрица кључних развојних социјеталних агенаса, а тиме и обезбедило развојну виталност капиталистичког система, државе и друштва, упркос спорадичним кризама, стагнацијама и падовима. С друге стране, ортодоксни, догматски социјализам се неодлучно и преспоро ослобађао државног интервенционизма у привреди и друштву, штитећи архаичну матрицу класних и проблематичних својинских односа. Тиме су неумитно били успорени и деградирани процеси и ефекти изворних, аутентичних садржаја и форми циклуса индустријализација, а потом последично узроковали исту судбину у надолазећој плими фундаменталних, вишедимензионалних, инвентивних и иновативних технологизација. Наравно, ту није била од велике, дугорочне и пресудне користи „замена" државних атрибута друштвеним, попут категорија својине, интереса и потреба. Када су се коначно подигле наталожене идеолошке магле у свету „реалног" социјализма, означен је почетак краја концепције државног социјализма, ригидног централизма, етатизоване привреде, партијског монопартизма и духовног догматизма.

Из изузетно вредног Најдановог стваралачког опуса несумњиво се може закључити да се у теоријском али и у емпиријском смислу успешно бавио фундаменталним категоријама и особеностима југословенског марксизма, социјализма, федерализма, самоуправљања, интернационализоване политике несврстаности и отвореног друштва, која је била, како је познато, уважавана од политичких естаблишмената, како са Истока тако и са Запада. Такав углед, у највећој мери, најпресудније је стечен кроз непуне три деценије друге половине XX века.

Најдан је припадао кругу оних југословенских интелектуалаца који су у многим срединама и изван своје домовине, у универзитетским и академским јавностима, били уважавани и добродошли, не само због тематике којом су се бавили већ много више због начина како су то чинили, образлагали и закључивали. Био је инспиративан предавач и пријатан саговорник, којег су колеге уважавале и поштовале, а студенти памтили.

Био је особен и по томе што своје предавачке дисциплине – политички систем, упоредни политички системи и политички систем Југославије – није „окивао" искључиво уџбеничким третманом. Посебно је имао аверзију према онима који су низали године поновљених издања, без или са

прескромним иновирањима. Подржавао је озбиљан теоријски рад, али и неопходност његових верификација, кроз емпиријски истраживачки ангажман, јер једно без другог ипак даје ограниченији квалитет, који најчешће није довољан за темељитију, дугорочнију, одрживију мисију – перспективу, било ког за друштво значајнијег феномена.

Определио се да се бави круцијалним категоријама, вредностима, односима, интересима, процесима, тенденцијама, утицајима. Чинио је то и кроз компаративне равни, када су за то постојале објективне претпоставке, исказана потреба и показано интересовање. Трудио се такође да у кључним појмовним конгломератима следи логику реалног интердисциплинарног прожимања, најчешће кроз анализу корелација политике, права, економије и социологије.

У његовој истраживачкој оптици посебно место имале су недоумице око утемељивања, сазревања и функционалног етаблирања демократије, њених садржаја и форми, од локалне самоуправе до централне, државне управе, као и њихових корелационих домета у реалном политичком, привредном и друштвеном животу. Искуство је показало да се ови процеси нису могли развијати линијом перманентно континуираних успона, јер заправо нису били лишени следствено пратећих недоумица, деформација, па и ретроградних скретања. О овим манама, менама и дилемама, у многим поводима и приликама, Пашић је писао пажљиво, објективно и стога уверљиво, а говорио и дебатовао разložно и сталожено. Упозоравао је да је свако друштво, нарочито у фази динамичног развоја, објективно суочено са пратећим, реалним ризицима, стагнацијама и падовима, условљених како сопственим недоумицама и искушењима тако и спољашњим, међудржавним и међународним утицајима, као и позиционирањима кључних, кореспондентних актера – партнера и конкурената. Али, остаје на снази чињеница, сматрао је Најдан, да на дужи рок континуирано опстају и напредују само она друштва која имају самосвест и енергију очувања својих капиталних развојних циљева, али и прикладне сензоре осматрања својег ужег и ширег окружења, од чије стабилности или нестабилности, успона или падова, засигурно зависе сви интересно повезани актери и покретачки агенси.

Није, на пример, било једноставно објаснити опстајање концепта друштвене својине у доба већ поодмаклог процеса економске, привредне интернационализације и најава делотворне афирмације процеса космополитизације и глобализације. Сродна скепса поступно је проблематизовала, а потом и руинирала концепцију демократије у југословенском друштву са моделом монопартизма, мада су његови истрајни следбеници и заштитници крхку аргументацију налазили у спектру присуства и удела тзв. друштвено-политичких организација, што је несумњиво био потпуни нонсенс

– преживела, потрошена илузија. Најдан није стигао да се бави претпоставкама утемељивања партијског плурализовања нити у нашој бившој заједничкој држави, нити у Србији, а поготово не са њиховим не/очекиваним вредносним и функционалним трансформацијама и ефективностима, које су евентуално могле одложити и/или ублажити континуитет деструирања социјалистичког поретка.

Стигао је, међутим, да се ухвати у коштац са читавим низом како експлицитних тако и имплицитних антисистемских манифестација, недоумицама око стицања и губљења легитимитета и легалитета у политичком и правном животу, демагошким инвентивностима и идеолошким застрањивањима, несувислим пропагандним социјалним егалитаризмом, као и за државу и друштво пратећим и претећим конфликтностима. Наслућивао је снагу разорне моћи национализма и шовинизма, лажног патриотизма, мизерног политичког пропагандизма, као и лукративну манипулативност политичких обмањивања – најчешће инспирисаних утилитарном прерасподелом политичке, економске и друштвене моћи, у вишедимензионално сапетом друштву. Препознавао је и олигархијска надметања у борби за капитални плен у кључним развојним сферама, које имају реалну перспективу и основ за стицање превасходно материјалних добара и привилегија, која, наравно, могу узроковати и социјеталну дезоријентацију друштва, а тиме и угрозити његову дугорочну функционалну виталност.

Дочекао је делом и време великих дебата о друштвеним, социјалним диференцијацијама, које су „креирале" нове стратификационе мапе, које су откривале зачетке забрињавајућих експанзивних социјалних разлика и експлозивних конфликтних ризика. Ове тенденције, како ће наступајуће време несумњиво показати, биће довољан услов за поспешивање ултрарадикализације како левих тако и десних пропагатора, ревносних поборника контроверзно дивергентног реал-социјализма.

Овим поводом, подсетио бих да је Најдан Пашић дао такође велики допринос креирању програмске физиономије оновремене иницијалне Високе школе политичких наука, која је претходила стварању Факултета политичких наука, као и Института за политичке студије, који је концептуално и функционално био повезан са матичним ФПН-а. У овом Институту су се, поред емпиријских истраживања кључних феномена друштвено-политичког и друштвено економског система, организовали и специјализовани облици образовања носилаца самоуправних функција у радним организацијама, установама, предузећима, самоуправним интересним заједницама, као и у институцијама синдикалног организовања. Наравно, сви ови облици диверзификованог образовања захтевали су и прикладну литературну потпору, кроз коју су се полазници ових школа упознавали са

иницијалним, елементарним знањима, која су им била од користи у њиховим практичним ангажманима у радним организацијама, а за неке од њих и у представничким телима, посебно скупштинама локалних заједница, као и особеним самоуправним интересним заједницама, у којима су сарађивали представници како оних који су били на функцији пружања услуга тако и оних који су били примаоци – корисници истих. Ови образовни програми, као и начини њихове операционализације изазивали су посебну пажњу и интересовање у срединама нама суседних држава.

Међутим, делом преамбициозно пројектовани друштвено-економски и друштвено политички систем није могао имати истоветну функционалну ефективност у свим југословенским републикама и покрајинама, међу којима су постојале реално објективне разлике по многим релевантним, друштвеним, економским и културним критеријумима и мерилима. За анализу и евалуацију таквог стања и општијих разматрања политичких тема и дилема, ми, југословенски политиколози, имали смо прилику да дебатујемо у својим републичким удружењима за политичке науке, потом у оквиру заједничког, југословенског удружења ових наука, те коначно и билатералним односима са колегама из других европских држава, превасходније из круга социјалистичких држава. Уз то, сваке треће године, на скуповима светске – међународне асоцијације политичких наука (ИПСА), у којој је Југославија током свог постојања имала посебну, истакнуту позицију, пружала нам се не само прилика да саопштавамо наше развојне, теоријске и емпиријске дилеме већ да се непосредно упознајемо и са драгоценим искуствима из других средина, европских и континенталних, како оних развијених тако и оних у развоју. Најдан је у поређењу са другим колегама испољавао већу заинтересованост да стекне увид у теоријске и емпиријске агенде успешнијих средина. То је и био основ позивања неких од челника – председника, секретара – ове светске асоцијације да посете Југославију, попут Карла Дојча, Клауса фон Бајмеа, Гиљерма О'Донела, Јиржија Вјатра и других, како би и наша тадашња академска средина сазнала нешто више о актуелностима и изгледнијој перспективи афирмације корпуса политичких наука, односно са њиховим функционалним садржајима, дометима, дилемама, као и учинковитостима у процесима потенцијалног осавремењивања релевантне интердисциплинарне теорије и праксе.

Нагласио бих посебно блиску сарадњу са Најданом у програму сарадње са Државним универзитетом Флориде у Талахасију. Иста је заправо иницирана његовим подстицајима и саветима да студијским боравком у САД, 1975. године, припремим основу за концептуализацију две нове научне дисциплине за Факултет политичких наука, Организацију и управљање (Organization and management) и Јавну управу (Public administration).

Уследило је потом успостављање међудржавне универзитетске и факултетске сарадње, кроз предавачке активности, истраживачке пројекте и издаваштво. Интензивно, готово две деценије, по посебним програмима, за америчке и југословенске студенте-последипломце, у САД (ФСУ) и Југославији (Центар за међународне студије у Београду и Центар за интердисциплинарне студије у Дубровнику), били су организовани циклуси предавања из сфера политике, економије и права. Поред Најдана, уобичајено са његовим уводним предавањима, редовни актери са наше стране били су: Радослав Ера Ратковић, Љубисав Марковић, Александар Фира, Љубиша Адамовић, Драгомир Војнић, Радован Вукадиновић и моја маленкост, уз деценијско обављање и функције генералног секретара овог УС – YУ програма. Наравно, ови боравци били су и прилика да се организују посебни специјализовани семинари за последипломце, као и научне конференције са којих су настајали прилози, који су потом публиковани у часописима (Proceedings&Reports). Посебно су биле интригантне и провокативне, али увек добронамерне Најданове апостериорне, минуциозне опсервације, око учинака како предавача тако и реакција, коментара студената – последипломаца.

Када је у питању међународна сарадња, вредна је спомена и његова посвећена улога на „домаћем терену”, у контактима са међународним институцијама у земљи, представницима УНДП, ОСЦЕ, дипломатским кором, директорима културно-информационих центара водећих европских држава, лидерима најзначајнијих медијских кућа, чијим је представницима најчешће тумачио друштвено-политичка кретања у земљи и потенцијална исходишта из кризних стања, са којима је земља почела све учесталије, а потом све драматичније и трагичније, да се суочава управо у последњој деценији XX века.

Такође треба напоменути, када је у питању комплекс међународне сарадње, да се Најдан, током своје дуге и успешне професионалне каријере, увек спремно прихватао улоге домаћина, испред институција и организација у којима је делао, најистакнутијим иностраним личностима из света науке и политике, са престижних универзитета, државничких функција и кључних позиција струковних асоцијација. Најчешће је то чинио у друштву са својим професионалним колегама и блиским пријатељима, попут професора Јована Ђорђевића, Радомира Лукића, Мирослава Печујлића, Павла Николића, Балше Шпадијера, Винке Томић Трипало, Војислава Становчића, Вукашина Павловића, као и других професора и доцената.

Пашићево несумњиво велико знање, теоријско и емпиријско, чији је ниво кроз радни век пасионирано подизао, било је од користи у свим институцијама и организацијама у којима је непосредно радио/руководио или посредно

сарађивао. Био је препознатљив медијски актер, радо виђен као домаћин и као гост, учесник многих јавних дебата, трибина, форума, летњих школа, округлих столова, симпозијума, конференција, конгреса, како у земљи тако и у иностранству. Сматрао је да је кроз овај облик социјалног ангажмана стицао уверљивију, веродостојнију слику о стању, реалитету и недоумицама, са којима се људи суочавају у средини у којој живе и раде, а посредно и са друштвом и државом којој припадају и у којој делају.

Закључио бих овај текст сећања на поштованог и драгог Најдана Пашића истицањем препознатљивих квалитета и особености његове личности. Био је потпуно посвећен свом животном позиву – струци, у свим њеним аспектима, стицању и преношењу вредних знања и добрих искустава, пре свих онима за које је сматрао да имају изгледнију професионалну будућност. Очувао је целоживотну прегалачку инспиративност и енергију, не само за себе већ и за многе друге колеге са којима је сарађивао, у бројним институционалним и ванинституционалним формама.

Колегијалност и дружељубивост које су красиле Најдана нису увек и заувек била одличја изузетних стваралаца. На претек је било и оних опседнутих превасходно својим личним амбицијама, интересима и плановима. Остаће, међутим, упамћена његова саосећајност и брижност за многе људе, када искрсну тешка друштвена времена и кобне личне ситуације, када је емпатија била једина, незаменљива панацеа. И на крају, како се то уобичајено каже, не и најмање важно, остала је упамћена његова виспрена духовитост и лежерни сарказам, на свој и туђ рачун. Тај одложени ефекат његовог особеног, оштрог и горког хумора многи од нас, његових оданих пријатеља, препознавали смо у многим сродним, доживљеним ситуацијама, када Најдана више није било међу нама.

Коначно, подсетио бих да је био дубоко разочаран и потрешен начином на који је разорена, нестала наша заједничка југословенска држава. Био је затечен нарушавањима међунационалних односа и најављиваним наплатама за старе монструозне душегупке. Управо га је такав сценарио југословенског расплета – распада, отерао у осаму. Уместо разложног миротворног разилажења, консенсуалном сагласношћу о поступном раздруживању и променом спољно-политичког курса, што је био случај са неким другим бившим социјалистичким државама, у нас је, једним немалим делом, превладала најгора ратна, паравојна опција, која ће, како ће време показати, неке од актера потиснути на маргину европског континента, за најмање неколико деценија. Кроз то време пресахли су неки кључни развојни фактори, испољиле су се разнородне и разноврсне дезоријентисаности око развојних параметара, а контроверзној идеологији није дошао крај, људски ресурс је вишестрано деградиран, нормалан живот је утихнуо.

Опхрван разочараношћу сломом државе у коју је веровао и за коју је много урадио, јер је био разуман оптимиста и опрезан песимиста, нарушеног здравственог стања, посусталог социјалног активизма, погођен одласком супруге Мире (1994), врсног универзитетског професора Биолошког факултета Београдског универзитета, свео је комуникацију на своје најдраже и неколико интимних пријатеља.

Истакао бих, коначно, да сам био и остао веома поносан на истрајно, дуго и безрезервно пријатељство са Најданом и његовом породицом. Поред речених, бројних професионалних и пријатељских релација са уваженим и драгим Најданом, напоменуо бих и пријатна сећања на наше дугогодишње повремено, приватно и пријатно – комшијско сусретање.

Свакако ми је представљало велико лично задовољство да сам уопште био у прилици да дам скроман допринос књизи сећања на персону и дело уваженог, драгог колеге и пријатеља Најдана Пашића, човека високих професионалних и етичких вредности.

Др Вукашин Павловић

Професор Емеритус
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ЗАХВАЛНОСТ ЗА ПОДРШКУ КОЈА СЕ НЕ ЗАБОРАВЉА

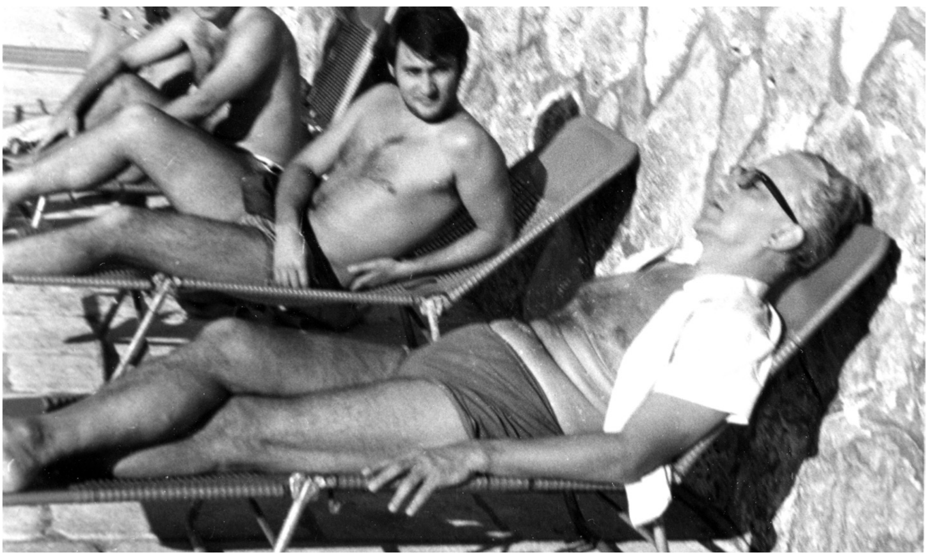
Мој први сусрет с професором Најданом Пашићем био је посредан и везан за његову књигу „Савремена држава", чије се прво издање појавило 1960. године. Тај виртуелни сусрет с професором Пашићем догодио се у првој половини 1961. године, када сам у четвртом разреду гимназије у Јагодини, тадашњем Светозареву, одлучио да за матурски рад прикажем и анализирам управо ту књигу Најдана Пашића. Књигу сам угледао у излогу локалне књижаре и одмах купио. Спремао сам се да упишем Правни факултет у Београду, па ми се чинило да ће ми тема о држави бити од користи за будуће студије. Тада још нисам знао да је годину дана раније (1960) била формирана Висока школа политичких наука, али и да сам знао, то не би утицало на моју одлуку да студирам права. Тек по доласку у Београд, током правних студија, сазнао сам да су критеријуми за упис на Високу школу били првенствено политички. Но, моја жеља да се теоријски упознам са анализама политичких феномена била је више него добро задовољена наставним програмом на тадашњем управно-политичком смеру Правног факултета Универзитета у Београду.

Реалан сусрет са професором Пашићем одиграо се девет година касније. Након дипломирања на Правном факултету одлучио сам да напустим професионалну омладинску политику, да бих двогодишњу паузу посветио постдипломским студијама на Филозофском факултету, а након одслужења војске на конкурсу сам добио посао стручног саветника за политички систем у тадашњем Већу Савеза синдиката Југославије. Било је то 1970, годину и по дана након бурног V конгреса Савеза синдиката Југославије. Тај синдикални конгрес одржан је у јуну 1968. године,

под снажним утицајем непосредно завршених студентских протеста. Ситуација у синдикалном покрету тадашње Југославије била је толико напета да је и Тито морао да дође и одржи говор на конгресу како би умирио делегате радника. Да би се одговорило на ове изазове, у врху синдикалног руководства одлучено је да се приступи припреми једног научног скупа чија би тема била друштвена позиција синдиката у политичком систему државе. На припремни састанак код тадашњег председника Већа Савеза синдиката Југославије, Душана Петровића Шанета, дошла је делегација са Факултета политичких наука у којој су били наши најугледнији политиколози тога времена: проф. Јован Ђорђевић, оснивач и дугогодишњи председник Југословенског удружења за политичке науке, проф. Радослав Ера Ратковић, тадашњи декан ФПН, проф. Најдан Пашић, један од очева оснивача ФПН, Љубиша Станков Земба, директор Института за политичке студије. Након отварања састанка први је говорио Јован Ђорђевић и изнео предлог питања која би требало да буду у центру пажње будућег скупа о синдикатима. Одмах након њега јавио сам се за реч и ставио критичку примедбу на платформу коју је предложио мој некадашњи професор уставног права. Сматрао сам да је изнета концепција сувише неутрална и да за време у коме смо разговарали нису довољни само класични приступи већ да се мора понудити нешто ново. Кратко сам изложио алтернативну концепцију која се ослањала на те године публиковану књигу професора Зорана Видаковића „Друштвена моћ радничке класе”, као и на радове професора Мирослава Печујлића о потреби успостављања веза између радништва и интелигенције. Председник Шане Петровић ме је прекинуо и рекао „да то што је овај младић говорио није званичан став синдиката и да то можете заборавити”. Међутим, као да је тим речима потценио сналажљивост наших професора, а можда и њихову сујету. Одмах се поново јавио професор Јован Ђорђевић и у једном подужем излагању обновио један део својих ранијих предлога, али је мудро и вешто у своје излагање уткао и својим речима образложио и неке од идеја о којима сам ја говорио. После неколико учесника који су били за класични и тврди идеолошки приступ питањима синдиката на крају се јавио професор Најдан Пашић. Он ме је не само снажно подржао него тражио да предлог формулишем и у писаном облику и да се укључим у организациони одбор за припрему научног скупа. Неко време након тога објавио сам критички осврт на књигу Џона Кенета Галбрајта „Нова индустријска држава” у часопису *Социјализам*, чији је главни уредник био професор Пашић. Он је 1974. био и рецензент моје прве књиге „Синдикат и политички систем”.

У време припрема Устава из 1974. године професор Пашић је руководио једним тимом који се бавио питањима политичког система. Позвао

је у тим и мене, мада сам у то време још радио у Већу Савеза синдиката Југославије. Провели смо у Дубровнику неко време у интензивном раду и расправама. Била је то друга половина децембра 1972. године, али је време било лепо и сунчано. Једног од тих дана позвао сам професора Пашића да паузу после ручка проведемо на сунчаној тераси испред нашег хотела *Екселзиор* уз игру шаха. Као млад човек скоро на свако путовање сам носио гарнитуру шаха са собом. Играли смо на пријатном сунцу, а онда је одједном професор Пашић устао и кренуо у море, рекавши да хоће да се освежи. Био сам шокиран јер у децембру, ма колико сунчаном, вода мора да буде врло хладна. Остао сам неко време за таблом, а онда ме је спопао стид што се, за разлику од професора у поодмаклим годинама, не усуђујем да уђем у воду. Мада ни лети нисам улазио у море ако вода није била баш топла, кренуо сам и ја за њим, једва ушао у хладно море, и после неколико тренутака брже-боље изашао. Професор је остао знатно дуже, тек касније сам схватио да је изузетно волео пливање, а када је изашао наставили смо онако мокри недовршену партију шаха. По повратку у Београд схватио сам да је то била гадна грешка јер ми је професор признао да се тако прехладио да је, како ми је рекао, „морао да иде на пеглање свих костију" на клинику на Бањици. Фотографије у прилогу показују како се сунчамо пре партије шаха, а затим батргамо по хладном мору у децембру месецу.

Када сам током 1974. године кратко време као представник југословенских синдиката учествовао у раду Уставне комисије која је заседала на Брионима, изненадио сам се да професор Пашић није био у саставу комисије, већ професор Ратковић, који је изгледа увек био ближи утицајним политичким круговима у Србији. Када је реч о касније усвојеним уставним решењима, из накнадне памети видим да су и представници Србије и синдикати сматрали да је довољно да се изборе за дводомни федерални парламент – Веће грађана и Веће република – а да нико није схватио да су у суштини и по надлежностима оба већа била републичка и зависила од воље федералних јединица. Морам самокритички да признам да ни ја нисам схватио о чему се ту ради, једним делом и због тога што ми је читава расправа на уставној комисији личила на неку врсту политичког џеза: Кардељ је сваке вечери говорио, а представници република су сутрадан варирали његове идеје и неким врло закукуљеним политичким језиком заступали своје ставове, пазећи да се не замере председнику комисије која је припремала нови устав.

Некако је у то време расписан конкурс за место асистента за предмет Политичка социологија савременог друштва. Професор Пашић ме је позвао да конкуришем, јер претходни конкурс није успео. Без премишљања сам одлучио да напустим добро плаћено место у врху тадашњих југословенских синдиката и да за вишеструко мању плату радим посао који ме је од пријема на Универзитет у Београду привлачио.

Врло брзо након доласка на ФПН схватио сам какав углед међу нашим колегама ужива професор Најдан Пашић. Касније сам се и лично уверио да су га у свим срединама тадашње Југославије, од Љубљане до Скопља, доживљавали као неоспорног доајена наше политикологије.

Тек сам се по доласку на факултет упознао с неким детаљима из његове биографије. Сазнао сам да је рођен 1922. године у угледној породици. Име Најдан добио је по деди, који је био млађи брат познатог српског политичара и државника Николе Пашића. Занимљиво је да он то никад није помињао, а то је само један од многих показатеља његове скромности и одсуства спремности да се позива на заслуге својих предака. Временом сам сазнао да се као гимназијалац придружио 1944. године омладинском антифашистичком покрету у Београду сарађујући у листу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије *Млади борац*, у којем 1945. године постаје главни уредник. Већ се у тим данима показао као предводник једне групе изузетних интелектуалаца који ће у наредним деценијама имати важне улоге у научном, културном, медијском, па и политичком животу наше земље. Изгледа да је због озбиљности и ауторитета још тада добио надимак Чича, мада је са већином из те групе био вршњак или млађи од њих. Седамдесетих година прошлога века имао сам срећу да упознам неке од Пашићевих најближих сарадника из тог раног послератног периода. Ту, пре свега, мислим на Ђорђа Раденковића, угледног новинара „Политике" и „НИН"-а. Његов старији син Драган и моја супруга Марина били су у истом одељењу гимназије на Вождовцу. Када сам га упознао био је већ славан новинар. Једно време је након професора Пашића био главни уредник НИН-а, а пре и после тога врло угледан члан међународне редакције Политике. Касније је био стални дописник Политике из Мадрида и Њу Делхија. Био је новинар препознатљивог и непоновљиво особеног стила, а међу нашим новинарима непревазиђени мајстор политичких портрета свих виђенијих државника у свету. Пред крај живота написао је и двотомно дело о нашем државнику Николи Пашићу. Током повремених породичних сусрета водили смо за мене занимљиве и поучне разговоре, а одиграли смо и по коју партију шаха, јер смо према тој, тада у Југославији врло популарној, игри делили заједничку наклоност. Рано сам упознао и Стевана Мајсторовића, оснивача и првог директора Завода за проучавање културног развитка. До тог познанства дошло је стицајем случајних околности. Захваљујући чињеници да сам као тадашњи студентски активиста једно време водио Филмску омладину Србије, упознао сам се са малим тимом Завода за проучавање културног развитка, који је тада био у оснивању, а са којим смо делили заједничку собу у једном пасажу на Теразијама. Много касније, нажалост након смрти Стевана Мајсторовића, имао сам врло блиску и плодну дугогодишњу сарадњу са овом нашом важном и водећом истраживачко-документационом установом у области културе. Трећа личност из тог круга је Драгослав Зира Адамовић, новинар и угледна личност у нашој културној јавности. Предводећи групу младих интелектуалаца, од којих сам овде

поменуо само неколицину, Најдан Пашић је 1952. године обновио *Недељне информативне новине* (*НИН*), које су излазиле и пре Другог светског рата. Пашић је постао први главни уредник обновљеног НИН-а, па се може слободно рећи да је своју ширу друштвену афирмацију доживео и у пољу новинарства. Ту можда треба тражити и одговор зашто је новинарство постало једно од значајних студијских поља на новоуспостављеном Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Професору Најдану Пашићу, једном од очева оснивача нашег факултета, било је јасно да је за професију новинара битно широко и темељито друштвено и политичко образовање како би успешно могли да се боре за дигнитет и слободу медија и неопходну аутономију новинарског позива.

Мада је био успореног хода због крхког здравља и слабог вида услед велике диоптрије, професор Пашић је припадао оној врсти људи који никуд не журе, а свуда стижу. Био је изузетно активан у друштвеном животу, али му је академски рад на факултету увек био и остао приоритет. Он је свакако један од наших најплоднијих аутора у области политичких наука. Разложно је и темељито просуђивао, писао је надахнуто и убедљиво, говорио је лагано и систематично. Сваки исказ му је био добро промишљен, а истовремено и врло разумљив. Никад није доносио закључке исхитрено и увек је волео да саслуша све аргументе својих саговорника.

Прилазио је озбиљно сваком послу, али је умео и да изненади неочекиваном шалом и духовитом досетком. То сам осетио и на сопственом примеру. Увек се са осмехом сећам једне згоде док смо шетали поред реке Миљацке у Сарајеву, непосредно пред моју одбрану докторске дисертације. Професор Пашић ми је био председник комисије, а како смо се договорили, дошао сам по њега у хотел и кренули смо пешице до сарајевског Факултета политичких наука, где је заказана одбрана. Имали смо доста времена и ишли ногу пред ногу, разговарајући успут више о нашем факултету него о мојој тези. Ја сам био на страни до трамвајских шина и како сам се удубио у неку причу нисам ни чуо долазак трамваја иза наших леђа. Професор Пашић ме је у једном тренутку нагло повукао к себи, а кад је трамвај прошао смешкајући се рекао је да би било штета да погинем пре него што постанем доктор политичких наука. Наравно, слатко сам се насмејао и продужили смо даље.

Професор Најдан Пашић је био ретко пријатна и приступачна особа у опхођењу с другима. За неколико деценија заједничког рада никад нисам чуо да је повисио глас на било кога или изгубио стрпљење с било ким. У току процеса мог доласка на Факултет политичких наука 1975. године, као и све време након тога, уживао сам изузетну подршку професора Најдана

Пашића. Од многих случајева несебичне подршке овде ћу поменути само два примера, оба из прве половине осамдесетих година.

Почетком осамдесетих година мој драги колега и пријатељ професор Ратко Божовић замолио ме је да га заменим на месту председника савета Студентског културног центра, популарног назива СКЦ. Прихватио сам, поготову што је образложење било да ту нема превише посла, пар седница годишње када се усвајају извештаји о раду. Убрзо се, међутим, показало, да је након Титове смрти започео интензиван процес критичког преиспитивања наше друштвене стварности. У томе је у Београду предњачио управо Студентски културни центар. Међу многим политичким главобољама које су ме због тога задесиле издвојићу само једну где ми је драгоцени савет професора Пашића био од велике помоћи. У то време је сарајевски социолог Есад Ћимић објавио књигу „Политика као судбина". Неко је дошао на идеју да по тој књизи направи позоришну представу за извођење у Студентском културном центру. Тадашња сарајевска политичка елита је сазнала за то и послала делегацију у Београд да уложи протест, како би се спречило извођење те представе у којој се на критичан начин приказују неки од тамошњих политичких руководилаца. Позван сам на разговор у градски партијски комитет, али како је избио раднички штрајк у Раковици тај разговор је одложен за два дана. То време сам искористио да се припремим за будуће партијско саслушање. Разговарао сам најпре са Светом Стојановићем и Небојшом Поповим, који су, као припадници *Праксис* групе филозофа, имали нека искуства у таквим стварима. Рекли су ми да одбијем сваки разговор без сведока што је, као што сам касније видео, практично било неприменљиво. Када сам се обратио професору Пашићу он ми је једноставно одговорио да чувам свој образ као наставник универзитета, а да се политичари мењају. Тај савет ми је много значио, јер ми је ипак било много лакше да одолим притисцима. Пре заказаног разговора добро сам проучио статут СКЦ-а и у разговору сам наступио више као дипломирани правник, рекавши да ни постављање ни скидање позоришне представе није у надлежности савета и да ја ту ништа не могу да учиним. Након тог разговора пренео сам руководству СКЦ-а утисак да ће се политички притисак извршити преко партијске организације или поделом унутар руководства центра. Када је одржана премијера отишао сам да погледам спорну представу, која ми се, узгред буди речено, није много свидела, јер је била далеко испод нивоа књиге по којој је рађена. Пар седмица након премијере схватио сам да је партијско руководство града применило оба канала утицаја и представа је после неколико извођења ипак била скинута с репертоара.

Године 1984. појавила се из штампе моја књига „Савремено друштво и политика". Договорена је расправа у тадашњем Марксистичком центру града

Београда, а професор Пашић, мада је имао високу температуру, дошао је и био уводни говорник. Тек накнадно ми је признао да се једва изборио да до тог разговора дође, јер је неко политички утицајан ставио примедбу да сам се у књизи залагао за радикалну демократију, што је у то време било проскрибовано као идеолошки и политички опасно становиште.

Када сам у периоду након тога, током боравка у Њујорку 1984/5. као Фулбрајтов стипендиста, био домаћин професору Пашићу и захваљивао му што ми је позивом да дођем на факултет, а касније сталном подршком, а посебно и свесрдном препоруком омогућио боравак и усавршавање у Сједињеним Државама, он ми је крајње скромно одговорио да је само подржавао оно што сам сопственим радом заслужио. Оћутао сам, мада ме у то нимало није убедио.

Почетком деведесетих година професор Пашић био је један од највиђенијих политиколога у Београду који је схватио опасности доминације једне странке и једне личности у тек започетом политички и страначки плурализованом животу. Када сам се након неког краћег боравка у иностранству вратио у земљу, Пашић ми се пожалио да је због једног благог критичког интервјуа датог у Македонији доживео озбиљан политички напад. Казао ми је да му је највише жао што су први напади и критике започете у његовом НИН-у. Причао ми је да му је замерано свашта, па и то да су му све књиге објављене на латиници. Каже: „Погледам ја, кад стварно, ниједна није била штампана на ћирилици". Наравно, о томе није одлучивао он као аутор него издавачи који су били заинтересовани да продају књигу на што ширем читалачком тржишту. Уосталом, многи од нас нису правили велику разлику између та два писма, а ја сам увек сматрао да су у предности сви они који могу потпуно равноправно да пишу и читају и на ћирилици и на латиници.

Могу без двоумљења да кажем да, као што ми је отац био први учитељ и узор у животу, тако ми је у академском смислу значила подршка професора Најдана Пашића. Нажалост, само мали део онога што му у том смислу дугујем успео сам за његова живота да вратим. Ту пре свега мислим на помоћ коју сам му пружао док је у болесничкој постељи, занемарен од многих, радио на својој последњој књизи „Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије, године распада (1987–1992)".

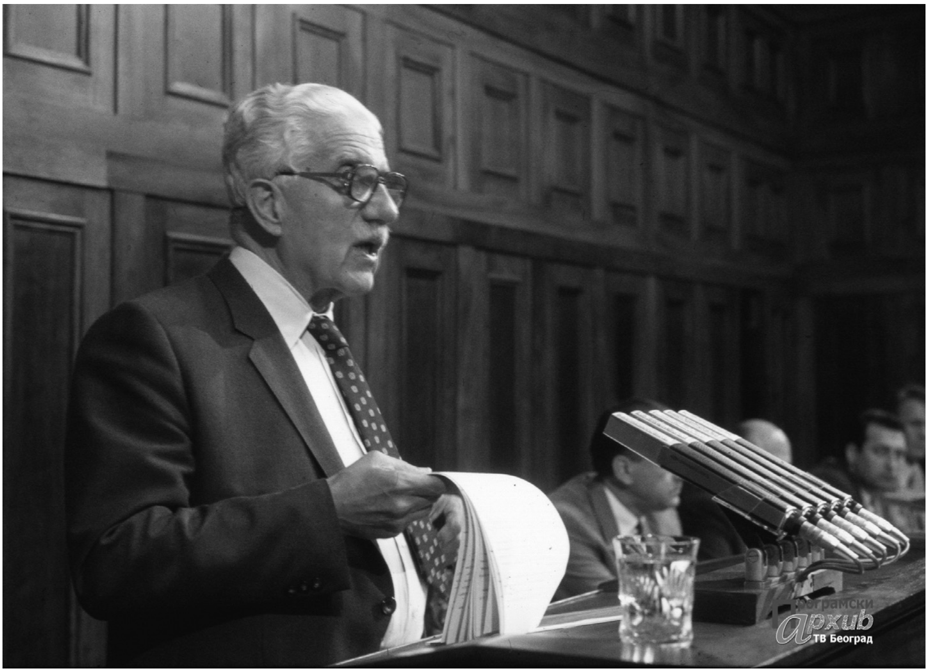
Као што сам се у годинама након смрти професора Најдана Пашића непрестано уверавао како време потврђује највећи део његових теоријских анализа и закључака, тако сам протеком времена увиђао, много јасније него раније, колико је његова подршка имала пресудан утицај на моју академску каријеру на Универзитету у Београду. У позним годинама, кад се, као вероватно и сви други, самокритички осврћем на пређени пут, све се чешће

питам чиме сам заслужио такву подршку тог великана наше модерне политичке науке и да ли сам довољно оправдао то његово огромно поверење. Одговоре на такву врсту питања и да хоћу не могу да знам, али сам у једно сигуран. Моја захвалност професору Најдану Пашићу је не само огромна и трајна, већ је то она врста племенитог дуга који се тешко може вратити.

Била ми је огромна част, али и велико задовољство што сам познавао професора Најдана Пашића и што сам му био сарадник. Из те сарадње сам много научио. Младалачку надобудност сам кротио под благотворним утицајем Пашићеве врлине умерености. Самозаљубљеност у сопствене ставове умањивао сам под дејством његове мудрости и држећи се принципа разложности, који је он тако доследно примењивао. Настојао сам, попут њега, да будем толерантан и према онима који имају супротна мишљења, вредности и идеолошка уверења од мојих. Не знам да ли сам и колико у свему томе успевао, јер је, како је говорио Хераклит, карактер човеку судбина.

Поуздано, ипак, знам да је професору Најдану Пашићу живот и рад на Факултету политичких наука и унапређење наше академске институције био неоспоран приоритет. Трудио сам се да и у том погледу следим његов пример и био бих срећан ако сам дао бар мали допринос остварењу тог заједничког циља.

НАЈДАН ПАШИЋ: СВЕСТРАНИ ПОЛИТИКОЛОГ

Дејан Миленковић
Вукашин Павловић
Зоран Крстић
Бојан Вранић
Драган Симеуновић
Зоран Стојиљковић
Чедомир Чупић
Снежана Ђорђевић
Милан Јовановић

Др Дејан Миленковић

Ванредни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ЈАВНА УПРАВА У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ – ДА ЛИ НАС ЈЕ ПРОФЕСОР ПАШИЋ БЛАГОВРЕМЕНО УПОЗОРИО?

Сажетак: Мало је познато да је проф. Најдан Пашић један део своје изузетно богате научне каријере посветио и научним истраживањима која, по својој природи, јесу она која се односе и на научно поље јавне управе. То се посебно односи на израду његове докторске тезе која је, уз извесна унапређења и корекције, објављена 1957. године под насловом *Јавне корпорације у Великој Британији*. Бавећи се питањима и проблемима јавних корпорација, посебно у Великој Британији, професор Пашић даје изванредан преглед модела јавне управе који је доминирао након Другог светског рата у већини западних земаља, а који је у основи базиран на социјалдемократском моделу државе заснованом на држави благостања. Оно што карактерише овај модел државе и јавне управе је тзв. државни капитализам, национализација и у значајној мери суспензија неограничене слободе тржишта и тржишне утакмице, која је у једном моменту значајно допринела спасу самог капитализма као друштвеног поретка и јачању улоге јавних корпорација у систему јавне управе. Посматрајући ово дело професора Пашића након 50 година од његовог објављивања, неминовно се поставља питање: да ли нам је професор Пашић оставио и значајан и трајан научни легат у новом времену у коме живимо? Овај рад ће покушати да да одговор на ово питање.

Кључне речи: јавна управа, јавне корпорације, државни интервенционизам, кејзенизам, тачеризам, реганомика, нови јавни менаџмент

1. УВОД

Мало је познато да је проф. Најдан Пашић у својој изузетно богатој научној каријери, поред области политичког система, значајне радове и истраживања објавио и у пољу јавне управе. То не треба да чуди, јер је јавна управа саставни део сваког савременог политичког система. Такође, јавна управа данас јесте и посебно научно поље, које се проучава на бројним престижним светским универзитетима у областима друштвених и хуманистичких наука, укључујући и Факултет политичких наука Универзитета у Београду.

Међутим, појам јавна управа је и данас веома комплексан и неодређен појам, како у теоријском тако и у позитивно-правном смислу. Тешко је одредити обухват појма „јавна управа", јер се он може односити само на централну, државну, управу, али и на недржавну управу, јавне службе,[1] регионалне и локалне управе, а у неким случајевима он обухвата и независне квазиуправне органе и тела, као што је то случај у Француској (Les autorités administratives indépendantes)[2], или квазисудске органе и тела, нпр. управне трибунале у Великој Британији.[3]

У научном пољу јавне управе је и локална самоуправа, која се временом издвојила као посебна научна дисциплина. Један од значајних теоријских радова у овој области професора Пашића је „Историјски пут комуне" из 1981. године.

У „пољу" јавне управе је и тзв. недржавна управа, односно јавне службе попут јавних установа и јавних предузећа, у ширем смислу и јавних корпорација, као и други специфични организациони облици као што су то, на пример, јавне агенције или јавни фондови. У том смислу, друго, помало скрајнуто и неоправдано заборављено дело професора Пашића у овом пољу, објављено је под насловом *Јавне корпорације у Великој Британији*, давне 1957.

---

1 Стеван Лилић, Дејан Миленковић, *Јавне службе у југословенском праву*, Правни факултет у Београду, Београд, 1999, стр. 38–49.

2 Пјер Садран, „Државна управа у Француској", у: Мијат Дамјановић (ур.), *Упоредна искуства државних управа,* Магна агенда, Београд, 2002, стр. 159–160.

3 E.S.C. Wade, A.W. Bradley, *Constitutional and Administrative Law*, Tenth edition, Longman Group UK, London, 1987, pp. 701–703.

године.[4] Реч је о унапређеном рукопису који је произашао из докторске дисертације професора Пашића – „Јавне корпорације у Великој Британији и другим земљама". Професор Пашић је докторску дисертацију јавно одбранио на Правном факултету Универзитета у Београду 1956. године.

Два питања на која ћемо на самом почетку покушати да дамо одговор јесу: како је област интересовања професора Пашића постала „недржавна" управа и то у земљама Западне Европе, и зашто је предмет истраживања професора Пашића била баш Велика Британија?

Одговор на прво питање је, са ове историјске дистанце, тешко дати. Разлог би могао да буде у томе што без обзира што су земље Западне Европе биле капиталистичке земље, а тадашња СФРЈ социјалистичка држава заснована на самоуправљању радног народа, па самим тим и идеолошки супротстављен), сличности између система земаља Западне Европе и тадашње СФРЈ су ипак постојале. Те сличности су произашле из концепта Welfaire State, односно државе благостања и друштвене солидарности који се снажно развија након Другог светског рата у свим западноевропским земљама, а који је утицао и на ограничења и етатизацију либералног концепта и потпуне „слободе" тржишне утакмице у овим земљама. Он је подразумевао национализацију бројних привредних области, које су имале карактер области од општег интереса, те је то период када у „западној хемисфери" долази до убрзаног настанка и ширења бројних јавних корпорација, којима је управљала држава, и које су по својој природи биле део јавне управе, односно „јавне службе".

СФРЈ је, с друге стране, била земља тзв. социјалистичког Welfairea, који је укључивао једнопартијски систем, друштвено самоуправљање и релативно затворену, али не и класичну „планску" привреду која је у то време постојала у комунистичким државама под утицајем СССР. Модел тоталитарне планске привреде ФНРЈ је напустила после сукоба Тито – Стаљин 1948. године. Од тада ФНРЈ, односно каснија СФРЈ тражи и у периоду од 40 година, проналази свој „властити систем" специфичног друштвеног самоуправљања, који одудара од концепта тоталитарне „планске" привреде који је доминирао у државама „иза гвоздене завесе", али и од капиталистичког државног тржишног модела западних демократија.

Зато су оваква проучавања, какво је спровео Пашић, била значајна и са становишта тадашњег социјалистичког система. Југославија у то време често је преузимала институте који су тек настајали у системима Западне

---

[4] Најдан Пашић, *Јавне корпорације у Великој Британији*, Култура, Београд, 1957.

Европе. Такав случај је био крајем педесетих година са високим службеничким саветима који су препознати 1957. године у систему некадашње Југославије, или на пример омбудсмани који су тек почели да се шире крајем шездесетих година 20. века у земљама Западне Европе, а које је СФРЈ у виду друштвеног правобранилаца самоуправљања увела у свој правни систем 1974. године. Ипак, институције западног света нису преношене директно, већ посредно, јер су стављане у контекст социјалистичког самоуправног система који је Југославија градила.[5]

Према томе, објављено дело професора Пашића свакако је допринела одређеним развојним формама јавних предузећа, а у каснијим фазама, посебно од 1974. године, и моделу организација удруженог рада које су обављале делатност од општег интереса у време бивше СФРЈ.

Одговор на друго питање је лакши. Најдан Пашић не само да је био један од оснивача и професор Факултета политичких наука, већ је у једном периоду времена био и амбасадор Југославије у Великој Британији. То му је омогућило да „на лицу места" проучава и научно уобличи своју докторску дисертацију, и касније је одбрани и објави.

2. КЕЈНЗИЈАНСКИ МОДЕЛ ЈАВНЕ УПРАВЕ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ И ТЕОРИЈА И СХВАТАЊЕ ЈАВНЕ СЛУЖБЕ У ФРАНЦУСКОЈ

Модел јавне управе, коју у свом делу *Јавне корпорације у Великој Британији* представља професор Пашић, савремени теоретичари касније називају Кејнзијанским моделом по *John Maynard Keynesu*, високом државном службенику у Великој Британији, а касније и професору на Краљевском колеџу Универзитета у Кембриџу. Професор Кејнз је био, у то време, велики критичар и *laissez-faire* капитализма али и социјализма, и у својим радовима настојао је да укаже на потенцијално „трећи" пут у развоју савремене државе и друштва у то време, које је посебно изнео у свом капиталном делу *Општа теорија запослености, камате и новца* из 1936. године. Иако је он упућује својим драгим колегама економистима, она такође има велики значај и за теоретичаре јавне управе.[6] Овај модел је подразумевао

[5] Дејан Миленковић, *Јавна управа – одабране теме*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2013, стр. 224–226; стр. 327–329.

[6] John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Cambridge University Press, Cambridge, 1936, p. 3.

национализацију бројних привредних области од општег интереса, и њихово обављање од стране јавних корпорација. Овај концепт приметан је и у другим земљама Западне Европе. Свакако да су ова Кејнзова размишљања настала и као последица Велике депресије, највеће економске кризе до сада, која је погодила САД, али и друге земље 1929. године. Она је угрозила и темеље либералног капитализма.

У каснијим годинама, снаге политичке левице расле су у периоду након Другог светског рата, као одраз концепта солидарности, државе благостања и праведности. То је у Великој Британији, али и у западним земљама континенталне Европе, довело до национализације читавих привредних грана уз веома јак положај синдиката, као и до уверења да је праведност у расподели друштвеног богатства важнија од слободе предузетништва и тржишне утакмице.[7]

У Француској, овај модел је, у једном мало другачијем облику, познатији као модел јавне управе као јавне службе. Он је почео да се развија још у периоду непосредно пре Првог светског рата. У теоријском смислу, његови родоначелници су француски социјалфункционалисти, посебно Леон Диги, који истиче да је „... јавна служба свака делатност чије обављање мора да буде обезбеђено, регулисано и контролисано од стране оних који управљају, јер је то неопходно са становишта друштвене узајамности, и уједно је такве природе да не може бити обезбеђено без интервенције владајуће силе".[8] Управа је, значи, јавна служба, а њене основне одлике су: *да обезбеђује остваривање делатности од општег интереса, да одговарају обавези оних који управљају да се старају за опште добро, увек могућа променљивост и једнакост грађана у коришћењу услуга јавне службе.*[9]

Грађење државе неколико деценија након Другог светског рата ишло је у правцу продубљивања државе благостања. Она је довела до „уплива" активности државе у многобројне и различите секторе друштвеног живота у развијеним западним демократијама, посебно у области привредних активности од општег интереса – железница, инфраструктура, рударство, производња, прерада и дистрибуција електричне енергије и бројне друге – што је довело до бројних нежељених последица. Према неким ауторима, настаје чак и блиска веза између тоталитаризма и државе благостања, јер она ограничава тржишну утакмицу, национализује привредне активности и

---

7 Еуген Пусић, *Јавна управа и друштвена теорија*, Друштвено велеучилиште: Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2007, стр. 112.

8 Леон Диги, *Преображај јавног права*, Београд, Геца Кон, 1929, стр. 51.

9 Дејан Миленковић, нав. дело, стр. 51–52.

доводи до настанка усмереног државног капитализма који суспендује слободу тржишта.[10] Држава се све више показује као лош домаћин, долази до раста неефикасности, као и до других непредвиђених последица. Држава, а посебно њена јавна управа, постаје веома скупа. Све већи проценат учешћа државе у БДП-у рађа структуру кризе. Грађани више не могу да „финансирају” прескупу државу. Чека се само окидач. Нова економска криза. Био је то тзв. нафтни шок 1973. године. Нешто је морало да се мења.[11]

3. СОЦИО-ТЕХНОЛОШКИ КОНЦЕПТ УПРАВЕ И НОВО ЈАВНО УПРАВЉАЊЕ – *NEW PUBLIC MANAGEMENT* (NPM)

Од настанка правне државе доминирале су правно-политичка теоријска схватања управе. Оне су еволуирале из концепта управе као власти, ка дигијевском концепту управе као јавне службе, а затим су у држави благостања прерасле у концепт управе као система социјалне регулације друштвених процеса. Међутим, још почетком 20. века, приватни сектор, бавећи се пре свега структуром приватних организација и управљањем, у циљу остваривања основног циља приватних корпорација – стицању профита – акценат стављају на управу, али у приватном сектору, кроз принцип максималне ефикасности – што више рада за што мањи утрошак времена. Нова парадигма, непосредно пре и након Другог светског рата, постепено постају социо-технолошке концепције управе.[12]

За разлику од правно-политичких концепција, социо-технолошке концепције управе везују теоријски појам управе за било који облик организованог људског рада. Према овом становишту, управна делатност није делатност којом се искључиво бави држава – власт – већ је она својствена сваком облику организовања рада, па и сваком „типу” организације, укључујући и државну. Значи, и државна управа подлеже истим оним принципима једне посебне технологије радног процеса који се означава као управљање, односно менаџмент.[13]

---

10 Френсис Фукојама, *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 13–24.

11 Еуген Пусић, нав. дело, стр. 110–112.

12 Стеван Лилић, *Управно право*, Савремена администрација, Београд, 2004, стр. 13–16.

13 Стеван Лилић, *Управно право – управно процесно право*, Правни факултет у Београду, Београд, 2008, стр. 33–34.

Функција управе постаје функција управљања, која је најбоље оличена у скраћеници POSDCORB, која обухвата седам основних функција управе без обзира на врсту организације: планирање, организовање, селекцију кадрова, усмеравање, координацију, извештавање и финансирање.[14] У том смислу, и управна функција државе не може се схватити искључиво као функција власти или службе, па и система регулације, већ се она мора редефинисати у смеру једне од бројних функција управљања, менаџмента, које остварује држава.[15]

Опоравак привреде приватног сектора означио је већ од почетка шездесетих година 20. века и повратак либералним идејама.[16] Међутим, бројне привредне делатности постале су делатности од општег интереса и национализоване су од стране државе и њених јавних корпорација као саставног дела јавне управе. Приватни капитал тражи поново експанзију и ширење, делатности од општег интереса су идеално подручје. Оне често пружају и монополски положај на тржишту, а под партијским утицајем и непрофесионално вођене од стране нестручне и непрофесионалне управе, државне корпорације постепено западају у кризу. С друге стране, менаџмент приватних корпорација, заснован на рационализацији, организацији, ефикасности и ефективности, пружа могућност да, обављајући такве делатности, приватни сектор стекне сигурну и значајну добит, односно профит.

Социјалдемократска идеја и концепт социјалне државе, који је након Другог светског рата обезбедио вишедеценијски демократски просперитет, а у коме се држава није више посматрала искључиво као инструмент власти и силе већ и „... као држава која се стара о добробити својих грађана, општем друштвеном напретку, развоју производња и услуга, друштвеном благостању уопште”[17], почетком седамдесетих година улази у озбиљну кризу, која је изазвана нафтним шоком и другим факторима. У то време, „... конфликт између демократских потраживања за социјалном правдом и капиталистичких захтева за расподелом на основу маргиналне продуктивности или тржишне правде, углавном се одржавао на националним тржиштима рада, где су синдикални притисци на зараде, под гаранцијом пуне

---

14 Luther Gulick, Lyndal Urwick, *Papaers of the Science of Administration*, New York, 1937.

15 Стеван Лилић, нав. дело, стр. 15.

16 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 1962.

17 Стеван Лилић, *Управно право*, Савремена администрација, Београд, 1998, стр. 28.

запослености, изазвали убрзање инфлације". „... Када је прикривена инфлаторна редистрибуција постала неиздржива, приморавајући да уз високи политички ризик то окончају, конфликт се поново вратио у политичку арену. Овде је он довео до пораста разлике између јавне потрошње и јавног дуга што је за последицу имало брз раст јавног дуга..."[18]

Суочавајући се са све већим буџетским дефицитом, бројним и непотребним организационим облицима јавне управе, а посебно јавних служби као и са недостатком менаџерских способности у јавној управи, у све већем броју земаља настаје готово јединствен став да у условима економске кризе постоји потреба за смањењем управних активности, па чак и њиховим укидањем, нарочито оних који су се заснивале на идеји социјалне правде.[19]

„Укратко, дуготрајно опадање профитних стопа довело је седамдесетих година 20. века до реакције која се огледала у поткопавању темеља и тековина државе благостања. Јавна али и приватна потрошња већине становништва су почев од тог периода лагано губиле трку са растом профита... Као излаз из кризе види се смањење јавне и приватне потрошње, односно смањење државних расхода. То је подразумевало и смањење издвајања за социјалну заштиту, здравство и образовање. Циљ тих мера је уравнотежење државног буџета без подизања пореза како би се наводно подстакли најбогатији слојеви становништва да више инвестирају. ... Због тога, све политичке странке, па и оне које се декларишу као странке левице, подржавају наведене и сличне мере."[20]

У поменутим условима, поново ступа на сцену либертаријански концепт и јавне политике, попут реганомике и тачеризма, које постају доминантне, јер оне доводе до финансијске дерегулације као алтернативног начина задовољавања политички моћних захтева за сигурношћу и просперитетом грађана. Ови концепти зато и полазе од преиспитивања сложених модела управних организација, јавне управе, јер је гломазна јавна управа постала исувише скупа, а значајан део услуга које је држава пружала кроз овако постављен организациони модел управе јачао је бирократију, инертност и неодговорност за постигнуте резултате. Тако настаје *Ново јавно*

---

18 Ана Манојловић, Зоран Стојиљковић, „Левица у трагању за одговорима на изазове кризе", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд 2013, стр. 5–6.

19 Еуген Пусић, нав. дело, стр. 110–118.

20 Владимир Вулетић, „Шта је данас левица", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Fridrich Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 23–24.

управљање – New Public Management (у даљем тексту: НПМ), као нова доктрина јавне управе.

4. ОСНОВ ПРОМЕНА – СУКОБ НЕОЛИБЕРАЛНИХ И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКИХ ИДЕОЛОГИЈА

Тачеризам и *реганомика*, привредни „опоравак" у то време базирају на основним поставкама либералне, минималистичке државе, која све мање пружа услуге својим грађанима, и истовремено читав низ послова из делокруга јавне управе од опште друштвене добробити препушта тржишним принципима. То је довело до радикалних резова у јавној управи, чиме и настаје доктрина Новог јавног управљања (НПМ)[21], која препушта управу и грађане суровој тржишној економији и тржишним принципима. Ова доктрина озбиљно угрожава и саму идеју социјалдемократије, која је до тада у јавној управи најмање видела њене економске, већ првенствено социјалне, правне и политичке вредности. Политичке странке социјалдемократског усмерења, односно левице, у многим земљама Европе, заговарајући и истрајавајући на концепту „државе благостања" у „кризним" временима седамдесетих година постепено „силазе са политичке сцене", и све више губе утицај. Тако се окончава и ера јавних корпорација. Посебно, али никако и не само, у Великој Британији. Јавне корпорације, које су биле стуб развоја привреде и концепта државног капитализма, постају временом и основ рецесије и кризе. Приватни капитал тражи уплив. Јавне корпорације треба приватизовати, зарад профита који инертна држава и управа не могу да остваре, али га може остварити приватни сектор. Наравно, често на уштрб и смањењем нивоа услуга грађанима.[22]

У Великој Британији радикална реформа јавне управе започела је доласком на власт Маргарет Тачер 1979. године. Њен план реформе јавне управе обухватао је пет тачака које у значајној мери подривају основне идеје социјалдемократије: пуну запосленост, пружање социјалних, здравствених и других услуга грађанима. То су биле: (1) смањење броја запослених у јавном сектору за 20%; (2) редукција управљачког процеса кроз

---

21 Christopher Hood, "A Public Management for all Seasons?", Public Administration, Royal Institute of Public Administration, Vol. 69, issue 1, 1991, pp. 3–19.

22 Дејан Миленковић, „Утицај либералне и социјалдемократске идеологије на савремене реформске процесе у јавној управи", *Администрација и јавне политике*, бр. 1/2015, стр. 125.

смањење функција, активности и програма који нису били неопходни уз повећање ефикасности у раду; (3) приватизација јавних предузећа и јавне својине; (4) реструктурирање великих система, пре свих система јавног здравља, социјалног сервиса и других јавних служби и (5) заокруживање система јавних финансија и пореског система. Сличне реформе јавне управе уследиле су и на Новом Зеланду, Аустралији, а затим и другим развијеним земљама Запада.[23] Овај план пресудно је утицао на редефинисање концепта јавних корпорација, које су у наредном периоду приватизоване.

Један од ретких примера супротстављања „социјалдемократске идеје" неолибералним и економским десио се у то време у Француској, у којој левичарске идеје имају снажно упориште још од француске револуције. Доласком на власт председника Франсоа Митерана 1981. године, након више деценија недодирљиве власти деснице, мења се и француска перцепција реформи. Митеран је настојао да сачува идеје социјалдемократије, настојећи да преображај јавне управе обезбеди кроз њене социјалне, политичке и правне, а не економске вредности. Митеранова победа подразумевала је суштинске политичке, економске, друштвене и културне реформе које би водиле ка демократском социјализму, у чијој је основи државни капитализам, што је подразумевало и укидање капиталистичке експлоатације, даљем национализовању важних сектора привреде, социјалну револуцију и др. Митеран је прве две године своје владавине имао велике успехе, али су „реганомика" и „тачеризам" временом потпуно уништили Митеранов план. Једноставно, глобални транснационални финансијски капитализам и конзервативно окружење потпуно су зауставили реформску динамику, тако да је овај покушај реформе, заснован на социјалдемократској идеологији, остао безуспешан.[24]

У наредних 30 година акценат се ставља само на једну од вредности јавне управе – економску, тачније да управа буде устројена на принципима 3Е – ефикасна, ефективна и економична. То је у значајној мери довело и до промене односа државе и њене јавне управе према грађанима. Смањење нивоа услуга од општег интереса и њихово потпуно укидање, као и социјалних давања, подразумевало је и значајне промене у области привредних делатности од општег интереса које су до тада вршиле јавне корпорације које

---

23 Дејан Миленковић, нав. дело, стр. 296–298.

24 Ивица Младеновић, „Покушај социјалдемократије у једној засебној земљи", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у посткризном контексту*, Fridrih Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 74–75.

су затим приватизоване. То се проширило и на област образовања, здравства и других непрофитних јавних служби, као и значајну рационализацију која се неминовно одражавала на ниво услуга које је држава, односно јавна управа до тада пружала грађанима. Наравно, то се одразило и на систем контроле. И управа и грађани изложени су тржишној утакмици, јавна управа и јавни сектор добијају значајног „тржишног" такмаца, тачније приватни сектор који све чешће, кроз јавне тендере и конкурсе које расписује држава, настоји да кроз „спуштање" цена добије послове који су се до тада традиционално сматрали пословима јавне управе као јавне службе.

Временом је, међутим, овај концепт довео и до бројних негативних ефеката. Један од њих свакако је био оличен у опадању квалитета услуга и неадекватним облицима контроле њиховог вршења. С друге стране, тамо где су механизми контроле успостављени, дошло је и до новог запошљавања у једном новом сегменту који до тада није ни „припадао" јавној.[25] Међутим, појављују се и још опасније идеје, као, на пример, да контролни механизми и регулација нису ни потребни, већ да све треба да буде препуштено тржишним механизмима и потпуном либерализму – апсолутној слободи тржишне утакмице.

5. ЕКОНОМСКА КРИЗА ИЗ 2008. ГОДИНЕ – ДА ЛИ СМО ДОБИЛИ НОВО УПОЗОРЕЊЕ?

Данас живимо у добу неолиберализма, монетаризма, свеопште приватизације и дерегулације. У доба све веће привредне и политичке моћи транснационалних мегакорпорација, у доба вртоглавог развитка информатичке технологије и тзв. нове економије, у доба глобализације, у доба кад је веома непопуларно говорити о важности улоге државе у привредном развоју.[26]

Једна од највећих економских криза, глобалног карактера, која је подсећала на Велику депресију из 1929. године, добила је глобалне размере крајем 2008. и почетком 2009. године. Криза је почела колапсом тржишта некретнина у САД, где је проблем настао због прецењене вредности некретнина. Мехур је почео да се надувава неколико година раније, када је Федерална влада креирала банке за доделу хипотекарних кредита без

---

25 Еуген Пусић, нав. дело, стр. 122–123.

26 Милан Месарић, „Улога државе у тржишном господарству с освртом на актуелно стање у Хрватској", *Економски преглед*, Вол. 52, бр. 9–10/2001, стр. 985–1033.

кредитне историје, пре свега младима који нису имали некретнине. Криза захвата финансијски сектор и доводи до банкрота многих институција, а затим се шири на реални сектор захватајући цео свет.[27]

Проблем је „усађен" управо у либерални концепт економије, привреде и јавне управе. Висок степен дерегулације подразумевао је слабу државну контролу, а слаба државна контрола произашла је из драстичног смањења државне администрације, која мора бити ефикасна и рационална и која се и сама мора борити на „тржишту" по принципу слободне тржишне утакмице. Рационализација кроз дерегулацију обезбеђује велику слободу тржишне утакмице, а држава и њена јавна управа потпуно напуштају или значајно смањују свој утицај на одређене области, па и у сегменту привредних активности.

Како се истиче: „Дерегулација финансијског система и на тој основи изграђена пословна култура необузданих и неодговорних финансијских шпекулација сматрали су се најважнијим узроком кризе".[28] Према томе, све је тржиште. Регулација није потребна. Тамо где се спроводи дерегулација нема потребе за администрацијом. На тај начин се постижу значајне уштеде јер је држава, а посебно њена администрација, односно јавна управа, „веома" скупа. Тако се преко НПМ заборављају политичке, правне и социолошке, психолошке, еколошке и друге вредности јавне управе.

Па да ли је јавна администрација баш тако „скупа"? Или је скупље то што је у неким областима уопште нема или је има али у веома ограниченом капацитету?

У САД банкарски систем је у „благом" режиму контроле Комисије за размену и безбедност (*Securities and Excange Commission*), која контролише инвестиционе банке, и Централне банке, која контролише комерцијалне банке. Колапс пет највећих хипотекарних банака и те како је коштао САД. САД су преузеле дугове две највеће хипотекарне *Fannie Mae i Freddie Mac*, што је државу коштало невероватних 5,4 билиона долара. Претходно, држава спашава *Bear Stream*, пету по величини хипотекарну банку у САД интервенцијом Федералне банке од 30.000.000 долара, а затим и АИГ – *American*

---

27 Милица Марковић, „Утицај савремене финансијске кризе на монетарни систем САД-а", *Право и финансије*, Институт за право и финансије, Београд, фебруар 2016. Доступно на: http://ipf.rs/uticaj-savremene-finansijske-krize-na-monetarni-sistem-sad-a/ Приступљено дана 12.03.2018. године.

28 *Исто*, стр. 3.

International Group, интервенцијом од 85.000.000.000 долара. Државни интервенционализам на делу у средишту је либералног капитализма.[29]

Криза која се одмах на глобалном тржишту „прелила" на скоро све државне економије света такође је довела до трошкова неслућених размера. Економски јаке државе улазе у фазу рецесије. И оне, по узору на САД, такође почињу да интервенишу у приватном сектору. То кошта. Мање развијене земље и земље у транзицији, без значајних финансијских средстава у позадини својих централних банака то не могу да ураде. Економска криза се „прелива" на све сегменте друштва, посебно на грађане. Шта је онда скупо? Јавна управа или њено укидање у одређеним областима? Или потпуно дерегулисано либерално тржиште без икакве контроле које „дивља" у зависности од непредвиђених околности и интереса неслућено великог крупног капитала? Негативни ефекти ове економске кризе мере се билионима, толико све јавне управе света неће потрошити ни у наредних неколико деценија.

У прилог овој тези говори и истраживање Оксфарма из 2016. године, да свега осам људи на свету, поседују богатство колико и 3.600.000.000 људи на планети, односно половина светске популације.[30] Па где је онда правда? Где је праведност? Где је једнакост? Да ли је то глобално друштво коме тежимо?

Враћајући се на претходно поменуту кризу из 1973. године, познату као Нафтни шок, а која је поново проистекла из једне од најзначајнијих и најуноснијих привредних области – производње и прераде нафте – што је у каснијим деценијама потпуно променило дотадашње јавне управе суверених држава, поставља се питање да ли су тадашње јавне управе и њихов преображај по НПМ моделу заправо само жртве либералног капитализма и глобалног тржишта, у чијем средишту јесте крупни капитал.

Један од највећих заговорника либералног капитализма и један од некада водећих светских економиста Милтон Фридман је још почетком шездесетих година прошлога века захтевао радикалну ревизију и редукцију функција државе у САД. То се реализује касније посебно кроз „реганомику". Фридман је навео 14 делатности државе које, по његовом мишљењу, нису биле у складу с његовим поимањем улоге државе и њене управе у демо-

---

29 Милица Марковић, нав. дело, стр. 2–3.

30 „Праведан свет? Осам најбогатијих људи има више новца него 3.600.000.000 особа на планети", Тањуг, 16.1.2017. Доступно на: https://www.blic.rs/vesti/svet/pravedan-svet-osam-najbogatijih-ljudi-ima-vise-novca-nego-36-milijardi-osoba-na/0ej27fy/ Приступљено дана 22.12.2017.

кратском, либералном друштву. Неке од њих јесу: (1) одређивање паритетних цена за пољопривредне производе; (2) контрола производње у случају владиног пољопривредног програма; (3) регулисање пословања индустријских подузећа и банака; (4) контрола радија и телевизије преко Federal Communications; (5) обавезни програм социјалног осигурања, посебно обвезног мировинског осигурања; (6) забрана приватног обављања поштанске службе... За Фридмана, нема политичке слободе без економске слободе, те је либерални капитализам неопходан услов и за политичку слободу.[31]

Према томе, суштина сукоба јесте у односу либералне и социјалдемократске идеологије. Несумњиво да је либерална у последњих 40 година однела победу. И да се она и те како одразила и на реформу јавне управе. Међутим, читаоцу препуштам да самостално и слободно размисли о идеји коју заговара. Од тога да ли сте више заговорник идеје о потпуној слободи тржишта или, у извесној мери, ограниченог државног капитализма, која подразумева и ограничену слободу тржишне утакмице и веома широко одређену јавну управу са великим бројем послова и надлежности која је скупа, и која обухвата и пружање одређених услуга од општег интереса свим грађанима под једнаким условима од стране јавних предузећа, а у још ширем контексту јавних корпорација у одређеним привредним областима, ценићете и значај Пашићевог дела *Јавне корйорације у Великој Бриійанији*.

6. УПОЗОРЕЊЕ Н. ПАШИЋА – ЛЕГАТ У НОВОМ ВРЕМЕНУ

Претходна поглавља у раду нас сада враћају на Н. Пашића и његово дело *Јавне корйорације у Великој Бриійанији* из 1957. године. Најпре треба нагласити да је „временска димензија" веома значајна у анализи овог дела. Суштински, оно је повезано са временом снажних социјалдемократских идеја које су се шириле у земљама Запада, посебно након Другог светског рата, с једне стране, и кризе либералног концепта потпуне слободе тржишне утакмице, која датира још од велике економске кризе из 1929. године. Суштински, идеја државе благостања супротстављена је либералној идеологији. Либерална идеологија је у „дефанзиви", јер солидарност и социјална правда захтевају од саме државе и њене управе да интервенише кроз процес мешања, а затим и национализације бројних привредних области, која је подразумевала и ограничење пуне слободе тржишне утакмице.

---

31 Милтон Фридман, нав. дело, стр. 24–72.

Професор Пашић је конципирао своју монографију у шест поглавља. Суштински, прво поглавље, под насловом „Општи узроци и услови за појаву јавних корпорација", јесте легат и упозорење за будућност. Професор Пашић најпре истиче да је мешање државе у привредни живот, још од времена тридесетих година 20. века, па и раније, постало елементарна животна потреба тадашњег економског система. Пашић истиче да на Западу „... први озбиљни ударци против класичних принципа буржоаске политичке економије, против неприкосновености приватне својине и приватне капиталистичке иницијативе нису дошли од непријатеља капитализма, од социјалиста, него од оних који су у пракси покушали да спасу капитализам из опште кризе, која је угрозила његово постојање". Пашић то затим егзактно и доказује на примеру документа „Жута књига – Индустријска будућност Британије", коју је британска Влада објавила 1928. године, а на чијој су изради учествовали управо најутицајнији људи Конзервативне (либералне) партије, укључујући и лорда Лејтона и претходно поменутог професора Кејнса, у коме се истиче да је век laisser-fairraa неповратно и заувек прошао. Теорија да ће приватна утакмица, нерегулисана и непомогнута, водити сигурно ка највећој користи заједнице, показала се, на основу искуства, далеко од истине,[32] указује Пашић.

У посебном потпоглављу овог дела, Јавне корпорације као „нађена форма" организовања национализоване својине, Пашић и дефинитивно потврђује претходно изнету тезу, кроз кратку компаративну анализу национализације и улогу јавних корпорација у земљама Запада, укључујући и увек привредно и тржишно најлибералнију државу – САД. Тако су САД, како наводи Пашић, иако је увек уживала репутацију привредно-капиталистичког (либералног) раја, преко Рузвелтовог *New Deal*-а, постале највећи банкар и најкрупнији предузимач. Државна финансијска корпорација за реконструкцију (*The Reconstruction Finance Corporation*) надмашила је обимом пословања све приватне банкарске институције.[33] Настављајући да анализира улогу јавних корпорација у САД, професор Пашић указује да су оне процват у овој земљи доживеле у периодима великих економских криза нарочито у годинама непосредно после Првог светског рата и нарочито после катастрофалне економске кризе 1929. године. Управо најважнији инструмент Рузвелтовог *New Deala*, тврди Пашић, који је требало да врати парализану и растројену америчку привреду засновану на потпуној слободи тржишне

---

32 Најдан Пашић, *Јавне корпорације у Великој Британији*, Култура, Београд, 1957, стр. 10.

33 *Исто*, стр. 11.

утакмице – примедба аутора – биле су управо велике јавне корпорације, то јест „корпорације са државном влашћу, али које поседују еластичност и иницијативу приватног предузећа", како их је дефинисао сам Рузвелт.[34] Пашић наводи затим и бројне друге примере државних корпорација у САД које су допринеле стабилизацији и унапређењу америчке привреде, попут Корпорације за јавно финансирање (*Public Finance Corporation*) која је настала 1932. godine, Корпорације за одбрамбена постројења (*Defense Plant Corporation*), Корпорације за резерве метала (*Rubber Reserve Company*), и посебно Дирекција долине Тенеси (*Tenessee Valley Authority*) која је основана 1933. године.[35] Упоредном анализом он наводи и примере јавних корпорација у Француској, у којој је после Другог светског рата постојало чак 30 њихових различитих облика, при чему посебно истиче национализоване руднике угља (1946), национализовану дистрибуцију електричне енергије и гаса (1946), конфисковање фабрике Рено (1945), али и бројне друге. Пашић такође наводи и примере настанка јавних корпорација у другим земљама, нпр. Норвешкој, Западној Немачкој, Италији и Белгији.[36]

Прикривено је упозорење професора Пашића да привреда заснована на потпуно отвореној и дерегулисаној тржишној утакмици може бити генератор кризе. А у случају када економска криза наступи, као последица пропасти приватних корпорација, оно што једино може да спасе привреду јесте државна интервенција. Та државна интервенција, праћена национализацијом појединих привредних области, рађа јавне корпорације које постају спасилац државе и друштва. Оне су те које ревитализују привреду, и из фазе рецесије, уводе државу и друштво у циклус новог економског раста.

Оно што Пашић није предвидео јесте да привредни развој поново јача и приватни капитал. Он почиње да се шири. Тражи дерегулацију и нову слободу тржишне утакмице. Почиње да тражи своје место у опорављеним и потенцијално профитабилним национализованим привредним областима. Настоји да продре у њих и наравно, на крају, да ексклузивно учествује у њиховим пословима.

---

34 Најдан Пашић, *Јавне корпорације у Великој Британији*, Култура, Београд, 1957, стр. 42–43.

35 *Исто*, стр. 43–44.

36 *Исто*, стр. 37-41.

7. ПРИКАЗ ЈАВНИХ КОРПОРАЦИЈА У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ КАО ЦЕНТРАЛНО МЕСТО ПАШИЋЕВОГ ПРОУЧАВАЊА

На овом месту указаћемо на још два кључна поглавља овог Пашићевог дела. Реч је најпре о другом поглављу, под насловом „Пут до јавних корпорација у Великој Британији"[37], у којој Пашић бриљантно анализира разлоге кризе капиталистичког друштвеног поретка заснованог на либералној, „манчестерској" економској школи, која је дуго претходно доминирала у сфери друштвене и економске мисли Запада. Везујући историјске узроке настанке развоја каснијих јавних корпорација у Великој Британији за *Фабијанско друштво* из 1884. године, односно једну малу групу социјалистички оријентисаних интелектуалаца који су ово друштво основали, Пашић сматра да управо у њиховој мисли треба тражити разлоге стварања касније теорије о јавним корпорацијама.[38]

Фабијанци тврде: „Залуд је говорити да држава не може сама да обавља оно што обављају удружења капиталиста. Локална управа, управа за гвожђе и лим, може исто тако да буде одговорна нацији као и случајној гомили акционара. Не мора да буде никаквог поремећаја у продукцији приликом преношења својине. Директори и организатори једног труста нису нужно и чак нису обични власници капитала који је у њега уложен. Ако држава нађе за потребно да изнајми те организаторе и директоре, нема ничега што би је спречавало да то и учини за један дужи или краћи период, према свом избору".[39] Према Фабијанској теорији, по својој правној природи и унутрашњој организацији јавне корпорације нису ништа друго него крупна акционарска предузећа, у којима је држава преузела акционарска права.[40]

У претходном ставу Фабијанаца треба тражити и узроке касније пропасти економског система државе благостања и јавних корпорација. Политичко и непрофесионално вођство јавних корпорација, претерано велика улога синдиката, несхватање да се „јака доза менаџерства" може обезбедити кроз преузимање менаџера из приватног сектора у јавне корпорације, кроз напуштање претераног политичког утицаја и деполитизацију, временом је довело до нефлексибилне, онемоћале и променама, како на унутрашњем тако

---

37 Најдан Пашић, *Јавне корпорације у Великој Британији*, Култура, Београд, 1957, стр. 47–86.

38 *Исто*, стр. 51–52.

39 "Fabian Essays in Socialism", јубиларно издање прештампано 1948. године. Наведено према: Најдан Пашић, 1957, стр. 53.

40 *Исто*, стр. 53–54.

и на глобалном тржишту, неспремне јавне корпорације. Под тим теретом оне једноставно нису могле да се прилагоде новом времену и изазовима.

У четвртом поглављу, под насловом „Кратке монографије о најважнијим британским јавним корпорацијама", Пашић на преко седамдесет страница анализира друштвени контекст и разлоге настанка, структуру и организацију, правни оквир својинских односа и односе 10 јавних корпорација са централним органима државне власти. Пашић је кроз овај преглед обухватио: Централну управу за електрику, Британску радиокорпорацију, Управу лондонског путничког транспорта, Националну управу за угаљ, Британску дирекцију за електрику и обласне управе за електрику, Национални савет за гас и обласне управе, Британску комисију за транспорт, Ваздухопловне корпорације, Корпорације гвожђа и челика Велике Британије и Дирекцију независне телевизије.[41]

Из овог прегледа је јасно да је појам јавна корпорација, у односу на касније законодавство Републике Србије, посебно од почетка времена транзиције када је 1991. године донет *Закон о јавним службама*[42], а претходно, 1990, и први *Закон о јавним предузећима*[43], далеко шири од онога што су у Републици Србији била, а и данас јесу организациони облици које зовемо јавне установе и јавна предузећа. Наиме, оне се у Великој Британији, често и у другим земљама, посматрају и као специфичне „власти" у оквиру централне државе, подређене управној власти, односно централним органима државне управе.

Ево како Пашић систематизује монографију на примеру једне од корпорација – Централне управе за електрику.[44]

У току ратних година и у периоду непосредно после Првог светског рада изашло је на видело велико незадовољство грађана дотадашњим системом производње и дистрибуције електричне енергије. Производњом и дистрибуцијом су се бавиле на стотине малих приватних компанија и локалних јавних предузећа. Пашић нпр. истиче да се само дистрибуцијом електричне енергије бавило више од 600 таквих субјеката. Производња је била скупа, а дистрибуција неједнака за грађане и привреднике. Незадовољство јавности довело је 1919. године до предлога закона који је требало да радикално измени ову ситуацију. У самој парламентарној процедури, међутим,

---

41 "Fabian Essays in Socialism", јубиларно издање прештампано 1948. године. Наведено према: Најдан Пашић, 1957, стр. 141–208.

42 *Закон о јавним службама*, „Службени гласник РС", бр. 42/91.

43 *Закон о јавним предузећима*, „Службени гласник РС", бр. 6/90.

44 Најдан Пашић, нав. дело, стр. 141–148.

касније усвојени закон био је битно промењен. Државно тело које је требало да има значајну регулаторну улогу, у коначном, усвојеном тексту Закона, реално је остало без власти. Ситуација се временом још више погоршала, посебно за привреду. Слабо регулисана област постала је претња привредном развоју Британије, те је 1927. године донет Закон о централној управи за електрику – као облику јавне корпорације.[45]

Овим Законом нису укинута мала приватна и локална дистрибутивна предузећа. Она су остала у власништву приватних компанија и локалних власти, али у оквиру Централне управе, па је Централна управа као јавна корпорација, објашњава Пашић, постала један облик принудног посредника између производње и расподеле, чиме Пашић делимично објашњава и открива њен правни статус.

Централна управа за електрику је у наредним годинама изградила целу мрежу далековода у Британији. У структури власништва Централне управе, 60% капитала био је капитал дистрибутивних предузећа, а свега 40% саме Централне управе. У сложеној структури надлежности и овлашћења Централне управе према малим компанијама, и праву Централне управе да обезбеди систем преноса електричне енергије на дистанцу путем далековода у сопственој режији, она као корпорација постаје и привредник, али и контролор електропривредног система и усмеривач њеног развоја. То је довело до бројних позитивних ефеката у наредним годинама. Али овај, како Пашић назива, „компромисни карактер усвојеног решења", који се првенствено манифестовао у забрани да Централна управа врши директно снабдевање потрошача, као и да управа сама подиже постројења за производњу електричне енергије, показао је и бројне лоше стране, наводи Пашић. Ипак, електропривредни систем, који до тада није постојао, успостављен је, и он је, у односу на претходни период, дао задовољавајуће резултате.[46]

У наставку, Пашић говори о структури органа Централне управе, на чијем се челу налази Управни одбор од осам чланова, и начину именовања и разрешења органа Централне управе, у којој је доминантну улогу имао министар транспорта. Пашић детаљно објашњава начин именовања, услове које су чланови требали да испуњавају, седницама органа Централне управе и др., а затим објашњава и унутрашњу организацију Централне управе и њену независну персоналну, кадровску, политику у службеничком систему унутар ње. Пашић затим детаљно објашњава однос Централне управе

---

45 Најдан Паши, нав. дело, стр. 141–142.

46 *Исто*, стр. 142–144.

за електрику према центалним органима државне власти, посебно према појединим министарствима и Комисионаром за електрику.[47]

На крају, Пашић описује и финансијску независност ове Корпорације и закључује да Централна управа за електрику као јавна корпорација јесте *нови тип државног органа, али и друштвене институције*.[48]

Овај концепт Пашић задржава и у вези са свим другим јавним корпорацијама које описује у овом делу. Он најпре анализира: (1) историјске и друштвене разлоге који су довели до њиховог настанка променом постојећег законског оквира; (2) њихов правни статус, специфичне управне надлежности и овлашћења, као и однос корпорација према другим субјектима у истој област; (3) начин избора органа, унутрашњу структуру и кадровску политику јавних корпорација; (4) њихов однос према централним органима државне управе и (5) њихову финансијску независност.

Тако Пашић даје један изванредан компаративни приказ политичког и правног оквира јавних корпорација у Великој Британији, начину њиховог функционисања и обиму њихових надлежности у одређеним привредним областима. Међутим, у анализи готово свих увек изводи скоро исти закључак: да су *јавне корпорације посебни органи државне управе који имају карактер друштвених институција* које треба да обезбеде остваривање општег интереса у одређеним областима привреде.

У том смислу, на овим просторима, англосаксонска правна традиција није нам веома блиска, јер оно што је у некадашњој Југославији и садашњој Републици Србији јавно предузеће никако не одговара ономе што су у британском концепту некада биле јавне корпорације – *специфични органи управе,* који обављају и привредне послове, али истовремено и развојне, контролне и регулативне, укључујући и административно-извршне, па и инспекцијске.

Међутим, чини се да у овом делу књиге Пашић прави и једну грешку. Уместо да посматра даљу генезу јавне корпорације у области производње, преноса и дистрибуције електричне енергије у истом приказу и након Другог светског рата, он овај део процеса посматра посебно, кроз нови облик јавне корпорације која настаје 1947. године, а која замењује дотадашњу Централну управу за електрику. Реч је о Британској дирекцији за електрику и обласним управама за електрику (*British Electricity Autority and*

[47] Најдан Пашић, нав. дело, стр. 147.

[48] *Исто*, стр. 148.

Area Electricity Board), која је основана Законом о национализацији производње и дистрибуције електричне енергије из 1947.[49]

Уместо Централне управе за електрику, под чијом је контролом било 297 приватних и локалних електроенергетских централа и 540 предузећа која су се бавила електродистрибуцијом електричне енергије, створена је Британска дирекција за електрику, која је обухватала и четрнаест обласних управа за електрику, као и Северношкотска хидроенергетска управа (*North of Scotland Hydro-Elecgric Board*). Већ из самог назива ове корпорације (*Authority*) поново је јасно да је реч о специфичном централном органу управе, подређеном надлежном ресорном министарству, које чине и обласне, регионалне, управе, које егзистирају као органи управе на средишњем нивоу власти. По истом „систему" на који је претходно објаснио функционисање и односе Централне управе за електрику, у овом пододељку Пашић утврђује и статус управне надлежности и однос нове јавне корпорације према органима централне државне управе и другим субјектима у истој области.

На крају, треба рећи да је ова компаративна анализа јавних корпорација у Великој Британији послужила Пашићу да у закључцима своје књиге укаже на различите моделе који у најширем смислу представљају јавне корпорације у Великој Британији, при чему основ ове класификације јесте облик организовања јавне имовине. По Пашићу су то: (1) јавне корпорације у ужем смислу као органи средишње управе, (2) департмантски облик управе; (3) организације на принципу акционарских компанија и (4) мешовита друштва.[50]

На пример, у Републици Србији данас можемо говорити о три типа јавних корпорација: (1) класична јавна предузећа; (2) привредна друштва у форми акционарског друштва и друштва са ограниченом одговорношћу са учешћем искључиво државног капитала и (3) мешовита привредна друштва са већинским или мањинским учешћем државног капитала. Међутим, ни у једном моменту се овако схваћене јавне корпорације не појављују као средишњи или департмантски облик државне управе.

---

49 Најдан Пашић, нав. дело, стр. 178–183.

50 *Исто*, стр. 329–340.

8. НАЈДАН ПАШИЋ: ПРОБЛЕМИ КОЈИ СУ УЗРОКОВАЛИ ПРОПАСТ ЈАВНИХ КОРПОРАЦИЈА – ДА ЛИ СУ МОГЛИ БИТИ ИЗБЕГНУТИ?

Интересантно је да је у већ раније поменутом првом делу ове књиге Пашић указао и на кључне моменте окружења који су довели до настанка јавних корпорација. Међутим, у време када је писао, Пашић ове проблеме није могао да сагледа и перципира као разлоге који могу да доведу и до њиховог урушавања, што се касније и десило. Тачније, и поред успостављања јавних корпорација, које је на неки начин требало да унапреде тадашњи управни систем и реше проблеме, ти проблеми су углавном остали проблеми управног система и у наредном периоду. Они су чак и продубљивани, јер су се пренели и на јавне корпорације као део јавне администрације – управе. Пашић истиче да иако се „... државна интервенција показала као економска нужност, класични облици државног управљања и контроле показали су се правно и технички неприхватљиви".[51] По Пашићу, ти моменти су: *економски, политички, административни, правни и кадровски*.

Економски моменат, по Пашићу, односио се на спорост и безличност државне администрације, као и утапање прихода и расхода у државни буџет, што чини економски резултат пословања јавне администрације мање-више индиферентним, као и непостојање оперативног руковођења у јавној администрацији, услед чега долази до размимоилажења са захтевима пословног света у којем је предузимљивост и флексибилност услов сваког успеха.[52] Поставши саставни део управног – административног система јавне корпорације суочиле су се са проблемом са којима се претходно суочила државна администрација. То је значајно допринело њиховом каснијем колапсу.

Политички моменат, по Пашићу, подразумевао је да управљање сектором национализоване имовине остане ван сфере кликашких политичких прегањања, уцењивања и награђивања.[53] Стављање национализованих предузећа и јавних корпорација под управу извршних државних органа није дало такве гаранције.

Административни моменат, по Пашићу, односио се на то да проширивање државних функција на економско и производно подручје прети поремећају односа у државном механизму, пре свега између законодавно-контролних и извршних органа. Формула управљања национализоване својине кроз јавне корпорације морала је да буде таква да она не потенцира

---

51 Најдан Пашић, нав. дело, стр. 31.

52 *Исто*, стр. 32.

53 *Исто*.

даље јачање извршног државног апарата, нити да додатно оптерети,[54] али се то, у каснијим деценијама, управо и десило.

Правни моменат, према Пашићу, односио се на то да се у условима мешовите економије очува принцип законског и једнаког судског третирања свих субјеката грађанско-правних послова, укључујући и јавне корпорације, што је једна од основних карактеристика *Англосаксонског система права*. То значи да ни јавне корпорације нису могле да имају било какав прерогатив суверености у односу на било који други субјекат, када су укључене у редован грађанско-правни промет.[55] Ова формална једнакост значајно је утицала на сложене структуре јавних корпорација, које су морале да одвоје своје извршне прерогативе од привредних односа у које су ступале.

Кадровски моменат, по Пашићу, означавао је да је за успех јавних корпорција од пресудног значаја било да обезбеде прилив што способнијих административних и техничких кадрова, као и њихову пуну заинтересованост у послу. То се могло десити само одвајањем кадровског менаџмента у јавним корпорацијама од службеничког система државне управе, који је често био оптерећен партијским интересима. Ни то се, нажалост, у наредном периоду није догодило.[56]

Значи, све оно што је требало да буде „формула успеха" јавних корпорација као нових флексибилних организација у сложеном административном систему који је требало да реше нагомилане проблеме „класичне" државне управе и управљања, јавне корпорације, у наредних неколико деценија, не само да нису решиле, већ су исте још више продубиле. И јавне корпорације су једноставно „подлегле" и утопиле се у класични облик државног управљања. Сви ови разлози временом су продубљивали кризу и довели до колапса „подржављене" и национализоване привреде. А онда је на сцену ступио НПМ, који је из корена променио дотадашње њено поимање. Да су се проблеми на које је указао Пашић заиста и решили, јавне корпорације би имале перспективу. Па самим ти вероватно и концепт државног социјализма и државе благостања.

---

[54] Најдан Пашић, нав. дело, стр. 32.

[55] *Исто*, стр. 33.

[56] *Исто*.

9. ЗАКЉУЧАК

Професор Најдан Пашић, посматрајући са данашње дистанце, оставио је, кроз монографију *Јавне корпорације у Великој Британији*, из 1957. године, значајан траг у научном пољу јавне управе. После 60 година од објављивања можемо констатовати да ова монографија не само да је имала научну вредност у односу на „оно време", време када је писана и објављена, већ да она има своју научну и стручну вредност и данас, посебно ако се узму у обзир реформски процеси у јавној управи засновани на принципима НПМ-а који су означили повратак либерализму на глобалном плану, који је започео крајем седамдесетих година 20. века *тачеризмом* и *реганомиком*. Овај правац реформе, у наредних 40 година, доминантна је глобална „мантра", ка којој су, у већој или мањој мери, кренули сви национални управни системи. Једноставно, приватни капитал, посебно транснационални, и даље тражи експанзију, и проналази је, између осталог, и у најширем смислу схваћене приватизације јавних услуга. „Државни" капитализам још једном је замењен либералним, и њега карактерише велика слобода тржишне утакмице која је обухвата и јавни сектор.

Вредност овог Пашићевог дела, у моменту његовог објављивања, била је вишеструка. Тему државног капитализма и улози јавних корпорација у њему, посебно на примеру једне велике земље Запада – Велике Британије, до тада, а ни након Пашића, нико није тако дубински проучавао. Истраживачи тог времена могли су преко ове студије да дођу до исцрпних информација о улози, организацији, структури, надлежностима и овлашћењима јавних корпорација у земљама Запада, разлозима њиховог настанка, односу либералне економије и економских криза итд. На основу тога су и они сами могли да темеље своја проучавања, па и у контексту социјалистичког самоуправног система СФРЈ, односно појединих његових сегмената, првенствено оних који су се односили на социјалистичку привреду. Већ смо констатовали да су у том времену постојале и извесне сличности између државног капитализма, који је временом требало да доведе и до „демократског социјализма", у који је требало да прерасте држава благостања, с једне стране, и социјалистичког карактера привреде некадашње СФРЈ, са друге. Стручна јавност, са друге стране, добила је могућност да одређене форме из Велике Британије инкорпорира у нормативни оквир некадашње СФРЈ, наравно уподобљавајући их у контекст социјалистичког самоуправљања и друштвене својине.

Међутим, Пашићево дело, чини се, имало је већи значај за време које је тек долазило, па и данашње време. Пашић је благовремено уочио све проблеме државне управе и државног управљања, који је систем у Великој

Британији настојао да отклони кроз национализацију и организацију јавних корпорација. Данас су ово и кључни проблеми српске јавне управе. Време је да се замислимо и отклонимо ове проблеме. У супротном, следе радикални резови.

Кроз дати историјски пресек постаје јасно да економске кризе, које у условима глобалног тржишта угрожавају цео свет, проистичу управо из либералне привреде засноване на тржишној утакмици, дерегулацији и одсуству државе и њене јавне управе или њених управних контролних механизама. То је био случај и са Великом депресијом, али и са Нафтним шоком, као и кризом тржишта хипотекарних кредита. Оне нису произашле из тромости и аморфности националних јавних управа, као што су то желели да представе велики теоретичари либерализма, већ првенствено услед недостатака контролних механизама јавне управе која је стално под притиском менаџерства, рационализације и економских вредности у јавној управи, која је нарочито дошла до изражаја кроз доктрину НПМ-а. Од националних јавних управа се, под притиском либерализма, стално захтева додатно смањење надлежности и контроле, како би јавна управа била јефтинија, организационо флексибилнија, како би тржиште могло несметано да функционише и како би постојала потпуна слобода тржишне утакмице. Али та слобода коштала је много више него било која јавна управа, рачунајући и „потрошњу" свих светских јавних управа у наредних неколико деценија, ако се вратимо на економску кризу из 2008. године. А на који начин је криза почела да се отклања? Државним интервенционизмом.

За кога је онда НПМ битан? Зашто је морала да буде извршена приватизација јавних корпорација? За интересе транснационалног приватног капитала или за скидање државе и њене управе са леђа грађана? И шта су грађани тиме добили? Већи квалитет јавних услуга? Истраживања су давно показала да је одговор углавном НЕ. Ниже цене? И овде је одговор негативан. Праведност, друштвену узајамност или солидарност? Још мање. Зато и данас вреди прочитати ово Пашићево дело. Оно нас може навести на једно другачије размишљање ка стварању новог система у будућности, који ће бити мање оптерећен појединачним интересима крупног капитала, а више добробити грађана.

У том систему би и јавна управа требало да добије ново место, које би имало неке сличности са временом када су јавном управом доминирале јавне корпорације о којима је Пашић и писао.

ЛИТЕРАТУРА

Диги, Л. *Преображај јавноī ūрава*, Београд, Геца Кон, 1929.

Friedman, M. *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 1962.

Фукојама, Ф. *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2005.

Gulick, L., Urwick, L. *Papers of the Science of Administration*, New York, 1937.

Hood, C. "A Public Management for all Seasons?", *Public Administratio*n, Royal Institute of Public Administration, Vol. 69, issue 1, 1991, pp. 3–19.

Лилић, С. *Уūравно ūраво*, Савремена администрација, Београд, 2004.

Лилић, С. *Уūравно ūраво – уūравно ūроцесно ūраво*, Правни факултет у Београду, Београд, 2008.

Лилић, С. *Уūравно ūраво*, Савремена администрација, Београд, 1998.

Лилић, С., Миленковић Д. *Јавне службе у јуīословенском ūраву*, Правни факултет у Београду, Београд, 1999.

Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Cambridge University Press, Cambridge, 1936.

Манојловић, А., Стојиљковић З. „Левица у трагању за одговорима на изазове кризе", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у ūосūкризном конūексūу*, Fridrich Ebert Stiftung, Београд, 2013, стр. 5–10.

Месарић, М. „Улога државе у тржишном господарству с освртом на актуелно стање у Хрватској", *Економски ūреīлед*, Вол. 52, бр. 9–10/2001, стр. 985–1033.

Миленковић, Д. *Јавна уūрава – одабране ūеме*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2013.

Миленковић, Д. „Утицај либералне и социјалдемократске идеологије на савремене реформске процесе у јавној управи", *Админисūрација и јавне ūолиūике*, бр. 1/2015, стр. 121–138.

Младеновић, И. „Покушај социјалдемократије у једној засебној земљи", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у ūосūкризном конūексūу*, Fridrich Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 71–82.

Садран, П. „Државна управа у Француској", у: Мијат Дамјановић (ур.), *Уūоредна искусūва државних уūрава*, Магна агенда, Београд, 2002, стр. 159–180

Wade, E. S. C., Bradley, A. W. *Constitutional and Administrative Law*, Tenth edition, Longman Group UK, London, 1987.

Пашић, Н. *Јавне корūорације у Великој Бриūанији*, Култура, Београд, 1957.

Пусић, Е. *Јавна уūрава и друшūвена ūеорија*, Друштвено велеучилиште: Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2007.

Вулетић, В. „Шта је данас левица", у: Зоран Стојиљковић (ур.), *Левица у ūосūкризном конūексūу*, Fridrich Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 21–32.

ПРАВНИ ИЗВОРИ

Закон о јавним службама, „Службени гласник РС", бр. 42/91.
Закон о јавним предузећима, „Службени гласник РС", бр. 6/90.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

Марковић, М. „Утицај савремене финансијске кризе на монетарни систем САД-а", Право и финансије, Институт за право и финансије, Београд, фебруар 2016. Доступно на: http://ipf.rs/uticaj-savremene-finansijske-krize-na-monetarni-sistem-sad-a/ Приступљено дана 12.03.2018. године.

„Праведан свет? Осам најбогатијих људи има више новца него 3.6 милијарди особа на планети", Тањуг, 16.1.2017. Доступно на: https://www.blic.rs/vesti/svet/pravedan-svet-osam-najbogatijih-ljudi-ima-vise-novca-nego-36-milijardi-osoba-na/0ej27fy/ Приступљено дана 22.12.2017. године.

Др Вукашин Павловић

Професор Емеритус
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ О САВРЕМЕНОЈ ДРЖАВИ

Сажетак: У овом тексту аутор анализира концепцију савремене државе изложену у књизи Најдана Пашића *Савремена држава* (1960,1976). Полазна Пашићева хипотеза је да се у рукама савремене државе концентрише највећа политичка, економска и друштвена моћ. Та хипотеза се доказује анализом следећих појава: пораст моћи државе и савременог етатизма; појава и ширење модерног бирократизма; савремена криза парламентаризма; улога и понашање политичких партија; успон и ширење милитаризма; однос централизације и децентрализације; проблеми демократије у савременом друштву. Пашић констатује да је савремена држава постала и највећи банкар и највећи предузимач, и као пророк закључује оно што се и данас потврђује, да без интервенције државе капитализам не би био у стању да сам решава своје кризе. Аутор текста оцењује да је професор Најдан Пашић најзначајнија теоријска фигура у развоју савремених политичких наука у Србији.

Кључне речи: савремена држава, етатизам, бирократија, криза парламентаризма, политичке партије, ширење милитаризма, децентрализација, демократија

1. УВОД

Као један од очева оснивача и првих декана Факултета политичких наука професор Најдан Пашић је уградио у његове темеље не само енергију неопходну за институционално и академско јачање наше образовне установе, већ је као изузетно плодан научни радник, поред теоријске продукције

у области политичког система, као своје основне дисциплине, дао велики допринос и другим областима изучавања политичких наука.

Из врло обухватног и темељитог теоријског доприноса професора Најдана Пашића нашој политичкој науци, могу се идентификовати неколико великих проблемских кругова. То су: јавне корпорације, обрађено у књизи *Јавне корпорације у Великој Британији* (1957); проблеми савремене државе, посебно обрађени у књизи *Савремена држава* (прво издање 1960, друго 1976); компаративне студије, обрађене у књизи *Упоредни политички системи* (у више издања, од првог из 1962. до четвртог 1981. године); друштвене (класне) основе политике, изложено у награђиваној књизи *Класе и политика (1968)*; политичка теорија, ауторизована скрипта *Политика и политичка теорија* (1968); национално питање обрађено у књизи *Национално питање у савременој епохи* (1973); интереси и политички живот, обрађивано најпре у студијама *Интереси, институције, идеологије* (1977), *Плурализам интереса и политички систем* (1978), а затим и у темељитој монографији *Интереси и политички процес* (1983); локална самоуправа, обрађено у књизи *Историјски пут комуне* (1981); проблеми транзиције, обрађени у последњој књизи Најдана Пашића *Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије, године распада 1987–1992 (*објављено 1996*)*.

2. ГЛАВНИ ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ

У проблематици државе укрштају се и повезују све најбитније теме политичке теорије и политичке социологије. Сврха овог текста је да укаже колико је већина идеја и анализа садржаних у књизи *Савремена држава*, објављеној пре готово шест деценија, и данас и те како актуелна. Због тога, где год је то могуће, директно се цитира аутор (користећи друго допуњено и прерађено издање из 1976) како би се избегла потенцијално могућа примедба о пристрасном начину да се идеје и оцене професора Најдана Пашића улепшају или прилагоде данашњем времену и приликама.

У књизи *Савремена држава* професор Пашић наставља ону линију истраживања коју је започео у својој докторској дисертацији *Јавне корпорације у Великој Британији*.[1]

Први корак који је учинио у дисертацији састојао се у доказивању тезе о интензивираној концентрацији *економске моћи* у рукама савремене државе.

---

[1] Докторска теза је одбрањена 19. фебруара 1957. године на Правном факултету Универзитета у Београду, под насловом „Јавне корпорације у Великој Британији", објављена 1958. године у издању *Културе* из Београда.

Почетком двадесетог века убрзано је успостављање акционарске својине. Аутор показује да је у Енглеској 1909. године постојало већ 40.000 акционарских компанија, а само 15 година касније, 1924, тај број се попео на 90.000.[2]

Улога и моћ држава увећана је у војно-индустријским припремама за Први светски рат. Томе је допринела и појава првих јавних корпорација. Прве велике јавне корпорације у Великој Британији основане су 1926. године, а њихов број се повећао у периоду између два светска рата. [3]

Повећању економске моћи државе највише је ишла наруку велика економска криза крајем двадесетих и почетком тридесетих година двадесетог века. Рузвелтов одговор на њу кроз програм Њу Дила у САД, као и документ *Индустријска будућност Британије*, на коме су радили најистакнутији припадници Лабуристичке партије, а међу њима и познати економиста Џон Мајнард Кејнз и лорд Лејтон, као и развој војно-индустријског комплекса и убрзане припреме за Други светски рат, претвориле су државу, по речима Најдана Пашића, „у највећег банкара и најкрупнијег предузимача".[4]

Тај процес се наставио након завршетка Другог светског рата национализацијом приватне својине у многим виталним областима економије, ради убрзане обнове свега што је порушено током рата. Тако је у таласу послератних национализација у Енглеској, Француској и другим земљама у руке државе пренето путем трансформације приватне у јавну својину читава област енергетске индустрије (производња угља, електричне енергије и гаса), као и скоро сав железнички, сувоземни и ваздушни саобраћај, као и најважније кредитне институције.[5]

Из данашње перспективе гледано, готово да пророчки звуче речи из његове дисертације о „спасавању капитализма од њега самог уз помоћ државе као савезника".[6] Те речи су најјаснију потврду добиле у наше време, посебно након велике финансијске и економске кризе која је започела 2008. године, када су многе најразвијеније земље, почев од Сједињених Држава, биле принуђене да енормним финансијским издацима из државног буџета спашавају банкарски систем и читав приватни сектор финансијског капитала.

---

2 Pašić, Najdan, *Javne korporacije u Velikoj Britaniji*, Beograd, Kultura, 1958, str. 17

3 *Isto*, str. 11.

4 *Isto*, str. 9–11.

5 *Isto*, str. 20.

6 *Isto*, str. 12.

У књизи *Савремена држава* професор Најдан Пашић у својим анализама иде корак даље и долази до закључка да држава поседује не само највећу економску моћ, већ да у својим рукама концентрише и највећу *политичку моћ* и укупну *друштвену моћ*.

Ову књигу започиње следећом реченицом: „У средишту противуречних појава, које дају свој печат савременом друштвеном животу, налази се модерна држава у све уплетена и свуда присутна".[7] Затим следи оцена да су брзе и дубоке промене које су захватиле савремени свет, његове друштвено-економске структуре и политичко организовање, у знаку „сталног јачања државе, нарастања и компликовања њене организације и проширивање сфере њеног дејства".[8]

Анализа књиге *Савремена држава* груписана је око следећих најважнијих проблемских кругова: 1) генерална критика етатизма; 2) критика бирократизма: друштвена природа и савремена улога бирократије; 3) узроци савремене кризе парламентаризма; 4) критика политичких партија; 5) успон милитаризма; 6) централизам и децентрализација; 7)демократија и савремено друштво.

2.1. Генерална критика етатизма

Пашић констатује да данас готово да нема сфере друштвеног живота у коју држава није већ закорачила подређујући је својој интервенцији или принудној контроли. Отуда је један од водећих лајтмотива ове књиге свеобухватна критика етатизма модерне државе.

Занимљиво је да професор Пашић подвргава критици етатистичке тенденције како развијених капиталистичких земаља тако и земаља социјализма и комунизма. Он налази да је „етатизам нашао своје снажно упориште у војној функцији савремене државе".[9] Подсећајући на познату Бизмаркову мисао да снага државе почива колико на каплару толико и на учитељу, Пашић добро увиђа да не само модерна производња него и савремена држава, и армија која је у њеним рукама, захтевају све виши степен општег и техничког образовања становништва. Због тога данас у развијеним земљама, поготову великим силама, издаци за научно-истраживачки рад расту

---

7 Pašić, Najdan, *Savremena država* (drugo dopunjeno i prerađeno izdanje), Beograd, BIGZ, 1976, str. 1.

8 *Isto*, str. 7.

9 *Isto*, str. 24.

вртоглавом брзином.[10] Његов закључак има општу и трајну вредност: „Нема сумње да су углавном војне потребе инспирисале државно интересовање за науку и научно истраживање”.[11]

Основне узроке пораста етатизма Пашић налази у кризама које потресају или стално прете капитализму. Он вели: „Сам капиталистички систем није више био у стању да пружи средства за излазак из те кризе. Државна интервенција широких размера била је једина алтернатива потпуном слому”.[12] Ту оцену ће много касније на директан или посредан начин потврдити велики број теоретичара политике и политичке социологије, у широком распону од немачког аутора Клауса Офеа до грчког левичара Јануса Варуфакиса.Тако је Клаус Офе (Claus Offe) у књизи *Контрадикције државе благостања* (*Contradictions of the Welfare State*) тврдио да до савремених криза капитализма долази не због неуспеха већ због успеха кејнзијанског модела капиталистичке државе благостања.[13] Слично тврди и Варуфакис који у књизи *Глобални Минотаур*, ослањајући се на Маркса и Шумптера, каже да је у природи капитализма да повремено производи жестоке кризе. Дакле, капитализам као систем по својој природи и логици деловања повремено генерише кризе због сталне тежње капитала да се централизује. Но, Варуфакис разликује такозване обичне или редовне цикличне кризе од Криза са великим „К”, које се дешавају ређе, али имају погубне размере, јер се, како каже, разликују од обичних криза „по потпуној неспособности да делују као сопствени лек”.[14] Таква је била криза из 1929, а таква разорна криза се поновила 2008. године, потврђујући практично у још већој мери поменути закључак професора Пашића да је *државна интервенција широких размера била једина алтернатива потпуном слому* (курзив В.П.).

Велику важност и за наше време има упозорење професора Пашића на изразито противуречно дејство које има етатизам у односу на развитак науке и њено место у друштвеном животу. С једне стране, држава обезбеђује неопходна средства за развој науке и олакшава повезивање њених истраживања са практичним потребама друштвеног развоја. С друге, пак, то може довести до јачања практицистичких оријентација у научно-истраживачком раду уз запостављање ширих теоријских и фундаменталних

---

10 Pašić, Najdan, *Savremena država*, 2015, str. 24–25.

11 *Isto*, str. 26.

12 *Isto*, str. 29.

13 Offe, Claus, C*ontradiction of the Welfare State,* Edited by John Keane, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1984, p. 199.

14 Varufakis, Janis, *Globalni Minotaur*, Beograd, Profil, 2015, str. 50.

научних истраживања. Још већа је опасност, по мишљењу Најдана Пашића, да прагматистички захтеви који се намећу науци од стране државе поткопају њену научну објективност и самосталност. То, по њему, поготову важи за политичке и друштвене науке уопште, јер се, како каже, „снажно манифестује тенденција да се друштвене науке користе као идеолошко и пропагандно оружје, или, у најмању руку, да се подреде извесним ограничењима идеолошког и политичког карактера".[15]

Главни друштвени корен модерне бирократије Пашић налази у етатизму, то јест у чињеници да модерна капиталистичка држава постаје главни и централни фактор који обезбеђује како економску тако и укупну друштвену репродукцију. Ако је „стална државна интервенција постала неопходан фактор који обезбеђује нормално вршење целокупне економске репродукције – такво друштво рађа стално и законито бирократију, као што је некада ситна робна производња рађала капитализам".

Повезаност државе и капитализма има још једну последицу. Ради се, наиме, о ширењу базичног односа између капитала и најамног рада, који одликује економију капитализма, на целину друштвених односа. Тај процес може се назвати концептом *тоталне капиталистичке репродукције*.[16] То је концепт који означава ширење односа најамног рада и капитала и његове водеће логике профита на неекономске сфере живота као што су култура, образовање, здравство, уметност, медији, спорт и тако даље.

Пашић најпре подсећа да држава настаје као „установа јавне власти", која се не подудара са друштвом већ је „отелотворена у чиновничком и војном апарату и има своју посебну, од друштва одвојену хијерархијску организацију".[17] Затим указује да држава настаје и постоји због потребе да се одржи јединствени друштвени и политички поредак који је под сталним притиском посебних интереса различитих друштвених група. И најзад закључује: „Зато држава током читаве своје историје оличава једну противуречност: она врши улогу инструмента насиља у рукама најјаче, владајуће класе, али остварује ту своју основну функцију иступајући формално као представник друштвене целине и носилац општих друштвених интереса".[18] Имплицитна претпоставка у овом закључку је да на власт у држави може

---

15 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 43.

16 Pavlović, Vukašin, *Društvena reprodukcija i klasna borba*, Beograd, Radnička štampa, 1977.

17 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 126.

18 *Isto*, str. 126.

доћи само она класа која своје посебне интересе може истовремено да представи и као општедруштвене.

Видимо, дакле, да Пашић усваја марксистичку концепцију државе, али уз две значајне иновативне напомене.

Прва је да ако бирократија по свом пореклу или реалном положају припада владајућој класи, она се често јавља као њена најважнија фракција која је у стању да обезбеди не само своју релативну самосталност него и приоритет да наметне интерпретацију свог посебног интереса као да је интерес владајуће класе, а тиме посредно и друштва као целине. Мада у књизи није експлицитно наглашено, тај закључак се имплицитно може применити како на улогу административно-корпоративне фракције владајуће буржоаске класе у капиталистичким друштвима, тако и на улогу политичке номенклатуре у социјалистичким друштвима тога времена у којима, бар номинално, доминирају, интереси радничке класе. У оба случаја таква ситуација погодује апсолутизацији државне власти коју бирократија представља и, како вели Пашић, у коју интимно верује.[19]

Друга напомена односи се, пре свега, на бирократију у савременим друштвима „која не заснива своју моћ ни само ни првенствено на балансирању између класа и искоришћавању једне класе против друге", већ пре свега ослањајући се „на ону улогу коју држава добија у економском животу".[20]

Имајући у виду како претходне две напомене тако и целину Пашићевог разматрања етатизма, може се врло основано закључити да су се његова критичка схватања и упозорења о опасностима које прете савременим друштвима од неумерене етатизације у деценијама након његове смрти потврдила и обистинила.

2.2. Критика бирократизма: друштвена природа и савремена улога бирократије

Своју анализу феномена бирократије Пашић започиње следећом оценом: „Друштвено уздизање бирократије узима такве форме и такве импресивне размере да се тај феномен који прати савремени друштвени развитак

[19] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 130.

[20] *Isto*, str. 129

схвата често као његов основни и коначни резултат".[21] Мада се не ослања на најчувенијег теоретичара бирократије Макса Вебера, већ на марксистичко схватање државе и власти, Пашић се најчешће имплицитно, а често и екслицитно слаже са Веберовом оценом да је у савременом друштву доминантан облик легитимне власти рационална власт бирократије.[22]

За разлику од Вебера који у својој анализи социологије власти[23] разликује три главна модела легитимације власти (патријархални, који се позива на традицију; харизматски, који за основу има како лични ауторитет тако и харизматична својства вође; и рационални, који има специфичан израз у бирократији), Пашић тежиште ставља на бирократски апарат савремене државе и каже: „Друштво у коме је стална државна интервенција постала неопходан фактор који обезбеђује нормално вршење целокупне економске репродукције – такво друштво рађа стално и законито бирократију".[24]

Ако Пашићево схватање државе упоредимо с Веберовим уочићемо две важне сличности, али и једну битну разлику. Пашић, као и Вебер, сматра да је једно од најбитнијих својстава државе да представља *установу јавне власти*.[25] Он такође, као и Вебер, сматра да држава настаје и постоји као резултат потребе да се успоставе и очувају јединствени оквири друштвеног живота. Након ове две тачке, око којих постоји мања или већа сагласност, наступа и моменат битне разлике, условљен Пашићевом марксистичком позицијом. Он, наиме, за разлику од Вебера, сматра да држава постоји у условима оштрих класних подела и да због тога садржи битну противуречност о којој каже: „Зато држава током читаве своје историје оличава једну противуречност: она врши улогу инструмента насиља у рукама најјаче, владајуће класе, али остварује ту своју основну функцију иступајући формално као представник друштвене целине и носилац општих друштвених интереса".[26]

Још неколико важних налаза из Пашићеве анализе бирократије заслужују пажњу.

Прво, по Пашићевом мишљењу, савремена бирократија не заснива своју моћ ни само ни првенствено на балансирању између класа и иско-

---

21 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 125.

22 Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, I и II том, Београд, Просвета, 1976.

23 Вебер, Макс, нав. дело, том II, девета глава, стр. 45–498.

24 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 124.

25 *Isto*, str. 126.

26 *Isto*, str. 126.

ришћавању једне класе против друге. Државна бирократија се пре свега ослања на важну улогу коју данас има у економском животу друштва.

Друго, „уколико је по свом положају, пореклу и друштвеним везама само део владајуће класе, државна бирократија се јавља, по правилу, као најважнија њена фракција, довољно снажна да би сачувала своју релативну самосталност, и довољно самосвесна да би имала увек *своју интерпретацију* класног интереса који заштићује".[27]

Треће, у одређеним ситуацијама државна бирократија може да рачуна и на подршку бирократије која се рађа у оквиру капиталистичких корпорација или некапиталистичких предузећа у јавном власништву, а коју сачињавају пре свега слојеви професионалних привредних менаџера, економских и других експерата.[28]

Четврто, будући да је констатовао да структура савременог друштва представља идеално тло за појаву и успон бирократизма, Пашић оправдано долази до закључка да је „конзервирање државно-капиталистичких односа *услов опстанка* за бирократију".[29]

Пето, међу околностима које иду наруку бирократији Пашић налази и чињеницу растуће концентрације раније непознатих средстава духовног владања, медијских средстава за фабриковање јавног мњења и јаког утицаја на свест и понашање милиона људи (штампа, радио, телевизија) што, по Пашићевој оцени, „прети да власт бирократије учини тоталитарном у степену никад достигнутом у ранијим историјским епохама".[30]

У одговору на питање шта је бирократија Пашић указује на два најчешћа приступа. По првом, бирократија се изједначава са одређеним начином рада и пословања карактеристичним за државну администрацију и њене стручне институције. По другом, ширем схватању, бирократија се изједначава са постојањем чиновништва као начина професионалног вршења неких стручних функција управљања, које настаје као нужна последица друштвене поделе рада и постоји како у држави тако и у многим областима друштвеног живота, као што су привредна предузећа, финансијски сектор, друштвене делатности, политичке партије.[31] На основу тога даје следећу дефиницију бирократије: *Под бирократијом треба разумети онај*

---

27 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 130.

28 *Isto*, str. 131.

29 *Isto*, str. 132.

30 *Isto*, str. 135.

31 *Isto*, str. 136.

друштвени слој који своју егзистенцију не заснива ни на непосредној производњи роба и услуга, ни на својим средствима за производњу, већ на власти, то јест положају и функцији у државном апарату или у одређеним друштвеним организацијама хијерархијски устројеним и професионализованим.[32]

Из наведене дефиниције, као и анализа које следе, јасно се види да Најдан Пашић прихвата наведено друго, односно шире схватање бирократије. Он, међутим, наглашава да је државна администрација „била одувек најважнија, мада не и једина колевка бирократије".[33] То поготову, сматра он, важи у савремено доба када је држава преузела на себе, поред политичких и управних, и неке виталне економске функције. Ту оцену потврђује и подацима по којима се, рецимо, број државних чиновника у Великој Британији у првој половини двадесетог века увећао петнаест пута.[34]

Стварна моћ државне бирократије, по мишљењу Пашића, не огледа се само у броју чиновника који вртоглаво расте, већ пре свега у величини финансијских и материјалних средстава којима она данас скоро суверено располаже. Те две чињенице у првом реду значе јачање административне власти на рачун политичке, односно извршне на рачун законодавне и судске гране власти. Успон административне власти такође значи и опадање политичке власти демократије. У таквој ситуацији либерални принцип поделе власти на законодавну, судску и извршну губи сваки ослонац у реалним односима друштвене моћи и утицаја. Пашић закључује: „И тамо где парламентарне институције нису ни укинуте ни законски деградиране, одговорност владе пред парламентом за рад и поступке администрације постаје све више симболичка и формална; концентрација стварне власти у рукама администрације је толика и обим њених надлежности је такав да се класична средства парламентарне контроле показују потпуно неадекватна".[35]

Први и најважнији друштвени корен модерне бирократије Пашић налази пре свега у чињеници да држава постаје централни фактор у друштву што погодује осамостаљивању „државне машинерије", то јест чиновничког апарата државе. „Друштво у коме је стална државна интервенција постала неопходан фактор који обезбеђује нормално вршење целокупне економске репродукције – такво друштво рађа стално и законито бирократију".[36]

---

32 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 138.

33 *Isto*, str. 139.

34 *Isto*, str. 139.

35 *Isto*, str. 141.

36 *Isto*, str. 124.

Други друштвени корен се, по њему, налази у појави великих модерних јавних и приватних корпорација, које такође захтевају постојање значајног административног апарата.

Са порастом економске и друштвене улоге државе, као и развојем економских мегакорпорација, „друштвено уздизање бирократије узима такве форме и такве импресивне размере да се тај феномен који прати савремени друштвени развитак схвата често као његов основни и коначни резултат”.[37]

Овим својим ставовима Пашић се у знатној мери приближава Веберовом схватању да је данас, уместо традиционалног и харизматског модела легитимације власти, преовлађујући рационално-бирократски модел легитимности власти, који се реализује посредством бирократског управног апарата.[38]

Полазећи од марксистичке претпоставке да је држава, по правилу, оруђе у рукама најјаче класе, Пашић указује и на опасност и реалну могућност да се, како каже, „слуга претвори у господара, да се потчињеност државе владајућој класи преобрати у зависност читавог друштва, па и саме владајуће класе од државе”.[39]

Он подсећа да је једно од најбитнијих својстава сваке државне организације укупност установа јавне власти, која је, уз своје установе политичког поретка, отелотворена у чиновничком и војном апарату (са посебним и чврстим хијерархијским структурама). Пашић стога упозорава да над модерном државом виси претња преузимања Дамакловог мача од стране бирократије у успону, када може да дође до обрта којим бирократија, уместо да служи интересима друштва, или бар владајуће класе, постане друштвена сила која сама влада у туђе или своје име.[40]

Враћајући се својим полазним марксистичким позицијама Најдан Пашић указује на двоструко лице савремене државе. Она (држава) „настаје и постоји као производ потребе да се очувају и одрже јединствени оквири друштвеног живота у условима када је стварно јединство друштва уништено класном поделом”.[41] Зато с разлогом закључује да држава током читаве своје историје оличава следећу противуречност: „она врши улогу

---

37 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 125.

38 Вебер, *Привреда и друштво*, наведено дело, том II, стр. 57.

39 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 126.

40 *Isto*, str. 126.

41 *Isto*.

инструмента насиља у рукама најјаче, владајуће класе, али остварује ту своју основну функцију иступајући формално као представник друштвене целине и носилац општих друштвених интереса".[42] Из Марксових анализа знамо да су изузетно ретки периоди релативне равнотеже међу сукобљеним класама, када држава и њена бирократија добијају извесну самосталност према обема.[43]

Један од важних закључака професора Пашића садржан је у оцени да савремена бирократија не заснива своју моћ ни само ни првенствено на балансирању између класа и искоришћавању једне класе против друге. „Она се ослања пре свега на ону улогу коју држава добија у економском животу и свакодневном функционисању економског механизма".[44]

Ту тврдњу поткрепљује примерима интервенције државе у привредни живот како би се спречила пропаст капитализма: „Рузвелтов Њу дил у време велике економске кризе и лабуристичка национализација у Британији после Другог светског рата могу бити квалификовани као мере спасавања капиталистичког поретка".[45]

Много деценија касније, дакле у наше време, показаће се колико су биле тачне претходно изречене Пашићеве оцене. Овога пута криза се појавила у таквом оштром облику и на начин који је захтевао много скупљу друштвену и финансијску цену за њено ублажавање. Као што је познато, након избијања финансијске кризе 2008. године, најбогатије западне државе, на челу са Сједињеним Америчким Државама, биле су приморане да уложе на хиљаде милијарди долара и евра да би спасавале пренапрегнути финансијски сектор капитала (који се, због трке за енормним профитима, као и из шпекулативних разлога, урушио на високоризичним банкарским трансакцијама).[46]

42 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 126.

43 Marks–Engels, *Izabrana dela*, Beograd, Kultura, 1950, стр. 310–311.

44 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 129.

45 *Isto*, str. 129–130.

46 О дубљим узроцима глобалне финансијске и економске кризе, која је кулминирала 2008. године, на убедљив начин говоре Rejnert, Erik, 2010, *Spontani haos, ekonomija u doba vukova*, Beograd, Čigoja, 2010; Janus Varufakis, *Globalni Minotaur*, Beograd, Profil knjiga, 2015.

2.3. Узроци савремене кризе парламентаризма

Одајући признање значају успостављања и дуготрајног развоја парламентарне демократије, професор Пашић указује на две основне развојне и међусобно супротстављене тенденције у парламентарном животу у савременој епохи. С једне стране, „парламенти се све више демократизују путем сукцесивног проширивања изборног тела, док оно најзад не обухвати све класе, све пунолетне грађане”.[47] С друге стране, „спрега два носиоца стварне друштвене моћи, финансијске олигархије и високе државне бирократије, искључује све више парламент из стварног вршења државних и јавних послова”.[48]

Знаци кризе парламентарне демократије појављују се већ крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, када као израз тог разочарања настају теорије елита Моске и Парета. Али прави и озбиљни симптоми те кризе настају у годинама између два светска рата када падају парламентарни режими у Италији, Немачкој, Шпанији и када се успостављају ауторитарни режими у типу фашистичких диктатура и нацистичких тоталитарних система.

Нарасло незадовољство и забринутост маса у систему парламентарне демократије посебно је било подстакнуто, како тачно уочава професор Пашић, неефикасношћу тог система у решавању све чешћих и све већих економских криза. То је коришћено као оправдање да владе све чешће доносе уредбе и друге прописе са законском снагом мимо парламента и независно од њега. У том процесу тзв. делегираног законодавства дешава се и да нижи органи од владе својим прописима узурпирају законодавна права парламената, заклањајући се иза неких општих овлашћења добијених у законима донешеним у парламенту. Сматра се да је најважнији облик делегираног законодавства случај тзв. председничких декрета у америчком политичком систему, којима независно од Конгреса могу да се регулишу и питања од најкрупнијег значаја.[49]

У својим анализама професор Пашић констатује двојако преношење стварног тежишта власти са парламента: „У једном случају то је надмоћност владе према парламенту, у другом самосталност администрације према власти”.[50]

---

47 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 87.

48 *Isto*, str. 89.

49 *Isto*, str. 98–100.

50 *Isto*, str. 103.

Једно од најстаријих права парламента, због којих је у основи и настао, било је право успостављања пореза и доношење и контрола државног буџета. Сада је јединство државног буџета разбијено, јер финансирање јавних корпорација и неки други облици јавних издатака (међународне донације и слично) нису покривени буџетском контролом парламента. Професор Пашић закључује да „надрастања парламента од стране владе и државне администрације имају, дакле, свој јасан економски узрок и објашњење".[51]

Сличне ствари се дешавају са важним међународним уговорима и спољнополитичким питањима од најкрупнијег значаја као што је, рецимо, договор о стратешким политичким савезима или улазак у ратне операције без одлуке парламента. Безброј је таквих примера, а Пашић наводи два од њих: потписивање Атлантске повеље, која је несумњиво важнија од многих међународних уговора, због саме своје форме није била подложна ратификацији Конгреса САД; и потез британског премијера Идна који је предузео оружану интервенцију против Египта због тзв. Суецке кризе, 1957. године. У наше време се таква пракса наставља: бомбардовање појединих земаља без одговарајућих одлука националних парламената (а у горем случају и са сагласношћу парламента добијеном на основу лажних података, као што је то урадио британски премијер Блер како би ангажовао ратне операције великих размера на Блиском истоку). Често се такве акције предузимају и без сагласности Савета безбедности Уједињених нација.

Занимљива су и крајње актуелна Пашићева запажања и оцене о принципу министарске одговорности пред парламентом, који је, како он каже, дуго и с разлогом сматран окосницом парламентарног система владе. „Далеко од тога да буде 'послушни слуга' парламентарне већине, министар је много пре њен двоструки господар. Формална одговорност министра пред парламентом није никакав доказ његове стварне потчињености."[52] Надмоћни положај министра у односу на парламент Пашић објашњава указујући на два разлога. Први лежи у чињеници да министар као члан владе стоји на челу читавог једног ресора са бројном чиновничком војском, што му даје реалну друштвену моћ. И друго, што је можда још важније, он је на министарски положај дошао као припадник круга водећих личности у партији која има парламентарну већину, па се у парламенту појављује не само као министар него и као руководилац или један од контролора парламентарне већине, која би (бар теоријски гледано) требало њега да контролише.[53]

---

51 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 107.

52 *Isto*, str. 104.

53 *Isto*.

Уз све ово Пашић додаје да треба имати у виду директан или индиректан утицај извршне власти на структуру и расподелу парламентарног времена, као и на сужени простор за парламентарну активност код доношења закона по убрзаном поступку.

2.4. Критика политичких партија

Мада је Пашић писао књигу *Савремена држава* као аутор који живи у земљи са једнопартијским системом, добро је познавао и све слабости вишепартијског система парламентарне демократије. Један део критика које упућује улози партија у парламентарној демократији имплицитно се односе и на скупштински систем једнопартијског типа какав је тада постојао у другој Југославији. Још је значајније што су његове анализе писане пре више деценија и те како актуелне и данас.

По Пашићевом мишљењу, појава модерних великих политичких партија последица је тежње ка монополу власти и централизацији моћи у политичком пољу. Позиција парламента као најважнијег политичког представничког тела битно је ослабљена „што између њега и бирачког тела стоји организација и машинерија великих политичких партија, које у модерно доба држе парламенте у својим рукама и диригују њиховим радом".[54]

Чињеница да народни посланици у потпуности зависе од својих партија, на чијим су кандидационим листама изабрани, битно доприноси смањењу друштвеног угледа и утицаја парламента. Општа је тенденција да је број независних посланика у опадању, а томе наруку иду и најчешће примењивани изборни системи. Многи модерни изборни системи погодују ситуацији у којој се бирачи пре опредељују за одређене партије него за личност кандидата.

Зависност посланика од сопствених партија увећава се и порастом професионализације парламентарног рада, то јест чињеницом да многи посланици претежно или потпуно живе од своје плате у парламенту. „Тако се партија појављује према посланику као нека врста послодавца коме он дугује безусловну послушност. Све то, разуме се, умањује и самосталност и друштвени углед посланика и ограничава вредност њихове представничке функције".[55]

---

54 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 108.

55 *Isto*, str. 109.

Сви претходно наведени разлози доводе до тога да, по оцени професора Пашића, данашњи парламенти, упркос чињеници да имају претпостављени ауторитет изабраног представништва свих грађана, нису у стању да успешно одолевају све експанзивнијој и све моћнијој државној бирократској организацији. По његовом мишљењу, сфера јавних послова се знатно проширила, државни апарат је стекао многобројне нове функције, а парламент је остао првенствено арена за политичка препуцавања између партија на власти и оних из опозиције, па тек онда орган политичког представљања и контроле владе и политичких процеса у име читавог друштва.

Уз све ово постоје још две тешкоће. С једне стране, све је већа преоптерећеност парламента, што увећава несразмеру између онога што спада у његову надлежност и онога што он реално може да постигне, па се многи закони доносе по убрзаној процедури, која као да постаје правило, уместо да је изузетак. С друге стране, постоји реална противуречност између 'лаичког' састава парламента у којем великим делом доминирају професионални политичари општега типа, и растућег броја сложених проблема о којима парламент расправља, а који траже одређени ниво стручности и компетенције. Све то има многе незгодне последице по парламентарни живот: „опадање квалитета парламентарних дискусија и парламентарног рада уопште; површно, често само формално отаљавање послова; и све већа склоност самог парламента да предаје послове у искључиву надлежност државне егзекутиве".[56]

Једна од најважнијих поука и порука из Пашићевих анализа најдиректније се односи и на кризу данашњег парламентаризма у Србији. Она је на прегнантан начин исказана у следећем ставу: „Организована опозиција, са одређеним гарантијама за слободу своје активности, представља у данашњим условима најважнију парламентарну институцију без које читав систем губи свој смисао и логику постојања".[57]

Пашић је, међутим, свестан да је најслабија тачка парламентаризма уопште у чињеници да влада преко апарата владајуће партије држи у покорности не само владајућу већину него и читав парламент, тако да парламент не може да остварује своју основну функцију, а то је да критикује владу и контролише извршну грану власти. Због тога терет тог задатка пада искључиво на опозицију, то јест парламентарну мањину, која најчешће није у стању не само да обори владу него и да знатније утиче на њен рад. Другим речима, законодавна грана власти оличена у парламенту данас је

---

56 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 113.

57 *Isto*, str. 118.

најчешће под потпуном доминацијом извршне гране власти, то јест владе, коју ова спроводи преко несамосталне и послушне парламентарне политичке већине.То наравно има за последицу урушавање угледа парламента у јавности и доводи у питање смисао и значај постојања и деловања ове, бар уставно-нормативно гледано, најважније институције у политичком систему парламентарне демократије.

У покушају тражења излаза за кризу парламентарног система Пашић разматра и идеју да се, поред политичког парламента, успостави и нека врста економског парламента. То је идеја допуњавања политичке демократије економском. Он подсећа да су сличне идеје биле садржане у Вајмарском уставу, као и у предлогу Винстона Черчила из тридесетих година двадесетог века о стварању посебног економског представничког дома у Великој Британији.[58] Пашић, међутим, сматра да би економска демократија морала „или да разори капиталистичке односе или да угине", јер би се у таквој ситуацији, по његовим речима, запало у ћорсокаке перманентних сукоба опречних класних интереса и било у непомирљивој и константној супротности са логиком капиталистичке привреде и њеном организацијом заснованом на интересу капитала и команди економске бирократије.[59]

Упркос таквој оцени, у даљем разматрању изгледа и развојних перспектива парламентаризма Пашић закључује да политичка демократија мора бити проширена економском, јер ће у противном подлећи стихији бирократије.[60]

Мада је, као што је претходно показано, Пашић указао на главне узроке кризе савременог парламентаризма, као и на недостатке система парламентарне демократије, он у закључној оцени о улози и значају парламентарних институција с правом констатује „да бирократска самовоља и деспотија и злоупотребе високих функционера имају увек шири замах и трагичније форме тамо где им не стоје на путу макар и дефектне бране парламентарних институција".[61] Зато, опет с правом, тврди да када оцењујемо вредност и значај парламента није довољно да имамо у виду само то шта ова институција даје грађанима и демократији, већ и шта спречава.[62] Парламентарна демократија, по његовом мишљењу, спречава „оно најгоре", то јест пад у

---

[58] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 116.

[59] *Isto*, str. 117.

[60] *Isto*, str. 122.

[61] *Isto*, str. 118.

[62] *Isto*, str. 118.

ауторитарни и тоталитарни политички поредак. Наравно, и Пашић је свестан да то није увек случај и да је за успешну стратегију „заштите од најгорег" уз парламент потребно још много услова, а у првом реду слободна штампа и медији, постојање активних професионалних и синдикалних организација, независност судства и владавина права. „Да би парламентарни систем могао нормално функционисати, да би се борба владе и опозиције могла одвијати и ван зидова парламента, неопходно је да постоје и незванична, невладина, неподржављена штампа и велике професионалне, синдикалне и друге сличне организације које нису директно или индиректно везане за државни апарат и њему потчињене".[63] Пар деценија касније Пашић ће у својој последњој књизи *Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије* употребити израз „цивилно друштво", који вероватно на најадекватнији начин покрива збирни садржај претходног цитата.[64]

2.5. Успон милитаризма

Уз све претходно речено, с успоном државне администрације у ужем смислу јачају, и бројчано и по утицају, милитарни хијерархијски системи повезани са војно-индустријским комплексом, као и мреже служби безбедности и тајне полиције. О томе Пашић детаљније пише у посебном поглављу о милитаризму.

На питање „да ли се човечанство данас налази у епохи растућег милитаризма, у веку доминације војних захтева, војне логике и војних принципа организације?"[65] наш аутор даје потврдан одговор. По Пашићевом мишљењу, појачани утицај војног фактора представља општу тенденцију друштвеног развоја и може се везати за два узрока. Први лежи у економском интересу јер издржавање и наоружавање армије ангажује снаге целокупне националне привреде. „Приоритет и обим војних потреба оријентише индустрију према армији као најважнијем и најбољем потрошачу не само у рату него и у миру".[66] Други узрок је повезан са потребама научних истраживања. „У наше време постало је већ правило да сва велика открића и техничка остварења почињу своју егзистенцију као изуми за војне

[63] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 119.

[64] Pašić, Najdan, *Istorijski fijasko sistema monoorganizacione hijerarhije, godine raspada (1987–1992)*, Beograd, Fakultet političkih nauka, 1996, str. 62.

[65] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 197.

[66] *Isto*, str. 203.

потребе и циљеве, као средства која треба да увећају разорну снагу модерних армија".[67] Може слободно да се каже да је тако било у практичном смислу од првог направљеног копља па до открића нуклеарне бомбе, или од изума првих писаних знакова па до успостављања интернета. У филозофском и теоријском смислу, тај историјски лук започиње са Хераклитовим фрагментом „да је рат (*полемос*) отац свих ствари", па се протеже све до Ничеа и Фукоа, који ће тврдити да су сви политички односи у суштини ратни односи и да је рат не само онај који разара већ који и ствара и одређује све институције и односе у људском друштву.

Може се приметити да Пашић у овом делу своје анализе само помиње, али шире не елаборира. Трећи, можда најзначајнији разлог пораста милитаризма у савременом добу свакако је геополитички мотив конфликтних интереса и односа међу великим силама. Може се са доста вероватноће претпоставити да он овај узрок подразумева, јер на више других места у овој расправи о савременој држави указује и на тај аспект. Чак и у овом одељку Пашић директно реферира на ово питање, посебно када говори о односима тада два водећа војна блока и када даје следећу оцену: „Постојање два непријатељска економска, политичка и војна блока не само што је повећало опасност од рата, него је за читав низ година претворило мир у хладни рат".[68]

Потврду Пашићеве оцене да живимо у време незадрживог успона милитаризма налазимо и у првим деценијама након његове смрти. Тако је, према подацима угледног Штокхолмског међународног института за истраживање мира (*Stockholm International Peace Research Institute*), у 2016. години уложено из буџета свих држава 1.686 билиона УС долара у наоружање, што представља 2,2% од укупног светског бруто друштвеног производа (БДП) или 227 долара по глави сваког становника на планети. Од тога више од једне трећине војних издатака отпада на Сједињене Државе или 36%, а на првих пет водећих држава по издвајању за наоружање су, поред САД, Кина са 13%, Русија са 4,3%, Саудијска Арабија са 3,8% и Индија са 3,3%, што у укупном збиру излази да ових пет држава учествује у укупним војним издацима у свету са нешто више од 60% или скоро две трећине издвојених средстава за наоружање.[69]

---

67 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 202.

68 *Isto*, str. 209.

69 (https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-world-military-expenditure-2016-pdf)

2.6. Централизам и децентрализација

У приступу овој теми Пашић указује на два супротстављена гледишта. По једном, постојећи облици централизма третирају се као неумитна фаталност нашег времена, која проистиче како из централизације производних процеса тако и из нужности централизованог управљања политичким животом. По другом, супротстављеном гледишту, негативне стране централизације далеко претежу над њеним позитивним исходима, јер се централизацији с правом приписују многи негативни исходи. Међу тим негативним последицама централизације истичу се: јачање бирократских тенденција; гушење и ишчезавање разних облика непосредне демократије; сужавање права локалне самоуправе; криза демократских институција на свим друштвеним нивоима; спорост и неефикасност деловања гломазних централизованих апарата; обесправљени положај грађана и непосредних произвођача; подређивање општих друштвених интереса интересима и потребама великих економских монопола.

Пашић упозорава да су и многи западни теоретичари увидели сложеност дилеме централизација или децентрализација. Ту се позива на Кросмана (*Crossman*), који је почетком друге половине двадесетог века констатовао да су и модерна индустријалистичка друштва капиталистичког типа суочена са дилемом како да се спрече злоупотребе економских олигопола које не могу бити заустављене слободном конкуренцијом на тржишту. Да би се то постигло, Кросман закључује да економија мора да се подреди јавној контроли. Питање се своди на следеће: ако повећамо економску улогу и моћ државне бирократије, нећемо ли угрозити слободе које покушавамо да бранимо. Закључак је да се са том дилемом суочавају и капитализам и социјализам, и да је та дилема урођена природи модерног високоиндустријализованог друштва. Дакле, с том се дилемом суочава свака демократска влада, без обзира да ли је лево или десно политички оријентисана.

2.7. Демократија и савремено друштво

Пашићева оцена да је „у данашње време реч демократија исписана такорећи на свим политичким заставама” [70] показала се, после више од пола века од када је изречена, још тачнијом и адекватнијом за опис стања око

---

[70] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 247.

употребе и злоупотребе овог појма. При томе, он цитира познатог норвешког професора Арнеа Неса (*Arne Naess*), који каже: „Појава речи која има такав статус је готово јединствена у историји људских језика. Највероватније је да се никада раније није догодило да исти политички термин, који је за врло дуго времена био употребљаван у похвалном, погрдном и неутралном смислу, буде прихваћен готово једнодушно као главна политичка парола безмало свих политичких партија".[71] Међу разлозима за такво стање ствари Пашић издваја два. Прво, сложеност и метафоричност самог појма демократије, што омогућава да се под тим именом разумеју врло различити садржаји друштвене и политичке стварности. И друго, што је захваљујући општем друштвеном развоју и подигнутом нивоу просвећености обичног човека демократија, бар формално, постала општеприхваћени политички идеал.

Мада упозорава на опасност од контрадикторних интерпретација демократије, као и на реалне могућности пропагандне злоупотребе овог појма, Најдан Пашић долази до јасног и недвосмисленог закључка: „Схваћена као облик и средство утицаја 'обичних људи' на вођење друштвених послова, на друштвене услове свога живота, демократија је постала нужна степеница даљег прогреса".[72]

Сагласно својој марксистичкој позицији, Пашић анализира историјску и класну условљеност облика и садржаја демократије. Подсећајући на чувену Линколнову дефиницију да је демократија *владавина народа од народа и за народ* Пашић констатује да „демократско уређење које би заиста одговарало овој дефиницији није било остварено нигде и никада".[73] Зато, мислим с правом, он оцењује да је демократија увек била и остала једна врста фикције, некад више некад мање удаљена од стварности. У том смислу, теорија демократије дели сличну судбину са теоријом природних права или теоријом друштвеног уговора. Једна од кључних „вредности идеје о друштвеном уговору, као уосталом и идеје о природним правима, је што оне у теоријском смислу раде и имају исти оперативни учинак, без обзира да ли се има у виду њихово реално постојање или се узимају само као претпоставке које се примењују" у нашим анализама.[74] Дакле, то што је речено за теорију природних права и теорију друштвеног уговора у истој мери важи и за теорију демократије.

---

[71] Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 247–248.

[72] *Isto*, str. 249.

[73] *Isto*, str. 250.

[74] Pavlović, Vukašin, *Država i društvo*, Čigoja, Beograd, 2011, str. 153.

Такву нормативно мобилизаторску вредност демократије Пашић види у потреби да се успостави „више или мање развијен и ефикасан систем друштвене контроле над вршењем јавне власти" и умањи отуђеност политичке силе од друштва и грађана.[75] Своју неоспорно јаку наклоност према демократији, без обзира што је свестан њених ограничења у реалном животу, професор Пашић исказује и ставом да „изузетно место које добија баш у данашњој епохи проблем демократије као проблем човековог владања својим друштвеним односима" условљен је великим јазом између створених материјалних претпоставки за еманципацију људи, с једне, и њихове стварне друштвене поробљености, с друге стране".[76]

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Професор Најдан Пашић на недвосмислен начин признаје да пише као аутор који припада марксистичкој политичкој теорији. То се најбоље може очитати из поднаслова његове књиге *Класе и политика*. Има много оних који данас, управо због тога, олако прелазе преко резултата Пашићевих анализа. Ти резултати се одбацују, не због тога што се могу теоријски побити или емпиријски негирати, већ искључиво због идеолошко-политичких мотива. При томе се заборавља да већина еминентних светских аутора, који се у савремено доба баве феноменом државе, не доводи у питање легитимну чињеницу да у нововековном развоју политичких наука доминира „традиционални тријумвират теорија о држави", односно три приступа теоријском објашњењу државе: плуралистички, марксистички и елитистички теоријски приступ.[77] Сваки од њих има и своју класичну и своју савремену, односно нову интерпретацију. У свакој од могућих варијанти овог теоријско-методолошког тролиста истовремено постоје и јаке и слабе стране.

Једна од најслабијих страна класичне марксистичке теорије државе је концепција о одумирању државе. Обол тој концепцији платио је и Најдан Пашић. Професор Пашић с правом заступа идеју о потреби подруштвљавања политике, али крајњи исход тог процеса види у одумирању државе. Тај исход се не чини само практично неизводљивим и нереалним, већ стоји у директној противуречности с оценама нашег аутора о незаустављивој тенденцији јачања улоге државе у модерном друштву. Пашић ће, истина,

---

75 Pašić, Najdan, *Savremena država*, str. 251.

76 *Isto*, str. 250.

77 Павловић, Вукашин, *Држава и друштво*, стр. 302.

најпре у неколико студија о плурализму интереса, а затим и у својој последњој књизи *Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије, године распада (1987–1992)*, објављеној 1996. године, подвргнути оштрој критичкој анализи, како идеолошки монопол једнопартијске државе тако и етнонационализам као нову идеологију с којом се ушло у мукотрпни период транзиције ка тржишној привреди и партијском плурализму. У оба случаја указује на опасности ауторитарних политичких исхода, а време је потврдило да је био дубоко у праву.

Претходна детаљна анализа Пашићевог доприноса политичкој социологији савремене државе неоспорно показује да је реч о изузетно значајној теоријској заоставштини коју нам је професор Најдан Пашић оставио у једној од кључних области не само политичке социологије него и политичке науке уопште.

Проблематика савремене државе једно је од фундаменталних подручја где се укрштају неке најбитније линије истраживања од значаја не само за политичку теорију и политичку социологију, него и за друштвене науке у целини. Као што се из претходних анализа може видети, у оквиру расправа о савременој држави Пашић критички разматра: пораст моћи државе и успон савременог етатизма; појаву и ширење модерног бирократизма; савремену кризу парламентаризма; улогу и понашање политичких партија; успон и ширење милитаризма; однос централизације и децентрализације; проблеме демократије у савременом друштву.

Његова критичка анализа је убедљива јер је поткрепљена обиљем аргументованих доказа. Она је, по правилу, и данас изузетно актуелна јер је плод продубљеног увида у неке објективно сагледане негативне тенденције и трајне слабости политичког живота савремене државе, које су се до данас само умножавале и увећавале.

Најдан Пашић је омогућио да наша теоријска политичка мисао од самих почетака њене академске институционализације прати и усваја достигнућа најразвијенијих теоријских праваца и школа свих оних земаља (а пре свега америчке и британске политиколошке мисли) у којима је политичка наука била најразвијенија и која је због тога имала и највиши углед и најшири утицај у свету у другој половини двадесетог века. Његов свестрани допринос различитим областима политичких наука посебно је истакнут у теорији политичких система и политичкој социологији. Урођени критички аналитички ум професора Пашића и његово бриљантно перо, уз прегнантно јасан стил и убедљиву аргументацију, успевали су да одоле идеолошким притисцима једнопартијског политичког монопола, коме су посебно биле изложене све друштвене, а нарочито политичке науке.

Професор Најдан Пашић несумњиво представља најзначајнију теоријску фигуру у развоју савремене политичке науке у другој половини двадесетог века, како у Србији тако и у нашем региону.

ЛИТЕРАТУРА

Marks–Engels, *Izabrana dela*, tom II, Kultura, Beograd, 1950.

Pašić, Najdan, *Javne korporacije u Velikoj Britaniji*, Kultura, Beograd, 1958.

Pašić, Najdan, *Savremena država*, Kultura, Beograd, 1960 (1976, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje, BIGZ, Beograd).

Pašić, Najdan, *Uporedni politički sistemi*, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1962 (1978, treće izdanje, 1981, četvrto izdanje, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd).

Pašić, Najdan, *Klase i politika*, Rad, Beograd, 1968.

Pašić, Najdan, *Istorijski fijasko sistema monoorganizacione hijerarhije*, *Godine raspada (1987–1992)*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1996.

Pavlović, Vukašin, *Društvena reprodukcija i klasna borba*, Radnička štampa, Beograd, 1977.

Pavlović, Vukašin, *Država i društvo*, Čigoja štampa, Beograd, 2012.

Rejnert, Erik, *Spontani haos, ekonomija u doba vukova*, Čigoja štampa, Beograd, 2010.

SIPRI (Stokholmski međunarodni institut za istraživanje mira), приступ 20. 02. 2018.

(https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-world-military-expenditure-2016-pdf)

Varufakis, Janis, *Globalni Minotaur*, Profil knjiga d.o.o., Beograd, 2015.

Др Зоран Крстић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ТЕОРИЈСКИ ПРОБЛЕМИ У ИЗУЧАВАЊУ УПОРЕДНИХ ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА У ДЕЛУ НАЈДАНА ПАШИЋА

Сажетак: Савремени политички изазови и површно компаративно посматрање сложених процеса глобализације и модернизације, односно демократизације друштава у свету изнова намећу питање и потребу за редефинисањем и ретематизацијом концепта политике и политичког система. Овај рад представља кратко подсећање на научни опус Најдана Пашића као научног прегаоца и утемељивача српске политичке науке у контексту савремених и измењених друштвено-политичких околности. Управо кроз обновљену анализу неких ранијих концепата политичког система и његових детерминирајућих варијабли долази се до нових упита, односно питања која се тичу дизајнирања новог модела политике, државе и политичког система у контексту глобалних миграционих процеса, јачања популизма, кризе лидерства и свеприсутне ерозије политичких институција у свету. Анализа природе и карактера савремених политичких система кроз историјско-компаративну и теоријску призму заузима значајно место у сагледавању и разумевању актуелних политичких и друштвених токова у свету.

Кључне речи: политика, политичка наука, упоредни политички системи, упоредни метод, детерминанта, институција, организација, класификација

1. ДЕТЕРМИНАНТЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

У теоретизацији проблема проучавања политичких система Најдан Пашић идентификује неколико научних или огледних поља. Прво огледно поље се односи на појам политике и сферу политичког у друштвеном животу, као и на проблем конституисања политичке науке. Друго подручје које Пашић проблематизује тиче се односа економског и политичког фактора у развоју друштва. Треће научно-истраживачко поље у теоретизацији политике односи се на структуру, природу и карактер политичког система и фактора који га детерминишу. Четврто, проблематизацију концепта политике и политичког система Пашић разрешава у анализи сукоба нормативног и стварног у политичком животу. У проучавању упоредних политичких система Пашић, полазећи из перспективе марксистичке, односно класне идеологије, нуди класификацију, односно типологизацију политичких система на буржоаске, социјалистичке и политичке системе земаља у развоју.

Фокус анализе у овом раду јесте оно поље теоретизације проблема политике и политичког система које се односи на морфологију, структуру и природу политичког система, као и детерминанте које га одређују. Треба имати у виду да је Најдан Пашић, по угледу на многе теоретичаре политике, попут Карла Фридриха, Мориса Дивержеа, Аристотела или Русоа, за означавање садржаја појма политичког система често користио различите термине: „политички поредак", „политички режим", „политичко, односно државно уређење", „политичка организација друштва".

Приликом одређивања и схватања суштине политичког система не постоје разлике само у погледу апстрактности односно конкретности, већ и с обзиром на различито поимање садржине појединих елемената. Такође, постоји и различит категоријално-појмовни језик којим се служе поједини аутори. Услед тога постоје и различите теорије политичког система, односно научни посленици који сматрају да се садржај политичког система може најбоље изразити институцијама, функцијама, структурама, процесима и активностима, или комбинацијом која би била у стању да изрази како институционално-структурну тако и процесну страну политичког система. Најдан Пашић даје институционално-структурално и, делимично, социјално-контекстуално одређење политичког система из кога се види утицај и значај различитих варијабли-фактора ендогене и егзогене природе. Он одређује политички систем као сплет институција, односно „као институционализован облик и начин на који је одређен и регулисан однос између јавне власти и друштва. Прецизније и подробније речено, под политичким системом подразумевамо, с једне стране, систем институционализованих носилаца политичке власти у једној друштвеној заједници,

начин њиховог конституисања, организовања и деловања, и, с друге стране, скуп оних институција и односа путем којих се успоставља организована веза између носилаца политичке власти и друштвених снага у чије име они владају".[1] Пашић посебно наглашава да је од кардиналне важности да се разликује политички систем од класне владавине и да те две ствари не би требало да се идентификују. Јер, како каже, диктатура буржоазије може имати форму демократског или аутократског политичког система. Он је указивао на неопходну интеракцију између политичког система и класног типа друштва.

Веома је тешко разликовати елементе или обележја политичког система, од његових детерминирајућих услова и претпоставки. И кад се ова разлика прави, не постоји сагласност око тога који су то услови и каква је снага појединих од њих. Једни ће фаворизовати једне, а други друге детерминанте. Да би се свестрано схватио један политички систем какав он заиста у ствари јесте, а не како каже за себе, Најдан Пашић наглашава четири основне групе фактора које детерминишу природу и карактер политичког система, а то су: а) економска и социјално-класна структура (економско-технолошке детерминанте); б) устројство политичких институција (организационо-институционалне детерминанте); в) организација државне администрације и однос према органима власти и г) друштвено-историјска клима и традиција (културно-традиционална детерминанта).

1.1. Економска и социјално-класна структура друштва

Одређени степен социјалног и економско-технолошког развоја, односно класна инфраструктура једног друштва утиче на карактер и конституцију политичког система. Тај утицај се манифестује преко условљавања одређеног начина живота и интензитета конфликтности. Неки аутори сматрају да „... виши ниво економског развоја пружа више могућности за задовољавање основних личних и друштвених потреба и стога сужава простор и смањује интензитет друштвених сукоба... Интензитет сукоба стоји у обрнутој размери са могућношћу и практиковањем демократије у глобалним размерама друштва. Другим речима, виши економски развој пружа више могућности за лично благостање, индустријализацију, модернизацију, урбанизацију и образовање, што све скупа погодује већој компетитивности

---

[1] Најдан Пашић, *Класе и политика*, Издавачко предузеће „Рад", Београд, 1979, стр. 71.

и демократизацији политичког живота, како то добро примећује Мартин Липсет, Талкот Парсонс и други теоретичари модернизације.[2] У развијенијем друштву је, према многим индикацијама, начин живота и структура потрошње различитих слојева, бар начелно, мање различита, а осећање инфериорности слабије него у мање развијеним друштвима. Поред тога, често се истиче да је развијеније друштво истовремено и организованије и разуђеније, односно више плурализовано, те на тај начин ствара више линија подела и, путем унакрсних подела и притисака различитих група и организација, пресеца основне линије класних подела друштва и тиме ублажава класну поларизацију. Плурална структура са вишеструким поделама и основима груписања доводи до слабљења лојалности мноштва појединаца према само једној групи, а тиме и до слабљења осећања супротстављености некој другој групи.[3]

1.2. Устројство политичких институција – организационо-институционална детерминанта

Као саставни део политичког система, принципи и облици организације власти у великој мери утичу на природу и начин функционисања укупног политичког система. Стога је и Морис Диверже истицао да одређење једног система зависи од одговора на три питања: како се конституише власт, односно ко бира и како се бирају органи власти, како су они организовани и како су они ограничени.[4] Заиста, за функционисање једног политичког система не може бити свеједно да ли носиоци власти долазе на власт наслеђем, или кооптацијом или изборима или, пак, револуцијом, односно ударом. Нису истоветни системи у којима постоји дисперзија, односно деконцентрација власти или плурализам центара одлучивања и они системи у којима је власт концентрисана у рукама једне личности или уског политичког врха. Не треба чак занемарити ни оне разлике које проистичу из различитих принципа на којима почива организација власти у ужем смислу, а које се очитују у постојању председничког (подела власти), парламентарног (сарадња власти) и скупштинског система (принцип јединства власти).

---

2 Вучина Васовић, *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 34.

3 *Исто*.

4 Морис Диверж, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966, 45.

Најзад, за функционисање једног система може бити изузетно важно постојање или непостојање механизама контроле народа над влашћу, односно институција које омогућавају учешће ширих слојева у процесу политичког одлучивања (облици непосредне демократије од референдума, наредне иницијативе, до избора).[5]

1.3. Организација државне администрације и однос према политичким органима власти

Јачање положаја и улоге државе последњих деценија доводи и до повећане улоге администрације и њеног све већег јавног експонирања, а упоредо с тим одвијао се процес снажне политизације администрације. Све је то допринело потискивању и критици теорија, боље рећи мита о неутралности администрације. С обзиром на признат и очевидан значај администрације, сваки политички систем, односно његове политичке елите постају заинтересоване за то како ће изгледати административни комплекс у склопу организације власти и управљања. Аутори, попут Васовића, сматрају да не треба губити из вида да администрација, која је увек потенцијално и бирократија, има и неке своје посебне погледе и психологију, неке своје посебне изворе моћи и могућности да комбинацијом различитих средстава и техника обезбеди себи одговарајуће место, често и суприматију.

Циљ сваког политичког поретка који пледира да буде што демократскији јесте да успостави одговарајући систем контроле и надзора над бирократијом. Облици те контроле могу бити различити: од контроле коју врши председништво, законодавни орган или суд, па преко репрезентативне бирократије, до успостављања ригорозне процедуре, односно правила или онога што Хајек назива стандардима.[6]

1.4. Друштвено-историјска клима и традиција – културно-традиционална детерминанта

Поред већ изнетих фактора, важну улогу у одређивању једног политичког система има политичка култура и традиција. Неки аутори придају култури чак такав значај да је третирају као главну детерминирајућу силу

---

5 Вучина Васовић, *Савремени политички системи*, стр. 36.

6 *Исто*.

и главни критеријум у класификацији политичких система. Култура се најчешће дефинише као скуп обичаја, навика, ставова, уверења, сазнања или оријентација појединаца или скупина према политици и политичком систему који су стечени дугим заједничким живљењем. У самом садржају политичке културе треба посебно истаћи три врсте ставова: према карактеру и легитимности власти, према начину регрутовања управљачког слоја и према начину управљања. Није тешко навести примере из историје који ће уверљиво сведочити о великом значају културе за функционисање једног политичког система.

Дејство културе на анатомију и физиологију једног политичког система често је пренаглашавано. Постоје одређене тешкоће и у идентификацији културне варијабле. Прво, није сасвим јасно шта је то култура уопште, па, у склопу тога, ни шта је то политичка култура. Друго, и кад се претпостави да је политичка култура скуп сазнања, уверења, погледа и оријентација на одређена кључна питања садржаја и форме политике и политичког система, остаје да се утврди како се одређени типови или обрасци културе стварају, и зашто се стварају баш једни, а не други обрасци. Колико су ово тешка питања показује чињеница да и међу културолозима и ауторима који истичу превалирајуће дејство културе на обликовање и деловање једног система постоје разлике у утврђивању или карактеризацији појединих детерминирајућих културних склопова или, пак, разлике приликом идентификације оних историјских догађаја који су пресудно утицали на формирање једног културног склопа. Поред тога, остаје још једно отворено питање: ако су одређени културни обрасци створени у одговарајућим околностима зашто се у другим околностима они не би могли променити. По себи је разумљиво да онамо где се култура схвата као нешто дато и неусловљено оваква питања и немају смисла. Стога је за политичку науку једно од значајнијих питања управо утврђивање смисла и домашаја основних премиса оваквог схватања културе и политике.[7]

2. ОСНОВНИ ТИПОВИ ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА У КЛАСИФИКАЦИЈИ НАЈДАНА ПАШИЋА

За разумевање, описивање и објашњења политичке реалности важно средство анализе и посматрања представља класификација политичких система. С обзиром на то да је класификација упућена на препознавање и

[7] Вучина Васовић, *Савремени политички системи*, стр. 37.

диференцирање стварности, односно на указивање сличности и разлика, предности и мана између одређених феномена и процеса, управо класификација омогућава да се политичка историја и реалност савременог света лакше сагледају и прецизније изразе. Као саставни део упоредног посматрања класификација је коришћена од најранијих дана. Она се може срести у делима Херодота и Платона, а код Аристотела добија релативно развијен израз.

Проучавање упоредних политичких система Пашић је са дескриптивно-монографског нивоа анализе „пребацио" на аналитичко-експликативну раван. Он сматра да „... компаративно изучавање политичких система не може ићи линијом појединачног описивања и анализирања свих облика политичке организације који су постојали или који постоје у савременом свету... Зато је неопходно да се на бази теоретске анализе изврши једна макар и најгрубља класификација политичких система и, што је још важније, да се утврде они релевантни фактори, они чиниоци који одређују овакав или онакав карактер једног политичког поретка".[8]

Приликом класификације политичких система требало би имати у виду следеће критеријуме. То су: степен социјално-економског развоја, класна природа односа и облик политичке организације или политичког система. С обзиром на то, према Пашићу, упоредни политички системи могу се поделити у три групе система. У прву групу спадају политички системи буржоаског друштва, другу групу сачињавају политички системи социјалистичких земаља, а трећу политички системи земаља у развоју. У оквиру тога, могуће је буржоаске системе поделити на буржоаске демократије и буржоаске аутократије. У ове прве спадају британски парламентарни систем, амерички председнички систем и конвентски политички систем Швајцарске, док у групу буржоаских аутократија спадају фашистички режим Италије и нацистички поредак Немачке. Аутократије нису изузетак нити нека врста историјског инцидента у земљама западне демократије. У одређеним историјским периодима оне су биле распрострањеније од демократије. Политичке системе социјалистичких земаља Пашић је поделио, у историјско-емпиријској равни, на три типа или модела: Један тип система чини јака једнопартијска држава, попут политичког система Совјетског Савеза. Други тип политичког система јесте модел источноевропских социјалистичких земаља (Пољска, Мађарска, Чехословачка, Румунија, Бугарска), док трећи модел, у Пашићевој типологизацији, чини недовољно институ-

---

8 Најдан Пашић, *Упоредни политички системи*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1976, стр. 61.

ционализовани системи са примесама каризматског вођства (Кина, Куба). Треба поменути и политички систем самоуправне социјалистичке демократије – Југославија – као специфичан и оригиналан тип система. У свим овим типовима политичких система могу се приметити и одређена ауторитарна или семиауторитарна обележја у појединим периодима њихове историје.

Скупину политичких система земаља у развоју, према Пашићу, карактерише низак степен друштвено-економског и политичког развоја који прати велико и систематско уплитање државе у основне друштвене и политичке процесе. Снажна државна интервенција у све сегменте друштва, економије и политике води ка јачању етатистичких тенденција, а принцип економског планирања, независно од политичке оријентације земље, прихваћен је подједнако од Етиопије до Тајланда, од Индије до Кубе или Венецуеле.[9] Државни интервенционизам, праћен свеобухватном национализацијом привреде и великих предузећа у земљама у развоју, водио је ка јачању и стварању омнипотентне државе која је постала предоминантан фактор утицаја на развој и функционисање политичких система.

Што се тиче политичких система земаља у развоју, треба рећи да међу њима постоје знатне разлике. И поред брзих и честих промена које отежавају свако прецизније груписање, могуће је разликовати неколико група тих система. Пашићева нормативно-институционална класификација политичких система земаља у развоју полази од два критеријума – од облика политичке организације и од основних карактеристика политичких институција.[10] Тако он разликује пет основних група система земаља у развоју: Прву групу чине традиционалне апсолутне монархије (Саудијска Арабија, Етиопија до 1974, Авганистан до 1973); Другу групу чине парламентарне демократије новога типа. То су политички системи које још називају семипарламентарним демократијама, које су делимично копије западних парламентарних система, али које и друкчије функционишу, услед неких посебних услова у тим земљама (Индија и Шри Ланка); Трећу скупину политичких система земаља у развоју чине парламентарне демократије псеудокласичног типа које имају класичан вишепартијски систем (неке земље Јужне Америке); У четврту групу спадају војне диктатуре револуционарног карактера, односно земље које се налазе у процесу тражења адекватног облика своје политичке организације, а у својој пројекцији развоја имале су социјалистичку оријентацију. То су у прошлости, тачније среди-

---

9 Најдан Пашић, *Упоредни политички системи*, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1976, стр. 237.

10 *Исто*, стр. 238.

ном шездесетих и седамдесетих година 20. века, биле Танзанија, Египат, Гвинеја, Алжир, Бурма и Перу. Најзад, петој скупини политичких система земаља у развоју припадале су реакционарне, полуфашистичке, војне и расне диктатуре какве су биле, на пример, у Јужној Кореји, Јужном Вијетнаму, Тајланду, Чилеу, Јужној Африци итд. Новије време даје све више основа за тврдњу да је са појавом „политичког ислама" Исламском револуцијом 1979. године на делу један релативно новији облик хибридног политичког система који комбинује републиканизам и теократизам и који би се могао назвати системом исламске теократије или републиканско-теократским дуализмом (Иран).

Пашић у завршним разматрањима о политичким системима земаља у развоју закључује да, без обзира на велико шаренило и разноликост облика политичке организације, односно политичких система, оно што је заједничко за све државе јесте неразвијеност политичких институција и да је питање политичког режима повезано са потребама да се обезбеди убрзани економски развој. Јер облици политичке организације у неразвијеним земљама, према Пашићу, налазе се још у процесу пуног развоја.[11]

3. КОМПАРАТИВНА ПОЛИТИКА И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Поред богатог научно-истраживачког опуса, садржајне предавачке активности, организовање и популаризовање савремене политичке науке, једно од научно фокусираних подручја ангажмана Пашића била је компаративна политика. Он је ударио снажне теоријске и методолошке темеље једне потпуно нове научне дисциплине у лику упоредних политичких система. Процес форматирања и дизајнирања нове научне дисциплине пратио је процес обнове интересовања за примену компаративне методе у сагледавању сличних и различитих политичких феномена. Упоредни метод проучавања политичко-историјских и друштвених процеса има дугу историју и традицију, још од трипартитних класификација Херодота, Платона и Аристотела, преко Макијавелија, Бодена, Спинозе, Монтескјеа, до Левенштајна, Блондела, Арона, Липсона и многих других савремених компаративиста. Треба нагласити да је Најдан Пашић дао огроман допринос настанку, развоју и профилисању упоредних политичких система као научне, универзитетске и академске дисциплине на нашем тлу.

---

11 Најдан Пашић, *Упоредни политички системи*, стр. 254.

За сагледавање нових концепата политике и политичких система, нових истраживачких приступа и емпиријских изазова Пашић је тражио шири теоријско-интерпретативни оквир и нови категоријални апарат којим би могао да понуди одговоре на многа питања из сложене и плурализоване друштвене и политичке стварности. Тиме је поставио „плурализоване" темеље и за дисциплину политичког система, јер је настојао да превазиђе тада два предоминантна приступа: класични нормативно-институционални и државно-правни приступ (теорија). Пашић је сматрао да је за анализу, експликацију и проспекцију нових и недовољно истражених политичких феномена, односно социјално-политичких процеса неопходан знатно шири оквир и приступ. Он је потрагу за *теоријско-методолошким новумом* завршио у једном хибридном, односно структурално-функционалистичком и плуралистичком приступу. Инспирисан и надахнут идејама утицајних теоретичара политике и политичког система попут Дала, Вербе, Алмонда, Истона, Липсета и других знаменитих компаративиста 20. века, Пашић је настојао да сублимира и синтетизује плуралистички, бихејвиористички, системски, културолошки и контекстуални приступ у једну легуру чију главну смесу чине интересне групе, структура и функције нових политичких актера, феномена и процеса.

У проблематизацији и сагледавању морфологије савремених политичких система Пашић је посебно место поклањао анализи њихове демократске – парламентарно-плуралистичке – трансформације. Препреке и отпоре процесима демократске транзиције политичких система Пашић је видео у идеологији, јер „... реч је о тенденцијама и конкретним појавама идеолошке фетишизације и нормативног кривотворења демократије, демократских односа, процедура и институција".[12] Даље, Пашић наглашава да „... У идеолошким биткама нашег времена демократија постаје, и већ је постала *маскирна униформа* у најширој употреби".[13] Почетком деведесетих година прошлога века, на почетку плуралистичке револуције, сматрало се да је квазидемократизација друштва и политике, под велом идеолошко-нормативне структуре, омогућавала да владајуће политичке елите задрже своје стварне позиције власти и расподелу друштвене моћи. Тридесет година касније, на крају друге деценије 21. века, изнова се поставља исто питање: како доћи до истинске демократизације политичке организа-

---

[12] Најдан Пашић, „Кривотворење парламентарне демократије", *Архив за правне и друштвене науке,* 1(1992), 51.

[13] Најдан Пашић, Предговор: Роберт Дал, *Дилеме плуралистичке демократије,* БИГЗ, Београд, 1994, стр. 9.

ције савремених друштава, односно путем којих механизама сузбити или отклонити фикције квазидемократије?

Најдан Пашић као савременик и оштроумни хроничар свога доба проучавао је актуелне проблеме, отворена питања, тенденције и перспективе развоја југословенског друштва, односно социјалистичко-самоуправног пројекта у другој половини 20. века. Као врсни аналитичар и корифеј југословенске политичке теорије и компаративне политике, Пашић је своје бројне студије и монографије, као што су, „Разговори и расправе о политичком систему", „Развој нације и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву", „Плурализам, интерес и политички систем", „Интереси и политички процес", „Историјски пут комуне", посветио научно-критичкој анализи југословенског политичког система. Тачније, он је у поменутим монографијама понудио критичку и експликативну анализу појединих аспеката, односно сегмената политичког система СФР Југославије, као што су: статус и значај политичких установа; карактер и улога општина-комуна, положај и улога савремене државе итд. У делу „Бирократија: њена друштвена природа и савремена улога" Пашић даје критичку анализу положаја, улоге и утицаја јавне управе, односно бирократије.

Својим критичким промишљањем Пашић је, као политички делатник и судионик многих значајних догађаја из политичке историје СФР Југославије, на бриљантан начин емпиријско-логичким и критичко-аналитичким приступом расветљавао и демистификовао многе сиве зоне југословенске политике, односно политичке праксе и политичке теорије.

У својим теоријским консидерацијама на тему југословенског политичког система, самоуправног социјализма и самоуправног плурализма интереса, Пашић добро примећује Далове опсервације која се тичу емпиријске примене његове идеје полиархије. Наиме, Дал истиче да ниједна држава социјалистичког блока, па ни „најлибералнија" међу њима, Југославија, не може се сврстати у полиархије.[14] Ова Далова констатација иде у прилог Пашићевој тези да југословенска идеја о самоуправном плурализму интереса, ипак, није близу Даловом полиархичном концепту политике, али да свакако представља неку врсту претече касније плуралистичке револуције на тлу Југославије. Теза која проблематизује тематику транзиције из система моноорганизационе хијерархије ка плуралистичком друштву могла би се сажети у констатацији да су политички и партијски плурализам делимично супституисали реалсоцијализам и партијски монизам. Али, данашњи науч-

---

14 Роберт А. Дал, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1994, Предговор. Најдан Пашић: 14.

ни и емпиријски изазови везани за концепте постдемократије и популизма у свету изнова проблематизују тезу и производе, благо речено, парадоксалну ситуацију да се демократија принудно „уводи" и имплементира гажењем једног од основних демократских начела међународне заједнице – немешања споља у унутрашњи живот и развој појединих земаља!

ЛИТЕРАТУРА

Васовић, Вучина, *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987.

Дал, Роберт, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1994.

Диверже, Морис, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966.

Зборник радова, *Упоредни политички системи*, Савремена администрација, Београд, 1983.

Крстић, Зоран, Приказ књиге „Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије – године распада (1987–1992)", *Архив за правне и друштвене науке,* бр. 1 (1997).

Липсет, Мартин, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969.

Пашић, Најдан, *Упоредни политички системи,* Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1976.

Пашић, Најдан, *Класе и политика,* Издавачко предузеће „Рад", Београд, 1979.

Пашић, Најдан, „Кривотворење парламентарне демократије", *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1992): 41–52.

Др Бојан Вранић

Доцент
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ЈЕЗИК, ИДЕОЛОГИЈА И ТЕОРИЈА КЛАСНИХ ОДНОСА У ДЕЛУ НАЈДАНА ПАШИЋА: ДУХ НАДГРАДЊЕ ИЛИ ДУХ ВРЕМЕНА?

Сажетак: У овом раду испитује се актуелност теорије класних односа коју је Најдан Пашић поставио у књизи „Класе и политика". У првом делу анализиран је стил који Пашић користи у описивању појмова политичке теорије, чиме осликава опрезну критику која је владала у делу мејнстрима југословенске интелигенције у периоду студентског протеста 1968. године – испитује се у ком степену Најдан Пашић одступа од ортодоксног марксизма и приближава друштвеној критици својственој левичарима који се позивају на младог Маркса. Други део рада посвећен је идеолошкој позицији Пашића у односу на појам самоуправљања као централни за југословенски социјализам. Претпоставка од које се полази јесте да Пашић критикује самоуправљање користећи се Грамшијевом теоријом класне улоге радничког покрета. Посебна вредност овог приступа везана је за истицање својеврсне политичке борбе која има резерву према револуцији, али представља и алтернативу десничарским концепцијама које поларизују учеснике у политичком процесу.

Кључне речи: марксизам, класе, самоуправљање, критика социјализма

Чувено дело Најдана Пашића, *Класе и политика*, од свог првог издања из 1968. године, служило је као основни уџбеник из теорије политичког система, политичке теорије и упоредне политике за више од 20 генерација политиколога на Факултету политичких наука у Београду.[1] Онда је пало у заборав. На конференцији поводом две деценије од смрти Најдана Пашића, одржаној у Београду 22. маја 2017. године на Факултету политичких наука, један од учесника изнео је податак да је, када је позајмио књигу *Класа и политике* из библиотеке факултета за потребе конференције, то било прво позајмљивање од 1988. године. Данас се, пред четрдесету годишњицу од првог издања *овог дела*, поставља питање да ли ју је вредно поново прочитати.

Да постављено питање не би било тумачено као тривијално (јер је скоро сваку књигу вредно поново читати), неопходно је да на почетку пружим неколико појашњења. Пре свега, под наведеним питањем подразумевам интересовање за Пашићев приступ политици и теорији класа. Марксизам и теорија класне борбе су, нажалост, један од највећих транзиционих губитника образовног система на Факултету политичких наука Универзитета у Београду – од свеприсутности до потпуне запостављености марксистичког приступа. У сврху исправке таквог стања поновно читање Пашићеве књиге може да послужи као окидач за критичко преиспитивање марксистичког приступа политичкој теорији и науци, и то у времену када се идеје левице стављају пред озбиљне тестове.

Очекивање да дело *Класе и политика* може дати неке одговоре на „лутања" левице није без основа. Пашићева књига је написана и објављена у време прве озбиљне кризе социјалистичке идеологије у Југославији након раскола са стаљинизмом. Крај шездесетих година обележен је великим студентским протестом, као и позивом на прочишћење саме комунистичке партије како би дошло до отклона од нове класе црвене буржоазије. Тада су професори београдског универзитета имали шансу да постану интелектуални дисиденти. Најдан Пашић свакако није био међу њима, те се његово дело најчешће узима за мејнстрим комунизма у Југославији. Ипак, из данашње перспективе читалац не може да се отме утиску да се, макар и скривено, у *Класи и политици* налази критика југословенског социјализма, посебно оног самоуправног. Стога је вредност поновног читања везана и за истраживање одређених језичких померања које Пашић чини и која носе нова идеолошка значења за социјализам и марксизам у југословенском контексту.

1 Текст је настао у оквиру пројекта бр. 47026, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Циљ овог рада је да анализира идеолошке слојеве језика које Најдан Пашић употребљава у делу *Класе и политика*. Полазим од претпоставке да су три таква слоја присутна у Пашићевој књизи. Мањи део првог дела овог рада посвећен је анализи стила који Пашић користи у описивању појмова политичке теорије и који је нејасан и уопштен, али који, по мом суду, осликава опрезну критику која је владала у делу југословенске интелигенције. Већи део рада посвећен је анализи језика који Пашић користи и утврђивању у ком степену одступа од ортодоксног марксизма и приближава се друштвеној критици која је својствена левичарима који се позивају на младог Маркса. Повратак младом Марксу код Пашића посебно је видљив у деловима књиге у којима анализира концепт самоуправљања. Други део рада посвећен је идеолошкој позицији Пашића у односу на појам самоуправљања као централни за југословенски социјализам. Претпоставка од које полазим јесте да Пашић критикује самоуправљање користећи се Грамшијевом теоријом класне улоге радничког покрета. Посебна вредност овог приступа везана је за истицање својеврсне политичке борбе која има резерву према револуцији, али представља и алтернативу десничарским концепцијама које поларизују учеснике у политичком процесу. У томе уједно и лежи савременост Пашићевог дела – у критици система и залагању за борбу на основама органског (*одоздо* нагоре) приступа марксистичке теорије политици.

1. ПРВИ СЛОЈ ИДЕОЛОШКЕ РЕКОНФИГУРАЦИЈЕ: КРИТИКА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

При првом читању Пашић је необично нејасан. Не ради се толико о увођењу нових термина, што је карактеристично за критички марксизам западних теоретичара, колико о општости и отворености његових реченица за тумачење. „О дејству политике на све друге области друштвеног живота може се говорити само као једној тенденцији која се у различитим историјским типовима друштва остварује у врло различитом степену и која се никада не остварује потпуно”[2] – дело *Класе и политика* обилује реченицама чије је значење до те мере отворено да се може тумачити сасвим различито, у зависности из које идеолошке позиције се сагледава. Неколико је разлога због којих Пашић бира такав приступ.

„Интелектуална мода” свакако није једна од њих. Ако се погледају текстови Пашићевих савременика, насталих у периоду шездесетих

---

[2] Најдан Пашић, *Класе и политика*, Рад, Београд, 1968, стр. 21.

година прошлог века, попут текстова Михајла Ђурића, Љубомира Тадића, Војислава Становчића, Светозара Стојановића, Драгољуба Мићуновића и других, може се уочити школа јасног стила писања који је више својствен британској аналитичкој традицији, а мање критичкој мисли континенталне филозофије (иако је ова друга била далеко популарнија кроз деловање круга око Праксиса). Ипак, потребно је дати неколико контекстуалних напомена у вези са политиколозима који су истраживали и радили у оквиру Високе школе за политичке науке, касније Факултета политичких наука и Института за политичке студије. Као што је већ у уводу напоменуто, крај шездесетих година прошлог века представљао је турбулентан период за југословенски социјализам. Студентски протести створили су идеолошки расцеп међу југословенском интелектуалном елитом, посебно на београдском универзитету, што је довело до првог групног дисиденства након епизоде с Милованом Ђиласом. С друге стране, за сам Факултет политичких наука то је уједно и институционално значајан период будући да је он управо 1968. године основан – прерастао из школе за партијске кадрове у факултет отворен за ширу студентску јавност. Није потребно посебно наглашавати да је Најдан Пашић био суоснивач Факултета политичких наука, али и виђен за декана након завршетка мандата Радослава Ратковића. У таквом контексту свака интелектуална критика система била је подређена потребама институционализације овог факултета, кога је академска конкуренција са Филозофског факултета Универзитета у Београду неретко називала „партијском школом" и факултетом „за једно поподне".

Ипак, отвореност стила и наизглед генерализовани поглед на политику и односе у друштву омогућио је Пашићу да поједине елементе самоуправног југословенског социјализма латентно критикује. Постоје најмање две критике које Пашић провлачи у односу на ортодоксну или, боље речено, стандардну марксистичку политичку теорију. Прва је теоријска и везана је за померања фокуса са теорије класа и политике датих у *Манифесту комунистичке партије* и *Капиталу*. Пашић одређује класне односе као нужно политичке и за последицу изводи да је политичко везано за сфере отуђења и обликовања свести.[3] Ти појмови су стожер раних Марксових и Енгелсових радова, посебно представљених у *Немачкој идеологији*.[4] Друга критика је везана за облик самоуправљања. Моја претпоставка је да је Пашићева теза, иако не експлицитно наведена, да се самоуправљање у Југославији свело на

---

3 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 27.

4 Дарко Драшковић, „Апстрактна личност и голи индивидуум", *Право и друштво* 1, година I (2010): 212.

бирократизовани облик отуђења радничке класе, што је створило сасвим нову класну поделу у самом комунистичком друштву – *политичку класу*, која дела на основу интереса партије, и *радничку класу*, чија је свест отуђена и обликована према потребама политичке класе.

Најпре ћу објаснити значење и последице теоријског обрта ка младом Марксу. Најдан Пашић тврди да је „са гледишта марксистичке теорије политика у класном друштву сфера човековог друштвеног отуђења".[5] Такво одређење политике у марксистичком кључу није део стандардне теорије политике, која тежи да је сведе на надградњу и идеологију, или макар то није било у време када је дело *Класе и политика* објављено. Ако се погледају Марксове касније тезе о политици, посебно у *Манифесту комунистичке партије* и у „Предговору" за *Прилог критици политичке економије*, политика се третира као пуко средство у рукама владајуће класе, више илузорно него аутономно.[6] Пашићева интерпретација каснијих Марксових теза чини се као да иде линијом објашњења да су оне погодне за разумевање „буржоаских", односно западноевропских политичких идеја „грађанске социологије".[7] Наиме, када пише о тзв. уговорним или формалистичким теоријама, Пашић наглашава да се у радовима њихових представника, најчешће политичких филозофа XVII и XVIII века, попут Лока и Русоа, идеја политике јавља у облику концентрације моћи (државе) која треба да гарантује услове договорене друштвеним уговором. При таквом обављању, функција политика се грађанима „приказује" и „добија изглед и својства" заступника *општег интереса* или јавног добра, који не представља ништа друго до интерес владајуће класе оличене у победничкој (буржоаској) политичкој партији.[8] Демаскирање интереса владајуће класе било је, у Пашићевој интерпретацији, омогућено тек са појавом онога што он назива „научном теоријом која је нашла свој друштвени и идеолошки ослонац у улози радничке класе".[9]

Из датог цитата јасно се види да Пашић највећу тежину касне марксистичке теорије, тј. оне након *Манифеста*, ставља на тезе које побијају „грађанску социологију". То је она теорија која раднички покрет види као

5 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 38.

6 Карл Маркс и Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, Младост, Београд, 1974, стр. 21–22; Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1985, стр. 338.

7 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 35–36.

8 *Исто*, стр. 39.

9 *Исто*, стр. 38.

политички покрет, односно онај који жели да рационализује своје интересе као опште друштвене. То је онај део марксистичке политичке теорије и науке на коме су више радили Енгелс и Лењин него сам Маркс, што је у Пашићевој књизи јасно из избора цитата које користи када објашњава политичке функције радничког покрета. Но, таква теорија је сиромашна за интерпретацију сфере политичког пошто испитује само њене последице, али не и сврху и циљеве. Другим речима, из класичног марксизма нема одговора на то шта је политика, а још мање због чега је везана за сферу отуђења.

Један од разлога за ту конфузију јесте и тај што су се Маркс и Енгелс појмом политике бавили више у ранијим радовима, попут *Немачке идеологије*. Као врстан познавалац марксизма, Пашић је знао где да трага за одређењем политике, те отуда повратак баш тој књизи у циљу разумевања класних односа. Пашића је очигледно занимало како се у југословенском друштву, након више од две деценије социјализма и деценије од увођења самоуправљања у све сфере производних односа, и даље стварао отуђујући јаз у класним односима радника. Пашић то означава као централно политичко питање у Југославији, сводећи га на „проблем карактера и улоге политичке авангарде радничке класе".[10]

У *Немачкој идеологији* Маркс и Енгелс одређују отуђење личности припадника радничке класе као суштину политичких и идеолошких односа капитализма.[11] Отуђење је аутентична карактеристика модерне сфере производње која је нужно и довољно одваја од свих претходних друштвено-економских формација. На овом месту нећу улазити у природу појма отуђења, већ ћу изнети само неке основне карактеристике, и то у функцији појашњења Пашићеве тезе о разумевању класних односа. Маркс и Енгелс сматрају да су односи производње, како између предузетника и радника тако и међу самим радницима, отуђујући у смислу да се удружени рад посматра као средство за увећање богатства појединца, односно експлоатацију радника, а не као друштвени циљ који треба да доведе до опште солидарности и отклањања последица сиромаштва и тешког живота подређених класа. Захваљујући систему надница капитализам има ту моћ да представи најамни рад као цивилизацијски напредак у односу на претходне производне епохе, односно феудализам и робовласништво. Та моћ у сфери производње уједно карактерише дух епохе капитализма, који обликује лажну

---

10 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 83.

11 За најбоље одређење односа свести, власти и политике видети: Карл Маркс и Фридрих Енгелс, *Немачка идеологија*, Култура, Београд, 1964, стр. 47, 67.

свест радника; али, појам отуђења демаскира ту моћ као нехуману и експлоататорску. Један од значајних теоријских доприноса за разумевање односа у друштву, који је дат у *Немачкој идеолоīији*, јесте појам класне свести и њене историјске детерминисаности односима у производњи.[12] Крајње поједностављено, радник је радник једино и нужно из разлога што је детерминисан својим историјским положајем у ланцу производње и технологијом која му омогућава ту производњу. Са проналаском софистицираних облика производње, догма капитализма је да ће се радник ослободити кулучења, те да ће му технологија олакшати личну и друштвену егзистенцију. Према Марксу и Енгелсу, тај мит капитализма се демаскира појмом отуђења, јер до олакшане егзистенције не долази. Процес је сасвим обрнут – долази до пауперизације, као што је касније објашњено у *Манифесѿу*,[13] будући да је сам радник *оѿуђен* од средстава за производњу, која нису његова нити су друштвено власништво, већ приватно. За тај однос се даље везују у преостала три односа отуђења: отуђење радника од послодавца, радника од управљања и радника од радника, у које овде нећу улазити.

Верујем да је ово штуро указивање на појам отуђења довољно да се објасни Пашићева теза о вези политике и отуђења, посебно у југословенском контексту. У Марксовој и Енгелсовој концепцији отуђења оно се јавља само на друштвеном нивоу – прецизније, у производним односима. У стандардној интерпретацији политика је сфера отуђења у том смислу што је детерминисана базом производних односа, те је њена примарна функција да очува класни поредак капитализма. Пашић иде даље од стандардне интерпретације и сагледава политику као *ауѿономну сферу*.[14] Политика је, у структурно-теоријском смислу, у Пашићевој књизи дата као двоструко отуђена: од радничке класе (стандардна интерпретација марксизма) и од производне базе (Пашићева интерпретација). Као симптом аутономије политике у односу на производњу, Пашић идентификује политичке партије и институције, за које тврди да су неправедно занемарене у стандардном марксизму.[15] Важније од тог система јесте што аутономија политике ствара засебну *ӣолиѿичку класу*, чији је циљ да партикуларне политичке интересе, који јесу структурно везани за економске, али не и нужно зависни од њих, представи као опште друштвене. Та Пашићева теза је у основи критике идеје и праксе самоуправљања.

---

12 Карл Маркс и Фридрих Енгелс, *Немачка идеолоīија*, стр. 81–85.

13 Карл Маркс и Фридрих Енгелс, *Манифесѿ комунисѿичке ӣарѿије*, стр. 25.

14 Најдан Пашић, *Класе и ӣолиѿика*, стр. 40.

15 *Исѿо*, стр. 58–59.

Мој закључак након читања *Класе и политике* је да се у њој могу наћи два облика исте политичке класе. Први је, као што сам већ навео, оличен у политичким партијама. У плуралистичким (западним) друштвима основа политичко-класног конфликта дата је у борби међу партијама за власт (избори).[16] У социјалистичким једнопартијским друштвима ова борба има више симболичку димензију у борби за значење марксизма, али је и даље борба. Међутим, у оба друштва други облик политичке класе колонизовао је власт, што је дато као бирократија. У самом разумевању бирократије Пашић не иде даље од Маркса и његовог славног тумачења улоге чиновника у револуцији из 1848. године, описане у *18. бимеру Луја Бонапарте*. У социјалистичким порецима бирократија иде руку под руку са етатизацијом. Програм Савеза комуниста из 1958. године, како Пашић показује, предвиђа деетатизацију и оно што се у теорији назива „одумирањем државе", и то са растом самоуправљања и успостављањем радничких савета као стожера политичког одлучивања.[17] Пашићев скептицизам према самоуправљању тиче се управо питања колико је пракса радничких савета довела до одумирања државе.

Историјско искуство је показало да раднички савети не само што нису испунили циљеве програма из 1958. године, него је и Југославија склизнула у националистички и етатистички централизам. Отуда су Пашићеве анализе врло значајне за разумевање разлога због којих је до тога дошло. Међутим, тај део је пажљиво скривен и може се реконструисати уклапањем фрагмената текста са различитих места. Моје мишљење је да Најдан Пашић почиње критику самоуправљања навођењем мање познатог Марксовог писма Болтеу, у коме објашњава разлику између економских и политичких радничких покрета. Сматрам да је тај део писма централни за разумевање Пашићевог односа према самоуправљању и стога га преносим у целости:

> „... Сваки покрет у коме радничка класа иступа као класа против владајућих класа и тежи да их савлада путем притиска споља јесте политички покрет. Тако, на пример, покушај да се у једној фабрици или у једној индустријској грани путем штрајка итд. извојује од капиталиста ограничење радног времена представља чисто економски покрет; напротив, покрет са циљем да се извојује закон о осмочасовном радном дану итд. представља политички покрет. На тај начин из појединачних економских покрета радника свуда израста политички покрет, тј.

[16] Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 40.

[17] *Исто*, стр. 47.

економски покрет класе да своје интересе спроведе у општем облику који има општу друштвено принудну силу".[18]

Дакле, два су значења радничког покрета. Прво је да су раднички покрети заправо најсличнији данашњим синдикатима који се боре за побољшање услова у једној фабрици, евентуално производној грани. Међутим, када раднички покрет почне да се бави ширим питањима која имају општи карактер у вези с положајем радничке и буржоаске класе, тада покрет постаје политички.

Из Марксовог писма делује као неспорно да раднички политички покрет настаје из деловања више мањих економских покрета онда када „војевање" добије друштвени импулс. Пашићева недоумица јесте да ли самоуправљање може прерасти у политички покрет или остаје нужно економски облик управљања и организације радне заједнице. Да ли је онда раднички савет економски или политички носилац друштвених промена?[19] Јасно је да критика није усмерена на саму идеју самоуправљања, јер би то било дисидентство, већ ка њеној форми, односно радничком савету. Пашић око тог питања води полемику са хрватским политикологом Леом Гершковићем, који је тврдио да је раднички савет, као део друштвених односа, у ствари, политички однос.[20] Пашићева теза је управо обрнута – раднички савет се према форми и функцији уклапа у Марксову идеју економског покрета, па самим тим му је домет побољшање услова за рад у једној радној заједници, али не и у друштву.[21]

Каква критика самоуправљања лежи у основи ове, наизглед безазлене, теоријске расправе око радничког савета? У делу књиге где пише о бирократији и бирократизацији друштва уопште Пашић наводи да су раднички савети дубоко бирократизовани, па самим тим својом формом и функцијом ојачавају државу уместо да доприносе процесу деетатизације.[22] Иако је својствена различитим облицима друштвеног организовања, бирократија је ипак политички пројекат. Где год има бирократије има и класног конфликта, што је противречно идеји самоуправљања о стварању бескласног друштва. Закључујем да је Пашићева критика југословенског самоуправљања следећа: раднички савети постављају самоуправљање наглавце,

---

[18] Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 42.

[19] *Исто*, стр. 47.

[20] *Исто*.

[21] *Исто*, стр. 48.

[22] *Исто*, стр. 83.

јер представљају политички пројекат наметнут „одозго“. Уколико је самоуправљање требало да успе, оно је морало бити производ органске тежње радничког покрета за самоорганизовањем и политичким пројектом деетатизације које води ка бескласном друштву. Неизречено у Пашићевом делу, али што је јасна претпоставка смислености такве тезе, јесте да југословенско друштво није имало раднички покрет, већ је социјализам био пројекат комунистичке авангарде. Стога је увођење радничког савета, иако је имало форму демократског одлучивања у радној заједници, перципирано од стране радника као још један пројекат државе који треба спровести. Алтернатива том етатистичком пројекту је, чега је и сам Пашић био свестан, у стварању аутентичног, органског радничког покрета који би могао да преузме политичку улогу коју су колонизовале авангардне елите југословенског социјализма и тиме створиле политичку класну поделу.

2. ДРУГИ СЛОЈ ИДЕОЛОШКЕ РЕКОНФИГУРАЦИЈЕ: ОРГАНСКИ РАДНИЧКИ ПОКРЕТ

Бирократизација идеје самоуправљања је основа Пашићеве критике стања у југословенској социјалистичкој друштвеној мисли и пракси. У касније издвојеној студији о самоуправљању Пашић констатује да је процес увођења самоуправних органа створио отпоре код постојећих интереса унутар југословенског друштва, чиме је тај процес постао део политичке борбе.[23] Основна линија критике у оба дела пада на бирократију, која није само огољени пример стварања политичке класе, већ најбољи пример отуђења политике од друштва и производних процеса. Али, шта је алтернатива? На то питање се не може дати јасан одговор, јер, као што сам већ навео, Пашић није био спреман да иде толико далеко у критику тада доминантне кардељевске социјалистичке идеологије. Ипак, неке реконструкције су могуће.

На сасвим издвојеном месту од расправе о самоуправљању, у делу који оспорава ревизионистички програм социјалдемократије, налази се, по мом суду, Пашићев аргумент у прилог реформе система самоуправљања. Тај аргумент дат је у свега два пасуса, протканих густим значењем критике југословенске идеје самоуправљања као вида класне борбе. Иновативност и савременост Пашића у том делу књиге долази до изражаја, јер се у овој

---

[23] Најдан Пашић, *Политичко организовање самоуправног друштва*, Комунист, Београд, 1970, стр. 75.

критици могу видети клице захтева за демократизацијом политике и отклањање од ауторитарности централног апарата власти. Основа Пашићеве тезе лежи у позивању на Грамшијеву концепцију „фабричког савета" и њену везу с *диктатуром пролетеријата*.[24]

Пашић похваљује Грамшија као иновативног настављача Марксове мисли и алтернативу како лењинистичкој тако и социјалдемократској концепцији друштвене промене. Основна теза око које постоји потпуно подударање између Грамшија и Пашића јесте у концепцији власти која аутономно ствара класе оних који владају и оних којима се влада.[25] Самим тим, како наводи Пашић, Грамши је свестан да је политичка делатност самостална у односу на економску, односно да њихов однос није сведен на пуку детерминисаност политике економијом. Уместо тога, Грамши предлаже да је политика део онога што је у литератури познато као суперструктура.[26] Последице таквог схватања политике по друштвену стварност су врло сличне онима које су у центру Пашићеве теорије класа – да је политичка класа самостална класа која се класно репродукује кроз рационализацију партикуларних интереса у облику јавног добра.

Најдан Пашић у Грамшијевој теорији проналази оно што назива важним закључком о начинима како да се политичка власт радничког савета не отуђи од самих радника. То је садржано у Грамшијевој концепцији „фабричког савета као органа самоуправљања радника", који је као такав „прва ћелија диктатуре пролетеријата", односно „обрасца пролетерске државе".[27] Нажалост, Пашић не говори више од овога. Међутим, из тих неколико редова могу се извести најмање два важна закључка.

Прво, кроз увођење Грамшија у аргументацију Најдан Пашић се враћа идеји радничке револуције и диктатури пролетеријата као прелазном облику. Као што је добро познато у стандардној марксистичкој литератури, диктатура пролетеријата је облик радикалне демократије чији је циљ да укине приватну својину, чиме ће се створити услови за проширење оних који учествују у власти и ширити границе непосредности демократије.[28] Међутим, позивајући се на самог Кардеља, Пашић указује на историјско

---

24 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 75.

25 *Исто*.

26 Милан Матић и Милан Подунавац, *Политички систем*, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 94–95.

27 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 75.

28 Најбољи опис је свакако дат у: Маркс и Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, стр. 39.

искуство стаљинизма које је показало да огољена диктатура пролетеријата води у бирократизацију државе и, на крају, укидање комунистичке идеје бескласног друштва.[29] У постављању контрааргумента бирократизацији, сматрам да се Најдан Пашић ослањао на Грамшијеву идеју „прве ћелије диктатуре пролетеријата", односно да се форма демократизације друштва не одвија непосредно, већ репрезентативно. Ћелије у фабрикама, иако су по форми самоуправне и демократске, ипак полазе од чињенице о хетерогености интереса радничке класе. Како је то на другом месту приметио Бернштајн, интереси радничке класе су плуралистички: постоји значајна разлика у интересу лучког радника, од обућара и бакалина.[30]

Други закључак везан је за само прихватање фабричког савета. Познато је да је Грамши користио идеју фабричког савета као полигон за тренинг органских радничких интелектуалаца који би носили револуцију.[31] Грамши је, у том смислу, алтернатива како ревизионизму тако и лењинизму и стаљинизму. Тврдим да је алтернатива јер се, како то истиче и сам Пашић[32], супротставља елитизму социјалдемократских вођа. С друге стране, органски интелектуалци су плод демократског одлучивања, а не акције авангардне партије или терора вође, како то заговарају лењинизам и стаљинизам. Прихватањем Грамшија Пашић се латентно опредељује за плуралистички модел демократског управљања у органима самоуправног система. Таква врста управе више одговара западним полиархијама него земљама социјалистичког лагера.

Такав закључак свакако није чврст. Он је више плод мојих извођења из теоријских импликација Грамшијевих теза, него што је заснован на некој експлицитној тврдњи Најдана Пашића о предности полиархије над самоуправним социјализмом. Као додатни аргумент ипак могу навести чињеницу да је Најдан Пашић одобравао трендове у западној политикологији током педесетих и шездесетих година XX века у виду и нагињања ка бихејвиорализму.[33] У каснијим деценијама Пашић ће се нарочито посветити Роберту Далу. Независно од утемељености моје тезе, дело Најдана Пашића *Класе и политика* представља класик југословенске марксистичке литературе,

---

29 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 79–83.

30 Едуард Берстеин, „Претпоставке социјализма и задаци социјалне демокрације", у *Ревизионизам*, ур. Иван Прпић, Глобус, Загреб, 1981.

31 Славен Равлић, *Свјетови идеологије*, Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 8–9.

32 Најдан Пашић, *Класе и политика*, стр. 75.

33 *Исто*, стр. 89–93.

али и дело које је и даље актуелно. *Класе и политика* су упозорење свим левичарским покретима о опасностима класног отуђења у ситуацијама када покажу тенденцију да прерасту парохијални ниво политичког представљања радничке класе.

ЛИТЕРАТУРА

Бернстаин, Едуард, „Претпоставке социјализма и задаци социјалне демократије”. У: *Ревизионизам*, уредник Иван Прпић. 1–199, Глобус, Загреб, 1981.

Драшковић, Дарко, „Апстрактна особа и голи индивидуум”, *Право и друштво*, бр. 1 (2010): 209–224.

Маркс, Карл, *Прилог критици политичке* економије, БИГЗ, Београд, 1985.

Маркс, Карл и Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, Младост, Београд, 1974.

Маркс, Карл и Фридрих Енгелс, *Немачка идеологија*, Култура, Београд, 1964.

Матић, Милан и Милан Подунавац, *Политички систем*, Чигоја штампа, Београд, 1997.

Пашић, Најдан, *Класе и политика*, Рад, Београд, 1968.

Пашић, Најдан, *Политичко организовање самоуправног друштва*, Комунист, Београд, 1970.

Равлић, Славен, *Свјетови идеологије*, Политичка култура, Загреб, 2013.

Др Драган Симеуновић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ О НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ

Сажетак: Најдан Пашић је био један од најзначајнијих српских марксиста у другој половини 20. века. Једна од кључних тема којима се у свом дугогодишњем и веома плодном научном раду перманентно бавио све до краја своје научне каријере било је и национално питање. У својим радовима Пашић оспорава решеност националног питања у социјалистичким земљама, критикује Марксову и Енгелсову поделу нација и народа на прогресивне и реакционарне, односно историјске и неисторијске, наслућује долазак глобализације у форми обнове економског империјализма као опасности по сувереност слабих националних држава, релативно оригинално дефинише нацију, националну свест и националну идеологију и осуђује национализам као пролазну историјску појаву оптерећену субјективизмом и ирационалношћу. Уочавајући снажну међузависност нације и државе сматрао је да национална држава још није изгубила свој историјски *raison d'etre*. Време садашње му је у много чему дало за право.

Кључне речи: Најдан Пашић, национално питање, национална свест, национална идеологија, национална држава, реитерација империјализма

Најдан Пашић је, без сумње, један од најзначајнијих и најумнијих српских марксиста у другој половини 20. века. Био је утемељитељ научних студија политике у нас, оснивач Факултета политичких наука у Београду, један од његових првих декана и дугогодишњи водећи професор.[1] Његова

---

[1] Аутор текста је имао част да по одлуци Наставно-научног већа ФПН три године асистира проф. др Најдану Пашићу на предмету Друштвено-политички

научничка и политичка храброст и недогматичност одсликавају се у чињеници да је основао први факултет политичких наука у једној социјалистичкој земљи и да је то од стране социјалистичких догмата у Југославији и ван ње узимано као важан доказ одступања југословенске интелигенције, па и друштва и државе у целини, од социјалистичких и марксистичких начела. При том је Најдану Пашићу његов изразито грађански породични *background*[2] био додатно, мада никад гласно изговарано оптерећење и, следствено томе, по његову, додуше више политичку него научну каријеру често ометајући фактор.

За Најдана Пашића се може рећи да је био бриљантан теоретичар политичког система, али не само југословенског и српског, већ и многих других, као и одличан познавалац стања нација у њима, што је показао и тиме што је засновао академску дисциплину Упоредни политички системи на Факултету политичких наука и написао први уџбеник за тај предмет који је био у употреби више деценија.

Једна од кључних тема којима се у свом дугогодишњем и веома плодном научном раду бавио Најдан Пашић било је и национално питање. Он га се такорећи непрекидно дотиче у својим бројним радовима, а посвећује му и посебне студије и већи број обимнијих проблематских текстова, остајући му веран као важном истраживачком питању све до краја своје богате научне каријере.

Иако се социјализам самопрогласио за онај део света у коме је најзад и заувек решено национално питање и узимао то као једно од својих главних историјских постигнућа Најдан Пашић, иако и сам социјалиста, то директно оспорава у низу својих радова, почев од раних седамдесетих година 20. века. Већ у првој реченици своје знамените студије „Национално питање у савременој епохи", објављене 1973. године, дакле за Титова живота, скоро пркосно констатује да „национално питање није сишло са позорнице друштвено-историјских збивања него, напротив, заузима на њој све значајније место"[3], да би своју аргументацију завршио тврдњом да „у социјали-

систем СФР Југославије и да потом од њега и проф. др Балше Шпадијера буде писмено препоручен Универзитету у Хајделбергу ради даљег научног усавршавања.

2 Професор Најдан Пашић је близак сродник Николе Пашића, знаменитог грађанског српског и југословенског политичара с краја 19. и почетка 20. века.

3 Najdan Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd, 1973, str. 5. У даљем тексту (Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*).

стичким земљама офицnewјелној политици *није нигде пошло за руком* (курзив Д. С.) да национално питање учини политички ирелевантним и да отклони све изворе националних конфликата".

Нацију дефинише као „историјским развојем припремљени и савременом друштвеном поделом рада (робноновчаном привредом) условљени специфични облик трајне људске заједнице у којој се на ширем друштвеном плану остварује нужни степен комплексне економске, политичке и културне интеграције друштвеног живота – свих процеса његове репродукције"[4]. Сваку нацију прати, по Најдану Пашићу, њена посебна *национална свест* као представа њених припадника о сопственом националном идентитету, а њено формирање није, како се иначе често мисли, прост и аутоматски политички акт, каже Пашић, већ напротив, „изузетно сложен, и више емотиван, него рационалан идеолошки процес"[5]. Једном створена, национална свест се због своје емоционалне димензије и подграђености на митовима изузетно тешко модификује, и у сваком друштву представља, по Најдану Пашићу, „доминантан облик и инструмент политичке социјализације личности"[6], и то у тој мери да се може рећи да је она „основни оквир идејног живота савременог човека"[7], без обзира колико је и да ли уопште видљиво у савременим друштвеним околностима. Због велике улоге емоција и идеолошких чинилаца у њеном конституисању и одржању, национална свест је увек подграђена сопственом *националном идеологијом* без које би нација била имагинарна заједница.

Занимљиво је да у времену громогласне партијске и државне борбе против *национализма*, у којој и сам формацијски учествује, Најдан Пашић изналази разлоге не само за његово разумевање већ и за његово делимично оправдање, мада као пролазне историјске појаве оптерећене субјективизмом и ирационалношћу: „Тражити од националне идеологије да она буде нешто што је у противуречности са самом њеном природом и функцијом, у ствари је чиста утопија која отежава рационалну борбу против негативних страна и агресивне експанзије националних еуфорија"[8], каже Пашић.

---

4 Najdan Pašić, „Nacija i nacionalizam", u: *Enciklopedija političke kulture*, urednik Milan Matić, Savremena administracija, Beograd, 1993, стр. 705. У даљем тексту (Pašić, „Nacija i nacionalizam").

5 *Isto*, str. 712.

6 *Isto*.

7 *Isto*, str. 714.

8 *Isto*, str. 712.

Нација је, по Најдану Пашићу, релативно нова (не старија од три века), иако дуго припремана историјска појава. Од свих других заједница нација се разликује по томе што захтева највише могуће за себе и свог припадника. Зато национална група, прихвата Пашић Коново мишљење, тежи да се изрази „у ономе што сматра највишом формом организоване активности – у сувереној држави"[9] и по свом конституисању не само што увек жури да обуче рухо сопствене државности, већ и да се идентификује са државом. Међутим, као што „нација тежи држави, тако и држава тежи нацији"[10], будући да се „интегришућа сила државе остварује кроз процес формирања нације у којој тек држава добија социјални и идејни супстрат свога јединства"[11], изричит је Пашић. Идентификација нација и држава је, по Пашићу, толика да је то изражено и у називима међународних организација, па чак и оних најуниверзалнијих попут ОУН[12]. Тесна корелација националног и државног водила је ка томе да превазилажење посебности неке државе уједно значи и превазилажење улоге нације у њој. То доводи до тога да се већ у зачетку односа нације и државе рађају не само корисни плодови њихове интеграције већ и проблеми засновани на резултатима дискрепанце њиховог трајања, будући да држава, за разлику од нације, не само да постоји као заједница хиљадама година, већ, између осталог, и зато функционише по много чвршћим правилима.

Једина подела коју Најдан Пашић прави међу нацијама је *подела на старе и нове*. Био је веома оштар критичар поделе нација и народа на „историјске" и „неисторијске", коју су заступали у својим радовима и Карл Маркс и Фридрих Енгелс, при чему су српску нацију сврставали у категорију непрогресивних као „неисторијских", осуђених да нестану. Пашићево мишљење о томе је такво да га, данас када се мисли да су сви научници у време социјализма подилазили власти и њеној идеологији, ваља цитирати у потпуности: „Оснивачи и теоретичари радничког покрета, Маркс и Енгелс, изрекли су у својим радовима публицистичког и политичког карактера немали број оцена, предвиђања и прогноза, које каснији развој догађаја није

9 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, str. 15.

10 Pašić, „Nacija i nacionalizam", str. 718.

11 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, str. 31.

12 Види нарочито радове: Najdan Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd, 1973; Najdan Pašić, „Država i nacija", u: *Nacionalno pitanje i socijalizam*, urednici Najdan Pašić, Ilija Stanojčić i Živko Surčulija, IRO „Rad", Beograd, 1982; Najdan Pašić, „Nacija i nacionalizam", u: *Enciklopedija političke kulture*, urednik Milan Matić, Savremena administracija, Beograd, 1993.

потврдио, који су се, дакле, показали једностраним и нетачним. Међутим, ретко када су ти промашаји и погрешна предвиђања тако драстично одударали од онога што ће се стварно догодити, него што је то био случај са оним њиховим прогнозама које су потицале од метафизичке, националистичком идеологијом инспирисане поделе нација на прогресивне и реакционарне, историјске и неисторијске. То само показује колика је таква подела била сама по себи антиисторијска и ненаучна"[13].

Старе нације, углавном настале у 18. и 19. веку, су, по Најдану Пашићу, појаве које је било релативно лако истражити, како због њиховог малог броја, тако и због извесне униформности у начину њиховог настајања. Прави изазов за истраживаче су стога, по њему, модерне и новонастајуће нације са свим својим привидима и тако бројним противуречностима да их он све заједно, као целовит истраживачки проблем, обухвата називом *terra incognita*[14]. Као такве, оне неминовно чине национално питање отвореним, а, са друге стране, актуелности националног питања као истраживачког проблема увелико доприноси и идеологизиран и у бити потпуно нерешен статус нације у социјалистичком друштву, посебно када се ради о кохабитацији нација и мањинских група у федералним социјалистичким државама. Најдан Пашић нимало не дели фетишизирано усхићење социјалистичких режима услед „решености националног питања". Напротив, ослањајући се на реалност, он баца научничку рукавицу догматама његовог и ширег социјалистичког миљеа тврдећи да се национално питање мора тек истражити у будућности и да судбина нације још није сасвим позната науци о политици, а још мање политичкој партији. Веран тој тези бавио се националним питањем скоро три деценије, да би након краха социјализма почетком деведесетих година 20. века без икаквог тријумфа због исправности својих теза, већ више летаргично и солидарно, констатовао да су управо та драматична и историјски мултипоследична збивања, између осталог, и „обелоданила зачуђујуће низак степен могућности и способности научног предвиђања на овом кључном подручју савременог друштвеног развоја".[15] Не само социјалистичке, већ све теоријске поставке о крају националног питања су тим збивањима „грубо демантоване у друштвеној пракси".[16]

Као врсни аналитичар свих значајнијих политичких процеса у времену када ствара, што значи не само оних који доминирају већ и оних који се тек

---

13 Pašić, „Nacija i nacionalizam", str. 719.

14 *Isto*, str. 708.

15 *Isto*.

16 *Isto*.

зачињу, Најдан Пашић уочава *две доминантне тенденције* у политичком обликовању тадашњих друштава које спадају у тзв. национално питање.

Прва је да долази до све ширих економско-политичких облика интеграције развијених земаља „постиндустријског" друштва којима су постале „уске националне, па и континенталне границе"[17], услед чега се стварају „крупне економско-политичке агломерације као што су Заједничко европско тржиште и Савет за међународну економску помоћ, које утискују већ сада одређени печат укупним друштвено-економским кретањима у савременом свету и инспиришу сличне подухвате и оријентације и на другим континентима"[18], а за које данас можемо рећи да су представљале почетак глобализације. Радило се заправо о почетку обнове феномена империје, и то мање у појавном као формалном виду, а више у суштинском, као о конструкцији великих економских целина и зона апсолутног политичког утицаја без чврстих међусобних граница земаља које су обухваћене тим интеграционим процесима. Пратећи либералну мисао од учења Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill) на ову тему па све до његових дана, Најдан Пашић закључује да либерална идеологија оправдава само економски исплативе интеграције које се историјским следом врше прво у корист, а потом на уштрб националне државе зарад економског и политичког интегрисања све ширих простора на којима се „друштво уједињује као у оквиру деловања економских законитости"[19]. Циљ либерализма стога није ширење простора националне државе, као што је дуго изгледало, већ простора економске доминације, утврђује Пашић.

Мада подржава трајно национално-политичко ослобођење потлачених народа, Најдан Пашић развој глобалног друштва при том не сагледава као праволинијски процес, већ као процес реитерације, у коме се све што је започето, а није уништено стално бори за повратак на светску политичку сцену и потом и за доминацију на њој. Његово време било је крај оног доба у коме је национално на политичком плану победило глобално које је тада било обликовано као колонијално и мултиимперијално. За само седам година, од 1957. до 1964, створено је 36 нових и независних националних држава на тлу Африке. Велики „талас националног буђења", како га Пашић сликовито назива, јесте, по њему, значајно изменио политичку, али није у бити изменио и економску физиономију света, будући да је само довео до делимичног пораза, а не и до потпуног поништења светског колонијалног

17 Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, str. 11.

18 *Isto*, str. 17–18.

19 Pašić, „Nacija i nacionalizam", str. 713.

система, који се убрзо преобликовао, адаптирао новом времену и почео да се уздиже кроз нове форме глобалне економске и политичке интеграције, само сада више тежећи индиректном, прикривеном политичком владању над тек ослобођеним народима.

Иако су по њему силне националне тежње потлачених народа широм света и њихове борбе да досегну пуну националну еманципацију биле сасвим историјски оправдане већ због „огромне економске заосталости и неједнаких услова живота”[20], оне нису постигле жељени циљ. „Револуционарне промене”, које су „после Другог светског рата добиле свој најзначајнији и најнепосреднији израз у стварању самосталних националних држава на огромним просторима бивших колонијалних империја”, биле су само или претежно политичког карактера и нису значиле и економско ослобођење тих народа, већ су им више обезбедиле могућност да потврде или „стекну свој посебни национални идентитет”[21], констатује Пашић.

Реитеративни процес регенерације неуништеног империјализма се зачиње на, не само за процес зачетка већ и одрживог развоја обнове његове доминације, више него довољним ресурсима, а како је капитализам као носилац колонијализма и после свих антиколонијалних револуција био далеко од уништења, већ му је само начас било одузето право политичког господарења у неразвијеном свету, његов повратак на те просторе започео је врло брзо, пре свега на економском, а потом све више и на политичком плану у форми грађења нових облика зависности.

Опијеност победом националног као политичког и економски јалов тријумфализам због формалног потискивања империја са својих националних простора више су сметали него што су помагали тек ослобођеним народима Трећег света да стану на своје ноге и да се одиста економски осамостале, будући да без економског ослобођења нема ни истинске политичке слободе, сматра Најдан Пашић. Због тога национални тријумф политичког ослобођења није и тријумф слободе као апсолута већ само парцијални и почетни резултат мукотрпне и дуготрајне борбе на том путу. Услед тога што национално није у могућности да се избори са економским, ни само национално питање отуда није нити може убудуће на тај начин бити решено, предвиђа он.

Друга доминантна тенденција у политичком обликовању тадашњих друштава огледа се, по Најдану Пашићу, у „унутрашњој диверсификацији

---

20 Pašić, „Nacija i nacionalizam”, str. 706.

21 Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, str. 7.

друштвених и државних целина[22], у тежњама ка потпунијем испољавању, очувању и заштити националних посебности „које обележавају индивидуалност и специфичност саставних делова већ формираних ширих заједница, као и оних које се налазе у процесу стварања"[23]. И та тенденција је, исто као и претходна, израз очигледне нерешености националног питања у савременој епохи. Разлика је само у томе што је прва тенденција више присутна у тек ослобођеним бившим колонијалним земљама, док је друга генералне природе и обухвата, по Пашићу, и све тадашње социјалистичке земље, без обзира на то што су оне прокламовале историјски успех у решавању тзв. националног питања.

Управо на тој основи, сматра Пашић, и ничу незадрживо нове политичке „иницијативе да се крути централизам унитарних државних творевина замени еластичнијим формама повезивања које укључују елементе аутономије и самоопредељивања".[24]

Данас у временима када се олако, и често неосновано или неприкладно користи израз *национални интерес* може се и те како још учити од Најдана Пашића шта заправо значи национални интерес и како се уопште он обликује.[25] Од трајне је научне вредности и Пашићево разумевање како је „национални интерес" од метафизичке и апстрактне представе постао видљива и мерљива категорија са којом се може баратати у политичким расправама и научним истраживањима.[26]

Национални интерес је, по Најдану Пашићу, пре свега присутан у сфери националног економског развоја. Отуда су стопа раста националне економије и положај државе на међународном тржишту и у односу на друге земље постали једна од главних преокупација политичког живота. Најдан Пашић пише још пре пола века нешто што и сада звучи сасвим актуелно: „Страх од заостајања, стална међународна упоређивања, преокупираност стопама раста и развојним пројекцијама – све је то важна компонента политичког живота модерног друштва".[27]

---

22 Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, str. 11.

23 *Isto*.

24 *Isto*.

25 Najdan Pašić, „Država i nacija", u: *Nacionalno pitanje i socijalizam*, urednici Najdan Pašić, Ilija Stanojčić i Živko Surčulija, IRO „Rad", Beograd, 1982, str. 90.

26 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, str. 12.

27 *Isto*, str. 12–13.

У расправи о даљем смислу постојања *националне државе*, Најдан Пашић, иако етаблирани марксист, устаје у њену одбрану прикључујући се оним ауторима које и сам назива „грађанским", попут Карла Дојча (Karl Deutsch) и Ханса Кона (Hans Kohn), који су се тада супротставили све гласнијим тврдњама које су долазиле не само слева, већ све више и здесна како су јачале тенденције обнове империјализма и колонијализма које ће временом добити свој савремени облик у форми глобализације. Те тврдње су биле истоветне по томе, каже Најдан Пашић, што су изражавале уверење да је „национална држава преживела и да је њен силазак са историјске позорнице не само неумитан, него и близак".[28]

Најдан Пашић као да је загледан не само у његово већ и у наше садашње време када 1973. пише: „Иако неки облици економског и културног повезивања превазилазе њене границе, национална држава још није изгубила свој историјски *raison d'etre*".[29]

Може се рећи да је већ у првој реченици своје знамените студије „Национално питање у савременој епохи", објављене давне 1973. године, Најдан Пашић поставио својеврсну антитезу једној од главних поставки садашњег теоријског концепта глобализације. Он не само да слути припреме за њено рађање и тријумфалистички долазак када каже да епоху у којој он тада живи већ карактеришу „интеграциони процеси међуконтиненталних светских размера"[30], него слути и да ти ново-стари процеси треба да најаве крај националне државе, националног суверенитета, па и почетак краја саме нације, а тиме и крај националног питања уопште, као теме политике и науке.

Пашићева тадашња антитеза надолазећем концепту глобализације садржана је у ставу да „национално питање није сишло са позорнице друштвено-историјских збивања него, напротив, заузима на њој све значајније место"[31]. Његова увереност у то иде толико далеко да тврди да „нема никакве сумње да је конституисање и еманципација нација и формирање самосталних држава једна од најзначајнијих компоненти друштвеног развоја у савременој епохи".[32]

---

28 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, str. 15.

29 *Isto*, str. 14.

30 *Isto*, str. 5.

31 *Isto*.

32 *Isto*.

Већ је оно време у којем је ове речи записао Најдан Пашић давало умногоме умном српском професору за право, а време данашње у потпуности потврђује његову мисао као исправну. Развијајући ову своју тезу Пашић указује на теоријска ограничења грађанске мисли тога времена, која је сматрала да је само 19. век био „век националности”. Најдан Пашић јасно показује да је и 20, а ми можемо рећи и да је зацело и започети 21. век време у коме је национално питање још и те како горућа тема.

И у Пашићевом времену и данас број националних држава, и поред бомбастих глобалистичких најава о њиховом крају не само да се не смањује, већ непрекидно расте. Том статусу заправо тежи велики број од 3600 етничких група које су данас смештене у границе око 190 мултиетничких држава. То најбоље потврђује стални раст броја држава – чланица ОУН, који у моменту њиховог оснивања износи 50, да би само две непуне деценије касније, у времену када Најдан Пашић пише своју студију о националном питању, тај број порастао на 135, а данас, и поред свих напора носилаца глобализације да пониште потребу за постојањем националне државе, њихов број се непрекидно увећава услед сталног оснивања нових држава које, парадоксално, настају управо вољом држава – носилаца глобализације, те данас имамо 193 државе и неколико њих у настајању. И данас, као и у Пашићево време, новонастајуће државе или оне које томе стреме искључиво су националне државе. Само после распада социјалистичких и федералних држава свет је добио неколико десетина нових држава и све оне се већ и својим називом самопрофилишу као националне државе.

Иако се само мали број њих настоји изборити насиљем за сопствену националну државу или за висок степен аутономије скоро раван државности, видљиво је да не само те већ и оне етничке групе које се засад не користе силом за постизање својих етно-еманципационих циљева, па спорије корачају ка националној држави као својој све извеснијој будућности, спремне на све, па у крајњем и на насиље зарад тог циља.

Процес стварања нове нације у савременом добу је, по Пашићу, релативно чест феномен који у највећој мери зависи од тога хоће ли неки „национално неконституисан део становништва”, који представља релативно велики и релативно компактан део популације, а који Најдан Пашић назива „нација у могућности”[33], услед потребе укључења у „сложене облике поделе рада” и у друштвени и политички живот уопште, активирати исто-

[33] Најдан Пашић, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*, Марксистички центар ЦК Србије, Београд, 1979, стр. 20.

ријом створене елементе заједништва као политичког спецификума или не. Брзо стварање нових нација је, по Пашићу, нарочито онда вероватно ако држава подржава национално буђење и диференцирање, при чему он узима за пример понашање првих социјалистичких држава које су на тој основи стварале федеративно уређење које је потом било узор наредним социјалистичким земљама.[34]

Битна разлика између национално-ослободилачких борби у 19. и 20. веку је, како уочава Најдан Пашић, у томе што се у 19. веку борба за националну самосталност води преко романтичарских слободарских покрета, док се у 20. веку та борба води под идеолошким, пре свега социјалистичким заставама и то у тој мери да је тај „процес добио светске димензије".[35] Ово, наше време, пак, одбацује социјалистичке идеолошке копрене са етносепаратистичких покрета као преживеле, и на њих навлачи ново либерално-демократско, али и даље идеолошко рухо. У томе је једина разлика. Практично, етничке групе које покушавају решити своје питање на начин који води ка самосталној државности или високој аутономији сада користе неолибералну као тренутно светски доминантну идеологију, баш као што су јуче користиле социјалистичку идеологију као свој помоћни инструмент, и то не само у Африци или Азији, где је рођен „афрички" или пак „арапски" социјализам, већ и у срцу Европе. О томе сведочи не само чињеница да је „афрички" или „арапски" социјализам нестао такорећи преко ноћи после распада СССР-а у истом стилу како је и настао, већ и субидеолошка преоријентација радикалних етничких покрета у Европи попут северноирског или баскијског, који су до јуче изразито кокетирали са марксизмом и уопште социјализмом, да би данас били радикални барјактари неолибералног етноцентризма. Иста ствар се десила и са бившим социјалистичким државама у којима су владајуће елите након краха социјализма као поретка брзо замениле своје комунистичке одоре неолибералним како би што пре од „господара света" добиле сагласност за своју владавину у сопственој националној држави, макар она ишла и уз окрњени суверенитет. Уопште узев, етнички лидери су чинили много тога што се може назвати идеолошки циљно оријентисаним делањем како би задобили подршку снажних земаља – носилаца глобализације и промотера светски доминантне неолибералне идеологије.

---

34 Најдан Пашић, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*.

35 *Исто*.

Борба за националну самосталност и равноправност се сада води, како би рекао Најдан Пашић, под „другим класним заставама и има другачију политичку и класну садржину"[36], што јој даје привид другачије историјске појаве и наводи на закључак о њеном другачијем смислу. Заправо се у оба случаја и у оба времена ради о ојачању етничке борбе идеолошком компонентом.

Пашић не заборавља да је идеологизација националног питања у 20. веку породила и фашизам и нацизам, колико је, с друге стране, допринела ширењу социјализма као процеса и поретка, посебно у земљама у развоју. При том су, и у томе је битна разлика, нацизам и фашизам заживели у високоразвијеним индустријским земљама, док је социјализму припала победа у оквирима неразвијених земаља.

Уосталом, и „све социјалистичке револуције", уствpђује Пашић, „имале су и своју национално-ослободилачку димензију".[37] Очигледно је да је у борби за националну еманципацију било и остало допуштено, па чак и пожељно свако идеолошко савезништво које подупире ту борбу, и у датом времену и околностима даје етносу највише шансе да оствари своје политичке накане.

Колико је Најдан Пашић био далеко од догматизма потврђује и ова његова, за оно време и рана и храбра мисао, да национална осећања нису била пуки помоћник социјалистичким покретима у њиховој борби за социјализам и комунизам, већ да је било потпуно обрнуто – да су људи са национално-ослободилачким осећањима и патриотским ставовима видели у социјалистичким идејама потпору за националну еманципацију, а да је по прерастању социјалистичког покрета у поредак социјалистичка идеологија чинила своје на плану обрнутог представљања те симбиозе. Само тако се, по Најдану Пашићу, да објаснити чињеница да је дошло до „укључивања десетина, па и стотина милиона људи у активну политичку борбу"[38] током Другог светског рата и касније на страни социјализма, при чему су највећи број њих били људи са села, неписмени и недовољно образовани да би сасвим разумели теоријске и идеолошке премисе црвене заставе под којом су корачали.

Практично, Најдан Пашић је најавио долазак глобализације називајући то нешто другачије, дајући јој нешто опширније „радно" име – обнова импе-

---

[36] Најдан Пашић, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*.

[37] *Исто*, стр. 6; Pašić, „Nacija i nacionalizam", str. 706.

[38] *Исто*.

ријализма у форми великих економских, политичких и војних целина, без чврстих граница између држава обухваћених њима, са тенденцијом њиховог проширења на цео свет. Пашић на више места у својим радовима говори и о *глобалној друштвеној заједници* (курзив Д. С.), подразумевајући под тим пре свега ону истоврсност у свим економским облицима људског заједништва која се, по њему, огледа у томе што се у њима „одвијају не само сви основни процеси друштвене производње и репродукције живота", већ и што такво заједништво настоји „да у потпуности и у целини (у глобалу) апсорбује у себе све индивидуе и све уже групе у свом саставу, то јест да наметне *максимално поистовећивање* (курзив Н. П.) делова са целином".[39] Најављујући долазак једне такве заједнице са дотад највећим познатим економским и политичким претензијама у историји људског рода, Најдан Пашић нам даје теоријски кључ за препознавање те и њој подобних „глобалних заједница": „У тежњи да остваре своју доминацију над тоталитетом човекове личности, над материјалним и духовним условима и детерминантама његове друштвене егзистенције, ове заједнице и организације су, природно, искључиве и нетолерантне према свим другим друштвеним субјектима који би могли да имају сличне претензије"[40], видевши тада под тим другим друштвеним субјектима пре свега социјалистичке земље.

Загледан помно у будућност нације више је опажао промене у старим националним државама и провизорност новонасталих националних држава „Трећег света", него што је као непоправљиве видео пукотине социјалистичких држава по њиховим националним шавовима, и уопште могао раних седамдесетих, пророковати њихову катастрофу. Политички мудрац свога доба и своје средине ипак није имао довољно *дата* да би могао знати и најавити, па ни наслутити брзи крах социјализма као светског система, нити да ће тај крах снажно допринети убрзању ширења концепта глобализације на просторе бивших социјалистичких држава и тиме учинити глобализам светском идеологијом, а глобализацију одиста светским процесом.

„Сва интеграциона кретања интернационалних димензија – насупрот многим предвиђањима и очекивањима", сматра Најдан Пашић, „не избацују из игре, нити потискују у запећак државу као носиоца посебних националних, економских и политичких интереса. Напротив, у међународним интеграционим процесима држава се јавља, по правилу, као протагониста таквих кретања и битан фактор усмеравања и контроле"[41]. Историјско

---

[39] Pašić, „Nacija i nacionalizam", str. 708.

[40] *Isto*.

[41] Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*, str. 18.

самоубиство националне државе се није догодило „и поред стварања моћних међународних концерна и предузећа (данас званих мултинационалне компаније – ДС), чији промет достиже или чак премашује по вредности укупан национални доходак низа мањих земаља, и поред успостављања разних међудржавних органа и „наднационалних тела" која преузимају важне регулативне функције за шира интеграциона подручја".[42] За Најдана Пашића „национална држава остаје ипак главна тачка на којој се врши кристализација економске политике и обезбеђује регулисање најважнијих односа, координација и усмеравање, без чега је нормално функционисање једне развијене привреде незамисливо.

Док међународне глобалне интеграције „настају на подлози економског либерализма који редуцира на минимум државну улогу у привреди"[43], снага одржања националне државе произлази из њене непревазиђене и историјски потврђене функционалности на плану унутрашње друштвене интеграције, наглашава он.

Пашић виспрено уочава сву повезаност глобалних интеграционих процеса и националних потреба, због чега трајни облици међународног, пре свега економског, а њиме условљеног политичког и војног повезивања и формирања ширих интеграционих целина, постају „битни циљеви економске политике националне државе" замотани у исто политичко рухо и идеолошки вео.

Стога, каже Пашић, „и поред огромног притиска у правцу све ширих и комплекснијих међународних интеграција које врши револуционарни развој модерних производних снага, посебни национални економски интереси – везани са специфичним, историјски насталим условима егзистенције појединих националних заједница – нису изгубили своју друштвену специфичну тежину ни могућност самозаштите. Напротив, савремени интеграциони процеси на међународном плану подстакли су снажнију политичку артикулацију националних економских интереса".[44]

Иако у то време, „супротно многим очекивањима, у савременим облицима међународне економске интеграције територијални и национални – државни моменат није негиран"[45], Најдан Пашић увиђа да „комплексни противречни процеси економске и друге друштвене интеграције, диктирани развојем модерних производних снага, пресецају навелико

42 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi*.

43 *Isto*.

44 *Isto*.

45 *Isto*, str. 20.

национално-државне границе, али их не поништавају: напротив, национална држава задобија улогу кључне карике у развоју и промени облика међународне размене".[46] Последица тога је да „с једне стране, сви облици конзервативног и крутог национално-државног затварања долазе под удар објективних сила друштвено-економског развоја коме се може одолети само за краће време и по цену озбиљног заостајања; и, с друге стране, савремени облици међународне интеграције не могу негирати посебан индивидуалитет и посебне интересе националних економија јер би иначе били доведени у питање настанак и опстанак ширих интеграционих целина, или би, у најмању руку, њихово стварање наилазило на огромне тешкоће, а њихово функционисање било угрожено сталним унутрашњим трвењима и потресима".[47] Ова полит-економска анализа, која обухвата и наше доба, има и своју поруку нашим временима која гласи: *превиђа се да интеграциони процеси иду истовремено и у дубину и у ширину и да економске интеграције различитог просторног опсега могу тећи паралелно* (курзив Д. С.)[48]. Штавише, процеси интеграције и јачања унутрашње повезаности и међузависности у оквирима националне државе могу имати већи интензитет и бржи ритам него паралелни процеси на ширем међународном плану у које су националне економије укључене".[49]

Глобалне интеграције су, по Најдану Пашићу, почеле као економске интеграције, али ипак, по њему, „нема сумње да се унутар интеграционих целина, које обухватају велики број држава, брзо развијају, гранају и интензивирају стабилне, трајне и све тешње везе не само економске, већ и политичке, социјалне и културне природе".[50]

Занимљиво је да је Најдан Пашић, за разлику од бројних социјалистичких мислилаца, био врло скептичан у погледу успешности и крајњег смисла *регионалних интеграција*, а нарочито као инструмента поништења малих националних држава у оквиру неког региона зарад његове интеграције. Констатујући да „после Другог светског рата у Европи доминантно место добијају регионалне интеграције којима се припрема терен на политичком плану"[51], он веома ниско оцењује њихов успех. „Регионална

46 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi,* str. 21.

47 *Isto*.

48 *Isto*, str. 22.

49 *Isto*.

50 *Isto*, str. 23.

51 *Isto*, str. 30.

интеграција" каже он, „у формама у којима се данас остварује или пробија као једна законита тенденција, није испунила очекивања нити потврдила предвиђања оних теоретичара, марксиста и немарксиста, који су сматрали да ће незадрживо јачање и проширивање свих видова међународног промета и комуникација имати као непосредну последицу релативно брзо ишчезавање националних особености, па и посебних националних индивидуалитета, сумрак и крај националних држава рођених у епохи буржоаских револуција".[52] Таква политика је у крајњем, сматра Пашић, политика какву су водиле многонационалне империје, а треба имати у виду да „многонационалне империје нису никада успеле у својој политици принудне унификације и националне асимилације".[53] Супротно томе, сматра Пашић, „политичко изражавање своје посебности постаје врло важно за поједине регионе и делове становништва. Ако та тежња за потпунијом и ефикаснијом политичком артикулацијом може да нађе свој ослонац у посебном етничком или националном индивидуалитету, онда из тога природно израста национални покрет чији се циљеви могу кретати од тражења аутономије до тражења посебне националне државе. У свим наведеним случајевима конфликт интереса развијених и неразвијених и неравномерност економског развоја... су катализатор, а понекад и директни узрочник националног буђења".[54] Укратко, регион, по Пашићу, не само да није довољно снажан вид интеграције да би поништио нације у себи у 20. веку, већ, штавише, представља врло повољно тло за њихово политичко буђење.

„Из материјалних услова живота израстају", каже он доследно својим марксистичким уверењима која га терају ка сталном повезивању економског и политичког, „и све се снажније манифестују две опречне тенденције – једна која открива широк простор неисцрпљивих историјских могућности за комплексну и интензивну друштвену интеграцију у оквирима национално-етничких заједница и за нове димензије друштвено-историјске улоге националне државе; друга која императивно намеће потребу да се уклањају" *границе и друге 'административно-политичке запреке* пред фантастично набујалим производним снагама и која тиме вуче у све сложеније и интензивније облике међузависности и интеграције у регионалним и светским размерама. Стално укрштање и преплитање ових тенденција дају нову

52 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi,* str. 25.

53 *Isto*, str. 26.

54 *Isto*, str. 28.

актуелност и оштрину једном старом проблему – *проблему односа великих и малих* на међународној политичкој сцени'.[55]

„Што је земља мања", констатује Пашић, „то је већа њена зависност од међународне размене у погледу могућности развоја производних снага. Примитивна самодовољност заједнице брзо ишчезава. Неравномерна развијеност привредних грана, а нарочито једнострана оријентација на један или неколико главних производа, само још више потенцира зависност од светског тржишта – од економских и социјалних веза са спољним светом".[56] По њему је „само по себи логично да у погледу свог економског и укупног друштвеног развоја мале земље зависе неупоредиво више него велике од обима и услова међународне економске размене и сарадње".[57] Србија, рецимо, зависи више од економије међународне заједнице него једна Русија и Кина, а Русија више него САД. Та зависност доводи мале земље у позицију да саме траже економску помоћ великих земаља, која се на крају претвара у неку врсту институционализоване економске пљачке слабијег партнера.

Стога је Најдан Пашић потпуно у праву када однос процеса глобализације, кога носе велике мултинационалне компаније и националних држава, види као проблематичан однос великих и малих. Само што у овом случају јесте да се ради о малим нацијама и малим државама, али не безусловно и о великим нацијама и великим државама на другој страни. Ове последње су, наиме, и саме све више заробљеници великих мултинационалних компанија које користе институционалну моћ великих земаља ради спровођења сопствених профитерских интереса. Зато се тај проблем може одредити и као однос богатих и сиромашних, при чему су мале националне државе све сиромашнији партнер који, у замену за инвестиције које треба да допринесу каквој-таквој њиховој стабилности нуде своју независност и суверенитет богатијима од себе као једино што могу понудити.

Сазнања о томе довела су до злослутних прогноза о немању перспектива малих нација и њихових држава у будућности. Најдан Пашић ће у више својих радова показати да су сва таква предвиђања нетачна или бар једнострана, посебно кад је реч о прогнозама „да ће се мали народи у релативно кратком историјском раздобљу утопити у велике, раније формиране 'национално-државне целине'".[58] Пашић предвиђа, данас видимо са правом, да ће, насупрот томе, доћи до стварања великог броја малих држава у

[55] Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi,* str. 35.

[56] *Isto*, str. 37.

[57] *Isto*, str. 36.

[58] *Isto*, str. 37.

скорој будућности, што се и остварило. При томе је пошао од чињенице да су велике нације задовољиле свој посебан национални интерес стекавши признање своје посебне националне индивидуалности у форми сопствене, међународно признате државе, а да су малобројне нације „од неколико милиона становника, некада и мање".[59] због своје мале политичке, економске и војне снаге, историјски каскале за њима и тек сада дошле на ред. Мада достигнут ниво међународног права и степена демократије савременог света омогућава испуњење њихових жеља у форми настајања нових националних држава, такве државе малих нација се углавном одмах по свом настајању нађу у великим економским и политичким проблемима, због чега хрле у наручја великих како би те проблеме превазишле. Међутим, развој производних снага је већ у Пашићевом времену узео тако силовит залет да је било јасно да се велике и моћне државе, а још више нагло нарастајуће мултинационалне компаније неће више, као до тада у историји, задовољавати стварањем зоне свога економског, политичког и војног утицаја од територије малих држава – својих партнера. Напросто, процеси интеграције, пре свега на економском, али и те како и на политичком и војном плану, учинили су да су „и границе великих националних држава постале тесне", а камоли малих национално-државних творевина, које су углавном „сувише уске да би представљале довољно широко привредно подручје за развој модерних производних снага, као и да су сувише слабе да би могле успешно одолевати спољним империјалистичким економским и политичким притисцима и избећи подређивање већим и развијенијим државама".[60] Због тога је интеграција њихова судбина. Међутим, то не значи аутоматски и асимилацију малих нација, чак и онда када њихова, тек задобијена државна самосталност постане мртво слово на папиру. Пашић уочава жилавост нације као феномена, која је способнија да опстане у много чему више него њена држава. Стога, без обзира на супротности „везане за огромне разлике у степену економске развијености међу деловима савременог света", опстаје нека врста историјског парадокса, који се огледа у томе што се у истом историјском раздобљу „оформљује велики број нових, углавном малих нација", које стварају своје мале државе и границе, а да се, с друге стране, „пробијају незадрживом снагом интеграциони процеси који доводе у питање оправданост и одрживост национално-државних граница и чине реакционарним свако затварање" у национално-државне оквире.[61]

---

59 Pašić, *Nacionalno pitanje o savremenoj epohi,* str. 39.

60 *Isto.*

61 *Isto*, str. 40.

Да незадрживи процеси интеграције на ширем међународном плану нису избрисали нити учинили ирелевантном национално-државну индивидуалност малих земаља данас потврђује понашање Мађарске, Чешке, Словачке и Пољске у условима велике миграционе кризе која је последњих година погодила Европу, а посебан неке земље чланице Европске уније. У тежњи да следе свој посебан национални интерес, ове релативно мале и слабе земље практично су започеле процес ресуверенизације. Враћајући себи право на онај део свога суверенитета кога су се одрекле чином уласка у ЕУ, ове земље су тиме и снажно потврдиле тезу Најдана Пашића о прикривеном суверенитету као манифестацији националне државне индивидуалности која никада не може бити ирелевантна.

Уопште, кад је реч о националном питању, историја и савременост се такмиче у давању Најдану Пашићу за право. Разлог томе лежи не само у његовом таленту, посвећености националном питању као свом трајном истраживачком задатку, већ и у идеолошкој вишебојности његове мисли. Оно што се тада чинило многима као Пашићева друштвена мана исказана у форми његове стваралачке неослобођености од грађанског породичног бекграунда, данас се да формулисати као битна подлога ширине и дубине његове теоријске мисли. Напросто, био је изузетан мислилац у своме добу зато што је био и марксиста и грађанин. Ово прво је био по свом уверењу од свег срца, а оно друго је био у души.

ЛИТЕРАТУРА

Pašić, Najdan, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd, 1973.

Пашић, Најдан, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*, Марксистички центар ЦК Србије, Београд, 1979.

Pašić, Najdan, „Država i nacija", u: *Nacionalno pitanje i socijalizam*, urednici Najdan Pašić, Ilija Stanojčić i Živko Surčulija, 89–131. IRO „Rad", Beograd, 1982.

Pašić, Najdan, „Nacija i nacionalizam", u: *Enciklopedija političke kulture*, urednik Milan Matić, 705–724. Savremena administracija, Beograd, 1993.

Др Зоран Стојиљковић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

НАЈДАН ПАШИЋ – ШТА СЕ МОРА ОТРГНУТИ ОД ЗАБОРАВА

Сажетак: Савремена држава, организација и функционисање, у динамици коју продукују класе, нације – проблемски су кругови, стајне тачке и централни феномени политике које истражује Најдан Пашић у својим радовима. Софистициране анализе позиције политичких партија као политичке трансмисије интереса, нација и национализма, класних расцепа нису изгубиле од актуелности ни у промењеном контексту. Напротив, указујемо на ставове Најдана Пашића да промоција демократије, партиципације, самоуправљања, федерализма и демократског приступа националном питању имају снагу и важност у временима глобализације и могу бити инспиративни новим генерацијама политиколога.

Кључне речи: савремена држава, нација, класа, политичке партије

1. ПРОЛОГ

Полазна теза овога рада посвећеног професору Најдану Пашићу и полувековној традицији Факултета политичких наука, чији је он један од „очева оснивача”, јесте неоинституционална парадигма, односно претпоставка да институције понављају своје полазне изборе и опредељења. Организације, у нашем случају ФПН у Београду, одређује у знатној мери њихово наслеђе и стечени имиџ у јавности који оне следе чак и неко време пошто су се претходни контекст и подстицаји нашли у дубокој кризи. Ако, наравно, при томе опстају у сопственој организацијској култури и меморији.

Најдан Пашић можда пре свих стоји у факултетској традицији да се у погледу односа према власти налазите, чак и када сте по функцији њен део, а многи професори су били и „високо" у политици, у принципијелно наглашеној критичкој позицији. Са те позиције увек настојите, до границе оптимално могућег, да делујете тако да се шире границе демократије и демократске праксе.

У томе се, наравно, није увек успевало – посебно у дугим, „оловним" деценијама једнопартизма. Посебно је, кажу, Најдан Пашић – и као научник и као политички радник и као публициста и члан славне генерације утемељивача НИН-а, поседовао развијене тактике убеђивања, маневрисања пред притисцима и вештине служења езоповским језиком.

Данас када се, сасвим супротно, политички говор илити језик политике, па и друштвене теорије, под притиском популизма и медијализације и театрализације, готово свео на постистине или директно на производњу лажних вести, односно псовке и увреде типа ad hominem и ad bacculam, то време делује чак интелектуално заводљиво и креативно.

И сам факултет и његово оснивање били су израз демократске развојне потребе да се са нивоа идеолошких високих школа пређе на ниво академске институције и студија политике. Примера ради, полазна потреба за промоцијом демократије, партиципације и самоуправљања, федерализма и демократским приступом националном питању у временима глобализације трају и у наредним генерацијама политиколога. Чак и када то опредељење постане, као у нашем случају у последње три деценије, које почињу са разарајућим деведесетим, укључујући тиме и последње године Најдановог живота, увелико губитнички и опозициони аранжман.

2. ПАШИЋЕВО НАСЛЕЂЕ И НАШЕ ИЗГУБЉЕНЕ БИТКЕ

У интелектуалном опусу Најдана Пашића, по моме суду, доминирају по својим дометима студије интереса, пропитивање путање којом се крећу савремене државе, као и „вечног" односа класа, нација и политике. То су уједно и основне стајне проблемске тачке, којом су се кретале генерације млађих колега и студената Најдана Пашића, у које и сам спадам. Пашић је заиста обележио факултетски дух и ширу друштвену климу у готово пола века трајања социјалистичке Југославије.

Тако, рецимо, пола века касније нема се шта круцијално ново додати његовој „причи", рецимо, о елементима за одређење, функцијама и анатомији и физиологији политичких партија. Пашић готово антиципативно уочава, у *Класе и политика* плутократски изазов заробљавања демократије,

односно актуелног постдемократског дефицита, позивајући се при томе још на Острогорског. У ослону на Арона Пашић развија тезу да партије луче популистичку демагогију и да је врашки тешко, да је готово „немогућа мисија" бити и научник/интелектуалац и активиста који брани дневне интересе и констелације.

Пашића треба такође реафирмисати и у ставу да се изван јасног разликовања/аутономије у односу на апарат јавне власти, односно без копче партија са цивилним друштвом, не могу ни препознати а камоли развијати демократски и класно еманципаторски потенцијал партија. Тиме је Папић и утро пут критици партократије и политичког клијентелизма. Заправо, са најбољим Најдановим страницама смо већ пре готово пола века били на терену актуелног говора о партократским, ауторитарно-популистичким системима са мање или више наглашеним системима личне власти. Узгред, ако и није био изузетно надарен и узбудљив предавач, неспорно је био аналитичан и прецизан, врхунски писац.

Друга велика тема је Пашићев допринос разматрању односа класа – партија, посредован формирањем и деловањем интересних група и група за притисак. Вулгарној и поједностављеној бољшевичкој тези, која редукује политичко на класно, Пашић је нудио далеко софистициранију анализу на неколико равни попут, рецимо, разликовања код Маркса програматске равни комунистичког Манифеста и минуциозне анализе у књизи *Осамнаести бример* Луја Бонапарте. Модерном, рекао бих помодном, негирању везе партија са класама и иделогијама супротставио бих Најданово разликовање између прокламованих програматских циљева и латентних интереса који стоје иза партије, „јаз између нормативног и стварног". Или производњу артефаката и популистичко препокривање класног, које задобија оквир и рухо бројних идеолошкик позајмица унутар политичког меинстрима. Политичко банкротство социјалдемократије или пак успон популизма, пре свега десног, једнако су добри егземплати ове праксе.

Нове су у односу на време у коме је професор Најдан Пашић писао само размере европеизовања и глобализовања национално-политичког простора.

3. DANS MACABRE ЛОКАЛНИХ НАЦИОНАЛИЗАМА

Трећа велика Пашићева тема, којој ћу посветити у овом прилогу и највише простора, јесте тема судара национализама унутар поодмакле, „зреле" глобализације. Посебно њен „самртни плес" на просторима екс-Југославије.

Крајем 20. века интензивира се са процесом глобализације висококонфликтан и тек на први поглед парадоксалан процес истовременог развоја и јачања интегративних и дезинтегративних процеса и тенденција. Наиме, културне и политичке елите нација без самосталне државе увиђају нужност ширих економских и политичких интеграција, али истовремено желе да у њему обезбеде стартну позицију засебне националне државности. Примери кризе, рата и распада екс-Југославије, етнички сукоби на простору бившег СССР-а, као и, на специфичан начин, актуелно оживљавање аутономистичких тенденција унутар „недржавних" нација у Западној Европи, попут Каталоније, довољна су илустрација ове тенденције.

Процес је заоштренији и конфликтнији у мери у којој закасneле нације настоје да своју државно-политичку еманципацију остваре у уском национално измешаном, геополитичком простору, који је под јаким утицајем моћних спољних чинилаца и њиховог настојања да остваре/прерасподеле интересне зоне и утицај.

Последично, контекст у коме се судари милитантних, искључивих национализама одвијају – њихову конфликтну арену најчешће чине шира политичка и друштвена криза, као и значајне измене регионалне и светске равнотеже снага. У овом погледу, процес кризе, рата и распада екс-Југославије, чија је косовска епизода још у току, представља готово парадигматичан случај.

Анализа распада Југославије би као нужне методске кораке зато морала имати прво макрониво, који подразумева глобалну, планетарну реструктурацију, затим мезо-ниво, који се односи на природу и различите мотиве носилаца међународне интервенције и, на крају, микрониво, који се односи на понашање локалних структура и актера.[1] (Накарада, 2008:42)

У том оквиру, једно од конкурирајућих објашњења је Хантингтонова теза о судару цивилизација и тврдња да је разједињујући ефекат цивилизацијски неодговарајућих граница најприметнији у подељеним земљама које су током хладног рата на окупу држали ауторитарни комунистички режими. Колапсом комунизма, национална култура је заменила претходну идеологију као магнет привлачења и одбијања и Југославија и Совјетски Савез су се распали и поделили на нове ентитете дуж цивилизацијских граница.[2]

---

1 Радмила Накарада, *Распад Југославије: проблем тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 42.

2 Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 42.

Неспорно релевантне типологије национализама отварају, међутим, кључно питање одређења заједничких изворишта и узрока њиховог јављања и узајамног конфронтирања.

Иштван Бибо, анализирајући искуства нација на простору Средње Европе и Балкана, у тексту симптоматичног наслова „Трагизам малих народа у Европи”, констатује да ови народи (нације) поседују трагично осећање неизвесности, угрожености и страха, односно егзистенцијалне бојазни за заједницу. Они су, наиме, током своје дисконтинуиране историје, били суочени са искуством нестајања својих држава, њиховим освајањем и/или поделом између великих сила, али и ништа мање трагичним искуствима међусобних сукоба и покушаја подјармљивања. Између агресивног национализма великих и малих нација нема принципијелних разлика. Традицијско, политичко-културно поље ових друштава карактерише доминантно искуство аутократских, насилних поредака, зависне и парцијалне модернизације и развијена склоност митовима и идејама о народу-божијем изабранику, на које су се ослонили и ауторитарно-социјалистички концепт и пракса.[3]

У њиховој позицији трагична је управо национална искључивост и ексклузивност, односно међуусловљеност и повезаност егзистенцијалне угрожености и атидемократизма. Зазор од демократије – „демократски ризик” – мотивисан је страхом да ће демократски оквир зло/употребити конкурентски националистички покрети. Формирано, доминантно, опредељење да је демократија могућа тек након успостављања „пуног и неометаног” националног суверенитета готово праволинијски води у ауторитаризам и оштре узајамне конфронтације. Но, апсолутизовани и супротстављени национални интереси нису довољан услов за избијање националних конфликата. Конфликтима претходи превођење наведених узрока у конкретне поводе и предмет сукоба. Националистичке културне и политичке елите припремају терен за сукобе тиме што унутар кризне ситуације нуде модел њеног тумачења у складу са формулом: разлог за наше невоље су зле намере и потези других, односно правилом да је добро, истинито и праведно оно што је сагласно са прописаним сопственим националним интересима. Оне истовремено обављају процес деизације своје и сатанизације „туђе” нације и формирају доживљај нације као квазирелигијске заједнице.

Националексклузивизам и митологизовање сопствених националних својстава и карактера има као нужни корелат и надопуну продуковање предрасуда и негативних стереотипа према нацијама у конкурентском

---

3 Иштван Бибо, *Трагизам малих народа у Европи*, Република, Београд 1989, стр. 557–571.

односу. На једној страни функционализује се, стварањем осећаја угрожености, патриотски сентимент. Патриотизам се искривљује и преводи у стање некритичке националне романтике, реторичку фразеологију „родољубаца" (Јован Стерија Поповић) и стање егзалтираности и транса. На другој страни, сатанизује се „противничка страна" и ствара/јача осећај неповерења, дистанце, анимозитета и, најзад, мржње према њој. Национализам задобија свој интегрални, ксенофобични, мрзотворачки и искључив вид – прераста у шовинизам. Притом, од одлучујућег значаја су сам механизам инволвирања појединаца у међунационални сукоб, као и, када је о водећим актерима реч, јавно презентирани и, још више, скривени циљеви и функције конфликата.

Пропагандна политика и стереотипи који се притом користе крећу се у дијапазону од апострофирања патриотизма и националне части и истицања обавезе према угроженим виталним интересима националне безбедности – „опстанка нације" – преко позива на превазилажење интерних разлика и очувања националног интереса и неувијених претњи онима који се опиру националистичкој хомогенизацији и мобилизацији.

У случајевима када је национална основа сукоба оснажена и линијом различите конфесионалне припадности, верски чинилац међунационалног конфронтирања постаје основ за манипулацију религиозним осећајима и уверењима људи. Тиме се истовремено политички функционализује религија и то најчешће двоструко, односно двострано функционализује. Пре свега, националистичка елита верске разлике и предисторију верских сукоба и мржњи користи као основ за подгревање неповерења и продуковање нетолерантности и стварање нових омраза. Она притом користи религиозну симболику, често до граница неукуса, и подстиче и масовну квазирелигиозност. На другој страни, унутар црквене хијерархије расту аспирације за преузимањем позиције духовног хегемона нације, односно политичког ментора, објединитеља и арбитра у споровима партија и других политичких актера – „саборна" улога цркве).

Основна, најчешће скривена, функција националистичке реторике је преусмеравање одговорности за кризно стање на спољњег актера. Тиме се тензија измешта са унутаргрупних на екстерне релације и конфликте и последично оснажују групна хомогеност и солидарност (Козер).

Судбина и сећања свих нас са колодвора Југославија показује, нажалост, да претходни редови нису тек теоријско-аналитички конструкт него робот-портрет онога што нам се дешава. Ако пак међугрупни – међунационални – конфликт траје дуже време, уз велике трошкове и без изгледа на успех, јавља се бумеранг ефекат – спољни конфликт уместо да отклони, или бар пригуши, додатно провоцира и ојачава линије унутрашњих раздора.

Професор Пашић на крају поентира, тврдећи са правом да унутаргрупно хомогенизовање методом проналажења кривца изван редова своје нације има своје разлоге и значајне консеквенце по владавинске односе. Сељењем, успољавањем кривице за настало стање, уводе се нека врста мораторијума за политичку одговорност властодржаца.[4]

Иза квазидемократске, национал-популистичке фразеологије и политичко-институционалног склопа перпетуира се владавина елита неспособних да мобилишу на изналажење продуктивног изласка из конфликта/кризе. Национал-популистички режими зато и јесу облик одлагања и/или суспензије демократије.

У ред психолошко-политичких функција националних конфликата спада њихова компензацијска функција. Некритичко сврставање уз своју групу и подвргавање ауторитету националног вође (вођа) лишава појединце личне одговорности, тегобних дилема и унутрашњих конфликата. Између масе национално фанатизованих појединаца који, свесно или несвесно, пристају на малолетнички статус и „очева" нације успоставља се чврст однос узајамног продуковања и условљавања.

Најзад, екстремни национализам и оштра међунационална сучељавања представљају погодан оквир за испољавање крајње малигних облика агресивности и ниских порива. У оваквим сукобима проблематичне – криминогене, девијантне – личности могу некажњено, за разлику од мирнодопских услова, често и уз ореол националних хероја, чинити злочине и убијати. „Борба за нашу ствар" представља неретко само изговор за ослобађање од свих кочница и ограда.

Наравно, овим се никако не доводи у питање постојање објективне основе и разлога међунационалних конфликата, као и резултирајући реални изазови националном самоодређењу, па и опстанку. Проблематизује се заправо сама логика узајамног потхрањивања конфликата и на њој базирана средства, механизми и функције његове ескалације. Предуслов да се они продуктивно регулишу и разреше је управо њихово свођење на објективну, интересну, основу и лишавање ирационалних момената и садржаја, односно отклањање њихових потенцијалних малфункција.

Закључимо да енормни социјални трошкови и цена распада Југославије представљају парадигматичан пример „трагизма малих народа", односно одсуства жеље и/или неспособности да се на простору изукрштаних и сукобљених, унутрашњих и спољних, интереса благовремено зауставе

---

4 Најдан Пашић, „Нација и национализам", у: *Енциклопедија политичке културе* (ур. Милан Матић), Савремена администрација, Београд 1993, стр. 719.

националистичка еуфорија и процес ескалације и ирационализације сукоба.

Но, избијање светске економске кризе 2007/2008. године и пратећи раст незапослености, сиромаштва и фрустрација домицилних (нижих) средњих слојева у односу на јефтину имигрантску радну снагу, као и изазови и претње тероризма, показују да националних еуфорија, са чак расним предзнаком нису лишени ни „велики народи" и развијене демократије. Очито да се не ради тек о, рецимо, „заосталој, фолклорно-балканској специфичности како су то до скоро волели да истичу наши империјални просветитељи и демократски ослободиоци.

ЛИТЕРАТУРА

Bibo, Ištvan, *Tragizam malih naroda u Evropi*, Republika, Beograd, 1989.
Coser, Lewis, *The Functions of Social Conflict*, Glencoe Ill, The Free Press, 1956.
Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 2000.
Ковачевић, Живорад, *Међународно преговарање*, Филип Вишњић, Београд, 2004.
Козер, Луис, *Функције друштвених сукоба*, Meditteran Publishing, Нови Сад, 2007.
Mitchell, C.R., „Psihološke dimenzije konflikata". U: *Socijalni konflikti: karakteristike i način rešavanja*, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju, 1996.
Пашић, Најдан, *Класе и политика*, Рад, Београд, 1976.
Пашић, Најдан, „Нација и национализам". У: *Енциклопедија политичке културе* (ур. Милан Матић), Савремена адининистрација, Београд, 1993.
Touraine, Alain, „Uvod u proučavanje društvenih pokreta". U: *Obnova utopijskih energija* (ur. Vukašin Pavlović), IIC SSO Srbije, Beograd, 1987.

Др Чедомир Чупић

Редовни професор у пензији
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ИНТЕРЕСИ И СУКОБИ

Сажетак: Интереси у античком и модерном значењу политике. Значај интереса за свакодневни живот и савремену политику. Појединачни, посебни и општи интереси. Људске страсти и интереси. Однос идеологије према сукобима. Моћ и интерес као мотивациони покретачи у модерној и савременој политици. Идеолошко замагљивање интереса. Институције у служби појединачних интереса. Парадокси интереса. Сукоби на основу интереса. Појединачни и групни сукоби. Врсте групних интереса. Идеолошки и партијски интереси. Међудржавни и империјални интереси и сукоби. Империјални интереси као подстрекачи и покретачи зла.

Кључне речи: интерес, политика, сукоб, идеологије, моћ, страсти, појединачни интерес, групни интерес, империјални интерес, зло

1. ЗНАЧАЈ ИНТЕРЕСА ЗА ДРУШТВЕНИ И ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

Поред многих појава, односа, проблема и тема којима се бави политичка наука, а о којима је говорио и писао Најдан Пашић, једна је из идеолошко-догматских разлога заобилажена у стварности социјалистичких земаља – то је проблематика интереса.[1] Иако је творац социјалне идеје и идеологије

1 „У основи политичког организовања друштва лежи сукоб интереса и борба за њихово остваривање уз помоћ организоване политичке силе. Различити интереси, условљени, пре свега, положајем појединаца и група у систему производње и расподеле и у глобалној структури друштва, јесу покретачка сила

социјализма и комунизма Карл Маркс снажно упозорио на значај и битност интереса за друштво, као и на последице које по друштво и државу произлазе из интереса, ова тематика остајала је ван видног поља. Колико је то била запостављена тема и проблематика у другој Југославији показује и оскудна литература, односно мали број аутора који су се интересима бавили. У другој Југославији шездесетих и седамдесетих година 20. века интересима су посвећене само четири књиге: Јован Ђорђевић, *Интересне групе* (1963); Јован Мирић, *Интересне групе и политичка моћ* (1973); Жарко Пуховски, *Интереси и заједница* (1975) и Најдан Пашић, *Интереси, институције, идеологије* (1977), и потом још једна почетком осамдесетих – Адолфа Бибича, *Интереси и политика* (1981). Објављене су у зборницима и две студије: Силвана Болчића, *Интереси друштвених слојева и детерминанте њиховог формирања* (1977) и Вукашина Павловића, *Приступ најзначајнијим концепцијама интереса у политичкој теорији* (1981). Пашић је осамдесетих година објавио и обимну књигу *Интереси и политички процеси* (1983), у којој је приказао преглед целокупне мисли о интересима.[2] Као и сви мудри људи, он је много тога, у једном искључивом идеолошком времену тадашње Југославије, анализирао езоповским језиком.[3]

свих друштвено-политичких акција, мотив непрекидне борбе која се води око тога како ће друштво бити уређено и како ће, и у чију корист, бити решавана конкретна питања друштвеног живота." Најдан Пашић, *Интереси и политички процес*, Издавачки центар Комунист, Београд, 1983, стр. 7.

2 *Исто*, стр. 8–28.

3 Пашић истиче: „Уставне концепције и прокламована начела су једно, а реални односи снага нешто друго. Што су прокламовани циљеви у постулирању нових друштвених односа амбициознији и већи, а одговарајућа уставна и законска регулатива опсежнија и подробнија, то је проблематика односа нормативног и стварног сложенија и слојевитија... Ма како то споља изгледало, уставотворац није никада у позицији демијурга који слободно лебди над стварношћу – предметом свог нормативног деловања... На нивоу општих норми могу потпуно преовлађивати идеолошка опредељења усмерена у правцу радикалног мењања одређених односа, а на 'нижим нивоима' 'разраде' и конкретизације тих истих норми могу доћи до изражаја, па чак и добити превагу, прагматски утицај различитих интереса, који су понекад директно опречни израженим начелним идеолошким опредељењима. Сукоби ове врсте могу постојати, и често постоје, без обзира на то да ли су и колико тога свесни носиоци опречних тенденција у самом нормативном процесу и, затим, у процесу примењивања норми. Што је виши степен институционализације и политизације интереса у самом нормативном поретку, и противуречности ове врсте долазе више до изражаја". (Нав. дело, стр. 389) Управо се показало да су те реалне интересне противуречности надвладале нормативни поредак и довеле у ситуацију

Пашић је имао одличан увид у значај и значење интереса за свакодневни живот, не само између грађана него и онај који се одвија у оквиру политичке елите у време једнопартијског система у којем је доминирала монолитна идеолошка матрица. Нико није говорио јавно о интересима, али су интереси дубоко прожимали односе и унутрашњи живот политичке елите. Интереси су посебно долазили до изражаја у оквиру партијског живота. Што је виши био ниво у хијерархији једне партије то су појединачни и посебни интереси добијали већи значај и имали велики утицај на односе између партијских врхова. Споља, о интересима није било речи, нити их је ко помињао, али се у стварности унутрашњег партијског живота све заснивало на интересима, посебно личним. Један број најзначајнијих партијских руководилаца касније је у мемоарима и другим записима, посебно у записима тајних служби, откривао да је лични интерес доминирао и да су се према њему оријентисали. Често су појединачни интереси изазивали велику завист, мржњу, пакост и осветољубивост. Велики део унутрашњег оговарања између људи у партији и власти одвијао се управо према личним интересима. Многе подвале, лажне и измишљене приче везане су за интересе, посебно када је био у питању положај и напредовање у партијској и државној хијерархији, наравно и привилегије.

У име егалитаризма, односно принципа једнакости, то се на јавној сцени није истицало нити се смело истицати. Драма се доживљавала унутар личности и унутар тих уских партијских и државних функционера. Идеја једнакости требало је управо да покаже да људи у новим околностима у стварању новог социјалистичког и комунистичког друштва одбацују појединачне и групне, односно посебне интересе као нешто што припада буржоаском друштву. Једнакост, равноправност и на њима засновано ново егалитарно друштво није прихватало било какве сукобе који проистичу из интереса. Сматрало се да је ново комунистичко друштво у предности над свим претходним друштвеним формацијама управо по томе што оно остварује опште добро и да је као такво унутар себе бесконфликтно. Сукоби су припадали претходним нехуманим друштвима и друштвима социјалне

да се друга Југославија распадне под теретом супротстављених и искључивих интереса, посебно националних. Трагично је да су национални интереси одвели народе Југославије у стање не само нетрпељивости, већ и отровног шовинизма и завршили у неким деловима земље у крвавим ратним сукобима. Сепаратистичке тежње које су инспирисане најчешће националним интересима попримиле су и верску искључивост. На тај начин дошле су до изражаја најниже страсти као што су завист, мржња и пакост. То се показало у суровости и бруталности током ратног обрачуна.

неједнакости и они су произлазили из супротстављених интереса оних који господаре и оних над којима се господари. Управо та бесконфликтност, у друштву једнакости и равноправности, требало је да произлази из искључивања појединачних и посебних интереса и прихватања само једног интереса, а то је општи, односно друштвени интерес који задовољава и појединачни и посебан интерес тако што је подједнако користан за све. Према свима се једнако и равноправно поступа у заједници, односно друштву и држави.

Све оријентације и идеологије које су покушавале да створе бесконфликтно друштво показале су се неуспешним.[4] Конфликт је нешто што припада људима и што се у људским односима налази као нешто што се не може никада избећи. Није питање конфликта нешто што је опасно, опасни су начини на које се конфликти разрешавају, односно средства која се употребљавају у њиховом разрешавању. Бесконфликтно мишљење укинуло би свако мишљење. Када се остаје на равни супротстављених, односно сукобљених мишљења, онда се прихвата могућност да се помоћу дијалога, уз толеранцију, на основу супротстављених ставова, пронађу најбоља решења и донесу одлуке битне за друштвени и политички живот. На основу одлука иза којих би требало да стоје бољи аргументи, од понуђених идеја, програма и конкретних решења у текућем друштвеном развоју биле би реализоване оне које су одабране. Проблематично је, међутим, да често сукоби мишљења могу до те мере да се заоштре да полако, посебно када је у питању практична сцена, прелазе у сукобе који могу да заврше не само у нетрпељивости, искључивости, већ и у насиљу. Иза нетрпељивости и искључивости најчешће се крије фундаментализам у мишљењу, екстремизам у

---

4 „Идеолошка фикција социјализма као бесконфликтног друштва и друштва у којем су *кризе* немогуће, допуњава се грубом прагматиком хостилизације свакодневног живота којом се оправдава прогањање ’класних непријатеља’... Није баш случајно постојање дубоке конвергенције између функционалистичке теорије, која сваки друштвени проблем посматра са становишта ’равнотеже’ система који са својим ’супсистемима’ функционише без трења, и конзервативне ’социјалистичке’ идеологије ’дијамата’. Неолиберална струја у социологији (Козер, Дарендорф и донекле Липсет) увиђа екстремну конзервативност радикалног функционализма који не разликује политичку опозицију од криминала и психопатологије – зато што све појаве сматра ’дисфункционалним’, односно ’ненормалним’... Према мишљењу неолиберала, требало би неке сукобе назвати ’позитивно функционалним’ уколико решавају ’напетости’ између противника или супарника у том случају и сукоби би имали стабилизациону и интегративну компоненту и спречавали би дезинтеграцију.” Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 122.

приступу и фанатизам у поступку и крајњем извршењу. Често сукоби произашли из интереса могу да заврше у насиљу, појединачном или групном, све до ратова – грађанских и између држава. Управо ово показује колико су значајни интереси и за друштвени и за политички живот.

Још су антички мислиоци увидели значај и битност интереса за политички живот и политику као практичну делатност. Политика у античком грчком поимању и значењу бавила се правдом, добром и општом коришћу. У средишту политике као практичне делатности налазе се две велике универзалне идеје, односно вредности, правда и добро, односно општа корист, језиком модерне, општи интерес. Политика у модерном значењу, међутим, у своје средиште смешта моћ као надмоћ и интересе. Она потпуно искључује две универзалне вредности – правду и опште добро свих у политичкој заједници. Интереси у модерном схватању политике добијају огроман значај јер се управо као средишњи појам политике, моћ преко интереса и демонстрира и реализује. Модерна политика прожета је појединачним, групним и империјалним интересима. Сви који то превиђају губе оријентацију када је у питању процењивање одређене политике и конкретног политичког живота.

Модерне, али и савремене политике показале су да *моћ* и *интерес* мотивишу појединце да учествују у политичком животу и да управо преко моћи и интереса овладају људским заједницама, друштвима и државама. Борба око интереса у политичком животу није само искључива већ је и крволочна. У тој борби демонстрира се моћ да се освоји власт помоћу које се реализују појединачни и групни интереси.[5] Освајањем власти освајају се позиције за расподелу и контролу друштвеног богатства, али и омогућава да се преко привилегија и свега што из тога произлази побољша и утемељи лични положај и понекад на основу њега прибави и приграби огромно богатство. Политика која би требало да могуће претвара у стварно и да остварује разумне, рационалне и хумане могућности, вођена вољом за моћ и личним и групним интересима, постаје бојно поље на којем се одвија беспоштедна, крволочна борба за остваривање појединачних или посебних интереса.

Интерес мотивише појединце или групе да уз помоћ моћи освоје власт да би реализовали личне или групне интересе. Маркс је сјајно запазио: „Интерес нема памћење, јер мисли само на себе", а Томас Ман је упозорио:

---

[5] Јован Мирић истиче да често „политика постаје и сила која је у стању да неким интересима осигура приоритет, да их прокламира као опће интересе и да их остварује на рачун других, посебних интереса". Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moć,* Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktuelni politički studij, Zagreb, 1973, str. 4.

„Истинито је оно што је човеку корисно". Управо данас живимо ова упозорења двојице великих ствaралаца. Широм планете, нажалост, доминира интерес у најопаснијем значењу – као огољени прагматизам. Иза његове доминације најчешће стоји немилосрдна борба за освајање, одржавање и остајање на власти – све ради себичних интереса појединаца и група.

Већина идеологија била је у служби замагљивања интереса.[6] Идеолошки језик прикрива тајне намере интересција. Себични интереси замагљују и трују језик. Језик интереса испуњен је клупком змија и чопором лисица и хијена. Најчешће се иза идејне борбе скривају опипљиви, огољени и себични интереси појединаца и група. Сврха замагљивања интереса унутар заједнице управо је скривање појединачних и групних интереса и настојање да се такви интереси заједници потуре као општи.[7] Споља, замагљивање интереса долази од империјалних политика које човечанству сопствене интересе покушавају да прикажу као интересе целокупног човечанства.

Многе институције су током историје организованих друштава стављане у службу интереса властодржаца. У институцијама су заробљене идеје и то оне на основу којих су институције и настајале. Често су институције фараонске гробнице идеја због којих су и формиране. Себични појединачни и групни интереси у таквим околностима управљају институцијама. Себични интереси подстичу самовољу управљача. Супротно, институције не би требало да зависе од било чије самовоље, посебно самовоље појединаца. Појединци запослени у институцијама требало би да својом имагинацијом и стваралаштвом подстичу и одржавају углед институције и да практично покажу да институција служи идеји због које је и настала. Интриге и лажи су кобне за појединце, али, што је још горе, и за институције које не могу да им се одупру.[8]

---

6 „Интерес се често, а нарочито у политичком простору, јавља у прерушеном и прикривеном облику." Вукашин Павловић, „Интерес", у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 429.

7 „Она политика која омогућава да се егоистички интереси намећу као заједнички и општи калкулише и манипулише. Та политика је политика група које се боре само за власт. Уз помоћ преваре и силе држе у покорности све остале чланове заједнице." Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 21–22.

8 Хана Арент упозорава да „лажљивац, додуше, може имати успеха с многим појединачним неистинама, али ће искусити да тиме неће проћи ако лаже из принципа." Хана Арент, *Истина и лаж у политици*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 71.

2. ПАРАДОКС ИНТЕРЕСА

Већ етимологија речи интерес показује да је тај појам парадоксалан пошто означава нешто што се дешава између субјекта и ствари, па тај однос већ сам по себи показује да је то што се успоставља између субјекта и ствари и сложено и често супротстављено.[9] У античком грчком свету интерес је као корист улазио у оно што припада практичној људској делатности – политици. Свака делатност везује се за неки интерес. Другим речима, када су људи незаинтересовани нису спремни да делују, односно да показују да су спремни на акцију и активност.[10] Интерес произлази из дубоких унутрашњих човекових потреба да нешто учини за себе и у том смислу мотивише људе.

Када немају интерес, људи у већини случајева немају ни мотивацију. Оно што компликује интересе јесте њихово задовољавање. Први ниво сложености произлази из различитих врста интереса, односно различитих врста заинтересованости. Интереси су, у примарном облику, везани за задовољавање примарних човекових потреба. У задовољавању тих потреба настају интереси и они могу да утичу позитивно, али и негативно на појединце. Најпримарнији интереси за људе су појединачни интереси, а потом

---

9 О историји термина интерес и значењима погледати студију Хартмута Нојендорфа, *Појам интереса*. Аутор наводи три етимолошка значења термина интерес. Према првом значењу, интерес је нешто што се дешава између неких у простору и времену. Према другом, интерес је нешто што означава присуство, али и суделовање у нечему. А према трећем значењу, да је некоме до нечега стало, јер му је то важно и значајно. Од интереса настаје и заинтересованост. Hartmut Neuendorff, *Pojam interesa,* Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1991, str. 3.

10 Валентин Зсифковитс истиче да се „интересима као покретачкој снази људског деловања у начелу не може ништа приговорити. Дапаче, интересе као знак живота човјека и људскога мора схватити озбиљно и начелно толерирати његова важност. У гробу под земљом више нема интереса, преостају само још интереси насљедника и осталих живих припадника обитељи. Интереси се не смију брзоплето и унапријед дискриминирати, јер би могло доћи до опасног потискивања и компензација... тако би се, примјерице, особни интереси, чије је декларирање као такво проглашено вриједним пријезира, могли етикетирати као интереси за опћу добробит, а политичари би се онда приказали као жртвена јагњад на олтарима опће добробити који све што чине наводно чине за добро људи, дакле ради других и за добро других. Код интереса је дакле проблематично што пречесто постоји егоистично приказивање индивидуе, скупине, било оне специфичне или привремене врсте". Valentin Zsifkovits, *Politika bez morala?*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 22–23.

долазе секундарни интереси, као што су посебни, односно групни и општи интереси. Ако не задовољавају појединачне интересе, људи су незаинтересовани за посебне и опште интересе. Само ако им општи и посебни интереси омогуће задовољавање личних интереса, они прихватају и посебне и опште интересе. Тада они постају свесни значаја посебних и општих интереса. Развијеност потреба развија и интересе. У њиховој реализацији неминовно је супротстављање што људе воде према сукобима.

Појединачни интерес, такође, као и групни има у себи парадокс, а он је везан за људске страсти. Још је Барух де Спиноза указао: „Бесумње свак тражи оно што му је корисно, и то готово без учешћа разума, а већина управља својим жељама и сматра их корисним руководећи се једино телесним нагонима и страстима (које уопште немају обзира према будућности и према другим стварима)".[11] Страсти изоштравају интересе и најчешће их воде ка једној врсти саможивости, односно када су у питању интереси, себичности.[12] Себичност чини од интереса оно што може да одведе појединце у сукобе. Жак Бениљ Босије је опоменуо да интереси и страсти кваре људе. Дао је и пример који се односи на искушења на краљевским дворовима, у којима се истовремено одвија драма између царства интереса и позоришта

---

11 Барух де Спиноза, *Теолошко-политички трактат*, Култура, Београд, 1957, стр. 64.

12 И страсти су парадоксалне, односно оне могу једне друге да заустављају. Чак и иста страст, на пример лакомост, може због мотива да једна другу сузбије. Хамилтон је у *Федералистичким списима* поводом поновног избора истог човека за председника то описао. Тако, према њему, „Лаком појединац, који се затекао на одређеном положају, суочен са одрицањем од користи које је имао, показаће склоност, којој се такав човек тешко одупире, да докле може извуче што више користи из одговарајуће прилике, не устручавајући се при томе од најгорих средстава у настојању да жетву која је ионако пролазна учини богатом; исти тај појединац би, полазећи од другојачијих изгледа, вероватно, могао да се задовољи са редовним добитима од свог положаја и да буде неспреман да се изложи ризику од последица злоупотребе прилика. Његова умереност може га тако сачувати од лакомости. Додајте свему овоме да тај исти човек може бити и охол и славољубив, исто као и лаком. А ако би могао да се нада да ће захваљујући свом добром владању наставити да ужива почасти, могло би да се деси да он оклева пред избором да ли да своју пожуду за почастима жртвује својој лакомости. Али, ако је већ суочен са изгледом да неће бити поново изабран, његова лакомост ће, сасвим вероватно, надвладати његову смотреност, таштину или славољубље". Хамилтон-Медисон-Џеј, *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд, 1981, стр. 416.

страсти.[13] Наравно, страсти су моћније и управо због тога када иза себичних интереса стоји страст, они могу бити опасни. Наравно, људи поседују страст, али често не морају бити свесни интереса, а догађа се да их често не могу прецизно одредити. Интереси могу да умире страст, јер је понекад потребно, да би били реализовани, страст спутати како не би могла да одређује како ће интерес бити остварен.

Када се интереси сучељавају, они могу лако да одведу људе у сукобе, али и да их уразуме. Само када иза интереса стоје незајажљиве и саможиве страсти, посебно за стицањем или поседовањем, сукоби се не могу избећи. Када иза интереса стоји разум и калкулација, онда је могуће избећи сукобе и наћи решења која неће одвести људе у неке нерационалне и насилне поступке и активности. Наравно, различити су интереси и њихова различитост чини сложеном њихову реализацију. Тако се интерес стицања разликује од интереса части или славе. Један доноси материјалне користи, а други душевне и духовне. Управо то што је један оријентисан на материјалне вредности а други на духовне, један је од парадокса који у себи садржи појам интереса. Другим речима, интерес је окренут и узвишеним људским идеалима, али може и да заврши у стањима у којима га воде себичне страсти. Тада се његова реализација одвија на најопаснији, често и приземан, а најчешће насилан и трагичан начин. Да би били избегнути сукоби, посебно насилни, потребно је наћи меру у реализацији интереса. Два моћна средства која помажу да се избегне сукоб јесу дијалог и толеранција. Дијалог омогућава да се људи на разуман, рационалан и аргументован начин договоре о остварењу својих интереса. Толеранција је једна врста намирења штете када су у питању интереси. Али штета је мање зло од онога које може да наступи када се људи ушанче у својим ставовима и када до краја бране своје интересе или хоће да их наметну другима. Тада улазе у тешке сукобе, понекад погубне, у којима се губе људски животи. Када су у питању интереси, толеранција омогућава постизање споразума тако што ће обе заинтересоване стране бити подједнако на штети, али зато неће једна другу уништити.

3. СУКОБИ НА ОСНОВУ ИНТЕРЕСА

На основу интереса могу се издвојити две врсте сукоба: појединачни и групни, односно колективни. Појединачни сукоби везани су за појединачне

---

13 Albert O. Hiršman, *Strasti i interesi*, Filip Višnjić, Beograd, 1999, str. 66.

интересе, они су најчешћи и може се рећи свакодневни. Произлазе из свакодневног задовољавања човекових потреба, али и из његових жеља и тежњи. Задовољавање појединачних потреба је свакодневно, и када интерес за њихово задовољавање наилази на препреке то подстиче људе да се појединачно сукобљавају.[14] Сваки облик сусрета појединаца може да заврши у сукобу њихових појединачних интереса. Поред природних условљености, сукоби произлазе из антрополошко-културолошких условљености људи, односно везани су за њихово порекло, васпитање, за обрасце културе у заједници живота, обичаје, уверења и убеђења, мишљења и погледа на свет, као и вредности које су усвојили и које живе. Појединачни интерес у овом антрополошко-културолошком значењу посебно долази до изражаја када се сусрећу појединци одрасли на различитим просторима са различитим обрасцима живљења.

Живот удвоје, посебно у интимним заједницама, често може да буде под утицајем начина на који су одрастали и формирали се, а који су по карактеристикама потпуно различити. У тим примарним заједницама често настају сукоби интереса који су последица различитости начина живота и различитих интереса. Појединачни интереси имају и велики удео у групном, односно шире, социјалном животу. Тамо где се људи тешко прилагођавају велике су шансе да се појединачни интереси супротставе.

Појединачни интереси имају велики значај у организованим облицима људског живота, и у хоризонталној и у вертикалној организованости. Често су појединци у институцијама или у власти склони да сопствене појединачне интересе реализују по сваку цену, чак и када постоји законско ограничење. Најчешће су појединци у институцијама и власти, да би реализовали личне интересе, склони да их прогласе посебним и општим, нарочито ако заузимају високе положаје у оквиру хијерархије институција и власти и имају моћ да своје интересе наметну другима. Целокупна друштвена и политичка сцена једног друштва одвија се у драми реализације, а самим тим и сукоба између појединачних интереса. Тамо где нису добро уређена друштва и државе појединачни интереси могу да изазову велике проблеме. У оквиру групних интереса издвајају се расни, етнички, национални, религијски, социјални (класни), међудржавни и империјални интереси. У политици и политичком животу такође су значајни идеолошки и партијски

---

14 Према натуралистичком, односно биотипском схватању, сукоби настају као последица урођеног агресивног нагона човека. Сукоби, према овим схватањима, настају због пражњења напетости које произлазе из незадовољавања превасходно примарних потреба. Свака препрека на путу задовољавања довољан је окидач да настане сукоб.

интереси, који могу да буду засновани на расним, националним, религијским и социјалним (класним) разликама и интересима, а у оквиру њих и лични интереси. Политика је често бојно поље на којем се интереси одмеравају, сукобљавају и воде рат.[15]

Зло је често мотивисано интересима, а и последица сукоба интереса. Још је Аурелије Августин закључио да је морално зло опасније од природног.[16] На природно зло људи тешко могу да утичу, а ако и утичу они могу само да га у неким границама избегну. Природно зло подлеже законима природне нужности, док морално зло ствара и производи човек и оно је неограничено, као и могућности с којима човек као биће располаже. Морално зло припремају људи и оно је најчешће последица њихових сукобљених интереса. У сукобу интереса понекад се иде до краја, односно до уништавања онога ко зауставља или онемогућава да се нечији интерес задовољи. Историја је показала безброј ужасних примера, као и начина под утицајем интереса на основу којих је зло чињено. Током историје показало се да су расни, етнички, религијски и социјални интереси често узроковали сукобе који су окончавали у ратовима у којима су разарана и уништавана не само материјална добра и средства него и људски животи.[17]

У савремености, посебан значај имају међудржавни и империјални интереси. Међудржавни интереси везују се за територије и они су последица неразрешених граница, посебно граница између етничких група које живе у једној држави. Показало се да су, ако је матица неке етничке групе на граници државе у којој та група живи, велике могућности за избијање сукоба

---

15 Када је у питању политичка борба, она се најчешће, како то истиче Морис Диверже, одвија „унутар малобројне елите у којој су класне разлике често незнатне. Супарнички кланови и фракције који се отимају за власт уопће се не заснивају на класама. Важнија су национална или династијска супарништва, идеолошки или религијски конфликти, свађе кланова и особна надметања, него борба међу класама. Уз њу се повезују тек дјеломице, на примјер кад се неки кланови у борби настоје ослонити на народне масе како би побиједили друге кланове или кад се масе упусте у жестоке, обично безнадне побуне. Чини се, дакле, да прије XIX стољећа класни сукоби у политичком животу нису толико опћи нити толико изражени”. Maurice Duverger, *Politička sociologija*, Panliber, Osijek–Zagreb–Split, 2001, str. 159.

16 Џефри Б. Расел, *Принц таме*, Понт Београд, 1995, стр. 98.

17 „Сукоби, у којима учесници сматрају да су само представници колективитета и група, који се не боре за себе него једино за идеале групе коју представљају, обично су радикалнији и бескомпромиснији од сукоба који се одвијају из личних разлога.” Luis Kozer, *Funkcije društvenog sukoba,* Mediteran publishing, Novi Sad, 2007, str. 155.

због интереса етничке групе да се уједини са матицом. Најчешће то почиње због неједнаког третмана етничке групе у друштву и држави, што подстиче напетости које временом лако прерастају у тешке сукобе, па и рат.

Империјални сукоби произлазе из империјалних интереса и претензија да се ти интереси остваре. У савременој политици они су најчешће везани за сфере утицаја, посебно када су у питању природни ресурси. Империје увек настоје да своје интересе наметну другима, а ако је могуће и целој планети. Империје често проглашавају својим националним интересом да неке друге заштите или да их извуку из неког унутрашњег ропства. Иза те реторике не стоје никада добре намере већ управо интереси да се наметну да би могли да имају контролу, али и експлоатацију, посебно важних природних ресурса. Најчешће империјални интереси постају освајачки и завршавају ратовима. Империјални интереси често утичу на нестабилност у земљама за које је империјална политика заинтересована. Када ту нестабилност створе, онда крећу у пројекат поновног увођења стабилности, али тако што ће они тиме руководити. Историја је показала да империје никад не одустају од империјалних интереса. Чак и империје које су пропале, ако успеју поново да се организују, настављају да своје интересе шире и на тај начин освајачки покоре оне од којих могу имати неке користи. Из тих разлога, данас је империјално зло најопасније, јер иза њега стоје перфидно осмишљени пројекти, односно монструозни планови, по којима се многа друштва и државе разарају и помоћу те деструкције империјама покоравају.

Империјално зло носи у себи и агресију и деструкцију. Агресија је временски краткотрајна, док је деструкција дуготрајна. Деструкција, показало се током историје, на крају је разорила и уништила и многе империје које су се служиле њом. Империјално зло је пирамида организованог зла. Оно је комбинација природног и рационализованог зла. Империјално зло најпре разара све око себе, да би потом и себе разорило. Сву монструозност империјалног зла показао је 20. век у два светска рата, а посебно у нацистичкој идеологији која је осмислила индустрију смрти. После искустава са тим монструозним империјалним злом човечанство ништа није научило.[18] Тако је при крају 20. века то исто империјално зло почело да разара,

[18] „Највећи злочинци су они који се не сјећају јер нису о ствари никада ни размишљали, а без сјећања ништа их не може зауставити. За људска бића размишљање о прошлости значи да се крећу дубље, да траже коријене, да траже равнотежу и да не могу бити на милост или немилост изложени *Зеитгеисту* или Повијести или напросто искушењу. Највеће зло није радикално, нема коријење, и зато што нема коријење нема ограничења, може ићи до незамисливих

али сада мозаички, територије интересантне због природних ресурса, али и због освајачких планетарних претензија да се контролише и поседује цела планета. Трагично је да се најплеменитије идеје и намере употребљавају да би ово зло било реализовано. Империје проглашавају свој национални интерес интересом који треба да сачува целу планету. Другим речима, свој себични интерес покушава се наметнути као општи интерес којим се гарантује безбедност на свим просторима. Иза те реторике безбедности крију се освајачке намере да се реализују они интереси који ће, посебно када су у питању природни ресурси, омогућити империји да одржава моћ као надмоћ над свим земљама на планети.

И интереси и сукоби који настају на основу њих реални су производи људског живота и организовања. С једне стране, они утичу на мотивацију људи да стварају и да своје стваралаштво подаре и реализују. Интереси и сукоби у овом значењу поспешују конкуренцију и оштре људе да делатно и активно проживе свој живот, остављајући будућим генерацијама плодове на које они могу да се ослоне. С друге стране, интереси и сукоби злоупотребљавају се да би се нечије себичности намириле и као такви производе стања најоштријих ратних сукоба да би друге покорили и поробили. Интереси и сукоби у овом значењу у савремености формирају једно ново ропство које је најчешће заоденуто тобожњим најбољим намерама да се усрећи целокупно човечанство. Наравно, те намере су дубоко неискрене и иза њих се крије себичност и агресивност, односно моћ која стално себе потхрањује јер је то једини начин на који она функционише и одржава се. Они који не схватају значај и улогу интереса и сукоба у политици велики су губитници и људи који не могу да уоче реалност савременог политичког живота. Империјално зло у политици увек нађе сараднике у оним земљама у којима су намерили да остваре своје интересе.

ЛИТЕРАТУРА

Arendt, Hannah, *O zlu*, Naklada Breza, Zagreb, 2006.

Арент, Хана, *Истина и лаж у политици*, Филип Вишњић, Београд, 1994.

Чупић, Чедомир, *Политика и зло,* Чигоја штампа, Факултет политичких наука, Београд, 2001.

Duverger, Maurice, *Politička sociologija*, Panliber, Osijek, Zagreb, Split, 2001.

Хамилтон-Медисон-Џеј, *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд, 1981.

екстрема и проширити се по читавом свијету.” Hannah Arendt, *O zlu*, Naklada Breza, Zagreb, 2006, str. 59–60.

Хиршман, Алберт О., *Страсти и интереси*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
Kozer, Luis, *Funkcije društvenog sukoba,* Mediteran publishing, Novi Sad, 2007.
Mirić, Jovan, *Interesne grupe i politička moć*, Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktuelni politički studij, Zagreb, 1973.
Neuendorff, Harmut, *Pojam interesa*, Informatika, Zagreb, 1991.
Павловић, Вукашин, „Интерес”. У: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
Пашић, Најдан, *Интереси и политички процес*, Издавачки центар Комунист, Београд, 1983.
Расел, Џефри, *Принц таме,* Понт, Београд, 1995.
Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.
Zsifkovits, Valentin, *Politika bez morala?*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

Др Снежана Ђорђевић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ПРАКТИЧНИ ИЗАЗОВИ У РАЗВОЈУ ЛОКАЛНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У РАДОВИМА НАЈДАНА ПАШИЋА

Сажетак: Мој текст се бави анализом најбитнијих тема које је професор Најдан Пашић обрадио у својој књизи *Историјски пут комуне*, и то превасходно делом анализе посвећене изазовима развоја локалне демократије у нашем друштву. Аутор је обрадио велики број питања: избори, надлежности, финансије, одлучивање, извршна власт, кадровска политика итд. Сазнања до којих Пашић долази и предлози које даје добра су основа за анализу и поређење садашњег стања у области локалне власти и напора да се друштво децентрализује и демократизује. Ово поређење нас наводи на веома интересантне закључке о способности преношења знања и *учења из искустава* у једном историјски кратком раздобљу. Један од циљева анализе је увид у сличности и разлике у истом друштву, Србији, које су у једној области, локалној самоуправи, настале са променом друштвеног уређења. Главни методи истраживања су анализа садржаја, компарација и генерализација.

Кључне речи: комуна, локална демократија, стварна и финансијска аутономија, извршна власт, месна заједница, одлучивање, интереси, координација.

1. УВОД

Рад *Историјски пут комуне* професора Најдана Пашића објављен је 1981. године, седам година после усвајања последњег Устава СФРЈ и законских реформи које су следиле у правцу извесне конфедерализације

система. Наиме, тим Уставом су Републике, као и две покрајине у Србији, Војводина и Косово, добиле многе елементе државе, па је тако и Југославија добила особине конфедералног уређења.[1] Ово је време развијеног система самоуправљања, време добро развијеног делегатског система са бригом око обезбеђивања плурализма интереса – политичког, радног и територијалног, укључујући и разноврсне интересе у свим областима пружања услуга грађанима – те време остварене децентрализације у систему и релативно развијене локалне демократије у облику комуналног система.

Професор Пашић је овим радом нагласио значај локалне демократије у систему, као простора у коме се реализују битни процеси укључивања грађана у одлучивање.[2] Део рада је посветио еволуцији идеје о комуни[3], као и бројним идеолошким струјама које су на различите начине истицале значај локалне демократије: струјама социјалистичке идеолошке оријентације, која је и најбогатија овим идејама.[4] Други, важан део рада је анализа начина функционисања комуналног система у Југославији и Србији и указивање аутора на изазове, на слабости и потенцијалне опасности настале у пракси, а које су тражиле анализу, осмишљавање решења, па и системске корекције.

Мој текст се превасходно бави овим другим делом рада, анализирајући најбитније аспекте које аутор издваја, указујући на његова запажања и закључке, те правећи паралелу са данас отвореним питањима функционисања и развоја локалне власти и заједнице. На тренутке, пратећи студију професора Пашића, не можемо а да се не запитамо како је могуће тако брзо урушити институције, освојене стандарде у раду и процедуре, пре свега у области партиципативног одлучивања, које су грађене скоро пола века.

---

1 Устав СФРЈ, 1974. Службени лист СФРЈ, година XXX, број 9, Београд, 21.02.1974.

2 У том контексту се осврће на чланак Едварда Кардеља, „Самоуправна интеграција општине", Часопис *Градина*, Ниш (1970), проистекао из његовог излагања у разговору на тему Развој самоуправних друштвених односа и политички систем у општини, одржаног у Нишу (22.10.1970). Излагање је дато под називом: *Комуна – полазна тачка самоуправне друштвене интеграције.*

3 Карл Маркс, *Грађански рат у Француској*, Култура, Београд, 1947.

4 Радови В. И. Лењина, Ласвелијанаца, Жоржа Сорела, Панекука, Антонија Грамшија а за Србију, о концепту самоуправне општине посебно наводи Светозара Марковића. Светозар Марковић, *Србија на истоку*, Завод за уџбенике, Београд, 1995.

2. ПОДСЕЋАЊЕ НА НАЧИН УРЕЂЕЊА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ – ГРАДОВА И ОПШТИНА – ПОСЛЕ 1974. ГОДИНЕ

После системске реформе из 1974. године територијално функционална организација читавог друштва утиче и на начин организације општинске Скупштине. Оне добијају три већа: веће удруженог рада, веће месних заједница, друштвено-политичко веће, која стално заседају и, коначно, као четврто, веће самоуправних интересних заједница које се састаје према потреби. Ова већа су претресала сва актуелна питања и доносила одлуке које су затим упућиване на седнице општинске Скупштине која је *у пленуму* коначно одлучивала о њима.

Овај системски плурализам интереса био је облик радног, политичког, територијалног и интересног представљања, одлучивања и задовољавања интереса радних људи и грађана. У том контексту су од посебног значаја биле:

а) ***Радне организације*** – школе, домови здравља, фабрике, предузећа, укратко све организације у којима људи раде, затим све

б) ***Месне заједнице***, које су биле обавезан облик територијалне подопштинске организације, затим

в) ***Друштвено политичке организације – СК, СС, ССРН, ССО, СБ, СЖ***[5] ***и друштвене организације*** – бројне и разноврсне организације попут извиђача, ловаца, риболоваца, радио аматера итд, и коначно,

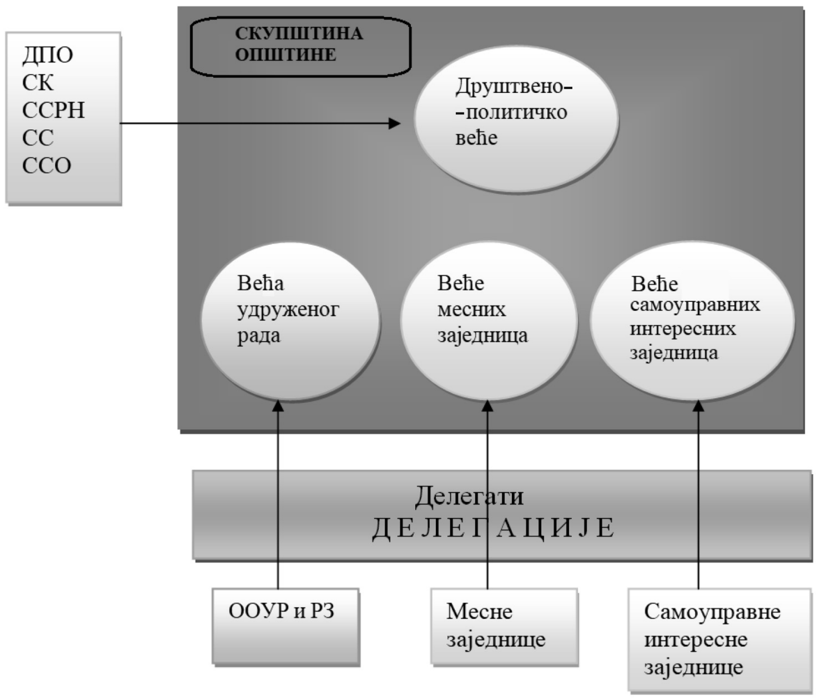
г) ***Самоуправне интересне заједнице*** – основане као орган унутар кога се претресају питања квалитета, цене и могућих побољшања услуга које јавна предузећа и установе пружају у општини: – *предузећа* за комуналне услуге (водовод и канализација, достава електричне енергије, гаса, топлане, изградњу и одржавање зграда и станова, изградња и одржавање локалних путева и улица, саобраћајне сигнализације, набавка и одржавање јавних возила, зеленило, простори за рекреацију итд), и *установе* за образовање (вртићи, основне и средње школе), здравље (домови здравља и апотеке), културу (локална позоришта, биоскопи, галерије), рекреацију (спортски центри), информисање (све врсте локалних гласила) итд.

---

5 Савез комуниста СК, Савез синдиката СС, Социјалистички савез радног народа ССРН, Савез социјалистичке омладине ССО, Савез бораца СБ и Савез жена СЖ.

На наредној слици приказана је структура Скупштине општине као представничког органа и структура делегатског система у општини.

Слика 1.
Скупштина општине (општинска већа и делегације)

Извор: Снежана Ђорђевић (2012), *Ренесанса локалне власти – упоредни модели*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, стр. 383

У овом периоду развијен је делегатски систем који је имао за циљ да се ојача веза између грађана и органа власти.[6] Све ове радне, територијалне, политичке и интересне организације бирале су ***своје делегације*** као главна тела одлучивања, у систему, а оне су опет бирале ***своје делегате*** за одговарајућа већа скупштине.[7]

6 Обично се говорило да глас радника мора да иде до свих оних тачака у систему докле се одлучује о њиховом динару.

7 Флексибилност овог система се види у прихватању иновација којима би се систем побољшао. Тако, иако је систем познавао избор делегата који су стални,

Делегације су претресале сва питања битна за одлучивање у скупштини и давали су делегатима смернице. Делегати су, међутим, имали ***слободан мандат***, што им је давало право да у скупштини одлуче на други начин, уколико сматрају да је у општем интересу да коригују парцијални интерес исказан кроз добијене смернице. У овоме видимо покушај балансирања појединачних, посебних интереса организација и општег интереса у некој грани, области, тј. у читавој општини, што је веома значајно за обезбеђивање демократичности у процесима одлучивања.[8] У овом контексту је веома интересантно приметити колико се у Србији дуго води битка да одборници у локалној власти и посланици у Скупштини Србије користе слободан мандат, иако је то била вишедеценијска пракса у ранијем систему.

Свако веће имало је председника и потпредседника, тј. секретара као једине плаћене функционере. Већа су радила по одборима и комисијама, креирала су предлоге решења, а о њима се коначно одлучивало на седници Скупштине у пленуму.

Ово је веома интересантан модел организације локалне власти. Спада у модел ***слабог градоначелника***, високо је партиципативан модел, чиме подсећа на скандинавски или немачки модел. Веома је оригинално креиран и био је инспиративан за истраживање великог броја аутора из других земаља света.[9]

3. АНАЛИЗА НЕКИХ АСПЕКАТА СТУДИЈЕ 'ИСТОРИЈСКИ ПУТ КОМУНЕ'

Професор Пашић је у својој студији отворио низ питања која се тичу квалитета функционисања овог система и то је урадио с позиције особе која се интересује за живот, за утицај овог система на квалитет живота грађанина

у Словенији су, на пример, на сваку седницу могли бити послати други делегати (институт промењљивог делегата) који су били највише упућени у тему која је на дневном реду да би се подигао квалитет одлучивања.

8 Деценијама касније, у Србији се водила дуга борба да се поново освоји слободан мандат као демократска тековина и да се решимо ружне праксе везаних мандата и бланко оставки којима су политичке партије држале у зависном положају своје одборнике или посланике и тако правиле слепу гласачку машину у процесима одлучивања.

9 На нашем факултету и универзитету гостовали су многи страни истраживачи и научници који су анализирали политички и економски систем, као и модел организације локалне власти те начин његовог функционисања.

и обичног човека. Иако се сам није професионално ангажовао на овој врсти послова,[10] показао је кроз ову студију сензибилитет према системском значају локалне заједнице и локалне власти која је темељ демократичности читавог система. У наставку текста бих навела неке аспекте које професор Пашић продубљено анализира. Ради квалитетне систематизације материје уређења сваког система локалне самоуправе наводимо као најбитнија питања: уставни и законски статус, изборе, надлежности, организацију власти, финансирање, јавне услуге, као и видове сарадње – између општина, удруживање локалних власти у асоцијације или разни видови међународне сарадње – али уз наглашавање аспеката које је професор Пашић сматрао актуелним и битним.

3.1. Локални избори и кадровска политика

Професор Пашић посвећује значајно место ***локалним изборима*** као делу изборног система и појашњава намере које су креатори решења у то време имали. Истиче да је овом реформом уведен систем посредности у избор републичких, покрајинских и савезних функционера. На општинским изборима бирани су делегати за скупштину општине, а ***они*** су даље бирали делегате за републичке, покрајинске и савезне скупштине. Једна од основних намера увођења оваквог система, који је имао своју потпору и допуну у делегатском систему, била је жеља да се превазиђе отуђеност која постоји између бирача и органа власти у земљама представничке демократије. Делегација је представљала сталну живу спону између бирача у радној организацији, месној заједници, самоуправној интересној заједници или у политичкој организацији. Та непосредност је у општини и била присутна, али на вишим нивоима је ипак било немогуће говорити о некој јакој вези са бирачима. Подсећање на овај систем представља право освежење данас када је локална средина значајно потиснута, а централе партија објективно руководе кадровском политиком и у локалној власти. О томе говоре и истраживања јавног мњења која показују да грађани на питање: Ко стоји иза најважнијих одлука у локалној скупштини, пре свега истичу политичке партије у централи (23%), а знатно мање политичке партије у општини (17%). Поразно је да процењују локалне тајкуне и криминалце као врло моћну групу (21%), знатно више од председника

10 Професор Пашић је био председник Уставног суда, оснивач и декан Факултета политичких наука, директор Института за политичке студије итд.

општине (15%) и скупштине општине, која има најмањи утицај (свега 4%). Чињеница да је скупштина општине бирала у ранијем систему представнике у скупштину републике и савезну скупштину указује на велике системске промене.[11]

У том контексту Пашић издваја простор ***кадровске политике*** као посебно битан, указујући да локални органи нису довољно аутономни у овом простору, те да је утицај републичких и покрајинских кадровских органа претерано велики. Тиме указује да, и поред велике децентрализације у систему, постоје невидљиви канали централизације који ограничавају слободу локалних власти да бирају своје руководство и кадрове. У том контексту се истиче да даљи развој локалне демократије и демократије у систему захтева даљу ***демократизацију кандидационе и изборне процедуре, поступка и процеса***.[12] Овај закључак је посебно отрежњујући ако се стави у данашњи контекст у коме је ово веома замућено и слабо праћено истраживачко поље, иако је изузетно значајно. Овим питањима се у друштву, па и у научној заједници посвећује мала пажња иако је квалитет кадровске политике битан чинилац квалитета функционисања читавог система.

Пашић надаље у овом контексту посебно наглашава значај ***вертикалне покретљивости кадрова*** као инструмента боље функционалне повезаности система, те инструмента веће осетљивости република, покрајина и федерације за потребе локалних заједница, те радних људи и грађана уопште. У овом контексту аутор има у виду како покретљивост политичара који би својим искуствима рада из општина и градова – које отвара простор за познавање живота, свакодневних невоља и проблема људи – обогатили процесе одлучивања на нивоу покрајина, република и федерације, тако и покретљивост службеника и администрације.[13]

И на овом питању не може да се не наметне дисбаланс са данашњим стањем. У Србији ни после 2000. године овом питању се не посвећује неопходна пажња. Оно остаје скоро искључиво део партијских калкулација, а у системском смислу ово питање се не отвара чак ни као део напора да

---

[11] Ово су резултати истраживања ЦЕСИД-а спроведеног поводом израде Стратегије децентрализације Србије у пролеће 2011. године. Снежана Ђорђевић, „Модели регионализације Србије", у зборнику *Нове регионалне политике и европска искуства*, ур. Мијат Дамјановић, Мегатренд Универзитет, Београд, 2012, стр. 315.

[12] Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, Рад, Београд, 1981, стр. 107–108.

[13] Аутор указује и на важну студију која се бави овим аспектима: Еуген Пусић, *Разведеност и повезаност*, Encyklopediae Modernae, Загреб, 1974.

се модернизује јавна управа и административни апарат. У свим демократским земљама и модерним системима управљања службеницима се системски обезбеђује вертикална покретљивост, као део изградње њихове каријере. Службеници се током своје каријере, са локалног нивоа, из општина и градова, померају према покрајинским и републичким органима, чиме добијају бољи увид у специфичности рада на свим нивоима одлучивања. Ово се сматра видом усавршавања кадрова и унапређивања квалитета рада администрације, као и повећавањем сензибилитета администрације на вишим нивоима за специфичности локалне средине и за потребе грађана.

Наиме, и поред бројних едукативних програма и обука за лидере и службенике свих нивоа власти спроведених у Србији од стране низа специјализованих, професионалних организација (ENA, Ecole National d` Administration, Француска, Европска СИГМА, NISPA, организације проистекле из америчко-европске сарадње на питањима модернизације управе и управљања, итд.), који указују на значај вертикалне, као и хоризонталне[14] покретљивости кадрова, у нашем систему све политичке партије и даље жртвују овај принцип зарад могућности да запошљавају свој партијски кадар без обзира на њихово знање и показан квалитет у раду.

3.2. Регулаторна функција општине и процес одлучивања

Професор Пашић истиче да је интенција реформи система кроз уставе и законе била јачање самоуправе општине и у том смислу се ишло на „напуштање административног централизма и хијерархијских односа између административно територијалних јединица различитог нивоа".[15] Контрола и надзор републичких органа над општинским органима временом опадају тако да је општина имала релативно велику самосталност, велики обим сопствених надлежности, док се покрајини, републици и федерацији остављају: „послови и активности који су се, у заједничком интересу, морали обављати јединствено или заједнички за шира подручја".[16] Општина је статутом могла уредити ***своју унутрашњу организацију*** и статут је морао

[14] Хоризонтална покретљивост службеника значи да током каријере они не остају само у једном пољу рада већ мењају секторе продубљујући своја знања, вештине а тиме и капацитет за координацију и сарадњу разних организационих јединица и служби.

[15] Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, Рад, Београд, 1981, стр. 106.

[16] *Исто*, стр. 106.

бити само у складу са Уставом, „а не противан законима". Ипак, Пашић скреће пажњу да само поређење статута разних општина и градова указује да ту није било већих разлика у текстуалним решењима, нити су то били изливи креације и разноврсности. Из ове констатације би се могао извући закључак да су функционери локалне власти сматрали да им систем већ обезбеђује довољно инструмената за рад, те нису осећали да су им неопходни неки другачији инструменти којим би унапредили функционисање, али би се то могло оценити и неинвентивношћу и лењошћу локалних политичких руководилаца.

Пашић се у овом контексту осврће на много важније питање, а то је ***аутономија у креирању и реализацији локалних политика*** у свим областима. Он с правом ову дебату ставља у поље анализе у којој мери су локалне власти заиста успешне и колико успешно решавају проблеме грађана. Констатује да, и поред тога што су на општине и градове пренете многе надлежности, фактичка реализација те аутономије је објективно јако ограничена ***претераним нормирањем од стране државе, републике и покрајина***. Овим процесом се локалним властима оставља недовољан маневарски простор за креирање локалних политика које су адекватније примерене условима и потребама локалне средине.[17]

Такође, у овом контексту он отвара питање ***односа управних органа федерације, републике и покрајине према локалним управама*** јер се на локалне власти преносе послови, али често без преношења финансијских средстава неопходних за реализацију тих послова. Ово ствара низ проблема, од финансијског оптерећења локалних власти, до веће финансијске зависности општине и града од републичких, покрајинских или савезних давања. У том смислу, Пашић се залаже за већу аутономију локалних власти, за већу одговорност државе и покрајина у овим процесима, као и за већу самосталност локалних управа у осмишљавању оптималних начина спровођења пренетих послова.[18]

У овом контексту велика пажња се поклања ***процесу одлучивања***. Аутор истиче значај ***непосредног одлучивања*** који се најбоље може реализовати управо на локалном нивоу. У том смислу указује да у систему постоји значајна мрежа институција и инструмената који се користе у разним ситуацијама: референдум, иницијатива, скупштине, јавне расправе око најбитнијих докумената у општини и граду... У духу бриге за очување и унапређење простора демократског и партиципативног одлучивања, аутор истиче да

---

17 Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, стр. 106–108.

18 *Исто*, стр. 107.

се у овим процесима људи уче толеранцији за интересе других, развијају свест о плурализму и разноврсности интереса, уочавају значај договора, разумевања и споразума, уче како да идентификују јавни интерес и штите јавно добро. У овим процесима грађани осећају задовољство због учешћа у регулацији и обликовању друштва и своје средине, што је важан вид ***социјализације*** сваког појединца. У овим процесима код грађана се повећава осећај припадности заједници, што значајно утиче на благостање друштва и одрживост добре заједнице.[19]

Аутор указује на ***опасност од олигархијских центара*** који присвајају информације, усмеравају одлучивање према питањима која су с њиховог становишта најбитнија и у правцу који њима одговара, често занемарујући па и угрожавајући јавни интерес.[20] Решење види у будности развоја друштва: улози медија, стручне и друге јавности, као и у контроли, анализама могућих аномалија и сталним корекцијама у систему. Ови закључци остају актуелни и за данашње друштво у Србији, за сва поља локалних јавних политика било да се воде од стране локалних власти или државе, покрајине и локалних власти у разним врстама аранжмана. У овом контексту се намеће и његова анализа начина рада извршних органа.

3.3. Извршна власт

Професор Пашић, с правом, посебну пажњу посвећује ***питању природе и начина функционисања извршне власти***. У овом контексту вреди напоменути да је начин избора, као и однос овог органа према скупштини и грађанима, чинилац који раздваја све моделе организације локалних власти у свету: модел јаког или слабог градоначелника, модел градског, општинског, менаџера, модел два директора, систем магистрата, комисиони модел итд. [21] У тадашњем систему извршни ограни власти у општини и

---

[19] О овим и другим интересантним аспектима одлучивања (укључујући и парадокс јавног добра) видети неке од радова: James Buchanan & Gordon Tullock, *The Calculus of Consent*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962); Albert Hirschman, *The Passion and the Interests*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977) итд. О значају партиципативне демократије видети: James Fishkin, *Voice of the People, Public Opinion and Democracy*, (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1995).

[20] Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, Рад, Београд, 1981, стр. 108.

[21] Снежана Ђорђевић, *Ренесанса локалних власти – упоредни модели*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2012, стр. 67–78.

граду су били: извршни одбор – савет или веће – као колективно тело и на његовом челу је био председник – инокосни орган. Председник већа је, поред председника скупштине општине, био објективно најутицајнији функционер општине. Имајући у виду да систем јединства власти, који је тада функционисао у Југославији, подразумева начелно да је извршна власт у функцији представничке власти, скупштине, као главне, али и велику фактичку склоност извршних органа ка осамостаљивању, није необично да се велика пажња посветила анализи начина функционисања извршних органа (колективног и посебно инокосног).[22]

У том контексту, на више места у књизи,[23] професор Пашић истиче да је у системском смислу веома битно обезбедити ***ефикасност*** у њиховом раду[24], али и ***одговорност***, те истиче да морају постојати одговарајући инструменти и институције контроле да извршни органи не би, као оперативни органи по природи, постали центри одлучивања који намећу своје одлуке скупштини. [25] Лек за то види у отворености у раду, правовременом и пуном информисању скупштине и сталним анализама процеса одлучивања у свим фазама, а посебно у фази креирања решења – предлога аката, докумената и одлука – и у фази реализације.

Уколико се у ову анализу укључи и свест о финансијској аутономији локалне самоуправе у то време и њеној моћи да дистрибуира велика средства у капиталне објекте,[26] добија се реална слика о моћи коју је извршна власт имала. У том контексту, треба истаћи да су општине биле доста

[22] Један од аутора који је продубљено анализирао овај простор је професор Радивоје Маринковић. Радивоје Маринковић, *Ко одлучује у комуни?* Институт друштвених наука, Београд, 1971.

[23] Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, Рад, Београд, 1981, стр. 95, 100, 103–104.

[24] Неефикасност у раду извршних органа угрожавала би функционалност локалне самоуправе. Овим питањима се у САД посвећује велика пажња. John Nalbandian, *Professionalism in Local Government*, Jessey Publishers, San Francisco, Oxford, 1991.

[25] Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, стр. 94–107.

[26] Локална самоуправа у Југославији у том периоду је имала ***сопствене управе прихода*** (Службе друштвеног књиговодства, СДК), који су у свету локалних финансија важни индикатори доста високог степена финансијске аутономије, ***изузетно велике буџете***, што је битан чинилац фактичне аутономије и снаге локалне власти, и, додатно, имале су у ***својој надлежности бављење економским развојем*** (туризам, трговина, занати итд), што их чини изузетно модерним и моћним локалним властима тог времена поредећи и са земљама развијеног света.

велике према критеријумима и површине и броја становника. У то време у Европи су општине биле по правилу много мање и тек од седамдесетих година је уложен озбиљнији напор да се општине повећају да би им се подигли капацитети за пружање квалитетних услуга грађанима.[27] Југословенске општине и градови су били изузетно модерно уређени.

Друго, општине су као изворну надлежност имале да подстичу економски развој. Та функција постаје у другим земљама развијеног света актуелна тек око осамдесетих година 20. века. Наш систем је у том смислу био модел претежно политичке редистрибуције,[28] мада је Југославија имала донекле отворен простор за утицај тржишних фактора, истина, доста ограничен.[29] Добра страна система је била да је утицај био децентрализован, јак је утицај локалне власти на одлуке о редистрибуцији, што начелно отвара простор да те одлуке буду у већој мери усклађене са потребама грађана.

Ипак, у том контексту и услед недостатка тржишних утицаја, многе општине и градови су желели да заокруже привреду на својој територији и обезбеде све услуге у границама своје општине (изградња болница, социјалних центара, школа, фабрика итд), ма колико то, с аспекта рационалности и економске оправданости, било неодрживо. Многи аутори су у то време указивали на губитак мере, те високу и неразумну цену таквог понашања по цело друштво. У том контексту се често говорило да су општине и градови постајали на овај начин „државе у малом".

3.4. О месној заједници

У систему је постојала месна заједница као ***обавезан*** ниво подопштинског организовања да би се предупредио дефицит демократије и омогућила

27 L.J. Sharpe, *Modernization of Local Government*, u radu: New Modes of Local Political Organizing, (Commack: Nova Sciences Publisher Inc, 1996), p. 26, Table 2, Size of Municipalities by population – current situation. Снежана Ђорђевић, *Ренесанса локалних власти – упоредни модели*, стр. 62–63.

28 Видети о моделима редистрибуције и класификацији система: Robert Bennett, "Decentralization, Local Government and Market: Is there a Post-welfare Agenda in Planned and Market Economies?", *Policy Studies Journal*, Vol. 18, No. 3, (Spring 1990): 683–701.

29 Привредни систем је био модел ***планско тржишне економије***, модел удруженог рада (који су чиниле привреда и непривредне делатности), и ***модел договорне економије***, који је подразумевао да се о питањима доношења најважнијих економских одлука, као и о питањима развоја и планирања договарају и заједнички одлучују сви релевантни привредни, као и политички субјекти.

активна партиципација грађана. Анализом стања професор Пашић указује на изузетан значај које месне заједнице имају као простор за давање иницијатива и предлога од стране грађана, што читавом систему обезбеђује животност, функционалност и одрживост.[30] Истиче, као системски проблем коме треба посветити посебну пажњу, ***недовољно финансирање*** месних заједница од стране општине и града. Указује да самодопринос, као основни вид финансирања, није довољан за активности које МЗ треба да спроводе а које су по правилу заиста у тесној вези са исказаним потребама грађана.[31] Други значајан проблем је у недовољној, а негде веома слабој партиципацији грађана, посебно у градовима и урбаним срединама. Неретко на то утиче и сама општина-град маргинализујући ову основну територијалну јединицу као важан простор организовања и одлучивања. Отуда закључује да: „Процес самоуправне интеграције МЗ и њихове афирмације у општини као једног од стубова носача самоуправног организовања радних људи, тече релативно споро и врло неравномерно".[32]

3.5. Самоуправне интересне заједнице

Самоуправне интересне заједнице (СИЗ) су интересантне институције у тадашњем систему. У данашњем свету локалних власти овај институт личи на Услужна већа у Шведској. Ова тела и у тадашњем југословенском систему и данас у Шведској имају представнике пружалаца услуга, корисника услуга и стручњака који претресају квалитет услуга, цену и коначно дају

---

30 За нас је, данас, ово веома интересантно питање јер смо скоро 25 година заборавили на значај партиципације, на опасност од дефицита демократије и слабог укључивања грађана. Сви закони о територијалној организацији и локалној самоуправи усвојени у поменутом периоду (1990–2017) остављали су месну заједницу као добровољни ниво организације, чиме је објективно ослабљена њена позиција у систему надлежности, организација, као и финансирање, а тиме умањена демократичност, па и виталност система локалне самоуправе у целини.

31 У овом контексту је занимљиво искуство Шведске. Штокхолм спроводи изборе на нивоу града, али преноси на градске општине (иако оне нису ни посебан ниво организације власти) већину послова и финансија јер су ближе грађанима. На овај начин обезбеђују бољи квалитет политика, пројеката и јавних услуга кројених према потребама грађана. Снежана Ђорђевић, *Примена принципа супсидијарности у Србији*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2017 – делови: Компаративна искуства.

32 Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, стр. 144–145.

предлоге ради корекције у систему. Како је пружање квалитетних, адекватних и оптималних услуга грађанима главна мисија сваког, па и локалног нивоа власти, ова врста институција је, без сумње, корисна. Ту корисност потврђује и професор Пашић већ и тиме што јој у студији посвећује велику пажњу.

У додатку рада аутор даје статистичке податке о:

а. ***броју*** СИЗ – било их је преко 4.000 у СФРЈ;

б. ***врсти СИЗ*** у смислу ***области које покривају*** (енергетика, водопривреда, саобраћај, остале делатности материјалне производње, становање, урбанизам, просторно планирање, уређење грађевинског земљишта, остале комуналне делатности, образовање, наука, култура, физичка култура, дечја и социјална заштита, запошљавање, здравство, пензионо-инвалидско осигурање, остале области друштвених делатности и непоменуте СИЗ) и

в. ***подручјима које покривају***: општина, више општина, регион, град, покрајина, република, те федерација.[33]

Аутор се у студији пита колико је оправдан тако велики број ових институција; констатује да се ради о извесној ***хиперинституционализацији***, јер мрежа СИЗ обухвата велики број области услуга и политика, на свим нивоима организације власти: општина, град, република, покрајина и федерација.[34] Изражава надаље сумњу у способност система да обезбеди ***адекватну координацију и усклађивање*** разноврсних посебних и општих интереса чак и у једној области. Ова констатација у још већој мери важи за покушај ефективне и квалитетне координације и усклађивања интереса између различитих области, што у процесу креирања политика и квалитетног функционисања система представља, уместо олакшицу, известан баласт и озбиљан проблем. Аутор у том смислу не нуди неко готово решење, већ сугерише да је ово поље значајно за истраживаче као простор за продубљено истраживање, мерење, дебате да би се кориговале слабости, да би се овај користан институт адекватније уклопио у систем и дао оптималне резултате.

---

33 Најдан Пашић, *Историјски пут комуне*, стр. 192–193.

34 Мноштво анализа показују да се анализа трошкова и користи често занемаривала, што је била једна од слабости тадашњег система, те је такво опуштено понашање често водило разним облицима разбацивања јавних средстава. Анализа професора Пашића указује да он не спада у људе који занемарују нерационалност у систему.

4. ЗАКЉУЧАК

Професор Пашић је део генерације која се борила за демократске односе у друштву, за успостављање и развијање демократских институција и за подизање квалитета функционисања система. Он је своје младалачке идеје и идеале лепо уклопио у позив истраживача, писца, уредника часописа, оснивача Факултета политичких наука, предавача на универзитету и политичког делатника. Сви ови аспекти су обликовали његов интересантан и богат професионални живот, радове и целокупно дело које је оставио за собом.

У његовим радовима се осећа посвећеност идеалима хумане демократске заједнице. Залаже се за демократизацију друштва, издваја значај демократизације локалних заједница и власти и брине око свих појава које угрожавају демократске процесе и односе. У раду који анализирам он отвара сва битна питања системског развоја локалне самоуправе од: статуса и организације локалне власти, значаја изворних надлежности, преко довољних финансија и финансијске аутономије, до залагања да се користе и унапређују сви видови непосредног укључивања грађана у процесе одлучивања, сви облици и институти директне демократије и посебно да се унапређује статус, стварна и финансијска аутономија месне заједнице као идеалног простора за партиципацију. Он у том процесу оцењује да грађани исказивањем својих интереса, потреба и предлога дају незаменљиво важан допринос креирању политика, пројеката и одлука. И истовремено показује свест о значају рада и организације локалне администрације и службеника, те модела одлучивања.

Професор Пашић је забринут због појава етатизације, бирократизације, централизације и показује да за те процесе нема функционалних оправдања. Забрињава га појава центара моћи које намећу своје групне интересе у процесима одлучивања и тако, по правилу, штете јавни интерес и добро. Он се залаже да локална власт у што већој мери и што квалитетније користи демократски простор за одлучивање грађана, али и за подизање развојних капацитета локалне заједнице. Његова анализа, запажања и сугестије остају актуелна и веома инспиративна и данас, и поред озбиљне промене које је од деведесетих и двехиљадитих година дошло у моделу организације власти и система у целини.

У раду професора Пашића се осећа одговорност према моделима, институцијама и процедуралним решењима који постоје у систему, свест да се мора пажљиво пратити функционисање институција и њихов утицај на квалитет живота грађана. Он припада генерацији људи која је градила институције, није се мирила са слабостима и као појединци су осећали велику

одговорност за квалитет ових решења. Свестан је да се у друштву не може рачунати на ***аутоматски развој демократских процеса и односа***, већ се он једино може обезбедити личним залагањем свих актера и појединаца.

Једна од предности тадашњег система је да су постојале институције посебно креиране да се баве применом системских решења у пракси. Поред научних и истраживачких институција, постојали су центри[35] на нивоу федерације и република. Они су стално пратили начин функционисања институција, идентификовали конфликте, проблеме, слабости, те сугерисали начин могућег решавања. Такав начин рада је креаторима система, политичкој елити омогућавао правовремену анализу слабости, те корекцију слабости у ходу. У Немачкој постоје сличне државне институције (Zentrale fuer Politische Bildung), на нивоу федерације (Bundes) и држава (Landern), које спроводе истраживања и прате начин рада институција, начин креирања и примене политика, идентификују слабости и предлажу побољшања у систему. Фокус истраживања могу бити постојеће институције, али и експериментисање са могућим новим институцијама, моделима и конкретним решењима.

У области локалне самоуправе, која је основна тема овог прилога, овакав приступ и метода биле су од великог значаја. Ово је приступ који је заступала читава једна школа политиколога у својим радовима. Једна од метода која је била врло корисна је ***експериментална општина***. Када се увиде неки проблеми у функционисању општина и градова, стручњаци потраже могућа решења у другим системима и креирају неко оптимално решење за свој систем. Траже се општине које су спремне да примене та решења у пракси и да тако покушају да ублаже проблеме или их потпуно реше – зато су оне експерименталне општине. Држава их подржава у тим напорима финансијски, стручно, скупа прате процесе рада, пропратне појаве, резултате или неуспехе. Из њиховог искуства се изводе закључци за читав систем – учење из искуства, учење из успеха, али и грешака и неуспеха.[36] Овај метод рада дао је одличне резултате, релативно је јефтин, ефикасан, јер ће само заинтересоване општине које желе да се проблеми реше омогућити да примена мера и решења дају добре резултате. Овај начин рада је омогућио да реформе буду квалитетније и одрживије. У Југославији је већина реформи спровођена пре провера овакве врсте, већ су креиране мере спровођене на читавом систему, што је повећало ризик од грешака

[35] Марксистички центри при Савезу комуниста на нивоу федерације, република и покрајина.

[36] March Olsen & Guy Peters, *Lessons from Experiences*, Scandinavia Press, 1995.

услед неприпремљености неких успаваних средина, повећало трошкове а понекад, и без озбиљног разлога, девалвирано и саме мере. Овакав инструмент би и тада а и сада био до велике користи за цео систем и посебно за реформе и унапређења у раду локалних власти.

Испоставило се да су после 2000. године у Србији реформски процеси у многим областима, па и у области локалне самоуправе, ишли веома неуједначено, са честим лутањима, мењањем реформског правца и са веома мало укључивања локалних власти у ове процесе. Ово се додатно односи и на све области јавних политика у којима локалне власти имају важне надлежности и у којима пружају разноврсна добра и услуге грађанима. У том смислу недостаје укљученост стручне јавности у осмишљавање и унапређивање система, невезано од партијских канала и центара. Партије су се у пракси показале као врло јаке у заступању посебних групних интереса, а исказале слаб капацитет да штите општи интерес. Држава није показала спремност да обезбеди стални институционални дијалог са стручњацима и свим заинтересованим актерима, доступан широј јавности о смислу реформи, дометима, системским инструментима, процедурама које би у форми јавних дебата омогућио грађанима да схвате смисао промена, решења, могућих инструмената који су на располагању и оптималним алтернативама. Због тога грађани нису „уписани у школу демократије" без које нема демократског друштва. На овај начин се најбоље стичу знања о стању у свим областима битним за живот, о специфичностима сваке области, о решењима која постоје, о алтернативама које имају неке предности о којима професор Пашић често говори. Део ових знања су и индикатори за свако поље, према којима грађани могу мерити квалитет услуга и идентификовати објективније да ли је нека власт – општинска, градска али и републичка – квалитетно обавила свој део посла или није, те која врста проблема стоји иза евентуалног неуспеха.[37] Политичка елита до сада није показала интерес да ови процеси буду доступни и јавни јер би их то обавезало на транспарентан начин рада и одрицање од корупције.

У овом амбијенту, истраживачима и стручњацима је остављено да према свом осећају обрађују и прате ову материју, уз опасност да у пракси њихове студије буду или кориговане према партијским интересима или занемариване, без обзира на квалитет аргументације које дају. Само друштво на овај начин значајно ограничава квалитет реформских захвата и себе

---

[37] О значају креирања индикатора у јавним политикама и значају бенчмаркинга у локалној власти видети: Снежана Ђорђевић, *Власти у акцији, свет јавних услуга*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2008, стр. 321–363.

лишава бржег развоја. Реформе се често зауставе са усвајањем закона у скупштини, док процес примене по правилу остаје замућен и далеко од очију јавности. Отуда, било каква продубљенија емпиријска анализа спровођења политика и пружања услуга, нажалост, указује на честа одступања од усвојених решења, на кршење прописа – за нас је остао недостижан идеал правне државе – те на бројне видове патологија и злоупотреба за чије решавање је неопходна велика посвећеност и енергија, попут оне коју је имао професор Пашић.

ЛИТЕРАТУРА

Bennett, Robert, "Decentralization, Local Government and Market; Is there a Post-welfare Agenda in Planned and Market Economies?", *Policy Studies Journal*, Vol. 18, No. 3, Spring 1990.

Buchanan James & Tullock Gordon, *The Calculus of Consent*, Ann Arbor, University of Michigan, 1962.

Ђорђевић, Снежана, *Примена принципа супсидијарности у Србији*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2012.

Ђорђевић, Снежана, *Власти у акцији, свет јавних услуга*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2008.

Ђорђевић, Снежана, „Модели регионализације Србије". У зборнику *Нове регионалне политике и европска искуства*, ур. Мијат Дамјановић, 301–333. Мегатренд Универзитет, Београд, 2012.

Ђорђевић, Снежана, *Ренесанса локалних власти – упоредни модели*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2012.

Кардељ, Едвард, „Самоуправна интеграција општине", Часопис *Градина*, 1970

Маркс, Карл, *Грађански рат у Француској*, Култура, Београд, 1947.

Марковић, Светозар, *Србија на истоку*, Завод за уџбенике, Београд, 1995.

Маринковић, Радивоје, *Ко одлучује у комуни?*, Институт друштвених наука, Београд, 1971.

Nalbandian, John, *Professionalism in Local Government*, Oxford: Jessey Publishers, San Francisco, 1991.

Olsen March & Peters Guy, *Lessons from Experiences, Scandinavia Press*, 1995.

Пашић, Најдан, *Историјски пут комуне,* Рад, Београд, 1981.

Пусић, Еуген, *Разведеност и повезаност*, Encyklopediae Modernae, Загреб, 1974.

Sharpe, L. J., *Modernization of Local Government*, u radu: *New Modes of Local Political Organizing*, ed. Petar Bogason, Commack: Nova Sciences Publisher, Inc. 1996.

Устав СФРЈ, „Службени лист СФРЈ", година XXX, број 9, Београд, 21.02.1974

Fishkin, James, *Voice of the People, Public Opinion and Democracy*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1995.

Hirschman, Albert, *The Passion and the Interests*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977.

Др Милан Јовановић

Редовни професор
Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

ОД ТЕОРИЈСКОГ ПРОДОРА ДО ИСТОРИЈСКОГ ФИЈАСКА
Аутономне покрајине у југословенском федерализму у радовима Најдана Пашића

Сажетак: Ретки су теоретичари истраживачи политике који су имали могућност да учествују у креирању нормативних и институционалних решења. Најдан Пашић, са богатом каријером универзитетског професора и функционера на утицајним партијским и државним функцијама, несумњиво спада у тај круг. Етничко одређење југословенске федерације он види као резултат револуције и народноослободилачке борбе и као услов остваривања равноправности у хетерогеној политичкој заједници. Међутим, он је упоран критичар који указује на конструкционе грешке у политичком систему и на могуће последице. Овај рад показује његову улогу у настанку тзв. Плаве књиге. Та стручна правно-политичка анализа под његовим вођством, одмах по усвајању Устава СФРЈ 1974. године, аргументовано је показала зашто ће и како ће асиметричан положај аутономних покрајина у републици Србији у територијалној организацији, правном систему, привреди, образовању, култури, безбедности итд. довести до стварања три одвојена политичко-правна ентитета који ће онемогућити остваривање интереса српског народа и Србију ставити у неравноправан положај у односу према осталим републикама у федерацији. Комунистичка политичка класа оглушила се о ова упозорења. Институционални дизајн

омогућио је неслућену еманципацију албанске националне мањине, али она није резултирала интеграцијом. Виши степен права и аутономије јачао је захтеве за сецесијом. На крају каријере, у последњим радовима, Најдан Пашић подсећа на грешке које су југословенски федерални модел претвориле у историјски фијаско и крваву драму. Укидање атрибута државности аутономних покрајина, али не и аутономија, он види као пут за исправљање грешака и успостављање државног и територијалног интегритета Србије. Остајући веран својим политичким идеалима и теоријским ставовима, он упозорава да се треба клонити шовинизма и ускраћивања права албанској националној мањини. Историја је оправдала бојазни и предвиђања Најдана Пашића као политиколога. Као актера практичне политике памтиће га и као пример како се сложени историјски проблеми рефлектују и на породичном плану. Никола Пашић, као премијер у монархијским владама Србије и Југославије, није успео интегрисати албанску националну мањину. Најдану Пашићу, његовом синовцу, није то успело у републиканском окружењу и социјалистичком уређењу. Остаје да видимо шта ће на том плану постићи Марко Ђурић, његов унук, активни политички актер у актуелним трагањима за компромисом.

Кључне речи: југословенски федерализам, аутономне покрајине, плава књига, сецесија

Држава, нација, класа, идеологије, политички интереси, политичко организовање, политичке институције, политички системи – централне су теме истраживачких преокупација професора Најдана Пашића. Летимичан увид у импресиван попис библиографских одредница јасно потврђује ту чињеницу. Ради се о круцијалним политиколошким феноменима у пољу теорије и примењене политике.

Ми ћемо се у овом прилогу бавити само ставовима Н. Пашића о југословенском моделу федерализма у контексту позиције аутономних покрајина у политичком систему Србије и СФР Југославије. Конкретније, овај темат бави се покушајима да се исправе конструкционе грешке уставног дизајна асиметричног федерализма конституисане Уставом 1974. године, познатих у нашој историографији као „Плава књига". Ради се о првом документу који аналитички указује на проблеме које се јављају на самом старту функционисања новог уставног модела.[1]

[1] Председништво СР Србије је 16. јануара 1975. године, годину дана од усвајања Устава СФРЈ, покренуло иницијативу да се размотре питања уставног конституисања Републике са посебним освртом на остваривање функција од инте-

Зашто се концентришемо на овај момент у историјској вертикали односа Србије са својим аутономним покрајинама?

Зато што он јасно указује да су припадници политичке номенклатуре били свесни деструктивних потенцијала нових институционалних аранжмана по територијални интегритет Југославије и Србије. Н. Пашић је несумњиво припадао том кругу. Као истраживач и академски делатник он је градио и објашњавао теоријска упоришта тог модела. Као члан уставних комисија непосредно је учествовао у његовом правном уобличавању. Као високи партијски и државни функционер био је у директној позицији да ради на његовој примени. Све набројане улоге градиле су позицију некога ко је савршено разумевао све аспекте таквог модела: узроке, слабости и потенцијалне консеквенце и решења.

Пре него изложимо теоријска виђења Н. Пашића о овом питању, указаћемо на неколико основних контекстуалних координата, супстанцијалних, за разумевање овог феномена.

Прво, реч је о једнопартијском моделу социјализма који се битно разликовао од ригидног система држава социјалистичког лагера. Трагање за самоуправним моделом, социјализмом са хуманијим ликом, нужно је политику остављало отворенијом за нове идеје, далеко више него у земљама социјалистичког лагера. Али, ипак, то је било идеолошки снажно детерминисано окружење.

Друго, по властитим речима, Н. Пашић своја истраживања спроводи у оквиру марксистичких парадигми. Ставови о класном карактеру друштва, нацији и држави – институтима битним за разумевање југословенског федерализма – почивају на премисама марксистичке теорије. Међутим, и површни читалац лако увиђа да он није пуки апологета нити образовани администратор који у политици трага за нормативним формама које би оживеле идеолошке и теоријске конструкције.

Треће, од уласка у свет политикологије Н. Пашић је изразити компаративиста. Литература коју користи, бројни студијски боравци у иностранству, сведоче да је он био упознат са свим теоријским и емпиријским продорима у сфери политикологије. Неизбежно је да су се знања о систему либералне демократије сударала са визијом и стањем социјалистичке самоуправне демократије. У бројним студијама и чланцима уочљиво је да он та знања

ресa за Републику као целину. Материјал „Социјалистичка република Србија и аутономне покрајине у њеном саставу – уставни положај и пракса", по боји корица назван „Плава књига", Ђекић Мирко (1990) УПОТРЕБА СРБИЈЕ – оптужбе и признања Драже Марковића, „Беседа", Београд, стр. 123.

вешто користи и амалгамира у објашњавању и анализирању специфичних услове друштва лишеног политичке компетиције.

Четврто, Н. Пашић није био кабинетски истраживач. Цео живот он је активан у практичној политици и највишим органима владајуће партије, Савеза комуниста Југославије, и власти на републичком и савезном нивоу: од посланика, преко председника уставног суда, до члана уставних комисија. Цењен од лидера тадашње политичке елите, он није био обични професор који је писао за студенте и истраживаче. Он је био међу дизајнерима, његова реч се чула међу онима који су доносили одлуке. Тачније, он је био делатник политике колико и науке.

Пето, Н. Пашић је био припадник револуционарног комунистичког покрета и остао је доследан свом политичком уверењу. Он је за живота рушио један поредак и државу, и градио нову. У напону снаге видео је како тај систем постаје самодеструктиван, како кохезивни фактори оличени у владајућој партији и федералним институцијама губе битку са центрипеталним силама републичких и националних аутаркија, и на крају како се држава за коју се борио, у чијој је институционалној изградњи учествовао, распада.

Ових пет координата држе сидро анализе онога што је Н. Пашић писао као уверени левичар, изузетно поткованi теоретичар, несумњиво вешт политичар, и важни су за разумевање теме која је предмет овог прилога.

1. НАЈДАН ПАШИЋ О ПОРЕКЛУ И ОДРЕДНИЦАМА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Националну равноправност и класни карактер Н. Пашић истиче као две фундаменталне подлоге југословенског федерализма. „Органска веза између решавања националног питања у Југославији и револуционарне промене класног карактера власти и целог друштвеног система била је и остаје битна кохезиона сила која даје унутрашњу чврстину и стабилност федеративној државној и друштвеној заједници народа и народности Југославије.”[2]

Он наглашава да је федерални карактер социјалистичке Југославије директан производ последица претходног, унитарне државе и народноосло-

[2] Најдан Пашић, „Основне карактеристике и правци развоја друштвено-политичког система СФРЈ”, Зборник *Друштвено-политички систем СФРЈ*, ур. Ј. Ђорђевић, Н. Пашић, Радничка штампа, Београд, 1975, стр. 58.

бодилачког рата. „Народи Југославије нису ушли у народноослободилачки рат... да би се одрекли своје националне посебности и права на слободан национални живот и развитак... већ... да би... обезбедили услове за остваривање своје националне слободе, суверености и пуне равноправности. Због тога и њихова државна заједница, стварана у суровим условима рата и револуције... није могла бити ни лабав или привремен конфедерални савез држава повезан неким тренутним интересима, али ни унитарна држава у којој би народи... требало што пре да се стопе у некакву јединствену 'југословенску нацију'." По његовом схватању, федерални модел је омогућио „доследно решавање националног питања какво ... не би било могуће на овом историјском и гео-политичком простору када би се радило о шест или осам посебних државица".[3]

Решавање националног питања Н. Пашић посматра у контексту повратне спреге са револуционарном променом класних односа као другог фундамента југословенског федерализма. „Мењање основних продукционих односа – укидање приватне капиталистичке својине и претварање средстава за производњу прво у државну, а затим у друштвену својину под управом удружених произвођача – било је у исто време и циљ коме је... подређена организација политичког система и главна детерминанта и објективни параметар његовог развоја."[4]

Дакле, југословенска федерација детерминисана је етничким и класним факторима. Али, то није била посебност. У свету тада егзистира низ федерација обликованих етничким узроцима, а у блоку социјалистичких држава, и федерације засноване на класним елементима, па се овакав модел не би могао сматрати југословенским доприносом теорији федерализма. Међутим, концепт самоуправљања, који се из сфере производње преноси на концепт хоризонталне и вертикалне организације власти, несумњиво јесте био дистинктивни елемент који је југословенску федерацију и њен политички систем издвајао не само од социјалистичких држава. Као такав он је био интересантан за теоретичаре социјализма, колико и важан експеримент за комунистичке, социјалистичке и социјалдемократске партије и покрете у Европи и свету. Н. Пашић критикује ставове који су концепт самоуправљања сматрали изнуђеним експериментом којим су се југословенски комунисти бранили од напада Информбироа за ревизионизам. Он

---

3 Најдан Пашић, „Основне карактеристике и правци развоја друштвено-политичког система СФРЈ", Зборник *Друштвено-политички систем СФРЈ*, стр. 57–58.

4 *Исто*, стр. 60.

тврди да је самоуправљање аутентичан продукт југословенске револуције и ослободилачког рата чију је примену сукоб са тврдом информбироовском линијом само убрзао.[5]

Такав приступ федералном уређењу, по Н. Пашићу, омогућило је настанак „специфичних друштвено-политичких заједница, као што су аутономне покрајине" у саставу Републике Србије. Посебно наглашава да такав концепт територијалне организације у оквиру федералног модела „употпуњује решавање националног питања у Југославији на бази неких посебних историјских и друштвених разлога". Мешовити национални састав, посебне историјске карактеристике и прилике настале у току заједничке народноослободилачке борбе он акцентира као битне да се аутономне покрајине конституишу и развијају „у склопу општег развоја југословенског федерализам". Иако у његовом опусу нема коментара зашто те исте околности нису довеле до формирања аутономних покрајина у другим федералним јединицама – републикама – Н. Пашић, као изузетан компаративиста, не пропушта да запази да се ради о атипичним федералним аранжманима: „... доследном применом принципа националне равноправности и слободе у условима изузетно сложеним – с обзиром на национални састав становништва и на цело историјско наслеђе – дошло се тако до решења која нису позната у другим федеративним системима у савременом свету. У том смислу, социјалистичке аутономне покрајине су такође значајна посебна карактеристика југословенског федерализма, израз његове оригиналности и флексибилности".[6]

У периодизацији генезе југословенског федералног модела за њега су две кључне трансформације југословенске федерације, обе извршене у кратком времену и од истог руководства, имале посебну важност. Прва, 1953. године, Југославију је учинила јединим федерацијом у свету која није имала веће које је представљало федералне јединице – други дом је био веће произвођача. Друга, изведена 21 годину касније, Уставом из 1974. године, Југославија је опет изузетак зато што у савезном парламенту нема дома у који бирају грађани са једнаким правом гласа. Оба већа – Веће република и покрајина и Савезно веће, бирани се по принципу паритета. Грађанин – појединац јавља се искључиво као припадник републике или покрајине, истиче он.[7]

---

5 Погледати интервју Н. Пашића у првом поглављу овог зборника.

6 Најдан Пашић, „Основне карактеристике и правци развоја друштвено-политичког система СФРЈ", Зборник *Друштвено-политички систем СФРЈ*, стр. 59–60.

7 Најдан Пашић, *Историјски фијаско система моноорганизационе структуре – године распада (1987–1992)*, Факултет политичких наука Београд и ИТП Унирекс Подгорица, Београд, 1996, стр. 109.

Међукорак, Устав 1963. године „нормативно постулира укидање двојства јавне власти и друштва у корист радних људи као самоуправљача и грађана", али то је брзо показало да су норме слабе да промене однос снага. Он је свестан да одлучујућа улога у одлучивању, „вршењу власти", остаје у партијском оквиру политичко-управљачког слоја проширеног са професионално-технократским структурама тамо где је и колико потребно. Професор Н. Пашић ту регулаторну и редистрибутивну функцију тадашњег система дефинише овако: „... сакривен иза самоуправне образине, државни апарат је, уз мање идеолошких сметњи и запрека, могао успостављати своје туторство над удруженим радом, и ширити своје ингеренције у располагању друштвеном акумулацијом".[8]

Уставом из 1963. године југословенску федерацију чинило је шест република. Законодавна власт је организована по скупштинском моделу са вишедомним парламентима који су представљали радне људе и грађане интегришући самоуправљање из сфере производње и политички систем. Извршна власт организована је по начелу бицефалне егзекутиве, са председником Републике и Савезним извршним већем, са вишестепеним судским системом коме је на врху хијерархије стајао Врховни и Уставни суд. У изворном облику овај устав примењивао се само четири године, а онда је отпочела демонтажа његових института.

„Главни иницијатори промена овог устава биле су покрајине и то у првом реду руководство Косова и Метохије."[9] Серијом амандмана 1967. и 1971. године фактички је дерогиран претходни устав и измењен карактер југословенске федерације. Систематски су смањиване функције федералних органа и преношене на федералне јединице. Аутономне покрајине су постале конститутивне јединице федерације са самосталним представницима у федералним органима. Републике и покрајине су фактички могле ветирати сваку одлуку федералних органа у којима је иначе развијен сложен систем договарања и споразумевања који је упућивао на доношење одлука консензусом, што је у пракси блокирало рад федералне власти.

Амандманске измене конституисале су асиметрични федерализам и аутономне покрајине „... извукле ... из надлежности републике..." и омогућиле „... једно пузајуће релативизирање Србије као државе и Републике..." чиме се „... тестирало расположење у Србији... за много радикалнији

---

8 Најдан Пашић, *Интереси и политички процес*, Издавачки центар Комунист, Београд, 1983, стр. 350.

9 Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 167.

продор у промени устава".[10] Управо круна друге фазе у генези југословенског федерализма, коју истиче Н. Пашић, Устав СФРЈ из 1974. године, створиће нормативне претпоставке самодеструкције система. Он као једну од битних одредница овог уставног модела види нормативно регулисање располагања „средствима проширене репродукције" и позицију различитих субјеката у том процесу од федералних органа, преко република и аутономних покрајина, до организација удруженог рада. Идеологизирани речник резултирао је сложеном институционалном структуром која је маскирала стварне разлоге уставних промена – прерасподелу моћи између федералне државе и федералних јединица у корист ових других. Он уочава да се пресецају линије интеграције на федералном плану на границама република, тачније националних држава, и пише: „Екстензивна институционализација интереса, као облик њиховог нормативног регулисања и заштите, има далекосежне и многобројне последице по политички систем, по начин и обим реалне партиципације радног човека и грађанина у одлучивању и вршењу власти".[11]

У студији посвећеној националном питању у савременој епохи, на самом крају разматрајући отворена питања федерализма по новом уставу, он се пита: „Да ли ће укидање самосталних функција федерације у сфери економских односа... убрзати процесе деетатизације, или ће, напротив, потхранити и учврстити етатистичке односе у републици и покрајини, чија позиција упадљиво јача проширивањем атрибута државне власти...? Да ли ће Уставом обезбеђене могућности да нације остварују контролу над сопственим националним дохотком створити услове да међунационални односи чврсту самоуправну основу... брже интегришу... у целовит систем... многонационалне самоуправне заједнице..., или ће, напротив, из тога да настану нове етатистичке баријере које отежавају... интеграцију и дају ослонац антисамоуправним тенденцијама територијалног затварања и аутаркизма? Да ли ће непосредно учешће република и покрајина у утврђивању и спровођењу политике федерације обезбедити ефикасније и одговорније спровођење те политике, или ће, напротив, сама та политика бити производ и израз серије компромиса и нагодби до којих се мучно долази и од којих се лако одступа?" Дакле, већ у предвечерје доношења Устава 1974. године, у којем је активно учествовао, он проблематизује његова решења и пророчки упозорава закључком да све „импликације ових уставних ре-

---

10 Најдан Пашић, *Интереси и политички процес*, стр. 168–169.

11 *Исто*, стр. 351.

шења за развој самоуправљања и за саме међунационалне односе, није лако у овом тренутку сагледати и предвидети”.[12]

Овде долазимо до тачке битне за нашу анализу. Изнети ставови Н. Пашића о овим аспектима југословенског федерализма, посебно аутономних покрајина, били су теоријски образложени концепти уставног уређења, али и политика владајућег Савеза комуниста Југославије. Иза идеализоване и идеологизоване слике политичког система одвијали су се паралелни политички процеси који ће, пројектованом уставном структуром, дезавуисати изнете циљеве југословенског федерализма и разорити сам систем и вредности на којима је почивао.

Као пасионираном истраживачу и јавном раднику, Н. Пашићу нису промакле те силе које су се, у првој фази, осећале само као пригушени импулси дубоко у новој институционалној тектоници који ће брзо показати разорну снагу. Што су конструкционе грешке биле очигледније, што су процеси који су њима подстицани били израженији, то је комунистичка елита снажније бранила систем, а све више критиковала „функционисање” појединих нивоа и актера. У монократској политичкој структури власти, под снажним дејством идеолошке цензуре, требало је вештине колико и храбрости да се укаже на системске проблеме. Н. Пашић је спадао у ред малобројних који су имали и једно и друго.

2. „ПЛАВА КЊИГА” – АЛАРМНО ЗВОНО ПОТЕНЦИЈАЛНЕ СЕЦЕСИЈЕ

Устав СФРЈ проглашен је 21. фебруара 1974. године.[13] Низ двосмислених, непрецизних и правно нејасних одредби савезног Устава створили су асиметричну организацију власти у Србији. Републичко веће Скупштине СР Србије, пар дана после, 25. фебруара 1974. године, проглашава Устав Србије. „Овим уставом, као и покрајинским уставима коначно је довршено уставно-правно дезинтегрисање СР Србије као државе... Тако је СР Србија била практично онемогућена да врши своје елементарне државне функције ... више година није могла да донесе законе из своје искључиве

12 Др Најдан Пашић, *Национално питање у савременој епохи*, Радничка штампа, Београд, 1973, стр. 215.

13 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 21. februar 1974. godine; http://www.arhivyu.gov.rs/active/srlatin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html

надлежности...: закон о држављанству, закон о друштвено-економском развоју републике, закон о народној одбрани...”[14]

Очигледно је да су се „импликације” промена, о којима говори Н. Пашић, осетиле брзином која је захтевала политичку реакцију. Дража Марковић, челни човек Председништва СР Србије, сведочи да су се „... односи у Србији почели неповољно одвијати у правцу потпуног издвајања аутономних покрајина... с тенденцијом њиховог потпуног осамостаљивања и конституисања као државних заједница”.[15]

„Било је више покушаја да се овакво уставно стање превазиђе. Сигурно да је научно најутемељеније и уз то најдуже припреман покушај да се званично преиспитају уставни односи у СР Србији започет 1975. а довршен 1977. године.”[16] На уставним текстовима није се честито „осушило мастило”, а већ 16. јануара 1976. године Председништво СР Србије покренуло је иницијативу да се „... размотре питања уставног конституисања Републике са посебним освртом на остваривање функција од значаја за Републику као целину”. Јуна исте године, Председништво СР Србије је информисано да радна група коју је формирало ради на материјалу „који ће послужити за дискусију”.[17] Професор Н. Пашић руководио је радом ове групе. То је био логичан наставак његовог ангажмана не само као члана Председништва СР Србије него и као члана низа уставних тела која су припремала уставне реформе.[18]

Материјал који је сачинила радна група, официјелно непретенциозног наслова „Социјалистичка република Србија и аутономне покрајине у њеном саставу”, умножен је у ограниченом броју примерака, а по боји корица

---

14 Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, стр. 233–234.

15 Ђекић Мирко, УПОТРЕБА СРБИЈЕ – оптужбе и признања Драже Марковића, стр. 114.

16 Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, стр. 234.

17 Ђекић Мирко, УПОТРЕБА СРБИЈЕ – оптужбе и признања Драже Марковића, стр. 123.

18 „Руководилац радне групе био је члан Председништва СР Србије наш познати стручњак за друштвено-политички систем професор др Најдан Пашић. Поред њега, групу су сачињавали и проф. др Радослав Ратковић, председник Републичког савета за друштвено уређење, Вељко Марковић, члан Извршног већа и председник Одбора за политички систем, Миливој Драшковић, републички секретар за законодавство, професор др Миодраг Зечевић, у то време председник Законодавно-правне комисије Савезног већа Савезне скупштине, и економиста Никола Станић, шеф кабинета председника Председништва СР Србије.” Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, стр. 236

назван „Плава књига", није официјелно доспео на седницу Председништва СР Србије. „Излазак ове књиге унео је велику нервозу и тензије у наш политички живот. Говорило се да је то националистички великосрпски пројекат у којем учествују осведочени хегемонисти који хоће да прво угуше аутономност покрајина, да би их после и формално укинули. Они који су тако говорили били су и иницијатори да се сазове тзв. Координационо тело Председништва ЦК Савеза комуниста Србије, које, по статуту СК Србије, није било предвиђено... Овим се заправо онемогућила нормална уставна процедура о свакој иницијативи за евентуалне уставне промене. Координационо тело заседало је 30. јуна и 11. и 12. јула 1977. године, а његови учесници су били: Тихомир Влашкалић, Драгослав Марковић, Кољ Широка, Душан Чкребић, Петар Стамболић, Милош Минић, Стеван Дорођски, Али Шукрија, Добривоје Видић, Марко Поповић, Живан Васиљевић, Момчило Дугалић, Радован Влајковић, Иван Стамболић, Ђорђе Лазић, Душан Алимпић, Фадиљ Хоџа, Џавид Нимани, Махмут Бакали, Илијаз Куртеши, Душан Ристић, Нандор Мајор, Душан Поповић... Нису присуствовали ни представници радне групе, чак ни Најдан Пашић и Радослав Ратковић, који су заузимали значајне функције у Србији."[19]

Политичке исповести Драгослава Драже Марковића и Душана Чкребића, челних функционера комунистичке елите у Србији у том периоду сведоче да су сви релевантни појединци на партијским и државним функцијама били упознати са налазима анализе о уставном функционисању Србије по новом Уставу и проблемима Србије као републике да оствари своје уставно јединство, прецизније оствари своју сувереност и територијални интегритет као једна од република СФР Југославије. Историја је забележила ко је био против, а ко за.[20]

Анализирајући слом социјалистичког система, пред крај живота, у последњем публикованом раду, Н. Пашић закључује да су одлучујуће промене уставно-правног положаја аутономних покрајина извршене после смене Александра Ранковића 1966. године. Он наглашава да „на таласу

---

[19] Душан Чкребић, *Живош, йолишика, коменшари*, стр. 236–237.

[20] „Против „Плаве књиге" су се изјаснили: Милош Минић, Мирко Поповић, Живан Васиљевић, Момчило Дугалић, Стеван Дорођски, Фадиљ Хоџа, Кољ Широка, Радован Влајковић, Али Шукрија, Душан Алимпић, Нандор Мајор, Душан Поповић, Махмут Бакали, Џавид Нимани, Илијаз Куртеши, Душан Ристић. Сви су они у осуди „Плаве књиге" наступали агресивно и оштро. По њиховом мишљењу, то је великосрпска и централистичка творевина која својим решењима па и примедбама угрожава уставна права покрајина." Душан Чкребић, *Живош, йолишика, коменшари*, стр. 237

исфорсираног самокритичког расположења српског руководства", већ амандманима 1968. године покрајине постају „елемент југословенског федерализма", а Устав 1974. године ствара правно и фактички „неодрживе ситуације. Наиме, самим уставним решењима створене су све уставноправне претпоставке за формирање три заокружене и фактички равноправне федералне јединице у једној републици. Србија је била једина држава са три врховна и три уставна суда, међусобно равноправна и институционално одвојена. Скупштина Републике и скупштине аутономних покрајина имале су фактички равноправне законодавне функције и вршиле су их неконтролисано без икаквог ... усклађивања... Покрајине... су добиле своје народне банке... 'Велики системи' (железница, електропривреда, ПТТ) дезинтегрисани (су)... на политичко-територијалној основи... кренуло се путем стварања три одвојена и међусобно неусаглашена економска, политичка и школска система. На поразне последице такве развојне тенденције указано је већ 1976/1977. године, у касније често помињаној 'плавој' и 'зеленој' књизи. Међутим, сама та књига доживела је незавидну судбину: била је интерно-политички осуђена и одбачена и никада није била објављена. Чак је било наређено да се уништи сваки примерак шапирографисаног рукописа".[21]

Шта је садржала мистификована „Плава књига"?

Из данашње перспективе, ради се о једној изразито правној стручној анализи. То је сувопаран текст, нормативним речником проткан, уз пар ретких али изразито прецизних политичких констатација и коментара, обима стотинак страница, структуриран у пет целина. Први део објашњава уставни положај републике и аутономних покрајина у југословенском федерализму, односе ова два ентитета према Уставу СР Србије. Други део анализира праксу остваривања уставног положаја републичких органа – скупштине, председништва, извршног већа, управе, органа правосуђа и републичких савета – у односу на аутономне покрајине. Трећи део бави се остваривањем уставног положаја Србије у аутономним покрајинама у областима законодавства, народне одбране, унутрашњих послова и безбедности, односа са иностранством, привредног система, економске политике, планирања и развоја, образовања и културе, информисања и кадровске политике. Претпоследњи део анализира остваривање ова два ентитета у органима федерације. На крају се износе закључна разматрања и констатације.

Нормативна анализа, „... мада временски ограничена..." указује да Србија почиње да се растаче на три дела која се убрзано удаљавају.

---

21 Најдан Пашић, *Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије – године распада (1987–1992)*, стр. 126–127.

Доношење закона који важе за целу територију, „... веома је рестриктивна и скромна по обиму”. Институт заједничких закона се веома ретко користи јер аутономне покрајине „својим законима и подзаконским прописима регулишу далеко највећи број питања”. Генерална је оцена да се републички органи своде првенствено на позицију „... органа везаних искључиво за уже подручје Републике...”. С обзиром на то да СР Србија, као и остале републике у уставном систему и југословенском федерализму „... има ... и битно својство националне државе српског народа...”, а да „... изражене тенденције слабљења јединства Републике као целине... и диференцирања три одвојена подручја, слабо или само формално ... повезана, почиње се отварати питање да ли и српски народ, равноправно са другим народима Југославије, остварује своје историјско право на националну државу у оквиру југословенске федерације која почива на принципу националног самоопредељења”. Констатује се да такво стање доводи до „политичке неравноправности радних људи и грађана”.[22] Закључује се да „противуречности... у конституисању Републике као целовите државе већ имају и имаће све више далекосежне негативне последице...”, које се огледају у „три недовољно усклађена правна система који се све више међусобно удаљују... јаке тенденције ка територијалном затварању... настајање значајних разлика у систему образовања и затварање информативне делатности, културних спортских и других активности... у територијалне оквире покрајина... не даје могућности да Република као целина оствари своје опште ставове и интересе” на федералном нивоу. Завршава се констатацијом да изнесене оцене „... не негирају и не доводе у питање крупне резултате постигнуте управо развијањем... аутономних покрајина и афирмацијом њиховог уставноправног и политичког субјективитета и унутар Републике и у оквиру југословенске федерације”. Али се истовремено наглашава да то не би требало бити „... препрека за изграђивање унутрашње повезаности у Републици и постизање одговарајућег степена њеног јединства као државе”.[23]

Жестоким критичарима „Плаве књиге” и њиховим позивима на одговорност аутора, те анализе која вехементним идеологизираним језиком, али врло прецизно показује да је Србија парализована као држава јер не обавља ни оне функције које јој по савезном уставу припадају, није ишао у прилог став Едварда Кардеља. Тај неприкосновени конструктор уставних реформи и креатор политичког система био је упознат са радом на „Плавој

---

22 Најдан Пашић, *Историјски фијаско система моноорганизационе хијерархије – године распада (1987–1992)*, стр. 172.

23 *Исто*, стр. 173–174.

књизи", на коју је изнео своје сугестије. „Генерално, он се позитивно изјаснио о овој студији што се могло видети и на маргинама књиге која је била код њега."[24]

Критичари су, ипак, интервенцијом савезног партијског врха успели да „Плаву књигу", тиме и расправу о нефункционалном уставном положају Србије и потенцијалним последицама, ставе у архиву. На њихову интервенцију Стане Доланц и Извршни биро ЦК СКЈ писмом ЦК СК Србије захтевају да се обустави расправа „јер поделе у Србији, тобож, смањују међународни углед СФРЈ и да је у овом моменту то штетно за све; да је с тим упознат и друг Тито и да је због тога јако забринут".[25]

Ако је за утеху, јасно је да је струка прецизно и на време алармирала да је уставна позиција Србије према Уставу СФРЈ из 1974. године неодржива јер доводи у питање њен територијални интегритет, равноправност српског народа и потенцијално угрожава интегритет не само Србије, него и федералне државе.

3. ОШТАР КРИТИЧАР СИСТЕМА

Драгољуб Марковић, тадашњи шеф колективног председништва Србије, у мемоарима констатује да је Н. Пашић дао најкомплетнију критику уставне позиције Србије, федерализма и система установљеног Уставом из 1974. – каже оштрији од Пашића био је само проф. Јован Мирић.[26]

Најкомплетнију критику југословенског федералног модела конципираног Уставом СФРЈ 1974. године, Н. Пашић је изнео у студији „Интереси и политички процес". „Шта се може сматрати оригиналним ... у југословенској теорији и пракси... тачније у концепцији... усвојених нормативних... решења?" На ово питање одговара да је то, пре свега, „... да се нови примарни и шири облици територијалне и функционалне организације заснују на реалним социјалним силама, на признатом плурализму аутентичних интереса...". Али упозорава да су погрешна очекивања „... да се може 'измислити' ... такав 'модел' комплексне друштвене интеграције који би могао унапред отклонити и искључити све видове ... противречности односа

---

24 Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, стр. 236.

25 *Исто*, стр. 238.

26 Jovan Mirić, *Sistem i kriza*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1985, str. 270.

делова и целине...” и проглашава таква настојања за „велику утопистичку илузију”.[27]

Детаљна дескрипција нормативног модела хоризонталне и вертикалне организације власти у овој студији треба да појасни институционалне структуре и линије комуникације и интеграције од основних организација удруженог рада, као примарних функционалних целина, и општина, као прве степенице друштвено-политичких заједница, до федералног нивоа и одбаци критике да је самоуправни модел инспирисан анархо-федералистичким и синдикално-корпоративистичким концептима. Међутим, Н. Пашић закључује да је „принцип територијално-политичке организације добио потпуну премоћ над производно-функционалним принципом”. Тако систем обликује амбијент у којем „расте многострука зависност појединаца од уже ... територијалне припадности, па самим тим расте и власт територијално организованих институција над радним људима и организацијама са ’своје’ територије”. Он упозорава да систем генерише аутаркијске процесе који су „... природан извор саможивог, локализма, регионализма, па и сепаратистичког национализма и националног подвајања”.[28]

Једна од централних идеја која је уткана у готово све радове проф. Н. Пашића је евидентан раскорак нормативног и стварног: „... уставне концепције и прокламована начела су једно, а реални односи снага нешто друго”. На низу места он указује да противречност прокламованих циљева и праксе егзистира „... више или мање скривено, и у самом нормативном поретку”.[29]

Неколико година пред слом југословенског федералног модела Н. Пашић сублимира да је уставна реформа јачањем позиције република и покрајина у односу на федералну власт институционално прекинула интеграционе линије на републичко-покрајинским границама: „Преко те границе простире се сфера међудржавних односа, односа нагодби и компромиса... На нивоу федерације самоуправни плурализам интереса уступа место политичком сучељавању и усклађивању интереса националних држава и ’националних економија’”.[30] У контексту специфичног положаја Србије он наглашава да уставноправно аутономна покрајина, за разлику од републике, није држава и да је „њена територија интегрални део територије републике у чијем је саставу... Међутим, када је реч о расподели функција и

---

[27] Најдан Пашић, *Интереси и политички процес – конфликти и консензус у политичком одлучивању*, стр. 364

[28] *Исто*, стр. 381 и 385.

[29] *Исто*, стр. 389

[30] *Исто*, стр. 405–406.

надлежности и, нарочито, о одлучивању у федерацији, покрајина је практично изједначена са републиком. Са тог становишта... Југославија се састоји не од шест, већ од осам федералних јединица".[31] Такав децентрализовани федерални модел он назива „полицентричним етатизмом" и посредно га карактерише као препреку слободне интеграције и на политичком и на економском плану. Екстензивну употребу нормативне силе, монопол изражавања интереса и утицај професионалног политичко-управљачког слоја, дијагностификује као извор и упориште политичке моћи.

Велики број текстова објављених у научним и стручним часописима, још више текстова публицистичког карактера, посвећен је елаборацији ових основних налаза. Проф. Н. Пашић не доводи у питање систем. И поред жестоке критике која често иде по ивици идеолошки дозвољеног, веома детаљних елаборација, нормативног и институционалног дизајна самоуправног модела, извора прикривене моћи, он слабости система ипак тражи у функционисању, субјективном понашању актера и институција.

4. НАЈДАН ПАШИЋ – СЛОМ МОДЕЛА МОНООРГАНИЗАЦИОНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ

Пред крај живота проф. Н. Пашић посматра слом система који је градио као припадник револуционарног покрета, као активни члан на истакнутим местима доношења одлука у држави и партији, и као пасионирани академски делатник који и тада прати компаративна искуства. Интересантно је да у анализи ових трауматичних догађаја он у потпуности остаје на основној теоријској парадигми, али мењајући акценте у неким кључним аспектима. Као једном од кључних аутора „Плаве књиге", председнику радне групе, овакав епилог свакако је био очекиван и логичан. Али у његовим анализама нема тријумфа. Када су „импликације" система које је пробабилистички и хипотетички најављивао, постале стварност политичког система, он и даље академски суздржано, без еуфорије и ликовања, износи своје анализе, брани систем и указује на узроке дестабилизације.

Ефекти уставног дизајна на функционисање Србије као федералне јединице показали су се веома брзо. Агресивне и насилне демонстрације у априлу 1981. године, са основном паролом „Косово – Република милом или силом!", показале су да ширење аутономних права не значи и

---

[31] Најдан Пашић, *Интереси и политички процес – конфликти и консензус у политичком одлучивању*, стр. 404.

интеграцију албанске националне мањине и стабилност система, напротив. То је био јасан наговештај сецесионистичког покрета ширих размера. Н. Пашић пише да је циљ „... непријатељских демонстрација ... рушење постојећег уставног поретка и насилно одвајање ... од Србије и Југославије". По њему су демонстрације само „... изнеле на видело тешко поремећене националне односе и низ проблема који су дуго, чак деценијама, прикривани и заташкавани". Анализирајући узроке он осликава широки спектар разлога: убрзани развој носио је промене вредности, што није одговарало „конзервативним снагама привrженим традиционалном начину живота"; у Краљевини Југославији је то био најзаосталији део земље и да „угњетавање није било нигде толико брутално и отворено као на Косову"; да је урбанизација донела низ социјалних проблема; импресивни резултати у описмењавању" са 50.000 студената... Косово је био део земље са највећим бројем студената на 1000 становника", са суженим могућностима запошљавања; изразито велики наталитет и с тим нарушавање демографске структуре додатно је појачано „због исељавања Срба и Црногораца које је... опште стање правне, имовинске и личне несигурности само још убрзало ове процесе"; велика улагања из републичких и савезних фондова и мали ефекти због расипничког понашања покрајинских елита „... је, у ствари, значило коришћење средстава југословенске заједнице за стварање ограда у односу на Србију и друге делове Југославије. Аутономност покрајине била је стављена у службу аутаркичног затварања што је изродило националне и ... социјалне проблеме".[32]

Заблуде комунистичке номенклатуре Н. Пашић у низу својих радова означава као „бирократски нормативизам", објашњавајући сликовито да то није ништа друго до „самозаваравајућа илузија политичко-управљачког слоја да се све може решити ... увођењем ... 'добро потрефљених' ... уставних и законских решења". Став званичне политике који се деценијама понављао као аксиом – да је национално питање решено још у току рата и револуције – он назива илузијом. Упозорава на снажне потенцијале националних идентитета у обликовању политичких процеса и указује на њихов утицај на формирање и функционисање југословенског федералног модела: „....илузија о 'решеном' националном питању је скупо плаћена... Са сваким новим уставом стваран је систем нормативних фикција који маскирају стварност и прикривају реалне друштвене проблеме... непосредно пред избијање велике ерупције албанског национализма и сепаратизма ...

32 Најдан Пашић, *Историјски фијаско моноорганизационе хијерархије: године распада 1987–1992*, стр. 121–124.

прво 1968. а затим 1981. ширено је уверење да су национални односи на Косову углавном сређени и да се стално побољшавају".[33]

Анализа узрока и последица слома политичког система у истраживањима Н. Пашића остаје у теоријском кругу оформљеном на почетку каријере. Он у томе истрајава када анализира приступе решавању проблема уставног јединства Србије и свођења аутономије из сфере државности у сферу децентрализованих јединица. Оцењује да је Устав Србије из 1992. године „отклонио ... радикално све... аномалије хипертрофираног аутономаштва", али да постоји опасност „да се оде у другу крајност... драстично сужавање права аутономија које би изазвало врло жестоке отпоре". Он јасно истиче да се у процесу уставног успостављања целовитости Србије треба чувати национализма и било каквих институционалних аранжмана који би могли „... изазвати осећање неравноправности између припадника 'државне нације' и оних 'других'". [34]

Настојећи да проблем Србије са позицијом аутономних покрајина посматра у ширем контексту он се враћа компаративним искуствима. „Зашто су творевине – југословенска, совјетска, чешко-словачка федерација – показале тако рањиве и неотпорне према тенденцијама дезинтеграције за разлику од других федерација старијег историјског датума у чијим уставима национална права нису уопште заштићена ни институционално ни процедурално."[35] Трагање за одговором води га ка закључку да је узрочник национализам. Његов узрок опет види у функционисању, а тек посредно и спорадично у уставном и институционалном дизајну, закључујући да „... има, изгледа довољно основа за закључак да институционална заштита „прокламованих националних права" и „нарочито, извођење политичке организације друштва из националне припадности..." јесу основни узроци дезинтеграције. Од деценијског величања системских решења националне равноправности као једног од стубова федералног модела, Н. Пашић долази до упитаности да ли је тај институционални оквир био решење или генератор проблема! Зато констатује да „... наглашена институционализована заштита националне равноправности и слободе, може... да буде 'контрапродуктивна'... Искуства у бившој југословенској федерацији говоре језиком непобитних чињеница ... да посебна институционализација националних интереса доводи не до њиховог бржег усклађивања него до њиховог

---

33 Најдан Пашић, *Историјски фијаско моноорганизационе хијерархије: године распада 1987–1992*, стр. 126.

34 *Исто*, стр. 127–128.

35 *Исто*, стр 134.

заоштравања и хипертрофирања”. Пренормиран, хиперинституционализован систем гаранција, изражавања и заштите „... често пренадуваних и фетишизованих националних интереса...”, праћен сложеним системом договарања, споразумевања, изградње консензуса и олаког потезања вета, по њему су створили амбијент да ти механизми националне равноправности „буду злоупотребљени у корист неких уских саможивих парцијалних интереса”. Главног корисника тих механизама, професионално политичко-управљачку бирократију, види и као главног кривца за злоупотребе наведених институционалних механизама, што ће читав политички систем довести до „...све веће неефикасности и коначно до потпуне парализе”.[36]

Узроци на које указује били су маскирани и идеолошки оправдавани политичким ставовима да би свака промена система усмерена на његово редизајнирање у циљу веће ефикасности и јачање центрипеталних, кохезивних фактора, била тумачена као угрожавање националне равноправности, јачање унитаризма насупрот децентрализованој позицији федералних јединица и потенцијалним процесима хегемонизације. Главни критичари реформи заговарали су даље лабављење веза, асиметрични федерализам и конфедерализам. Унитаризам унутар републичких граница сматран је логичним и позитивним. Плебсу су политизовани ставови сецесиониста сервирани као седатив, против федерације. Реално окоштале комунистичке структуре у републикама браниле су систем републичке доминације на националним основама. Федерација која није имала грађане ни југословенску нацију није имала кога да је брани. Зато су се, по Н. Пашићу, „катастрофалне последице политичког и територијалног организовања на једнонационалној основи показале... у правом светлу тек када је систем у целини запао у свеопшту кризу. Процеси дезинтеграције... дошли су тада до тачке од које почиње суноврат и распад југословенске заједнице. Тај суноврат почиње управо оног тренутка када је отворено прокламован и у пракси примењен принцип једнонационалног политичког повезивања и деловања. Конкретан повод за то била је наводна угроженост интереса Срба и Црногораца на Косову. ... Последице тог ’великог заокрета’, који је назван антибирократском револуцијом одоздо, показале су се у свим сферама друштвеног живота...”[37]

---

36 Најдан Пашић, *Историјски фијаско моноорганизационе хијерархије: године распада 1987–1992*, стр. 136.

37 *Исто*, стр. 135–136.

4. ЕПИЛОГ

Н. Пашић је био политиколог који је детаљно познавао теоријске искораке у политичким наукама на међународном плану. Пишући предговор преводу књиге Роберта Дала, *Дилеме плуралистичке демократије*, он потенцира да слом земаља „реалног социјализма, па и СФРЈ" отвара широку праксу „мање-више принудне арбитраже и прописивања обавезних рецепата унутрашњег уређења... На помолу је ... парадоксална ситуација да се демократија принудно 'уводи' гажењем једног од основних демократских начела међународне заједнице – немешања споља у унутрашњи живот и развој појединих земаља!"[38] Он је сагласан са Даловом оценом да су бивше социјалистичке државе, па и Југославија, далеко од Даловог модела полиархије, уосталом као и низ других држава.[39] Али, практично неколико година пред крај живота у радовима Н. Пашића не примећује се хваљена Далова методолошка матрица. Н. Пашић пре указује на проблеме који стоје пред друштвом у процесу транзиције, него што се критички одушевљава и идеализује концепт демократије.

Федерализам је за Н. Пашића као жив процес којим се трага за институционалним дизајном који ће чувати равноправност нација. Суштински, он је заговорник кооперативног модела федерализма сматрајући да је то у самој суштини самоуправљања. Ако се занемари партијски монизам у свим осталим елементима, са изједначавањем нација и националних мањина, концептом самоуправних интересних заједница, консензусом у одлучивању, паритетима у саставу институција, и сл. – југословенски федерални модел политичког система имао је институционална обележја консоцијације. Н. Пашић је уверен да је тај модел, уз бројне слабости у функционисању, подесан облик политичког система за тадашњу југословенску државу. Истовремено, он критичким запажањима увиђа да политичка класа коришћење тог модела претвара у фасаду, нестабилну конструкцију коју ће разорити снажни националистички пориви.

У каснијим радовима нормативна анализа мења се политиколошким дискурсом. Сумирајући у последњем раду генезу косовско-метохијског чвора он издваја три негативна аспекта. Узроке онога што се називало аутономаштво он види у етноцентризму република и монократској структури управљања у политици. Разградња административно-централистичког

---

38 Најдан Пашић, Предговор, у: Роберт Дал, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1992, стр. 9.

39 *Исто*, стр. 14.

система није по њему искоришћена да се „подстакну процеси слободне самоуправне интеграције". Управо зато су средства која су издвајана на савезном и републичком нивоу за развој искоришћена за „ограђивање те исте покрајине од Србије и Југославије, за стварање самодовољности Косова". Други негативни аспект, по њему, јесте „опасно кретање из једне у другу крајност", имајући на уму нагле заокрете од уставних решења са аутономијом као суштинском федерализацијом и дезинтеграцијом до фактичког укидања аутономних права. Анализирајући нови устав Србије из 1992. године он констатује да је он отклонио „све поменуте аномалије хипертрофираног аутономаштва". Али посебно упозорава да постоји „... озбиљна опасност да се оде у другу крајност...". Потенцира да Албанци уживају сва права, али да „Покрајине, у којима националне мањине остварују своја национална права и обезбеђују свој равноправан статус, не могу имати својства националне државе". Он се зато одлучно противи „свим видовима националистичке интерпретације Устава" понављајући да „несумњиво право српског народа да чува и развија своје традиције и историјско наслеђе везано за Косово мора да значи истовремено признавање истог права и Албанцима у чијој националној историји Косово такође има своје значајно место. А то се понекад заборави". Критика није водила закључку нужности промене система. Систем је остао недодирљив иако је постало јасно да конструктивне грешке, а не појаве и слабости, јачају центрифугалне силе југословенског федерализма и да ће га коначно разнети. На крају је Н. Пашић видео и доживео фијаско система за који се борио и који је градио.

Србија као држава и друштво није успела да интегрише Косово и Метохију и албанско становништво. Албанци никада нису прихватили Србију као своју државу. Историја и судбина то сурово показују на индивидуализованим примерима више чланова породице Пашић. Никола Пашић, истакнути вођа радикала, министар и председник влада, није успео, ни у Краљевини Србији ни у Краљевини Југославији, да пацификује тежње Албанаца за самосталношћу. Није то пошло за руком ни његовом синовцу, Најдану Пашићу, у битно промењеном оквиру: републиканском облику владавине, социјалистичком уређењу са високим степеном права за албанску националну мањину и њену вртоглаву еманципацију. Историја и судбина довела је његовог унука, Марка Ђурића, шефа Канцеларије за Косово и Метохију Владе Републике Србије, да данас тражи најмање лоше решење за овај историјски проблем који је агресијом НАТО пакта завршен насилном сецесијом и једностраним проглашавањем независности. Од Србије се очекује да суштински призна самосталност своје јужне покрајине као услов за наставак европских интеграција. Да иронија буде комплетна, нови известилац Европске уније за Косово и Метохију је Игор Шолтес,

унук Едварда Кардеља. Тако ће се поново укрстити деловање потомака Едварда Кардеља, главног конструктора социјалистичког уставног дизајна који је створио институционалну платформу за дезинтеграцију Србије и отцепљење дела територије, колевке њене духовности и државности, са наследником Најдана Пашића. Време ће показати какав ће епилог те историјске случајности бити.

ЛИТЕРАТУРА

Đekić, Mirko, *Upotreba Srbije: optužbe i priznanja Draže Markovića*, Beseda, Beograd, 1990.

Mirić, Jovan, *Sistem i kriza*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1985.

Pašić, Najdan, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd, 1973.

Пашић, Најдан, Основне карактеристике и правци развоја друштвено-политичког система СФРЈ, У: Н. Пашић, Б. Шпадијер (ур.), *Друштвено-политички систем СФРЈ* (стр. 48–83). Радничка штампа, Београд, 1975.

Pašić, Najdan, *Interesi i politički proces: konflikti i konsenzus u političkom odlučivanju,* Komunist, Beograd, 1983.

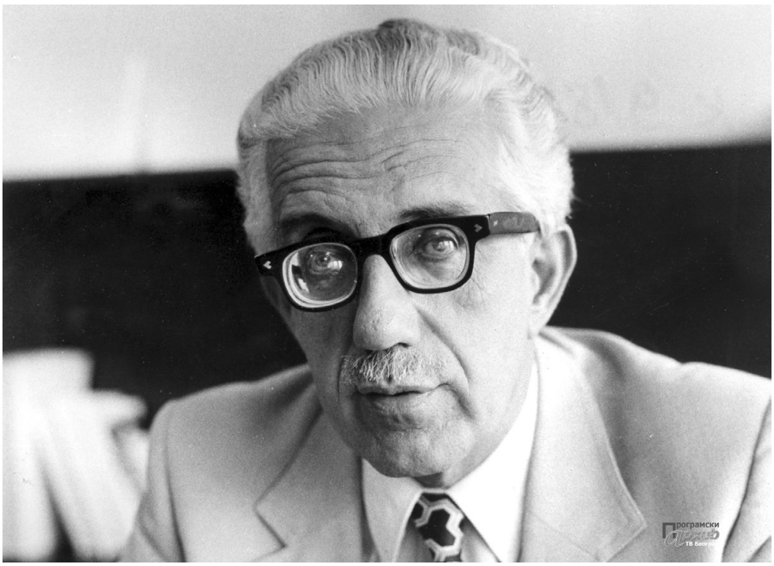
Пашић, Најдан, Предговор. У: Роберт Дал, *Дилеме плуралистичке демократије* (стр. 7–28), БИГЗ, Београд, 1992.

Pašić, Najdan, *Istorijski fijasko sistema monoorganizacione hijerarhije: godine raspada (1987–1992),* Fakultet političkih nauka, Beograd, ITP Unireks, Podgorica, 1996.

Чкребић, Душан, *Живот, политика, коментари*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 21. februar 1974. godine; http://www.arhivyu.gov.rs/active/srlatin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html

НАЈДАН ПАШИЋ: ПЛОДАН СТВАРАЛАЦ

Најдан Пашић 1922–1996

Драгомир Лончар

Mr Dragomir Lončar

BIBLIOGRAFIJA DR NAJDANA PAŠIĆA (1947–2017)

UVODNA REČ

Obeležavanje sedamdesetpetogodišnjice života i pola veka plodnog publicističkog rada i stvaralaštva prof. dr Najdana Pašića obogaćuje se izdavanjem ove bibliografije – vrednog rada mr Dragomira Lončara. Dela posvećena kompetentno naučno uređenoj bibliografiji jednog tako značajnog naučnika i publiciste kao što je prof. dr Najdan Pašić u našoj literaturi su, nažalost, vrlo retka i, kao što je to često slučaj sa vrednim, ali neshvaćenim naporima, potcenjivana. A radi se uvek, a naročito je to slučaj sa ovim radom, o plodu jedinstvenog poduhvata čije ostvarivanje zahteva i visok stepen kompetentnosti, veliki trud i savesnost. No i pored svih tih svojstava, koja se retko nalaze zajedno i kod jedne ličnosti, potreban je i jedan poseban odnos privrženosti i uvažavanja istraživača prema predmetu i autoru čije se delo prikazuje. Svakome koji poznaje opus prof. dr Najdana Pašića i upoređuje ovu bibliografiju sa sličnim pokušajima, mora da padne u oči bogatstvo građe koje o delu, pa time i o ličnosti autora pruža ovako detaljno obrađena bibliografija.

Značaj ovog rada nije samo u jednom poslu koji sigurno predstoji, a to je ozbiljna studija dela i aktivnosti jednog od pionira političke nauke u našim zemljama, već je to i nezaobilazni element prave istorije našeg pokušaja da ostvarimo humanističku suštinu socijalističkog projekta. Rad prof. dr Najdana Pašića, koji je čitav svoj život posvetio tom cilju, dobio je u ovoj bibliografiji jedan objektivniji odraz koji će morati da zainteresuje svakog istraživača koji treba da sazna pravu istinu o našoj sadašnjosti i prošlosti. Iako je to sigurno stvar koja se neće u potpunosti ostvariti u neposredno predstojećem razdoblju,

naučni skup koji je planiran povodom 70 godina života profesora dr Najdana Pašića, za jesen ove godine, dobija izdavanjem ove bibliografije jedan izuzetno značajan prilog. Teme kojima se profesor Pašić bavio nisu zapravo nikada završene, niti je njihova obrada, uprkos visokim dometima u delu istog autora, postala savršena. Zato ovu uvodnu reč završavam sa dubokim uverenjem da ovo, na zadovoljstvo njegovih brojnih poštovalaca, prijatelja i učenika nije kraj već samo jedan deo bibliografije prof. dr Najdana Pašića.

Beograd, 23. 6. 1992.

akademik prof. dr Aleksandar Fira

BIOGRAFSKI PODACl

Najdan Pašić je rođen u Skoplju 28. juna 1922. godine, u porodici pravnika. Osnovnu školu i niže razrede gimnazije učio je u Nišu, Zenici i Skoplju, a više razrede u Beogradu u Trećoj gimnaziji. Već u srednjoj školi započeo je saradnju u omladinskim publikacijama *Novom srednjoškolcu* i *Srednjoškolskom almanahu*.

Za vreme rata i okupacije aktivno je pomagao narodnooslobodilački pokret. Posle oslobođenja Beograda radio je kratko vreme u Sekretarijatu Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Beograda, a decembra 1944. godine stupio je u redakciju omladinskog lista *Mladi Borac*, glasila Ujedinjene antifašističke omladine Srbije (USAOS), i bio urednik, a zatim i glavni urednik ovog lista. Godine 1948. prešao je na dužnost rukovodioca odseka za štampu Glavnog odbora narodne omladine Srbije. Godine 1949, kao vanredni student, diplomirao je sa odličnim uspehom na Pravnom fakultetu u Beogradu. Početkom te iste godine postao je slušalac tada osnovanog Instituta društvenih nauka. Posle završenih studija na Institutu, početkom 1951, pokrenuo je, sa grupom mladih publicista, *Nedeljne informativne novine* i bio glavni i odgovorni urednik ovog lista do avgusta 1953. godine, kada je prešao na novu dužnost u Državni sekretarijat inostranih poslova.

Tokom 1951. i 1952. godine bio je angažovan kao honorarni predavač na Pravnom fakultetu u Beogradu i držao nastavu iz Uvoda u društvene nauke. U septembru 1953. primio je dužnost atašea za štampu i kulturu jugoslovenske ambasade u Londonu, gde ostaje do septembra 1957. godine. U međuvremenu, februara 1956. godine, odbranio je doktorsku disertaciju na Pravnom fakultetu u Beogradu. Od novembra 1957. nalazio se na dužnosti urednika, a zatim glavnog urednika časopisa *Naša stvarnost* i biblioteke Društveno-političke studije izdavačkog preduzeća *Kultura*.

Jula 1960. godine izabran je za vanrednog profesora novoosnovane Visoke škole političkih nauka, gde je preuzeo i dužnost šefa katedre. Juna 1963. godine

imenovan je za direktora Instituta društvenih nauka u Beogradu, a zatim 1965. godine postaje glavni urednik časopisa *Socijalizam*, organa CK SKJ i nastavlja rad kao redovni profesor Visoke škole (odnosno, kasnije, Fakulteta) političkih nauka, gde je u dva izborna perioda vršio dužnost dekana.

Bio je u jednom mandatu član CK SK Srbije, a na XII kongresu SKJ izabran je za člana Centralnog komiteta i Saveza komunista Jugoslavije.

U decembru 1979. izabran je za predsednika Ustavnog suda Srbije i na toj dužnosti bio je do isteka mandata oktobra 1984, posle čega je ostao na dužnosti sudije u istom sudu. U dužem periodu bio je član komisija za ustavna pitanja skupština SR Srbije i SFRJ.

Bio je dugogodišnji predsednik udruženja za političke nauke SR Srbije. Na kongresima Međunarodnog udruženja za političke nauke – IPSA biran je dva puta za člana Izvršnog komiteta ove svetske asocijacije. Profesor Pašić je bio vrlo aktivan na planu međunarodne naučne saradnje. Bio je gost – profesor Instituta države i prava Akademije nauka SSSR, Univerziteta Candido Mandes u Rio de Žaneiru, Instituta za međunarodne odnose u Meksiko Sitiju, Državnog univerziteta Florida (SAD), Univerziteta u Adelaidi (Južna Australija), član Vudro Vilson međunarodnog Centra za političke nauke u Vašingtonu. Kao učesnik naučnih skupova i predavač gostovao je na većem broju univerziteta i drugih naučnih institucija u zemljama Evrope, Azije i Afrike. Organizovao je i predsedavao sekcijama Svetskog kongresa za političke nauke.

Odlikovan je Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima, Ordenom rada sa crvenom zastavom i Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem. Oktobra 1969. godine dobio je Oktobarsku nagradu grada Beograda za delo *Klase i politika,* a 1974. dodeljena mu je nagrada AVNOJ-a za naučno stvaralaštvo u oblasti političkih nauka.

Za knjigu *Istorijski put komune* 1982. godine nagrađen je NIN-ovom nagradom za publicistiku *Dimitrije Tucović.*

Autor je većeg broja knjiga i preko 900 rasprava i članaka objavljenih u domaćim i inostranim časopisima, novinama i zbornicima, kao i urednik, redaktor, recenzent, prevodilac i priređivač niza kolektivnih naučnih radova, udžbenika, zbornika i enciklopedija. Među važnije dosad objavljene knjige spadaju: *Javne korporacije u Velikoj Britaniji.* – Beograd: Kultura, 1959; *Savremena država.* – Beograd: Kultura, 1960; *Uporedni politički sistemi.* – Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1962; *Klase i politika.* – Beograd: Rad, 1968; *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – Beograd: Radnička štampa, 1973; *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi.* – Beograd: Radnička štampa, 1973; *Interesi, institucije i ideologije.* – Beograd: Institut za političke studije, 1977; *Istorijski put komune.* – Beograd: Rad, 1981; *Interesi i politički proces.* – Beograd: Komunist, 1983; *Razgovori i rasprave o političkom sistemu.* – Ljubljana: Partizanska knjiga; Beograd OOUR izdavačko-publicistička delatnost, 1986.

Gotovo sve ove knjige doživele su nekoliko izdanja. Glavni je urednik i jedan od autora udžbenika *Društveno-politički sistem SFRJ*. – Beograd: Radnička štampa, 1979; monografije *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji*. – Beograd: Radnička štampa, 1978; zbornika *Samoupravni pluralizam interesa*. – Beograd: Institut za političke studije, 1981; i monografije *Workers Management in Yugoslavia – Recent Developments and Trends*. – Ženeva: Međunarodni biro rada, 1982.

Prof. Najdan Pašić podario je akademskoj zajednici mnoga upečatljiva i neprevaziđena dela i zaveštao ogromno bogatstvo, koje će se pokazati vrednije i sjajnije što se njegova lađa bude sve više udaljavala. Dao je najveći lični doprinos koji kao pojedinac može da pruži akademskoj zajednici.

Kao vrsni poznavalac i analitičar fenomena države i nacije, Najdan je bio prisutan u društveno-političkom životu svog vremena, razvijajući istovremeno političku teoriju, koja je uticala na razvoj savremene političke akademske misli i nauke, na ovim prostorima i šire. Dao je naučnu analizu odnosa između normativnog i stvarnog, primenio i objasnio koncept interesa u analizi događaja, kako u društvu tako i u političkom sistemu, što predstavlja najpotpuniju originalnu razradu ove problematike u našoj političkoj nauci. Bio je poznati srpski i jugoslovenski profesor, novinar, društveni i politički teoretičar, vrstan pravnik i publicista, jedan od osnivača Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i poznatog nedeljnika *NIN*.

Veliko znanje i mudrost koje je posedovao prof. Pašić činili su privilegovanim one koji su ga poznavali i sa njim se družili. Njegovim odlaskom srpska i jugoslovenska politikologija doživela je veliko osiromašenje i nenadoknadiv gubitak.

KARAKTER I NAČIN KORIŠĆENJA BIBLIOGRAFIJE

Bibliografija[1] radova prof. dr Najdana Pašića spada u krug personalnih, iscrpnih i potpunih bibliografija koja registruje celokupnu izdavačku produkciju autorovih dela, tj. bibliografsku građu koju je autor objavio od 1947. do 2017. godine na jezicima naroda i narodnosti i stranim jezicima – sve bibliografske jedinice koje su neposredno ili posredno vezane za delo Najdana Pašića. Time se oslikava njegovo bogato duhovno stvaralaštvo.

---

[1] Dopunjena i izmenjena *Bibliografija radova prof. dr Najdana Pašića* objavljena 1992. godine. – Beograd: Fakultet političkih nauka. – 181 str.

Osim knjiga, brošura, skripti, naučno-stručnih radova – priloga iz knjiga, zbornika, časopisa, dnevnih i nedeljnih listova, elektronskih izvora, ona obuhvata i dela u kojima se autor pojavljuje kao urednik, redaktor, priređivač, recenzent, prevodilac, član ispitne komisije, uključujući i kritičke prikaze autora i prikaze njegovih dela, kao i predgovore, pogovore, uvodne napomene, beleške i anotacije određenih pojmova u enciklopedijama i leksikonima. Sve bibliografske jedinice opisane su dosledno po prihvaćenim pravilima za opis ISBD(M) – (Međunarodnih standarda za opis monografskih publikacija – International Standard Bibliographic Description for Monographic Publication) i ISBD(S) – (Međunarodnom standardu za opis periodičnih publikacija – International Standard Bibliographic Description for Serials).

Elementi koji karakterišu određenu bibliografsku jedinicu svrstani su u nekoliko skupina koje se u opisu nižu utvrđenim redosledom:

1. Područje stvarnog naslova i autorstvo

1.1. Glavni stvarni naslov – je osnovni naslov bibliografske jedinice i piše se u duhu jezika ili pisma publikacije.

1.2. (=) Uporedni stvarni naslov – je glavni naslov na drugom jeziku ili pismu.

1.3. (:) Podnaslov – opisuje ili dopunjuje stvarni naslov.

1.4. (/) Podaci o autorstvu se odnose na kolektivna tela ili osobe koje učestvuju u intelektualnom radu u umetničkom oblikovanju publikacije.

2. Područje izdanja

2.1. (. -) Podaci o izdanju dati su arapskim ciframa a reči koje objašnjavaju izdanja skraćuju se prema uobičajenom skraćivanju (izdanje – izd.).

3. Područje numeracije

3.1. (.-) Sastoji se od brojeva ili oznaka razdoblja koji služe za identifikaciju publikacija. Npr.- God. I, br. 1 (decembar 1986).

4. Područje impresuma

4.1. (. -) Prvo mesto izdanja – ukoliko je mesto izdanja nepoznato upotrebljava se skraćenica *S. l. Sine loco* (bez mesta).

4.2. (;) Drugo ili sledeće mesto izdanja.

4.3. (:) Ime izdavača – kod nepoznatog izdavača piše se skraćenica *S. n.* – *Sine nomen* (bez imena) u uglastim zagradama.

4.4. (,) Datum izdanja.

4.5. (( )) Mesto štampanja.

4.6. (:) Ime štampara.

5. Područje kolacije

5.1. (. -) Broj strana ili broj tomova.

5.2. (:) Podatak o ilustracijama.

5.3. (;) Format – beleži se u centrimetrima.

6. Područje zbirke

6.1. (. -) Podatak o zbirci.

6.2. (:) Podatak o podzbirci.

6.3. (;) Označavanje brojeva u zbirci.

7. Područje napomena – dopunjuje formalni opis i može se odnositi na bilo koji element u bibliografskom opisu

Odgovarajući podaci preuzeti iz sekundarnih izvora stavljaju se u uglaste zagrade. Izostavljeni podaci se označavaju sa tri tačke (...).

Predočeni redosled elemenata pri opisu bibliografske građe omogućuje korišćenje bibliografskih podataka od svih korisnika bez obzira na jezik kojim vladaju.

Simboli koji se koriste u bibliografiji (. -), (:), (;), (,), (/), ([ ]), (( )) pišu se ispred elemenata opisa i imaju ispred i iza sebe razmak, što omogućava veću čitljivost i brže davanje informacije. Simboli prethode svakom elementu izuzev prvom elementu prvog područja, tj. stvarnom naslovu. Tačka (.) i zarez (,) su zadržali svojstva interpunkcije, a preuzeli su i ulogu simbola.

Bibliografske jedinice su sređene prema vremenskom kriterijumu – prema hronologiji objavljenih priloga (po godinama, a u jednoj godini azbučnim redom su poređane ćirilične odrednice, a zatim, abecednim redom latinične odrednice) i kriterijumu potpunosti. Pri opisivanju građe poštovan je princip „sa knjigom u ruci" – *de visu*, sve je viđeno, sem – u pojedinim slučajevima gde je korišćen podatak iz druge ruke – i tu stoji oznaka „neviđeno".

Skraćenice posle bibliografskog opisa označavaju na kom pismu i jeziku je štampan materijal.

Bibliografski podaci kojima se registruju i identifikuju prilozi u časopisima i listovima izrađeni su na osnovu sledećih elemenata: stvarni naslov priloga, naslov časopisa i listova, godište, broj, godina izdanja i strane.

Ukoliko je prilog rad dva ili tri autora, odrednica je na prvog, s tim što se i drugi autor navodi u autorstvu. Ako je autor jedan svoj rad objavio u dva ili više izvora ili na različitim jezicima citirali smo ga pojedinačno.

Jedinice koje nemaju naznačenog autora ili imaju više od tri autora vode se na naslov.

Pri izradi bibliografije korišćeni su sledeći izvori: Bibliografija Jugoslavije: knjige, brošure, muzikalije; Bibliografija Jugoslavije. Serija A. Društvene nauke, članci, prilozi u serijskim publikacijama od Jugoslovenskog bibliografskog instituta; Štampani bibliotečki katalozi; Katalozi izdavačkih kuća; Fondovi Narodne biblioteke SR Srbije, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Univerzitetske biblioteke *Svetozar Marković* u Beogradu, Biblioteke Fakulteta političkih nauka u Beogradu, Narodne biblioteke *Žika Popović* u Šapcu, elektronski izvori i bibliografski podaci koje je posedovao prof. dr Najdan Pašić.

Bibliografija se sastoji iz dva dela. U prvom delu obrađeni su: I originalni radovi, II prevodi, III uređivački, redaktorski, priređivački i recenzentski poslovi i radovi člana ispitne komisije. Drugi deo čine radovi o Najdanu Pašiću. Hronološki raspored građe primenjen je u oba stvaralaštva u različitim vremenskim periodima.

Uz bibliografiju je dato više registara koji olakšavaju odgovore na pitanja: Šta je sve pisao dr Najdan Pašić, koliko je radova objavio, ili koliko se o njemu pisalo? Koja su mu posebna izdanja; koji su radovi prevođeni i na koje jezike; u kojoj su periodičnoj publikaciji objavljeni i kod kojih izdavačkih kuća? Time registri uvećavaju njenu informativnu vrednost uvodeći bibliografske jedinice na različite načine u komunikaciono polje. Registri su sređeni tako da korisnik može najefikasnijim putem da dođe do bibliografske jedinice koja ga interesuje, ili da najcelishodnije ima uvid u celokupnu bibliografsku građu s različitih stajališta. Svaki registar (ima ih 21) odnosi se na relevantan broj bibliografskih jedinica; onaj broj koji odgovara gledištu kojim se prati sadržina bibliografskog opisa. Pomoću registara vrlo lako i jednostavno možemo u dokumentu naći upravo onaj podatak koji tražimo, jer se javljaju kao vodiči kroz bibliografiju, čineći je na taj način upotrebljivijom. Time se povećava stepen informativnosti i upotrebnih vrednosti bibliografije.

Bibliografske jedinice su numerisane u kontinuitetu, te su neki registri rađeni za oba dela bibliografije. Svi registri imaju dva dela: a) ćirilični – sređeni po azbučnom redosledu i b) latinični – sređeni po abecedi – osim hronološkog registra, registra naslova i predmetnog registra, koji su sređeni po azbučnom redu.

Uz navedene registre naznačeni su brojevi (arapski numerički znaci) jedinica u kojima je sadržan traženi podatak.

REGISTAR NASLOVA (posebnih izdanja, priloga, dela u kojima su objavljeni prilozi, uređivačkih, priređivačkih, redigovanih, recenziranih dela i dela o Najdanu Pašiću) piše se u duhu jezika i pisma publikacije i pruža informacije u dva smera: jednim, upućuje na naslove publikacija, a drugim, na mesto koje je nekoj bibliografskoj jedinici dato u bibliografiji.

PREDMETNI REGISTAR je popis jedinica po određenim pojmovima-predmetima o kojima je reč u bibliografskom opisu relevantnih bibliografskih jedinica, i doprinosi sagledavanju širine i raznovrsnosti interesovanja i rada autora Najdana Pašića. Predmetne odrednice označavaju najvažnije pojmove iz teksta glavnog naslova. Ponekad se neki predmet ponavlja i jednom istom predmetu odgovaraju razni indeksi. To znači da se predmet posmatra sa različitih gledišta, kroz različite preseke i, prema tome, nalazi se u raznim bibliografskim jedinicama. Pododrednice preciziraju predmetnice u pogledu osobina, stanja, metoda delovanja ili oblika. Predmetni registar je sastavljen azbučnim redom

prema predmetnoj odrednici, tj. prema rečima kojima je najpotpunije izražen sadržaj bibliografske jedinice. Ovim registrom se objedinjuju odrednice po predmetima i uvećava korisnost bibliografije.

REGISTAR PERIODIČNIH PUBLIKACIJA (časopisa i listova) ukazuje na broj i raznovrsnost publikacija u kojima je autor objavljivao svoje radove. Uz naslove periodičnih publikacija navedena su u okruglim zagradama i mesta izdavanja datog časopisa i dnevnih i nedeljnih listova, uključujući i podnaslove.

REGISTAR IZDAVAČA sadrži nazive izdavača po mestima koja su poređana azbučnim redom, s tim što su najpre navedeni po azbučnom redu izdavači koji su izdavali publikacije ćiriličnim pismom, a zatim, po abecednom redu, izdanja štampana latinicom u okviru istog mesta.

HRONOLOŠKI REGISTAR omogućuje praćenje kvantitativnih pokazatelja izdavačke produkcije autora.

REGISTAR AUTORA, UREDNIKA, REDAKTORA, RECENZENATA, PRIREĐIVAČA, PRIKAZIVAČA I PREVODILACA, uključujući imena i prezimena učesnika u stvaranju publikacije u navedenim svojstvima i u fonetskom obliku. U njima su data razrešenja inicijala i nepotpunih imena koje smo mogli utvrditi.

Ukupno ima 1281 izdanje: na albanskom 6; engleskom 45; francuskom 26; italijanskom 14; japanskom 1; mađarskom 20; makedonskom 32; nemačkom 14; rumunskom 3; ruskom 17; slovačkom 1; slovenačkom 63; srpskohrvatskom ili hrvatskosrpskom 1031, španskom 10.

Bibliografija daje opširan dokumentovan sud o naučnoj zaostavštini Najdana Pašića. Ona je indikativna i za sagledavanje uspona i padova naše političke misli, veliki prilog istorijskom pamćenju i nezaboravu svega što je Najdan objavio i što je o njemu objavljeno, te predstavlja koristan naučno-stručni priručnik za sve kulturne poslenike.

Cilj ove bibliografije je da bude što praktičnija, što potpunija i pouzdanija u prezentiranju objavljene građe prof. dr Najdana Pašića u navedenom periodu. Bibliografija može veoma korisno da posluži svima onima kojima je kompleks ove problematike predmet naučnog i stručnog interesovanja, a pre svega, informatičarima u bibliotekama svih vrsta. Takođe, bibliografija je namenjena učenicima, studentima, nastavnicima, naučnim radnicima, mada može biti dragocena i kao informator i konsultativni priručnik svima onima koji se bave fenomenima društvenih i političkih nauka.

Ovom prilikom se zahvaljujem prof. dr Najdanu Pašiću i dr Miodragu Živanovu na svesrdnoj pomoći.

Mr Dragomir Lončar

ZAHVALNOST

Smatram svojom obavezom i moralnim dugom da kao autor radova kojima je posvećena ova bibliografija izrazim duboku i iskrenu zahvalnost kolegi mr Dragomiru Lončaru, upravniku biblioteke u Šapcu, sastavljaču i priređivaču ove bibliografije koja na kompetentan i sveobuhvatan način prezentira stručnoj naučnoj javnosti ono čime sam se bavio i što sam uspeo da napišem i objavim tokom 45 godina svog publicističkog i naučnog rada. Kolega Lončar se potpuno samoinicijativno i sa požrtvovanjem i entuzijazmom istinskog bibliofila prihvatio ovog mukotrpnog posla i uspešno ga priveo kraju. Kompetentna stručna recenzija dala je vrlo povoljnu ocenu kvaliteta ove „volonterski" rađene bibliografije. Moja lična zahvalnost drugu Lončaru samo je simbolična moralna „nadoknada" za uloženi trud. No, tome se, na određeni način, pridružuje i Fakultet političkih nauka, koji je preuzeo na sebe umnožavanje ove bibliografije za naučni skup planiran za početak oktobra ove godine, kao i za potrebe drugih potencijalnih korisnika odgovarajuće literature iz oblasti političkih nauka.

Beograd, 21. 6. 1992. godine

Prof. dr Najdan Pašić

BIBLIOGRAFIJA RADOVA NAJDANA PAŠIĆA

I ORIGINALNI RADOVI

a) Posebna izdanja

1951.

1. DIE SOWJET UNION UND DIE LEHRE VOM STAAT : Enistellung der marxistischen Lehre vom Jugoslavija). – 52 str. ; 20 cm (nemački)
*Prevedeno iz časopisa *Komunist*. – Br. 1 (1951). – Str. 82-116

1957.

2. JAVNE KORPORACIJE U VELIKOJ BRITANIJI I DRUGIM ZAPADNIM ZEMLJAMA : studija jednog oblika upravljanja javnom svojinom. – Beograd : Kultura, 1957 (Beograd : Kultura). – 348 str. ; 16 cm (lat.)
*Doktorska disertacija branjena na Pravnom fakultetu u Beogradu, 19. februar 1957. godine

1958.

3. BIROKRATIJA njena društvena priroda i savremena uloga. – Beograd : Kultura, 1958 (Beograd : Kultura). – 46 str. ; 20 cm. – (Politička biblioteka ; 26) (lat.)
4. SOCIJALIZAM I DRŽAVA. – Beograd : Rad, 1958 (Beograd : Prosveta). – 26 str. ; 17 cm (lat.)
*Štampano kao rukopis

1960.

5. DEMOKRATIJA I SAVREMENO DRUŠTVO. – Beograd : Rad, 1960 (Novi Sad : Budućnost). – 24 str. ; 17 cm (ćir.)

6. SOVREMENA DRŽAVA/preveo Mile Popovski. – Skopje : Kultura, 1960 (Beograd : Prosveta). – 296 str. ; 25 cm. – (Biblioteka *Opštestveno-politički studij*) (ćir.- makedonski)
7. SOCIJALIZMOT I DRŽAVATA / preveo Aleksandar Džukeski. – Skopje : Kultura, 1960. – 39 str.; 17 cm. – (Mala politička biblioteka) (ćir.- makedonski)
8. DEMOKRATIJA I SAVREMENO DRUŠTVO. – Beograd : Rad, 1960 (Novi Sad : Budućnost). – 20 str. ; 17 cm. – (Radnički univerzitet : Sociologija : kolo 2) (lat.)
9. PROBLEMI DEMOKRATIJE : predavanje održano za aktiv predavača Radničkog i narodnog univerziteta u Sarajevu. – Sarajevo : Radnički univerzitet, 1960 (Sarajevo : Tehnika Radničkog univerziteta u Sarajevu). – 24 str. ; 20 cm (lat.)
   *Štampano kao rukopis
10. SAVREMENA DRŽAVA. – Beograd : Kultura, 1960. – 238 str. ; 23 cm.- (Biblioteka *Društveno-političke studije*) (lat.)

1961.

11. DILEME JEDNE PARTIJE : Laburisti o svojoj politici prema nacionalizovanoj industriji i javnoj svojini. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1961. – 12 str. ; 30 cm (lat.)
12. KOMPARATIVNO IZUČAVANJE POLITIČKIH SISTEMA : Uvodne napomene. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1961. – 7 str. ; 30 cm (lat.)
   *Litografisano
13. ODNOS EKONOMSKOG I POLITIČKOG FAKTORA U DRUŠTVENOM ŽIVOTU. – Beograd : Visoka škola političkih nauka. 1961. – 7 str. ; 30 cm (lat.)
   *Samo za internu upotrebu. Litografisano
14. ORGANIZACIJA I FUNKCIJA DRŽAVE U SOCIJALIZMU : deo I. – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Treće nastavno područje, 1961. – 16 str. ; 30 cm (lat.)
15. OSNOVNI TIPOVI POLITIČKIH SISTEMA : predavanje održano na VŠPN. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1961. – 13 str. ; 30 cm (lat.)
   *Samo za internu upotrebu
16. OSNOVNI TIPOVI POLITIČKOG REŽIMA : (Britanski parlamentarni sistem). – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka), 1961. – 15 str. ; 30 cm (lat.)
   *Samo za internu upotrebu
17. POJAM POLITIKE I SFERA POLITIČKOG U DRUŠTVENOM ŽIVOTU. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1961. – 12 str. ; 30 cm (lat.)
   *Samo za internu upotrebu
18. PREDSEDNIČKI SISTEM BURŽOASKE DEMOKRATIJE. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka) – Drugo nastavno područje, 1961. – 14 str. ; 30 cm (lat.)
   *Samo za internu upotrebu
19. RADNIČKA KLASA POD LUPOM BURŽOASKE SOCIOLOGIJE. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka), 1961. – 8 str. ; 30 cm (lat.)

20. SOCIJALIZAM I DRŽAVA. – Beograd : Rad, 1961. – 28 str. ; 17 cm (lat.)
*Stenogram predavanja štampan kao rukopis
21. SUKOB NORMATIVNOG I STVARNOG U POLITIČKOM ŽIVOTU : vek vladavine ideoloških funkcija. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1961. – 10 str. ; 30 cm (lat.)
*Predavanje održano na VŠPN, 18 X 1961. Samo za internu upotrebu. Litografisano

1962.

22. DEMOKRACIJA DHE SHOQNIJA BASHKE-KOHORE. – [Përthen Fejzulla Cana]. – Prishtinë : Rilindja, 1962 (Prishtinë : Shtypshkrojën *Rilindja*). – 43 str. ; 17 cm. – (Biblioteka Marksizëm-Leninizam *Problemate socializmët shkencuer*) (lat.- albanski)
23. DRUŠTVENO-POLITIČKI SISTEM ISTOČNO-EVROPSKIH ZEMALJA. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka), 1962. – 14 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
24. ORGANIZACIJA I FUNKCIJA DRŽAVE U SOCIJALIZMU. – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Treće nastavno područje, 1962. – 20 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
25. POJAM POLITIKE I SFERA POLITIČKOG U DRUŠTVENOM ŽIVOTU. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka), 1962. – 62 str. ; 30 cm (lat.)
*Skripta
26. POLITIČKI SISTEM SLABO RAZVIJENIH ZEMALJA. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka) – Drugo nastavno područje, 1962. – 29 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
27. POLITIČKI SISTEM ZEMALJA SOCIJALISTIČKOG LAGERA. – Beograd : V(isoka) š(kola) p(olitičkih) n(auka) – Drugo nastavno područje, 1962. – 13 str. ; 30 cm (lat.)
*Predavanje održano na VŠPN, 1962. godine. Samo za internu upotrebu
28. SOCIALIZMI DHE SHTETI / Përkthen Ismail Bajra. – Prishtinë : Rilindja, 1962. (Prishtinë : Shtypshkrojën *Rilindja*). – 31 str. ; 17 cm. – (Biblioteka Marksizëm – leninizmi *Problemet e Socialismit Shkencuer* ; 2) (lat.- albanski)
29. UPOREDNI POLITIČKI SISTEM : (predavanje održano na Visokoj školi političkih nauka). – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Drugo nastavno područje, 1962 (Novi Sad : Progres). – 221 str. ; 20 cm. – Savremeno društvo, međunarodni odnosi i međunarodni radnički pokret (lat.)

1963.

30. SAVREMENI POLITIČKI SISTEM : Magnetogram predavanja održanih u toku školske 1963/64. godine. – Sarajevo : Visoka škola političkih nauka, 1963. – 96 str. ; 30 cm (lat.)

1964.

31. KLASIFIKACIJA POLITIČKIH SISTEMA. – Beograd: Visoka škola političkih nauka – Drugo nastavno područje, 1964. – 19 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
32. SUKOBI NORMATIVNOG I STVARNOG U POLITIČKIM SISTEMIMA. – Beograd : Visoka škola političkih nauka. – Drugo nastavno područje, 1964. – 15 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
33. TEORIJA POLITIČKIH SISTEMA. – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Drugo nastavno područje, 1964. – 111 str. ; 30 cm (lat.)

1965.

34. POLITIČKE PARTIJE. – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Katedra za političku sociologiju, 1965. – 20 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu
35. SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE I RADNI ČOVEK U BORBI ZA RAZVIJANJE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE : Konstituisanje sistema neposredne socijalističke demokratije i Socijalistički savez. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1965. – 34 str. ; 30 cm (lat.)
36. SOCIJALIZAM I DRŽAVA. – Beograd : Rad, 1965. – 30 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Savremeni problemi*) (lat.)
37. UVOD U POLITIČKU SOCIOLOGIJU: (I predavanje). – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Katedra za političku sociologiju, 1965. – 19 str. ; 30 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu

1968.

38. KLASE I POLITIKA : Elementi marksističke političke nauke. – Beograd : Rad, 1968 (Beograd : Prosveta). – 421 str. ; 20 cm (lat.)
39. POLITIKA I POLITIČKA TEORIJA. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1968. – 206 str. ; 19 cm (lat.)
*Samo za internu upotrebu

1969.

40. ODIN IZ PODHODOV I DISKUSSII O SOCIALISTIČESKOJ DEMOKRATII. – Belgrad : Žurnal *Socialističeskaja miisll i praktika*, [1969]. – 12 str. ; 17 cm. – (Mačaja biblioteka) (ruski)
*Podaci uzeti sa korica
41. AN APPROACH TO THE DISCUSSION ON SOCIALIST DEMOCRACY. – [Belgrade : The Quarterly] *Socialist thought and practice*, [1969] (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – 10 str. ; 17 cm. – (Small library) (engleski)
*Podaci uzeti sa korica

42. DICTADURA DEL PROLETARIADO O DICTADURA SOBRE AL PROLETARIADO. – Belgrado : La revista *Cuestiones Actales del Socialismo*, [1969] (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – 15 str. ; 17 cm. – (Peguena biblioteca) (španski)
*Podaci uzeti sa korica
43. DICTATORSHIP BY THE PROLETARIAT OR OVER THE PROLETARIAT. – [Belgrade : Quarterly] *Socialist Thought and Practice*, [1969] (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – 15 str. ; 17 cm. – (Small Iibrary) (engleski)
*Podaci uzeti sa korica
44. DICTATURE DU PROLETARIAT ON DICTATURE SUR LE PROLETARIAT. – Belgrade : [La revue] *Questions actuelles du soci*alisme, [1969] ([Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta]). – 16 str. ; 17 cm. – (Petite bibliotheque) (francuski)
*Podaci uzeti sa korica
45. DIKTATUR DES PROLETARIATS ODER DIKTATUR UBER DEN PROLETEARIAT. – [Belgrade : Zeitschrift] : Aktuelle Fragen des Sozialismus, 1969. (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – 18 str. ; 17 cm. – (Kleine bibliothek) (nemački)
*Podaci uzeti sa korica
46. EIN BEITRAG ZU DEN DISKUSSIONEN UBER DIE SOZIALISTISCHE DEMOKRATIE. – Beograd : Zeitschrifl *Akiuelle Fragen des Sozialismus*, [1969] (Subotica : Druck *Minerva*). – 13 str. ; 17 cm. – (Kieine Bibliothek *Sozialistischer Gedanke undPraxis*) (nemački)
*Podaci uzeti sa korica
47. UN INTRODUZIONE ALLE DISCUSSIONI FULLA DEMOCRAZIA SOCIALISTA / Tradutore Valerio Zappia. – Rijeka : EDJJ, 1969. – 9 p. ; 25 cm. – (Pressi Socialista) (italijanski)
*Podaci uzeti sa korica
48. UNA MANERA DE ABORDALAS DISCUSIONES SOBRA LA DEMOCRACIA SOCIALISTA. – [Belgrado : La revista] *Cuestiones actuales del socialismo*, 1969 (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – II str. ; 17 cm (španski)
49. SAVREMENA DRŽAVA. – Beograd : Kultura, 1969. – 238 str. ; 22 cm (lat.)
50. UNE APPROCHE AUX DISCUSSIONS RELATIVES A LA DEMOCRATIE SOCIALISME. – [Belgrade : Revue *Ouestions acruelles du socialisme*], [1969] (Subotica : Minerva ; Požarevac : Prosveta). – 11 str. ; 17 cm. – (Petite bibliothëque) (francuski)
*Podaci uzeti sa korica
51. UN INTERODUZIONE ALLE DUSCUSSIONI SULLA DEMOCRAZIA SOCIALISTA / Traduttore Valero Zappia. – Rijeka : Edit, 1969 (Rijeka : Riječka tiskara). – 9 str. ; 20 cm. – (Prossi socialista) (italijanski)

1970.

52. POLITIČKO ORGANIZOVANJE SAMOUPRAVNE DRUŽBE / Preveo Igor Ravnikar. – Ljubljana : Komunist, 1970. – 96 str. ; 25 cm. – (Marksizem in sodobnost i ; knj. 3) (lat.- slovenački)

53. POLITIČKO ORGANIZOVANJE SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA. – Beograd : Komunist, 1970. (Ljubljana : Delo). – 96 str. ; 21 cm. – (Marksizam i savremenost : kolo I ; knj. 3) (lat.)

1973.

54. DRŽAVATA I SAMOUPRAVUVANJETO / Prevod Simo Ivanovski. – Skopje: Rabotnički univerzitet *Kočo Racin* ; [Beograd] : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, [1973] (Kumanovo : Prosveta). – 43 str. ; 17 cm. – (Škola za samoupravljanje) (makedonski)
55. DRŽAVA I SAMOUPRAVLJANJE : odnos države i samoupravljanja u našem društvu. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka – Sektor za ideološko-političko obrazovanje, 1973 (Split : Vojna štamparija). – 48 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*. Osnovi političkog sistema Jugoslavije) (lat.)
    *Emitovano na I programu Radio-Beograda, 14. 1. 1974.
56. FEDERALISM AND RELATIONS BETWEEN NATIONALITIES AND NATIONAL GROUPS IN YUGOSLAVIAS CONTEMPORARY DEVELOPMET PERIOD. – New Delhi : Institute of Constitutional and Parlamentary studies, 1973. – 16 p. ; 24 cm (engleski)
57. NACIONALNO PITANJE U SAVREMENOJ EPOHI. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideja*) (lat.)

1974.

58. AZ ALLAM AZ ONIGAZGATASBAN : Az allam és az önigazgatas viszonya lërsadalmunkban / forditottou Pilcz Nándor. – Ujvidëk : [Novi Sad] : Forum, 1974 (Ujvidëk : Forum). – 54 str. ; 16 cm. – (A politikai tudományokkoranek Politikai tanulmányi *Milentije Popović* önigazgatioi iskola) (mađarski)
    *Prevod dela: *Država i samoupravljanje*
59. DRŽAVA I SAMOUPRAVLJANJE : odnos države i samoupravljanja u našem društvu. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka – Sektor -za idejno političko obrazovanje, 1974 (Split : Vojna štamparija). – 51 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
60. KLASE I POLITIKA : Elementi marksističke političke nauke. – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1974 (Beograd : Prosveta). – 281 str. ; 24 cm. – (Udžbenik za visoke škole) (lat.)
61. POLITIČKO ORGANIZOVANJE SAMOUPRAVNE DRUŽBE. – 2. pregledano i dopunjeno izd. – Ljubljana : Komunist, 1974. – 117 str. ; 22 cm (slovenački)
62. POLITIČKO ORGANIZOVANJE SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA. – 2. pregledano i dopunjeno izd. – Beograd : Komunist, 1974 (Beograd : Prosveta). – 117 str. ; 25 cm. – (Marksizam i savremenost) (lat.)
63. SAVEZ KOMUNISTA I DRUGE DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U SISTEMU SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – Beograd : Delta pres, 1974. – 11 str. ; 20 cm. – (Mala marksistička biblioteka) (lat.)

1975.

64. DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U SAMOUPRAVNOM PREOBRAŽAJU DRUŠTVA. – Beograd : Centar za marksističko obrazovanje, 1975 (Beograd : Glas). – 28 str. ; 21 cm (ćir.)
65. DRŽAVA I SAMOUPRAVLJANJE : odnos države i samoupravljanja u našem društvu. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1975. – 52 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
66. DAS GESELLSCHAFTS POLITISCHE SYSTEM JUGOSLAWIENS. – Belgrad : Bundeskomiteet für Informacion, 1975 (Beograd : Servis Saveza udruženja Jugoslavija). – 63 p. ; 20 cm. – (Schriftenериehe). (nemački)
    *Original titel: *Društveno-politički sistem Jugoslavije*
67. IZMEĐU LIBERALIZMA I STALJINIZMA. – Split : Marksistički centar, 1975. – 23 str.; 17 cm. – (Mala marksistička biblioteka : kolo 4 ; Sv. 17) (lat.)
68. NACIONALNO VPRAŠANJE V DANAŠNJEM OBDOBJU / prevajalec Aleš Rojc. – Ljubljana : Delavska enotnost, 1975 (Ljubljana : *Tone Tomšič*). – 287 str. ; 17 cm. – (Knjižnica *Ideje*) (lat.- slovenački)
    *Naslov izvirnika: *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*
69. REŠAVANJE NACIONALNOG PITANJA U JUGOSLAVIJI I ULOGA SAVEZA KOMUNISTA. – Beograd : Komitet Konferencije organizacije Saveza komunista Jugoslavije u JNA – Komisija za ideološko-političku izgradnju marksističkog obrazovanje, 1975 (Split : Vojna štamparija). – 63 str. ; 17 cm. – (Marksističko obrazovanje mladih komunista u JNA) (lat.)
70. SAVEZ KOMUNISTA I DRUGE DRUŠTVENO POLITIČKE ORGANIZACIJE U SISTEMU SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – Beograd : Delta pres, 1975 (Beograd : Novi dani). – 22 str. ; 20 cm. – (Mala marksistička biblioteka : VI kolo ; 36) (lat.)
71. EL SISTEMA SOCIOPOLITICO DE YUGOSLAVIA / [traductor Bernard Kavčić]. – Beograd : Comitè Federal de L' informaciones, 1975 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – 70 str. ; 20 cm. – (Estudios) (španski)
    *Prevod dela: *Društveno-politički sistem Jugoslavije*
72. SOCIJALIZAM I DRŽAVA. – Beograd : Institut za političke studije. Fakultet političkih nauka, 1975 (Split : Vojna štamparija). – 70 str. ; 17 cm.- (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
73. THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF YUGOSLAVIA / [translator Boško Milosavljević]. – Beograd : Federal comittee for information, 1975 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – 64. str. ; 21 cm. – (Studies). (engleski)
    *Prevod dela: *Društveno-politički sistem Jugoslavije*
74. LE SYSTEME SOCIO-POLITIQUE YUGOSLAVE. – Beograd : Comitè fedèral de l'information ; Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – 59 str. ; 29 cm. – (Cahiers) (francuski)
    *Title original: *Društveno-politički sistem Jugoslavije*

75. DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U SAMOUPRAVNOM PREOBRAŽAJU DRUŠTVA. – Beograd : Centar za marksističko obrazovanje – Organizacija Saveza komunista, (1976). – 28 str. ; 21 cm (ćir.)
76. KLASE I POLITIKA : Elementi marksističke političke nauke. – 3. prerađeno i dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1976. – 195 str. ; 22 cm. – (Udžbenici za visoke škole) (lat.)
77. MARKSISTIČKA OSNOVA POLITIČKE NAUKE I NJENA ISTORIJSKA SUDBINA : (ObjavIjen kao predgovor ANTOLOGIJI TEKSTOVA. MARKSIZAM – MISAO SAVREMENE EPOHE, I–III). – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976. – 29 str. ; 24 cm (lat.)
*Separat
78. NACIONALNO PITANJE U SAVREMENOJ EPOHI. – 2. izd. – Beograd : Radnička štampa, 1976 (Beograd : BIGZ). – 231 str. : 18 cm. – (Biblioteka *Ideje*) (lat.)
79. ORGANIZATION POLITICA DE LA SOCIEDAD AUTOGESTORA. – Buenos Aires : Ed. EI Cid Editor, 1976 (španski) „neviđeno"
80. SAVREMENA DRŽAVA. – 2. dopunjeno i prerađeno izdanje. – Beograd : BIGZ, 1976. – 310 str. ; 20 cm. – (Društveno politička biblioteka) (lat.)
81. UPOREDNI POLITIČKI SISTEMI. – 2. izd. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1976 (Split : Vojna štamparija). – 254 str. ; 20 cm (lat.)

1977.

82. DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U SAMOUPRAVNOM PREOBRAŽAJU DRUŠTVA. – Beograd : Radnički univerzitet *Đuro Salaj* : Centar za društveno-političko obrazovanje, 1977 (Bor : Štamparija). – 28 str. ; 21 cm. – (Obrazovanje za samoupravljanje; 7) (ćir.)
83. INTERESI, INSTITUCIJE, IDEOLOGIJE. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1977 (Požarevac : Prosveta). – 98 str. ; 24 cm (lat.)
84. PROJEKT *FUNKCIONISANJE I OSTVARIVANJE DELEGATSKOG SISTEMA*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1977. (Bečej : Proleter). – 206 str. ; 20 cm (lat.)
85. VLAST RADNIČKE KLASE, DIKTATURA PROLETERIJATA I SAMOUPRAVLJANJE. – Beograd : Centar za marksističko obrazovanje organizacije Saveza komunista Beograd, 1977 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – 19 str. ; 21 cm. – (Edicija *Tribina*) (lat.)

1978.

86. PLURALIZAM INTERESA : DEMOKRATIJA I SAMOUPRAVLJANJE. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Požarevac : Prosveta). – 66 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
87. PLURALIZAM INTERESA : Demokratija i samoupravljanje. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Split : Vojna štamparija). – 66 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

88. PLURALIZAM INTERESA I POLITIČKI SISTEM. – Beograd : Delta Press, 1978 (Beograd : Novi dani). – 21 str. ; 22 cm (lat.)
89. SKJ I DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U PROCESU DOSADAŠNJEG RAZVOJA SAMOUPRAVLJANJA (kao oblika diktature proleterijata). – Beograd : Radnički univerzitet *Đuro Salaj*), 1978. (Bor : Bakar). – 31 str. ; 20 cm. – (Obrazovanje za samoupravljanje) (lat.)
90. SOCIJALISTIČKA SAMOUPRAVNA DEMOKRATIJA. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978. – 24 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
91. PLURALIZAM INTERESA : Demokratija i samoupravljanje. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1979. – 54 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
92. RAZVOJ NACIJA I MEĐUNACIONALNIH ODNOSA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. – Beograd : Marksistički centar CK SK Srbije : Komunist ; Novi Sad : Centar pokrajinskog komiteta SK Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje; Priština : Marksistički centar PK SK Kosovo, 1979 (Beograd : BIGZ). – 79 str. ; 20 cm. – (Marksističko obrazovanje) (ćir.)
93. IZBORNI PROCES U DELEGATSKOM SISTEMU : Analiza izbora za skupštine društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica u SR Srbiji 1978. godine. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje javnog mnjenja, 1979. – 132 str. ; 25 cm (lat.)
94. KLASE I POLITIKA : Elementi marksističke političke nauke. – 4. dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1979. – 300 str. ; 24 cm (lat.)

1981.

95. OT RABOČEGO SAMOUPRAVLENIJA K ORGANIZACII OBAŠĆESTVA NA OSNOVAH SAMOUPRAVLENIJA / prevod Iriny Fesenko. – Belgrad : Sojuz profsojuzov Jugoslavia: Socialističeskaja mysl' i praktika, 1981 (Bački Petrovac : Kultura). – 137 str. ; 18 cm (ruski)
96. DE LA AUTOGESTION OBRERA A LA ORGANIZACION AUTOGESTIONARIA DE LA SOCIEDED / traduccion Dalibor Soldatić. – Beogrado : Confederacion de los sindicatios de Yugoslavia : Cuestiones actuales del socialismo, 1981 (Bački Petrovac : Kultura). – 135 str. ; 18 cm (španski)
97. DE L'AUTOGESTION OUVRIERE A L'ORGANISATION AUTOGESTIONNAIRE DE LA SOCIETE / [traduction Novak Strugar]. – Belgrade: Confederation des syndicats de Yugoslavie: Ouestions actuelles du socialisme, 1981. (Bački Petrovac : Kultura). – 127 str. ; 18 cm (francuski)
98. FROM WORKERS SELF-MANAGEMENT TO THE SELF-MANAGEMENT BASED ORGANIZATION OF SOCIETY / translation Slavenka Petnički ; Designed by Ivica Stević. – Belgrade : Trade Union Confederation of Yugoslavia : Socialist Thought and Practice, 1981 (Bački Petrovac : Kultura). – 129 str. ; 18 cm (engleski)
99. ISTORIJSKI PUT KOMUNE : (utopija, naučna vizija i revolucionarna praksa). – Beograd : Rad, 1981 (Beograd : Prosveta). – 105 str. ; 20 cm (lat.)

100. UPOREDNl POLITIČKl SISTEMI. – 4. prošireno i dpunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1981 (Beograd : Vojna štamparija). – 310 str.; 20 cm. – (Studije) (lat.)
101. VON DER ARBEITERSELBSTVERWALTUNG BIS ZUR ORGANISATION DER GESELLSHAFT AUF DEN GRUNDLAGEN DER SELBSTVERWALTUNG / [Übersetzung Dragoljub Živojinović]. – Belgrad : Sozialistische Theorie und Praxis, 1981 (Bački Petrovac : Kultura). – 137 str. ; 18 cm (nemački)

1983.

102. ORGANIZACIJA POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Zrenjanin : Budućnost). – 63 str. ; 16 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)
103. INTERESI I POLITIČKI PROCESI : konflikti i konsenzus u političkom odlučivanju. – [1. izd.]. – Beograd : Komunist, 1983. (Novi Sad : Budućnost). – 423 str. ; 21 cm. – (Marksizam i savremenost) (lat.)
*Bibliografija: str. 413-419. Beleške o knjizi na zaštitnom omotu
104. UPOREDNI POLITIČKI SISTEMI. – Beograd : Savremena administracija, 1983 (Bački Petrovac : Kultura). – VIII, 405 str. ; 24 cm (lat.)
*Literatura: str. 391-396
105. DRŽAVA U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – Beograd : Institut za političke studije, 1984. – 52 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
106. ORGANIZACIJA POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – Beograd : Institut za političke studije, 1984. – 63 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)
107. LA GESTION OBRERA EN YUGOSLAVIA : Acontecimientos y tendencias recientes / por Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić, Milorad Radević. – Belgrado : Confederacion de sindicatos de YugosIavia, 1984. – VIII, 220 str. ; 24 cm (španski)
108. ORGANIZMI I SISTEMIT POLITIK TE VETEGEVERISJES SOCIJALISTE / Përktheu Muje Berisha. – Beograd : Instituti i studimeve politike, 1984 (Čačak : Litopapir). – 66 str. ; 17 cm. – (Chkolla politike e Lidhjes së sindikatave të Serbise) (albanski)
109. DRŽAVA U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – 13. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1985 (Aranđelovac : Napredak). – 52 str. ; 15 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*)(ćir.)
110. INTERESI RADNIČKE KLASE U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – Beograd : Institut za političke studije, 1985 (Beograd : Srbija). – 44 str. ; 20 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)
*Literatura: str. 41
111. OSTVARIVANJE USTAVNOG KONCEPTA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA. – Beograd : Savezni društveni savet za pitanje društvenog uređenja, 1985. – 67 str. ; 24 cm (lat.)

1986.

112. INTERESI RADNIČKE KLASE U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – Beograd : Institut za političke studije, 1986 (Beograd : Srbija). – 44 str. ; 20 cm (ćir.)
113. RAZGOVORI I RASPRAVE O POLITIČKOM SISTEMU / recenzenti Radoslav Ratković, Balša Špadijer. – Ljubljana : Partizanska knjiga ; Beograd: OOUR izdavačko publicistička delatnost, 1986 (Beograd : BIGZ). – 275 str. ; 24 cm. – (Naučna biblioteka ; 16) (lat.)

1987.

114. NEPOSREDNI I DUGOROČNI INTERESI RADNIČKE KLASE U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA / Najdan Pašić. – [3. izd.]. – Beograd : Institut za političke studije, 1987 (Beograd : Štampak). – 44 str. ; 20 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1988.

115. NEPOSREDNI I DUGOROČNI INTERESI RADNIČKE KLASE U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA / [Najdan Pašić]. – [4. izd.]. – Beograd : Institut za političke studije, 1988 (Beograd : Štampak). – 47 str. ; 20 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1996.

116. ISTORIJSKI FIJASKO SISTEMA MONOORGANIZACIONE HIJERARHIJE : godine raspada (1987–1992) / Najdan Pašić. – Beograd: FPN ; Podgorica : Unireks, 1996 (Beograd : Čigoja štampa). – 182 str. ; 24 cm (Biblioteka Poenta) (lat.)
*Bibliografija autorovih radova: str. 177

b) Prilozi

[**B.g.**]

117. DRUŠTVENA SUŠTINA I KORENI STALJINIZMA. – *Ideologija SK i društveno stvaralaštvo*. – Beograd : Komunist, ([B. g.]). – Str. 37-49 ; 19 cm. – (Biblioteka *Teorija i praksa*) (ćir.)

1949.

118. JEDINSTVO – IZVOR NAŠE SNAGE : POSLE SPAJANJA SKOJ-A I NARODNE OMLADINE. – *Polet* – Beograd. – God. 2, br. 2 (januar 1949). – Str. 1-6 (ćir.)
119. OSAMDESETOGODIŠNJICA MARKOVIĆEVE OBJAVE RATA POLITIČKOM REŽIMU U SRBIJI. – *Mladost*. – God. 5, br. 4 (1949). – Str. 657-669 (ćir.)

120. PAŠIĆ, Najdan... Kritički osvrt na shvatanje političke ekonomije nekih srpskih buržoaskih ekonomista / Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – *Ekonomist.* – Br. 5-6 (1949). – Str. 45-73 (lat.)

1950.

121. BORBA PROTIV KOSMOPOLITIZMA U SSSR – OBLIK NACIONALISTIČKOG PRITISKA NAD SLOBODOM NAUČNOG I KULTURNOG STVARANJA. – *Narodna armija.* – God. 6, br. 447 (24. januar 1950). – Str. 3 (ćir.)
122. DVA KLASIČNA DELA STVARALAČKOG MARKSIZMA. – *Borba.* – God. 15, br. 54 (5. mart 1950). – Str. 5 (ćir.)
123. LENJIN O SOCIJALISTIČKOJ DEMOKRATIJI I NJENOM NAJOPASNIJEM NEPRIJATELJU – BIROKRATIZMU : povodom osamdesetogodišnjice rođenja. – *Glas.* – God. 9, br. 1502 (24. april 1950). – Str. 2-3 (ćir.)
124. NOVA OTKRIĆA SOVJETSKE PUBLICISTIKE. – *Književne novine.* – God. 3, br. 23 (6. jun 1950).- Str. 2 (ćir.)
125. BIROKRATSKA FETIŠIZACIJA DRŽAVE U SOVJETSKOM SAVEZU. – *Front.* – Br. 106 (1950). – Str. 17 (lat.)

1951.

126. VELIKI PREDMET STRAHOVANJA I NADANJA : privredna i politička obnova Nemačke. – *Nin.* – God. 1, br. 39 (30. septembar 1951). – Str. 3 (ćir.)
127. DVA RAZLIČITA PUTA : povodom jedne laži vrlo kratkih nogu. – *Nin.* – God. 1, br. 52 (30. decembar 1951). – Str. 3 (ćir.)
128. IZVRTANJE MARKSISTIČKOG UČENJA O DRŽAVI U TEORIJI I PRAKSI SAVREMENOG REVIZIONIZMA. – *Komunist.* – God. 5, br. 1 (1951). – Str. 82-116 (ćir.)
129. IZVRTUVANJE NA MARKSISTIČKOTO UČENJE ZA DRŽAVATA VO TEORIJATA I PRAKSATA NA SOVREMENIOT REVIZIONIZAM. – *Komunist* (M). – God. 5, br. l (1951). – Str. 89-126 (ćir.- makedonski)
130. JOŠ JEDNA SAVREMENA DOMAĆA DRAMA NA SCENI BEOGRADSKOG DRAMSKOG POZORIŠTA. – *Nin.* – God. 1, br. 8 (23. februar 1951). – Str. 9 (ćir.)
131. MATERIJALNE OSNOVE RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U PRIVREDI : Povodom projekta novog finansijskog zakona. – *Nin.* – God. 1, br. 24 (17. jun 1951). – Str. 4 (ćir.)
132. NAŠE PRAVOSUĐE MORA BITI SNAŽNA POLUGA SOCIJALISTIČKOG PROGRESA : Povodom IV plenuma SK KPJ. – *Nin.* – God. 1, br. 23 (10. jun 1951). – Str. 1 i 4 (ćir.)
133. NE TUTORSTVO DRŽAVE, VEĆ SLOBODNO UDRUŽIVANJE ZADRUGARA. ŠTA PREDSTAVLJAJU I ŠTA ĆE USKORO PREDSTAVLJATI FONDOVI ZA MEHANIZACIJU I INVESTICIONU IZGRADNJU : Socijalistički razvitak našeg zemljoradničkog zadrugarstva. – *Nin.* – God. 1, br. 16 (22. april 1951). – Str. 6 (ćir.)

134. NEKI PROBLEMI ODUMIRANJA DRŽAVE U SVETLOSTI NAŠE DRUŠTVENO-POLITIČKE PRAKSE. – *Vojno-politički glasnik.* – God. 4, br. 7 (jul-avgust 1951). – Str. 141-174 (ćir.)
135. NOV PRILOG PROUČAVANJU POLITIČKE PROŠLOSTI SRBIJE : O političkim strankama u Srbiji devetnaestog veka. – *Nin.* – God. 1, br. 45 (11. novembar 1951). – Str. 7. (ćir.)
*Prikaz doktorske disertacije Dragoslava Jankovića *O političkim strankama u Srbiji XIX veka*, objavljeno u izdanju *Prosvete*
136. O VEĆU UDRUŽENOG RADA. – *Nin.* – God. 37, br. 1851 (22. jun 1951). – Str. 35 (ćir.)
*Okrugli sto: *Demokratija danas*
137. O DRŽAVNOM KAPITALIZMU U PRELAZNOM PERIODU. – *Narodna armija.* – God. 7, br. 607 (9. avgust 1951). – Str. 3 (ćir.)
*Odgovori na pitanja poručnika M. Jovanovića i poručnika I. Kliske
138. ORUŽJE SOCIJALISTIČKE ZAKONITOSTI : Povodom predloga Krivičnog zakonika FNRJ. – *Nin.* – God. 1, br. 7 (18. februar 1951). – Str. 4 (ćir.)
139. PAŠIĆ, Najdan... Slike iz današnje Grčke : (utisci sa putovanja) / Najdan Pašić, Julius Đuka. – *Trideset dana.* – God. 8, br. 65-66 (1951). – Str. 19-29 (ćir.)
140. POLITIČKI ŽIVOT BELGIJE I NJEGOVA OSETLJIVA MESTA : Sa puta po Zapadnoj Evropi. – *Nin.* – God. 1, br. 46 (18. novembar 1951). – Str. 4 (ćir.)
141. IZVRTANJE MARKSISTIČKOG UČENJA O DRŽAVI U TEORIJI I PRAKSI SAVREMENOG REVIZIONIZMA. – *Komunist.* – God. 5, br. 1 (1951). – Str. 78-110 (lat.)
142. PAČENJE MARKSISTIČNEGA NAUKA O DRŽAVI V TEORIJI IN PRAKSI SODOBNEGA REVIZIONIZMA. – *Komunist* (Sl.). – Leto 5, Štev. 1 (1951). – Str. 79-110 (lat.- slovenački)
143. PAŠIĆ, Najdan... Slike iz današnje Grčke: utisci sa putovanja / Najdan Pašić, Julius Đuka. – *Trideset dana.* – God. 8, br. 65-66 (1951). – Str. 18-25 (lat.)

1952.

144. DEMOKRATSKA DOSLEDNOST ILI OGRANIČENJE DEMOKRATIJE : O upotrebi ili zloupotrebi slobode religijskog uverenja. – *Nin.* – God. 2, br. 70 (4. maj 1952). – Str. 4 (ćir.)
145. IZVORI SNAGE I SLABOSTI U SAMOUPRAVNOM RADNIČKOM POKRETU. – *Nin.* – God. 2, br. 94 (19. oktobar 1952). – Str. 3 (ćir.)
146. ODBRANA HUMANISTIČKOG SMISLA SOCIJALIZMA KROZ RAZVIJANJE RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA : Međunarodni radnički pokret i iskustva našeg socijalističkog puta (III). – *Nin.* – God. 2, br. 96 (2. novembar 1952). – Str. 3 (ćir.)
147. ODGOVORNOST, STRUČNA SPREMA I DRUŠTVENO POLITIČKA DELATNOST NOVINARA. – *Naša štampa.* – God. 2, br. 9 (1952). – Str. 3 (ćir.)
*Izvod iz referata podnetog na planiranom sastanku Udruženja novinara Srbije, održanog u Beogradu, 1952.

148. PRED SUDOM TRI VELIKE FRANCUSKE : Ekonomski eksperiment gospodina Pinea. – *Nin.* – God. 2, br. 74 (1. jun 1952). – Str. 2 (ćir.)
149. PUTEVI SAVREMENE KONTRAREVOLUCIJE : Međunarodni radnički pokret i iskustvo našeg socijalističkog puta (II). – *Nin.* – God. 2, br. 95 (26. oktobar 1952). – Str. 3 (ćir.)
150. PUTEVI SAVREMENE FRANCUSKE. – *Nin.* – God. 2, br. 76 (15. jun 1952). – Str. 1 i 3 (ćir.)
151. PUTEVI SAVREMENE FRANCUSKE : Posle posete naše novinske agencije. – *Nin.* – God. 2, br. 77 (22. jun 1952). – Str. 3 (ćir.)
152. [SA REČNIKOM STRANIH REČI I PODACIMA O LIČNOSTIMA KOJE SE SPOMINJU]. – *Šta je svojina?* – Beograd: Narodna knjiga : *Vuk Karadžić*, 1952. – Str. [83-87] ; 20 cm (ćir.)
153. HEGELOVA *ESTETIKA* NA NAŠEM JEZIKU. – *Nin.* – God. 2, br. 93 (12. oktobar 1952). – Str. 7 (ćir.)
154. ČISTI RAČUNI. – *Nin.* – God. 2, br. 55 (20. januar 1952). – Str. 1 i 4 (ćir.)
    *Povodom sporazuma o privrednoj saradnji FNRJ i SAD
155. DŽON RID, DRAGOCENI SVEDOK ISTINE O OKTOBRU. – *Deset dana koji su potresli svet* / Džon Rid ; preveo Jovan Mesarović. – Beograd : Kultura, [1952]. – Str. VII-XVI ; 17 cm (ćir.)

1953.

156. AGRARNA PRENASELJENOST JE VIDLJIVO I NEVIDLJIVO UTKANA U SVE DRUGE EKONOMSKE PROBLEME : Naš poljoprivredni problem (I). – *Nin.* – God. 3, br. 121 (26. april 1953). – Str. 2 (ćir.)
157. DA LI JE INDUSTRIJALIZACIJA SREDSTVO ZA LIKVIDIRANJE AGRARNE PRENASELJENOSTI : Naš poljoprivredni problem. – *Nin.* – God. 3, br. 124 (17. maj 1953). – Str. 5 (ćir.)
158. EKONOMSKI I SOCIJALNI MOTIVI U DANAŠNJOJ POLITICI NA SELU : Naš poljoprivredni problem. – *Nin.* – God. 3, br. 123 (10. maj 1953). – Str. 5 (ćir.)
159. MONOGRAFIJA O VELIKOM PRETEČI SOCIJALISTIČKE DRUŠTVENE MISLI : Karlo Kaucki *Tomas Mor i njegova utopija*. – *Nin.* – God. 3, br. 118 (5. april 1953). – Str. 9 (ćir.)
    *Prikaz knjige: *Jedna kritička napomena o našoj izdavačkoj politici*
160. NACIONALIZACIJA U FRANCUSKOJ : Na principu tripartitne uprave. – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 6 (1953). – Str. 74-82 (ćir.)
161. NI KOALICIJA NI ORUĐE JEDNOPARTIJSKE DIKTATURE. – *Nin.* – God. 3, br. 13 (1953). – Str. 1 i 3 (ćir.)
162. BELEŠKE NA TEMU DRŽAVNI KAPITALIZAM I TEORIJA DRŽAVE. – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 9 (1953). – Str. 68-91 (lat.)
163. NACIONALIZACIJA INDUSTRIJE U VELIKOJ BRITANIJI : (Društveno-politička predistorija i današnji problem). – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 4 (1953). – Str. 53-63 (lat.)

164. NACIONALIZACIJA U FRANCUSKOJ : Na principu tripartitne uprave. – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 6 (1953). – Str. 70-77 (lat.)
*O nacionalizovanoj industriji
165. PAŠIĆ, Najdan. – *Anajrin Bevan : Umesto straha.* – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 1 (1953). – Str. 94-102 (lat.)
*Prikaz
166. ŠTA JE MITBESTIMMUNG? Pravo saodlučivanja u privredi : tekovina i zahtev nemačkog radničkog pokreta. – *Naša stvarnost.* – God. 7, br. 5 (1953). – Str. 39-49 (lat.)

1954.

167. DRAGOCENI SVEDOK ISTINE O OKTOBRU. – *Deset dana koji su potresli svet* / Džon Rid. – 2. izd. – Sarajevo : Mladost, 1954 (Beograd : Prosveta). – Str. 7-16 ; 17 cm (lat.)
168. LABURISTIČKA KONFERENCIJA : Bitka u Skarborou oko naoružanja Nemačke : Kratak bilans Laburističke partijske konferencije. – *Naša stvarnost.* – God. 8, br. 11 (1954). – Str. 61-66 (lat.)
169. P[AŠIĆ], N[ajdan]. – Hugh Seton-Watson : *Some myths of marxism Reprinted from the.* – Manchester : Guardian, 1954 / N[ajdan] P[ašić]. – *Naša stvarnost.* – God. 8, br. 4 (1954). – Str. 136-142 (lat.)

1956.

170. O NACIONALIZACIJI U VELIKOJ BRITANIJI. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 43, knj. br. 2 (april-jun 1956). – Str. 164-175 (lat.)

1957.

171. DEMOKRATIJA I PARTIJE. – *Nin.* – God. 7, br. 361 (29. novembar 1957). – Str. 3 (ćir.)
172. STARATO I NOVOTO VO POLITIČKAT NA BRITANSKITE LABURISTI. – *Komunist* (M). – God. 16, br. 6 (7. jun 1957). – Str. 6 (makedonski)
173. DILEMA JEDNE PARTIJE : Laburisti o svojoj politici prema nacionalizovanoj industriji i javnoj svojini. – *Naša stvarnost.* – God. 11, br. 10 (1957). – Str. 351-360 (lat.)
174. IDEJE I ELEMENTI RADNIČKOG UPRAVLJANJA U VELIKOJ BRITANIJI. – *Zbornik o radničkom samoupravljanju.* – Beograd : Rad, 1957 (Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Str. 373-390 ; 20 cm (lat.)
175. NOVI OBLICI JAVNE SVOJINE U ZAPADNIM ZEMLJAMA. – *Naša stvarnost.* – God. 11, br. 6 (1957). – Str. 616-632 (lat.)
176. OKTOBARSKA BAKLJA. – *Rad.* – Br. 22 (4. novembar 1957). – Str. 3 (lat.)
177. PARLAMENTARIZAM DANAS. – *Naša stvarnost.* – God. 11, br. 12 (1957). – Str. 571-595 (lat.)
178. STARO I NOVO U POLITICI BRITANSKIH LABURISTA : Pismo iz Londona. – *Komunist.* – God. 16, br. 6 (7. jun 1957). – Str. 6 (lat.)

179. STARO IN NOVO V POLITIKI ANGLEŠKIH LABURISTOV. – *Komunist (Sl.).* – Leto 16, Štef. 6 (7. jun 1957). – Str. 6 (lat.- slovenački)

1958.

180. BIROKRATIJATA I SAVREMENOTO OPŠTESTVO : (mestoto i ulogata na birokratijata vo klasijata struktura na modernoto opštestvo. – *Trudbenik.* – God. 13. br. 35 (1. septembar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 39 (20. septembar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 40 (27. septembar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 44 (25. oktobar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 46 (8. novembar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 47 (15. novembar 1958). – Str. 2 ; God. 13, br. 50 (6. decembar 1958). – Str. 2 (ćir.- makedonski)
181. GOSUDARSTVENNIIJ KAPITALIZM I BORBA ZA MIR. – *Meždunarodnaja politika.* – God. 9, br. 187 (1958). – Str. 8-10 (ćir.- ruski)
182. IZGRADNJA SOCIJALIZMA I BIROKRATSKE PREDRASUDE O DRŽAVI. – *Borba.* – God. 23, br. 306 (9. decembar 1958). – Str. 2 (ćir.)
183. KAKVA JE RAZLIKA IZMEĐU DRŽAVNOG KAPITALIZMA I ETATIZMA : (uz Program SKJ). – *Borba.* – God. 23, br. 315 (20. decembar 1958). – Str. 2 (ćir.)
*Odgovor čitaocu Vidanu Kostadinoviću
184. KLASE, DRŽAVA I TEORIJA O DRŽAVI. – *Borba.* – God. 23, br. 149 (8. jun 1958). – Str. 3 (ćir.)
185. O KLASNOJ BORBI U SAVREMENIM USLOVIMA : Kongresne teme. – *Nin.* – God. 8, br. 392 (6. jul 1958). – Str. 4-5 (ćir.)
186. OD DRŽAVA DO *NEDRŽAVA* : Dve štetni tendencii vo izgrodbata na državata na preodniot period. – *Komunist* (M). – God. 17, br. 65 (24. jul 1958). – Str. 8 (ćir.- makedonski)
187. OD DRŽAVE DO *NEDRŽAVE* : Dve štetne tendencije u izgradnji države prelaznog perioda: – *Komunist.* – God. 17, br. 65 (24. jul 1958). – Str. 8 (ćir.)
188. RABOTNIČKATA KLASA POD LUPATA NA BURŽOASKAT SOCIOLOGIJA. – *Komunist* (M). – God. 17, br. 46 (21. mart 1958). – Str. 8 (ćir.- makedonski)
189. SOCIJALIZAM, DIKTATURA PROLETERIJATA, DEMOKRATIJA : Uoči Sedmog kongresa SKJ. – *Nin.* – God. 8, br. 380 (13. april 1958). – Str. 4 (ćir.)
190. SOCIJALIZMOT KAKO SVETSKI PROCES. – *Trudbenik.* – God. 13, br. 21 (17. maj 1958). – Str. 5 (ćir.- makedonski)
*Povodom Programa SKJ
191. SOCIJALIZMOT KAKO SVETSKI PROCES : Novava programa na Sojuzot na komuniste. – *Nova Makedonja.* – God. 14, br. 4291 (17. maj 1958). – Str. 2 (ćir.- makedonski)
*Iz časopisa *Naša stvarnost*, maj 1958.
192. CENTRALIZAM I DECENTRALIZACIJA U MODERNOM DRUŠTVU. – *Nin.* – God. 8, br. 413 (29. novembar 1958). – Str. 3 (ćir.)
193. AZ ALLAM ELHAT. – *Dolgozok.* – Evf. 12, Sz. 23 (14. jun 1958). – P 5 (lat.)
194. BIROKRATIJA I SAVREMENO DRUŠTVO : (Mesto i uloga birokratije u klasnoj strukturi modernog društva). – *Naša stvarnost* – God. 12, br. 7-8 (1958). – Str. 22-45 (lat.)

195. BIROKRATIJA, NJENA DRUŠTVENA PRIRODA I SAVREMENA ULOGA. – *Narodna armija.* – God. 13, br. 998 (12. novembar 1958). – Str. 4-5 (lat.)
196. LE CAPITALISME D'ETAT AT LA LUTTE POUR LA PAIX. – *Revue de la politique internationale.* – Annee 9, No. 187 (1958). – P. 12-14 (francuski)
197. DELAVSKI RAZRED POD DROBNOGLEDOM MEŠĆANSKE SOCIOLOGIJE. – *Komunist* (Sl.).- Leto 17, štev. 12 (22. marca 1958). – Str.8 (slovenački)
198. DRŽAVNI KAPITALIZAM I BORBA ZA MIR. – *Međunarodna politika.* – God. 9, br. 186 (1958). – Str. 8-10 (lat.)
199. ISTORIJSKI ZADACI SOCIJALISTIČKE DRŽAVE. – *Narodna armija.* – God. 13, br. 979 (29. april 1958). – Str. 6 (lat.)
200. ITALIJANSKI PUT U SOCIJALIZAM U SVETLOSTI JEDNE DISKUSIJE. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 2 (1958). – Str. 178-185 (lat.)
*(O politici Longo Doliti)
201. IZGRADNJA SOCIJALIZMA IN BIROKRATSKI PREDRASUDSKIE O DRŽAVI. – *Ljudska pravica.* – Leto. 24, štev. 289 (13. decembar 1958). – Str. 2-3 (lat.- slovenački)
202. MODERNO DRUŠTVO I PROBLEM CENTRALIZMA I DECENTRALIZACIJE. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 12 (1958). – Str. 579-601 (lat.)
203. NOVA ETAPA U RAZVITKU SOCIJALISTIČKE POLJSKE. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 4 (1958). – Str. 484-492 (lat.)
204. NOVI PROGRAM SAVEZA KOMUNISTA. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 5. (1958). – Str. 527-582 (lat.)
205. OD DRŽAVE DO *NEDRŽAVE* : Dve škodljive tendencije pri izgradnji države prethodnog doba. – *Komunist* (Sl.). – Leto 17, štev. 31 (25. jul 1958). – Str. 8 (lat.- slovenački)
206. PLAN RADA INSTITUTA DRUŠTVENIH NAUKA. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 9 (1958). – Str. 258-163 (lat.)
207. POSTEPENO KORAČANJE NAPRED : Poljska situacija. – *Komunist.* – God. 17, br. 40 (7. februar 1958). – Str. 2 (lat.)
208. RAZREDI, DRŽAVA IN TEORIJA O DRŽAVI : Razmišljanje ob Programu Zveze komunistov Jugoslavije. – *Ljudska pravica.* – Let. 24, štev. 126 (11. jun 1958). – Str. 3 ; Let. 24, štev. 127 (12. jun 1958). – Str. 3 (lat.- slovenački)
209. SOCIJALIZAM KAO SVETSKI PROCES. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 5 (1958). – Str. 573-576 (lat.)
210. STAATSKAPITALISMUS UND DER KAMPF UM DEN FRIEDEN. – *lnternationale Politik.* – Jahrgan 9, Heft 188 (1. februar 1958). – P. 7-9 (nemački)
211. SVEDOČANSTVO DOSLEDNOG INTERNACIONALIZMA. – *Rad.* – God. 13, br. 8 (24. april 1958). – Str. 3 (lat.)
212. TRI SHVATANJA DEMOKRATIJE : demokratija državne intervencije sadrži u sebi duboku protivrječnost. – *Oslobođenje.* – God. 16, br. 3647 (4. mart 1958). – Str. 2 (lat.)
213. TRI SHVATANJA DEMOKRATIJE : Milion upravljača – to je put da se ukine podjela na one kojima se upravlja. – *Oslobođenje.* – God. 16, br. 3645 (2. mart 1958). – Str. 7 (lat.)

214. LA VIA PER RAGGUNGERE UNA SOCIETA LIBERA SENZA GLASSI. – *La voce de popola.* – Anno 15, No. 136 (13. jun 1958). – P. 4 (italijanski)

1959.

215. DRŽAVA, BIROKRATIJA I OSNOVNE KLASE. – *Nin.* – God. 9, br. 453 (6. septembar 1959). – Str. 4 (ćir.)
216. MILITARIZAM JUČE, DANAS, SUTRA. – *Nin.* – God. 9, br. 457 (4. oktobra 1959). – Str. 4 (ćir.)
217. NOVO I STARO U SOVJETSKOM SHVATANJU O ODUMIRANJU DRŽAVE. – *Borba.* – God. 24, br. 92 (19. april 1959). – Str. 9 (ćir.)
218. O PROTIVREČNOJ PRIRODI SAVREMENE DRŽAVE. – *Nin.* – God. 9, br. 451 (23. avgust 1959). – Str. 4 (ćir.)
219. O STVARNOJ I FORMALNOJ DEMOKRATIJI U SOCIJALIZMU : Osvrt na neka sovjetska shvatanja. – *Rad.* – God. 14, br. 11 (1. maj 1959). – Str. 14 (ćir.)
220. ODGOVOR NA PITANJE : DA LI JE MEĐUNARODNI RADNIČKI POKRET U USPONU ILI U KRIZI? : Uz Program SKJ. – *Borba.* – God. 24, br. 10 (13. januar 1959). – Str. 2 (ćir.)
221. POSREDNA I NEPOSREDNA DEMOKRATIJA : (Uz Program SKJ: Zašto i po čemu se socijalistička demokratija nužno razlikuje od buržoaske demokratije?). – *Borba.* – God. 24, br. 36 (13. februar 1959). – Str. 2 ; God. 24, br. 37 (14. februar 1959). – Str. 2 (ćir.)
222. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U KONCEPCIJAMA I REVOLUCIONARNOJ PRAKSI KPJ. – *Nin.* – God. 9, br. 433 (9. april 1959). – Str. 3 (ćir.)
223. SOCIJALISTIČKATA DEMOKRATIJA VO KONCEPCIITE I REVOLUCIONERNATA PRAKSA NA SKJ. – *Nova Makedonija.* – God. 15, br. 4616 (7. jun 1959) (makedonski)
224. UBRZANI ČASOVI INDISKOG POTKONTINENTA : Pismo iz Indije. – *Nin.* – God. 9, br. 468 (20. decembar 1959). – Str. 3 (ćir.)
225. BIROKRACIJA IN DANAŠNJA DRUŽBA. – *O razredni strukturi današnje družbe.* – Ljubljana : Cankarjeva založba *Ljudska pravica,* 1959 (Ljubljana : Tiskarna *Toneta Tomšića*). – Str. 19-42 ; 20 cm. – (Sodobni problemi socijalizma) (lat.- slovenački)
226. DISKUSIJA O DRŽAVI I SOCIJALIZMU. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 46, knj. 23, br. 2-3 (1959). – Str. 353-365 (lat.)
227. DISKUSIJA ZA OKRUGLIM STOLOM *MEĐUNARODNOG UDRUŽENJA ZA POLITIČKE NAUKE*. – *Naša stvarnost.* – God. 13, br. 10 (1959). – Str. 425-429 (lat.)
     *Konferencija održana u Opatiji od 1. do 5. IX 1959.
228. JAVNE KORPORACIJE V VELIKI BRITANIJI : Splošni vzroki in pogoji za nastanek javnih korporacij. – *Štiri razprave održavnem kapitalizmu.* – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1959 (Ljubljana : Blasnikova tiskara *Marec*). – Str. 63-123 ; 19 cm (lat.- slovenački)
229. NDONJ'E TRAJTEA BIROKRATIK I CENTRALIZMI DEMOKRATIK. – *Perparime.* – Vjeti 5, Numer 2 (1959). – F. 83-84 (albanski)

230. NEKI VIDOVI BIROKRATSKOG I DEMOKRATSKOG CENTRALIZMA. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 46, knj. 15, br. 1 (1959). – Str. 24-35 (lat.)
231. O DRŽAVNOJ SVOJINI U KAPITALIZMU I SOCIJALIZMU : Prilog proučavanju kongresnog materijala. – *Narodna armija.* – God. 14, br. 1019 (13. februar 1959). – Str. 5 (lat.)
232. O FUNKCIJAMA SAVREMENE DRŽAVE I STVARNOJ I FORMALNOJ DEMOKRATIJI. – *Naša stvarnost.* – God. 13, br. 10 (1959). – Str. 370-380 (lat.)
233. O NEKIM SOCIJALDEMOKRATSKIM INTERPRETACIJAMA PROGRAMA SKJ : (Program SKJ i njegovi socijaldemokratski kritičari). – *Naša stvarnost.* – God 13, br. 6 (1959). – Str. 685-697 (lat.)
234. O NEKIM SOCIJALDEMOKRATSKIM INTERPRETACIJAMA PROGRAMA SKJ : Program SKJ i njegovi socijaldemokratski kritičari. – *O odjeku Programa* SKJ / [Janko Klikovac, Gavro Altman, Najdan Pašić]. – Beograd : Kultura, 1959 (Beograd : Kultura). – Str. 33-46 ; 20 cm. – (Politička biblioteka ; 3) (lat.)
235. O RASNIČNI IN FORMALNI DEMOKRACIJI V SOCIALIZMU : Pripomhe k nekatarim pojmovanjem. – *Delavska enotnost.* – Let. 18, Štev. 17 (1. maj 1959). – Str. 15 (lat.- slovenački)
236. OBLICI SVOJINE I UPRAVLJANJE U PRIVREDI. – *Naša stvarnost.* – God. 13, br. 9 (1959). – Str. 203-218 (lat.)
237. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U KONCEPCIJAMA I REVOLUCIONARNOJ PRAKSI KPJ. – *Naša stvarnost.* – God. 12, br. 4 (1959). – Str. 442-457 (lat.)
238. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA U KONCEPCIJAMA I REVOLUCIONARNOJ PRAKSI SKJ. – *Krajiške novine.* – God. 7, br. 297 (1. maj 1959). – Str. 4 (lat.)
239. SOCIJALISTIČNA DEMOKRACIJA U KONCEPCIJAMA I REVOLUCIONARNOJ PRAKSI. – *Glas Slovenije.* – God. 17, br. 4331 (1-3. maj 1959). – Str. 2 (lat.- slovenački)
240. SPOR OKO DEMOKRATIJE : Prilog proučavanju kongresnog materijala. – *Narodna armija.* – God. 14, br. 1018 (6. februar 1959). – Str. 5 (lat.)
   *O raznim koncepcijama samoupravljanja

1960.

241. ASOCIJACIJA NACIONALNE SOLIDARNOSTI : s puta po Burmi (III). – *Borba.* – God. 25, br. 5 (8. januar 1960). – Str. 3 (ćir.)
242. DVE SFAKANJA I DVE TENDENCII NA ETATIZMOT. – *Komunist* (M). – God. 18, br. 159 (13. maj 1960). – Str. 8 (ćir.- makedonski)
243. OBLICI SVOJINE I UPRAVLJANJE U PRIVREDI. – *Ekonomski anali.* – God. 6, br. 9 (1960). – Str. 97-109 (ćir.)
244. *OPERIMO RANGUN SVOJIM ZNOJEM* : S puta po Burmi (II). – *Borba.* – God. 25, br. 4 (6. januar 1960). – Str. 3 (ćir.)
245. REZULTATI VLADE GENERALA NEVINA : S puta po Burmi (I). – *Borba.* – God. 25, br. 3 (5. januar 1960). – Str. 3 (ćir.)
246. DRUŠTVENI RAZVITAK NERAZVIJENIH ZEMALJA. – *Neki aktuelni problemi međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta :* (Materijal sa seminara). – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1960 (Zrenjanin : Budućnost). – Str. 190-199 ; 24 cm (lat.)

247. DVA SHVATANJA I DVE TENDENCIJE ETATIZMA. – *Komunist.* – God. 18, br. 159 (12. maj 1960). – Str. 8 (lat.)
248. DVOJE POJMOVANJ IN DVETEŽNJE ETATIZMA. – *Komunist* (Sl.). – Leto. 18, Štev 20 (13. maj 1960). – Str. 8 (lat.- slovenački)
249. ETATISTIČKE TENDENCIJE I BORBA ZA SOCIJALIZAM. – *Oslobođenje.* – God. 17, br. 4319 (1-3 maj 1960). – Str. 4 (lat.)
250. MBI FUNKCIONET E SHTETIT BASHKEKOHUER DHE DEMOKRACIN EVERTETE DHE DEMOKRACIN FORMALE. – *Perarime.* – Vieti 6, Numeri 3 (1960). – F. 147-152 (albanski)
251. MILITARIZAM IN MODERNA DRŽAVA. – *Vprašanja naših dni.* – Leto 1, številka 11 (1960). – Str. 327-330 (lat.- slovenački)
252. NOVI PUTEVI DRUŠTVENOG KRETANJA NA AZIJSKOM JUGOISTOKU. – *Naša stvarnost.* – God. 14, br. 2 (1960). – Str. 131-155 (lat.)

1961.

253. GRANICE OBILJA I OSKUDICE : KONTRASTI DRUŠTVENOG ŽIVOTA SAVREMENE AMERIKE. – *Nin.* – God. II, br. 522 (8. januar 1961). – Str. 3 (ćir.)
254. POROBLJENl I OSLOBOĐENI RAD. – *Politika.* – God. 58, br. 17083 (1, 2. maj 1961). – *Kultura i umetnost.* – God 5, br. 212 (1961). – Str. 17 (lat.)
255. DOBA V KATARI VLADAJO IDEOLOŠKE FUKCIJE. – *Naši razgledi.* – God. 10, br. 18 (1961). – Str. 432 (lat.- slovenački)
256. NOVI PROGRAM KPSS O DRŽAVI I SOCIJALISTIČKOJ DEMOKRATIJI U ERI RAZGRANATE IZGRADNJE KOMUNIZMA. – *Socijalizam.* – God. 4, br. 5-6 (1961). – Str. 77-87 (lat.)
257. SAVREMENA AMERIČKA DILEMA. – *Socijalizam.* – God. 4, br. 1 (1961). – Str. 54-87 (lat.)
   *O problemima dvopartijskog sistema u SKJ
258. VEK VLADAVINE IDEOLOŠKIH FUNKCIJA. – *Danas.* – God. 1, br. 8 (30. avgust 1961). – Str. 1 i 5 (lat.)

1961–1962.

259. PARLAMENTARIZAM, POLITIČKO PREDSTAVNIŠTVO I DEMOKRATIJA : Povodom pripremanja novog Ustava. – *Oslobođenje.* – God. 18, br. 4873 (31. decembar 1961 ; 1. i 2. januar 1962). – Str. 3 (lat.)

1962.

260. DRUŠTVENA POVELJA OSLOBOĐENOG RADA : Socijalizam i ustavnost. – *Nin.* – God. 12, br. 609 (9. septembar 1962). – Str. 1 i 6 (ćir.)
261. SOVREMENI ALTERNATIVNI NA NAŠNOT RAZVITOK : Planiranje i samoupravuvanje, a ne planiranje ili samoupravuvanje. – *Komunist* (M). – God. 20, br. 264 (18. maj 1962). – Str. 8 (makedonski)

262. LES CONTRADICTlONS DU CAPITALISME D'ETAT ET LA LITTE DE CLASSES. – *Questions actuelles du socialisme.* – No. 65 (1962). – P. 67-92 (francuski)
263. O DRŽAVI IN SOCIJALISTIČNI DEMOKRACIJI V OBDOBJU *RAZVEJANE GRADITVE KOMUNIZMA*. – *Vprašanja naših dni.* – Leto 3, Štev. 13 (1962). – Str. 84-87 (lat.- slovenački)
264. POLITIČKO-PRAVNA NADGRADNJA – DRŽAVA. – *Osnovi nauke o društvu.* – Beograd : Rad, 1962. – Str. 610 ; 20 cm (lat.) „neviđeno"
265. PROTIVREČNA PRIRODA DRŽAVNOKAPITALISTIČKIH POJAVA. – *Danas.* – God. 2, br. 23 (1962). – Str. 1 i 6 (lat.)
266. SAVREMENA PRELAZNA EPOHA. – *Osnovi nauke o društvu.* – Beograd : Rad, 1962. – Str. 610 ; 20 cm (lat.) „neviđeno"
267. SAVREMENE ALTERNATIVE NAŠEG RAZVITKA : Planiranje i samoupravljanje a ne planiranje ili samoupravljanje. – *Komunist.* – God. 20, br. 264 (17. maj 1962). – Str. 8 (lat.)
268. SODOBNE ALTERNATIVE NAŠEGA RAZVOJA : Planiranje in samoupravljanje in ne planiranje ali samoupravljanje. – *Komunist* (Sl.). – Leto 20, štev. 20 (18. maj 1962). – Str. 6 (lat.- slovenački)

1963.

269. AKTUELNOST I SNAGA MARKSISTIČKE MISLI DANAS. – *Borba.* – God. 28, br. 351 (22. decembar 1963). – Str. 9 (ćir.)
*(Iz uvodne reči na otvaranju skupa *Marks i savremenost*)
270. PAŠIĆ, Najdan... Komunistička partija Jugoslavije u borbi za izgradnju temelja socijalizma i za odbranu nezavisnosti Jugoslavije : [1945-1948] / Najdan Pašić, Kiro Hadži Vasilev. – *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije.* – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963. – Str. 455-504 ; 23 cm (ćir.)
271. PAŠIĆ, Najdan... A jugoszlav kommunista párt a szocialismus a lapjainak èpitèseert ès JugoszIávia fuggetlensègènek vedeleèrt vivott harcban : [1945-1948] / Najdan Pašić es Kiro Hadzsi Vaszilev. – *A Jugoszláv kommunista sz□vetseg rovid tortenete.* – Novi Sad : Forum, 1963. (Novi Sad : Forum). – Str. 451-499 ; 23 cm (lat.- mađarski)
272. PAŠIĆ, Najdan... Komunisticko strana Jugoslávie v boje za vystavbu zákldov socializmu a obranu nezdvislosti Jugoslávie : 1945-1948 / Najdan Pašić, Kiro Hadži Vasilev. – *Prènlad dejin svázu komunistov Jugoslávie.* – Bački Petrovec : Novinovovydateli skypodnik *Obzor* v spolupracis inštitutom pre vyskum robotnickeho hnutia V Belehrade, 1963 (Bački Petrovac : Tlačil *Obzor*). – Str. 363-401 ; 23 cm (slovački)
273. PAŠIĆ, Najdan... Komunistička partija Jugoslavije v boju za zgraditev temeljev socijalizma in obrožbo neodvisnosti Jugoslavije : [1945-1948] / Najdan Pašić, Kiro Hadži Vasilev. – *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije.* – Ljubljana : Institut za zgodovino delavskega gibanja, 1963 (Ljubljana : Blasnikova tiskara *Ljubljeno*). – Str. 341-376 ; 23 cm (lat.- slovenački)

274. POJAM POLITIKE I PROBLEMI KONSTITUISANJA POLITIČKE NAUKE. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 50, knj. 23, br. 4 (1963). – Str. 457-472 (lat.)
275. SISTEM POLITIČKIH PARTIJA. – *Gledišta.* – God. 4, br. 1 (1963). – Str. 29-34 (lat.)

1964.

276. DRUŠTVENE NAUKE NEDOVOLJNO DRUŠTVENE : Koji su razlozi zaostajanja i kojim putem poći. – *Borba.* – God. 29, br. 329 (29-30. novembar, 1. decembar 1964). – Str. 11 (ćir.)
*Razgovor vođen sa Stanetom Staničem
277. KRITIKA DRUŠTVA. – *Politika.* – God. 61, br. 18376 (29-30. novembar, 1. decembar 1964). – Str. 16-17 (ćir.)
278. NISAM ZA STVARANJE POSEBNOG INSTITUTA : Anketa *Mladosti* : Da li je potreban institut koji će dati odgovor na pitanje: Kakva je naša omladina?. – *Mladost.* – God. 9, br. 418 (14. oktobar 1964). – Str. 4 (ćir.)
279. SAMOUPRAVUVANJETO I SLOBODATA NA NAUČNO-ISTRAŽIVAČKATA RABOTA. – *Komunist (M).* – God. 22, br. 390 (23. oktobar 1964). – Str. 8 (ćir.- makedonski)
280. DISKUSIJA. – Društveno-političke pretpostavke ustavnosti i zakonitosti : (politički sistem i pravno-političke funkcije). – Prvi naučni skup *Marks i savremenost*, II deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – 2 deo ; 24 cm. – Deo 2 : Novi Sad, 1-5. juna 1964. – Str. 8-48 (lat.)
281. DISKUSIJA O POLITICI I POLITIČKOJ NAUCI. – Prvi naučni skup *Marks i savremenost*, II deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – 2 deo ; 24 cm. – Deo 2 : Novi Sad, 1-5. juna 1964. – Str. 129-169 ; 218-219 ; 235-237 (lat.)
282. DISKUSIJA O PROBLEMIMA FILOZOFIJE U SOCIJALIZMU. – Prvi naučni skup *Marks* i *savremenosti,* II deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – 2 deo ; 24 cm. – Deo 2 : Novi Sad, 1-5. juna 1964. – Str. 574-576 (lat.)
283. DISKUSIJA POVODOM SAOPŠTENJA MARJANA BRITOVŠEKA. – Prvi naučni skup *Marks i savremenost,* I deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanja radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – I deo ; 24 cm. – Deo 1 : Beograd – Aranđelovac, 17-21. decembar 1963. – Str. 352 (lat.)
284. DISKUSIJA POVODOM SAOPŠTENJA MILISAVA JANKOVIĆA : Jugoslovenski studenti o marksizmu. – Prvi naučni skup *Marks i savremenost*, I deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd :

Kultura). – I deo ; 24 cm. – Deo 1 : Beograd – Aranđelovac, 17-21. decembar 1963. – Str. 212-213 (lat.)

285. DISKUSIJA POVODOM SAOPŠTENJA MIROSLAVA PEČUJLIĆA : Marksovo shvatanje društvenih klasa. – Prvi naučni skup *Marks i savremenost*, I deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – I deo ; 24 cm. – Deo 1 : Beograd – Aranđelovac, 17-21. decembar 1963. – Str. 252-255 (lat.)
286. DRUŠTVENI USLOVI RAZVITKA MARKSISTIČKE POLITIČKE NAUKE. – *Socijalizam*. – God. 7, br. 3 (1964). – Str. 303-331 (lat.)
287. DRUŠTVENO POLITIČKE PRETPOSTAVKE USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI. – *Gledišta*. – God. 5, br. 6-7 (1964). – Str. 995-1008 (lat.)
288. INTERESNE GRUPE I NJIHOVO MESTO U NAŠEM POLITIČKOM SISTEMU. – *Gledišta*. – God. 5, br. 10 (1964). – Str. 1297-1305 (lat.)
289. MARKSIZUM NAZARIYESININ BUGUNKU KUVVET VE AKTÜELLIGI : MARKSIZUM VE CAGIMIZ. – *Birlik*. – Yil 20, Sayi 553 (9. ocak – 9. januar 1964). – Sayea 5 (rumunski)
290. O ZNAČAJU NAUČNIH SKUPOVA POVODOM MARKSOVIH GODIŠNJICA. – Prvi naučni skup *Marks i savremenost*, I deo, povodom 145. godišnjice rođenja i 80. godišnjice smrti Karla Marksa. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964. (Beograd : Kultura). – 1 deo ; 24 cm. – Deo 1 : Beograd – Aranđelovac, 17-21. decembar 1963. – Str. 5-8 (lat.)
291. OSMI KONGRES SKJ I DRUŠTVENE NAUKE. – *Arhiv za pravne i društvene nauke*. – God. 51, knj. 24, br. 4 (1964). – Str. 307-312 (lat.)
292. IL PARTITO COMUNISTA JUGOSLAVO IN LOTTA PER L'EDIFICAZIONE DELLE BASI DEL SOCIALISMO EPER LA DIFESA DELLA JUGOSLAVIA : (1945-1948). – C*ompendio storico della lega dei comunisti della Jugoslavia*. – Rijeka : EDIT, 1964. – Str. 511-565 ; 21 cm (italijanski)
293. POJAM POLITIKE I PROBLEMI KONSTITUISANJA POLITIČKE NAUKE. – *Problemi političkih nauka :* Materijali sa savjetovanja *O političkim naukama,* održanog 18. i 19. januara 1963. u Beogradu. – Beograd : Institut političkih nauka Pravnog fakulteta, 1964 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 3-17 ; 24 cm (lat.)
294. PREDGOVOR. – *Elita vlasti* / [Vright Charles Millis]. – Beograd : Kultura, 1964. – Str. V-XIV ; 20 cm. – (Biblioteka *Društveno-političke studije*) (lat.)
  *Naslov originala: The power elite
295. SAMOUPRAVLJANJE I SLOBODA NAUČNOISTRAŽIVAČKOG RADA : Delegati za kongres imaju reč. – *Komunist*. – God. 22, br. 390 (22. oktobar 1964). – Str. 8 (lat.)
296. SAMOUPRAVLJANJE IN SVOBODA ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA DELA : Delegati za VIII kongres govorijo. – *Komunist* (Sl.). – Leto 22, štev. 43 (23. oktobar 1964). – Str. 11 (lat.- slovenački)

1965.

297. IDEJNOST – ŠTA JE TO? Kritički odnos. – *Borba.* – God. 30, br. 15 (17. januar 1965). – Str. 10 (ćir.)
*Anketa: Posle javnog disputa o idejnosti u nauci i u univerzitetskoj nastavi
298. PLANIRANJE JE JEDAN OD OSNOVNIH USLOVA EGZISTENCIJE SAVREMENOG DRUŠTVA. – *Nin.* – God. 15, br. 752 (6. jun 1965). – Str. 6 (ćir.)
*Naučni skup *Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu*
299. DISKUSIJA O IDEJNOSTI U NAUCI I UNIVERZITETSKOJ NASTAVI. – *Gledišta.* – God. 6, br. 4 (1965). – Str. 506-507 (lat.)
*Tribina *Logos*, Filozofski fakultet i Redakcija *Gledišta*, organizovali su ovu diskusiju
300. MBI NATYREN EBYROKRATIZMIT NE KUSHTET E VETQEVFRSJES. – *Jehona.* – No. 1-2 (1965). – P. 118-121 (rumunski)
301. O PRIRODI BIROKRATIZMA U USLOVIMA SAMOUPRAVLJANJA. – *Gledišta.* – God. 6, br. 5 (1965). – Str. 731-733 (lat.)
302. USMERAVANJE I PLANIRANJE KAO SAMOUPRAVNI DRUŠTVENI PROCES. – *Gledišta.* – God. 6, br. 6-7 (1965). – Str. 867-882 (lat.)

1966.

303. VLIJANIE VYDVIŽENIJA KANDIDATUR NA HARAKTER I ROLO SKUPŠĆINII (I), (II). – *Meždunarodnaja politika.* – God. 17, No. 396 (1966). – S. 26-29 (ruski)
304. DEMOKRATIJA I HIJERARHIJA : Tribina *Nina Savez komunista danas i sutra.* – *Nin.* – God. 16, br. 820 (25. septembar 1966). – Str. 4 i 11 (ćir.)
305. KAKO SE ODVOJITI OD VLASTl : Tribina *Nina Savez komunista danas i sutra.* – *Nin.* – God. 16, br. 819 (18. septembar 1966). – Str. 6 (ćir.)
306. KONSTITUIRANJE NA SISTEMOT NA NEPOSREDNATA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA I SOCIJALISTIČKIOT SOJUZ. – *Pogledi.* – Skopje. – God. 3, br. 1 (januar-februar-mart 1966). – Str. 23-45 (ćir.- makedonski)
307. PROTIVREČNOSTI I NAPREDAK. – *Politika.* – God. 63, br. 18883 (30. april, 1, 2. maj 1966). – Str. 10 (ćir.)
308. SOCIJALISTIČKI SAVEZ I SAVEZ KOMUNISTA SU DVE POJAVE ISTOVETNE U SVOJOJ SUŠTINI. – *Komunist.* – God. 24, br. 457 (20. januar 1966). – Str. 6-7 (ćir.)
*Posle simpozijuma o Socijalističkom savezu
309. SOCIJALISTIČKOT SOJUZ I SOJUZOT NA KOMUNISTITE SE DVE POJAVI ISTOVETNI VO SVOJATA SUŠTINA. – *Komunist* (M). – God. 24, br. 457 (21. januar 1966). – Str. 6-7 (ćir.- makedonski)
310. ULOGA SSRNJ U RAZVIJANJU NEPOSREDNE DEMOKRATIJE : Ostvarivanje ove uloge doprinosiće daljem razvoju ove organizacije u skladu sa potrebama konstituisanja celokupnog društva kao zajednice slobodnih udruženih proizvođača. –*Borba.* – God. 31, br. 49 (20. februar 1966). – Str. 12 (ćir.)

311. UNIVERZITET DANAS I OVDE : Univerziteti su uvek vršili ogroman uticaj na duhovni život društvenih sredina u kojima deluju. – *Politika.* – God. 63, br. 19097 (4. decembar 1966). – *Kultura – umetnost.* – God. 10, br. 496 (1966). – Str. 15 (ćir.)
*Iz diskusije na VIII sednici CK SK Srbije
312. FAKTOR IDEJNE I POLITIČKE INTEGRACIJE – PREOBRAŽAJ POLITIČKOG ODLUČIVANJA U SAMOUPRAVNI PROCES : Posle simpozijuma o Socijalističkom savezu. – *Borba.* – God. 31, br. 14 (16. januar 1966). – Str. 3 (ćir.)
313. AKTUELNI PROBLEM NAŠE MARKSISTIČKE TEORIJE I DRUŠTVENIH NAUKA I POLITIKA SAVEZA KOMUNISTA. – *Socijalizam.* – God. 9, br. 1 (1966). – Str. 22-33 (lat.)
314. LES CORPS REPRESENTATIFS DANS LE SYSTEME D'AUTOGESTION. – *Revue de la politique internationale.* – Anne 17, No. 395 (1966). – P. 27-30. – Annee 17, No. 396 (1966). – P. 30-33 (francuski)
315. DISKUSIJA. – *Karakter, položaj i funkcije SSRNJ u političkom sistemu neposredne demokratije* – Simpozijum *Socijalistički savez i radni čovek,* Beograd, 10-14. januar 1966. – Beograd : Časopis *Socijalizam*, 1966. – Str. 117-118 ; 24 cm (lat.)
316. DISKUSIJA. – *Normativni i realni odnosi SSRNJ sa ostalim društveno-političkim i društvenim organizacijama* – Simpozijum *Socijalistički savez i radni čovek,* Beograd, 10-14. januar 1966. – Beograd : Časopis *Socijalizam*, 1966. – Str. 168-170, 183-184 ; 24 cm (lat.)
317. DRUŠTVENI KORENI MODERNE BIROKRATIJE. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost). – Knj. 2. – Str. 348-350 ; 21 cm (lat.)
318. EINFLUSS DER ART KANDIDIERUNGS AUF CHARAUTER UND ROLLE DER VERSAMMLUNG (II). – *Internationale Politik.* – Jahrgang 17, heft 396 (5. oktobar 1966). – S. 25-18 (nemački)
319. EINFLUSS DER KANDIDIERUNGSARTAUF SHARAKTER UND ROLLE DER VERSAMMLUNG. – *Internationale Politik.* – Jahrgang 17, heft 395 (20. septembar 1966). – S. 51-54 (nemački)
320. ETATIZAM I MODERNA DRŽAVA. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost). – Knj. 2. – Str. 337-338 ; 21 cm (lat.)
321. GENERALNA DEBATA. – *Socijalistički savez i radni čovek*: Simpozijum održan u Beogradu od 10. januara 1966. – Beograd : Časopis *Socijalizam*, 1966. – Str. 309-310 ; 24 cm (lat.)
322. INFLUENCIA DEL SISTEMA DE CANDIDATURAS EN EL CARACTER Y EN EL PAPEL DE LA ASAMBLEA (1) : De la represantacion politica formal al cuerpo representativo de trabajo caracterizado por la autogestion. – *Politica internacional.* – Annee 17, No. 395 (20. septembar 1966). – P. 22-25 (italijanski)
323. KONSTITUISANJE SISTEMA NEPOSREDNE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE I SOCIJALISTIČKI SAVEZ. – *Socijalistički savez i radni čovek* : Simpozijum održan u Beogradu od 10. do 14. januara 1966. – Beograd : Časopis *Socijalizam*, 1966. – Str. 20-32 ; 25 cm (lat.)

324. NEPREKINUTO STVARALAŠTVO REVOLUCIJE. – *Socijalizam.* – God. 9, br. 7-8 (1966). – Str. 875-890 (lat.)
325. NOVA PRIRODA I NOVO SHVATANJE ODNOSA DRUŠTVO-DRŽAVA. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost). – Knj. 2. – Str. 339:341 ; 21 cm (lat.)
326. [OSNOVNI OBLICI BIROKRATIJE]. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost). – Knj. 2. – Str. 350-352 ; 21 cm (lat.)
327. POLITIČKA SVEST I PREOBRAŽAJ ETATISTIČKE U SAMOUPRAVNU DRUŠTVENU STRUKTURU. – *Narodna armija.* – God. 22, br. 1427 (9. decembar 1966). – Str. 7 (lat.)
328. PREVLADAVANJE POZITIVISTIČKOG ODNOSA NAUKE I IDEOLOGIJE. – *Savez komunista i naučno stvaralaštvo*. – *Socijalizam.* – God. 9, br. 10 (1966). – Str. 1295-1300 (lat.)
*Diskusija je vođena 21. juna 1966. u Komisiji za društvene nauke pri CK SKJ
329. PROŠIRIVANJE DRŽAVNOG APARATA I DRŽAVNIH FUNKCIJA. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost) (lat.)
330. PROUČAVANJE BIROKRATIJE U JUGOSLAVIJI. – *Birokratija i tehnokratija.* – Beograd : Sedma sila, 1966 (Novi Sad : Budućnost). – Knj. 2. – Str. 342-348 ; 21 cm (lat.)
331. SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE U BORBI ZA RAZVIJANJE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – *Komunist* (H). – God. 24, br. 457 (20. januar 1966) (lat.) „neviđeno"
332. ULOGA SAVEZA KOMUNISTA U SISTEMU NEPOSREDNE DEMOKRATIJE. – *Socijalizam.* – God. 9, br. 1 (1966). – Str. 22-23 (lat.)
333. UTICAJ NAČINA KANDIDOVANJA NA KARAKTER I ULOGU SKUPŠTINE : Od formalnog političkog zastupništva do predstavničkih tela samoupravnog karaktera. – *Međunarodna politika.* – God. 17, br. 395 (1966). – Str. 26-28 ; God. 17, br. 396 (1966). – Str. 25-28 (lat.)

1967.

334. DRUŠTVENA USLOVLJENOST USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI : (politička priroda i funkcije ustavnosti i zakonitosti. – *Simpozijum o osnovima i oblicima ustavnosti i zakonitosti u socijalizmu,* Beograd 9-10. april 1965. godine. – Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje društvenih nauka : Naučno delo, 1967 (Beograd : Naučno delo). – Str. 119-136 ; Summary: Social canditionality of constitutionality and legality. – Str. 136-137 (ćir.)
335. PITANJA I ODGOVORI : Kako objašnjavate obustave rada sa stanovišta strukture našeg političkog sistema. – *SKJ kao organizovani faktor delovanja same radničke klase na razvoj političkog sistema*. – *Komunist*. – God. 25, br. 530 (15. jun 1967). – Str. 10 (ćir)
336. PRAŠANJA I ODGOVORI. – *SKJ kako organiziran faktor na dejstvuvanje na samat rabotnička klasa voz razvojot na politčkiot sistem*. – *Komunist* (M). – God. 25, br. 530 (16. jun 1967). – Str. 10 (ćir.- makedonski)

337. AKTUELNI PROBLEMI REORGANIZACIJE U RAZVOJU SKJ. – *Komunist* (H). – God. 25, br. 530 (15. jun 1967) (lat.) „neviđeno"
338. DISKUSIJA. – Društveno-politička osnova i teorijska problematika izbornog sistema. – *Izborni sistem u uslovima samoupravljanja* : (materijali Simpozijuma održanog u Beogradu 6-8. oktobra 1966. godine). – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1967 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 140-141 ; 314-316 ; 24 cm (lat.)
339. DISKUSIJA. – *Komunisti i samoupravljanje* : Zbornik radova učesnika naučnog savjetovanja i SKJ u uvjetima društvenog samoupravljanja. – Zagreb 19-21. januara 1967. godine. – Zagreb : Fakultet političkih nauka, 1967 (Zagreb : Vjesnik). – Str. 597-599 ; 701-705 ; 20 cm (lat.)
340. DRUŠTVENE I KLASNE PRETPOSTAVKE DEMOKRATIJE I AUTOKRATIJE. – *Sociologija*. – Vol. 9, nr. 3-4 (1967). – Str. 23-44 (lat.)
341. DRUŠTVENO-POLITIČKI SISTEM I SKJ. – *Aktuelni problemi reorganizacije i daljeg razvoja SKJ*. – Beograd : Visoka škola političkih nauka – Seminar za politikološke studije *Borba* : Redakcija *Ekonomske politike*, 1967 (Osijek : Tisak *Štampa*). – Str. 203-215 ; 21 cm (lat.)
342. GLAVNI PRINCIP : RAZNI VIDOVI ORGANIZOVANJA KOMUNISTA. – *Socijalizam*. – God. 10, br. 3 (mart 1967). – Str. 369-375 ; 376-378 (lat.)
343. IZVEŠTAJ DR NAJDANA PAŠIĆA O SAOPŠTENJIMA PODNETIM NA TEMU *Društveno politička osnova i teorijska problematika izbornog sistema*. – *Izborni sistem u uslovima društvenog samoupravljanja* : (materijali Simpozijuma održanog u Beogradu, 6-8. oktobra 1966. godine). – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1967 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 17-20 ; 24 cm (lat.)
344. KOMUNISTET NUK JANE EGZEKUTORE PASIVE TE DIREKTIVAVE. – *Rilindja*. – Vieti 22, Numri 2941 (8. jun 1967). – Faqe 6 (lat.- albanski)
345. OD DIKTATURE PROLETERIJATA KA DRUŠTVENOJ HEGEMONIJI RADNIČKE KLASE. – *SKJ u uslovima samoupravljanja*. – Beograd : Kultura, 1967. – Str. 536-546 ; 20 cm (lat.)
346. OD DIKTATURE PROLETERIJATA KA DRUŠTVENOJ HEGEMONIJI RADNIČKE KLASE. – *Socijalizam*. – God. 10, br. 1 (1967). – Str. 23-33 (lat.)
    *Ovaj rad predstavlja nešto dopunjen i redigovan tekst saopštenja podnetog na simpozijumu *Savez komunista u uslovima samoupravljanja,* koji je organizovao Fakultet političkih nauka u Zagrebu
347. POLITIČKO-PRAVNA NADGRADNJA-DRŽAVA. – *Osnovi nauke o društvu : zbornik radova*. – Beograd : Rad, 1967 (Beograd : Prosveta). – Str. 285-319 ; 25 cm. – (Politička škola) (lat.)
348. PREDGOVOR. – *Elite i društvo* / Thamos Burton Battomore ; prevele Mira Pašić, Olivera Stefanović. – Beograd : Sedma sila, 1967 (Novi Sad : Budućnost). – Str. 5-12 ; 19 cm. – (Politički esej) (lat.)
    *Naslov originala *Elites and society* / Thamos Burton Battomore. – London: C.A. Watts and Co. LTB, 1964.

349. PRERASTANJE DIKTATURE PROLETERIJATA U DRUŠTVENU HEGEMONIJU RADNIČKE KLASE. ULOGA SAVEZA SINDIKATA U TOM PROCESU. – *Komunisti i samoupravljanje :* zbornik radova učesnika naučnog savjetovanja *SKJ u uvjetima društvenog samoupravljanja,* Zagreb 19-21. januara 1967. – Zagreb : Fakultet političkih nauka, 1967 (Zagreb : Vjesnik). – Str. 31-43 ; 20 cm (lat.)
350. SAVREMENA PRELAZNA EPOHA. – *Osnovi nauke o društvu : zbornik radova.* – Beograd : Rad, 1967 (Beograd : Prosveta). – Str. 487-526 ; 20 cm. – (Politička škola) (lat.)
351. UTICAJ NAČINA KANDIDOVANJA NA KARAKTER I ULOGU SKUPŠTINE. – *Izborni sistem u uslovima samoupravljanja :* (materijali Simpozijuma održanog u Beogradu 6-8. oktobra 1966. godine). – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1967 (Beograd : Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 96-100 ; 24 cm (lat.)
352. VPRAŠANJA IN ODGOVORI : KAKO POJASNJUJUTE PREKINITRE DELA S STALIŠĆA STRUKTURE NAŠEGA POLITIČNEGA SISTEMA?. – *Komunist* (Sl.). – Leto 15, številka 24 (16. jun 1967). – Str. 12-13 (slovenački)
*Aktuelni problemi reorganizacije in razvoja Zveze komunistov Jugoslavije : Diskusijski seminar ki ga je organizirala Visoka škola političkih ved v Beogradu
353. ZKJ NOT ORGANIZIRANI FAKTOR DELOVANJA SAMEGA DELAVSKEGA RAZREDA PRI RAZVOJU POLITIČNIGA SISTEMA. – *Komunist* (Sl.). – Leto 15, br. številka 24 (16. jun 1967). – Str. 12 (lat.- slovenački)
*Aktuelni problemi reorganizacije in razvoja Zveze komunistov Jugoslavije : Diskusijski seminar ki ga je organizirala Visoka škola političnih ved v Beogradu

1968.

354. VELIKI SAVREMENIK : na Marksov rođendan. – *Komunist.* – God. 26, br. 576 (1. maj 1968). – Str. 3-4 (ćir.)
*O Karlu Marksu
355. GOLEMOR SOVREMENIK : na Marksovkot rođenden. – *Komunist* (M). – God. 26, br. 576 (1. maj 1968). – Str. 3-4 (ćir.)
356. GRUPNOSOPSTVENIČKA SHVATANJA : Samoupravljanje, čija je to zastava? (IV). – Politika. – God. 65, br. 19607 (7. maj 1968). – Str. 6 (ćir.)
357. DIKTATURA PROLETARIJATA ILI DIKTATURA NAD PROLETERIJATOM. – *Borba.* – God. 33, br. 312 (9. novembar 1968). – Str. 8 (ćir.)
*Povodom članka Moskovske *Pravde Glavno oruđe revolucionarnog preobražaja društva*
358. ETATISTIČKA SHVATANJA SAMOUPRAVLJANJA : Samoupravljanje – čija je to zastava? (II). – *Politika.* – God. 65, br. 19605 (5. maj 1968). – Str. 6 (ćir.)
359. ETATISTIČKO-BIROKRATSKE VARIJANTE : Samoupravljanje čija je to zastava? (III). – *Politika.* – God. 65, br. 19606 (6. maj 1968). – Str. 6 (ćir.)
360. JEDNAKOST BEZ NATURENE UNIFORMNOSTI. – *Pobjeda.* – God. 25, br. 2775 (8. novembar 1968). – Str. 4 (ćir.)
*O perspektivama daljeg razvoja našeg političkog sistema

361. KAKVA DRUŠTVENA ODGOVORNOST. – *Borba*. – God. 33, br. 208 (30. jul 1968). – Str. 2, br. 209 (31. jul 1968). – Str. 2 (ćir.)
362. KRITIČESKIJ OBZOR RAZLIČNYH KONCEPCIJ SAMOUPRAVLENIJA. – *Socialističeskaja mysli ipraktika*. – Br. 19 (1968). – Str. 35-55 (ćir.-ruski)
363. NEPOSREDNA DEMOKRATIJA I NJEN GRADITELJ I KRITIČAR. – *Nin*. – God. 18, br. 916 (18. jul 1968). – Str. 11 (ćir.)
364. SAMOUPRAVLJANJE I POLlTIČKI SUBJEKTIVIZAM : Samoupravljanje – čija je to zastava? (V). – *Politika*. – God. 65, br. 19608 (8. maj 1968). – Str. 6 (ćir.)
365. SAMOUPRAVLJANJE, ČIJA JE TO ZASTAVA?. – *Politika*. – God. 65, br. 19602 (30. april, 1-2. maj 1968). – Str. 3 (ćir.)
366. AKTUELNl PROBLEMI DALJEG RAZVOJA DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA. – *Aktuelni idejno-politički problemi daljeg demokratskog razvoja u Jugoslaviji, 1968* : seminar održan 10-13. VII 1968. godine. – Beograd : Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968. (Novi Sad : Dnevnik). – Str. 126-132 ; 25 cm. – (Zbornik radova Instituta za političke studije Visoke škole političkih nauka. – (Političke sveske; 3) (lat.)
367. ANALISIS CRITICO SORBE LAS DIFERENTES CONCEPCIONES DE LA AUTOGESTION. – *Cuestiones actueies del socialismo*. – No. 9 (1968). – P. 31-47 (španski)
368. APERCU CRITIQUE DES DIFFERENTES CONCEEPTIONS DE LAUTOGESTION. – *Questions actuellesdu socialisme*. – No. 31. (july – september 1968). – P. 32-49 (lat.- engleski)
369. DEETATIZACIJA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA I RAZVOJ FEDERALIZMA. – Savetovanje *Karakter i funkcija federacije u procesu konstituisanja – samoupravnog društva, 1968*. održanog 15-16. XI 1968. godine u Beogradu. – Beograd : Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968 (Bečej : Proleter). – Str. 48-70 ; 21 cm. – (Zbornik radova Instituta za političke studije) (lat.)
370. DEETATIZACIJA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA I RAZVOJ FEDERALIZMA. – *Socijalizam*. – God. 11, br. 11 (1968). – Str. 1404-1412 (lat.)
*Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka iz Beograda organizovao je politikološko savetovanje na opštu temu *Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva*
371. KRITIČKI OSVRT NA RAZLIČITE KONCEPCIJE SAMOUPRAVLJANJA. – *Socijalizam*. – God. 11, br. 4 (1968). – Str. 403-424 (lat.)
372. ODGOVORI NA POSTAVLJENA PITANJA : Na temu *Društveno-poIitički sistem SFRJ i aktuelni problemi daljeg razvoja samoupravnih odnosa*. – *Aktuelni idejno politički problemi daljeg demokratskog razvoja u Jugoslaviji, 1968 :* Seminar održan 10-13. VII 1968. godine. – Beograd : Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968 (Novi Sad : Dnevnik). – Str. 167-173 ; 25 cm. – (Zbornik radova Instituta za političke studije Visoke škole političkih nauka) (lat.)
373. TEZE OSNOVNE TEME SAVETOVANJA : (Uvodno izlaganje). – *Politička vlast i preobražaj etatističke u samoupravnu strukturu društva :* politikološko savetovanje 3-5. IV 1968. – Beograd : Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968 (Novi Sad : Dnevnik). – Str. 57-63 ; 21 cm (lat.)

374. VELIKI SODBNIK : Ob Merxovem rojstnem dneva. – *Komunist* (Sl.). – Leto 26, Št. 19 (1. maj 1968). – Str. 8 (lat.- slovenački)

1969.

375. IZMEĐU DVE OPREČNE ORIJENTACIJE. – *Nin.* – God. 19, br. 951 (1969). – Str. 11 (ćir.)
376. OTKUD IZBORNl KONFLIKT. – *Borba.* – God. 34, br. 324 (23. novembar 1969). – Str. 9 (ćir.)
377. PLURALIZAM – ALI KAKAV : Revolucionarni smisao i birokratsko izopačenje načela jedinstva vlasti. – *Nin.* – God. 19, br. 952. (6. april 1969). – Str. 11 (ćir.)
378. SAVREMENI PROBLEMI TEORIJE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – *Nin.* – God. 19, br. 951 (30. mart 1969). – Str. 11 (ćir.)
379. SAMOUPRAVLENIE-FUNDAMENTALNOE OBŠĆESVENNOE OTNOŠENIE. – *Socialističeskaja mysl i praktika.* – No. 25 (1969). – S. 125-165 (ruski)
380. SUŠTINA I SMISAO BORBE PROTIV STALJINIZMA. – *Politika.* – God. 66, br. 19961 (30. april 1969). – Str. 10. – Br. 19962 (3. maj 1969). – Str. 8. – Br. 19963 (4. maj 1969). – Str. 8. – Br. 19964 (5. maj 1969). – Str. 8. – Br. 19965 (6. maj 1969). – Str. 6. – Br. 19966 (7. maj 1969). – Str. 8. – Br. 19967 (8. maj 1969). – Str. 6. – Br. 19968 (9. maj 1969). – Str. 6 (ćir.)
381. AN APPROACH TO THE DISCUSSION SOCIALIST DEMOCRACY. – *Teorija in praksa* – special edition. – No. 6 (1969). – P. 163-170 (engleski)
382. APERCU CRITIOUE DES DIFEERENTES CONCEPTIONS DE L'AUTOGESTION. – *Aurogestion.* – F 10, No. 8 (juin 1969). – S. 41-73 (francuski)
383. LA AUTOGESTION COMO SISTEMA POLITICO INTEGRAL. – *Cuestiones actueles del socialism.* – Ano. 15 (1969). – P. 123-161 (španski)
384. L'ATUTOGESTION – SYSTEME SOCIAL COMPLET. – *Questions actuellesdu socialisme.* – No. 96 (1969). – P. 133-170 (francuski)
385. ISHODIŠČA ZA RASPRAVE O SOCIJALISTIČNI DEMOKRACIJI. – *Teorija in praksa.* – Ut. 6, Št. 6-7 (1969). – Str. 1017-1023 (slovenački)
386. NAPAČNI IN PRVI PROBLEMI SOCIJALISTIČNE DEMOKRACIJE : teze. – *Teorija in praksa.* – God. 6, br. 6-7 (1969). – Str. 1049-1057 (lat.- slovenački)
387. NAŠE VREME I POLITIKA. – *Danas.* – God. 1, br. 2 (juni 1969). – Str. 3 (lat.)
388. NEPOSREDNA DEMOKRATIJA KAO ISTORIJSKA VIZIJA I KAO REALAN POLITIČKI PROCES. – *Socijalizam.* – God. 12, br. 9 (1969). – Str. 1147-1168 (lat.)
389. NOTE E DISSCUSSIONI : SOCIALISM AND MODERNIZATION OF POLITICS. – *Reprinted from II Politico* – University of Pavia. – Anno 34, No. 4 (1969). – P. 645-656 (italijanski)
390. POLITIČKA FUNKCIJA SAVEZA KOMUNISTA I NJEGOVA IDEOLOGIJA. – *Socijalizam.* – God. 12, br. 11 (1969). – Str. 1402-1409 (lat.)
391. POLITIKA TEHNIČKOG PROGRESA I STRUKTURA KONKRETNIH DRUŠTVENIH INTERESA. – Diskusija *Naučno tehnološka revolucija i samoupravljanje*, 25. juna i 10. jula 1969. – Beograd : Institut za političke studije FPN, 1969 (Bečej : Proleter). – Str. 62-68, (lat.)

392. ROUND TABLE DISCUSSION : Socialism and direct democracy. – *Teorija in praksa.* – special edition. – God. 6 (1969) (engleski) „neviđeno"
393. SAVREMENI PROBLEMI TEORIJE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – *Socijalizam.* – God. 12, br. 3 (1969) – Str. 324-344 (lat.)
394. SELF-MANAGEMENT – AN INTEGRAL SOCIAL SYSTEM. – *Socialist thought and Practice.* – No. 37 (1969). – P. 115-150 (engleski)
395. SUŠTINA I SMISAO BORBE PROTIV STALJINIZMA. – *Socijalizam.* – God. 12, br. 5 (1969). – Str. 627-648 (lat.)
396. TEORIJSKI ASPEKTI ULOGE SSRN U SAMOUPRAVNIM DRUŠTVENIM ODNOSIMA. – *Uloga SSRN u samoupravnom društvu.* – Novi Sad : Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje, 1969 (Bački Petrovac : Obzor). – Str. 8-18 ; 19 cm (lat.)
397. ISTORIJSKA ŠANSA FEDERACIJE. – *Nedeljne večernje novosti.* – (20. decembar 1970) (ćir.) „neviđeno"
398. JEDINSTVENO TRŽIŠTE – POD KOJIM USLOVIMA I KAKO. – *Politika.* – God. 70, br. 20519 (17. novembar 1970). – Str. 6 (ćir.)
399. NI FEDERACIJA NI KONFEDERACIJA U KLASIČNOM SMISLU. – *Politika.* – God. 67, br. 20518 (16. novembar 1970). – Str. 6 (ćir.)
400. OSNOVY VAJUŠČAJASJA NA SAMNOUPRAVLENII INTEGRACIJA I POLITIČESKAJA SISTEMA. – *Socialističeskaja mysl' i praktika.* – No. 27 (1970). – S. 11-32 (ruski)
401. SAMOUPRAVLJAČ U OPŠTINI. – *Borba.* – God. 35, br. 118 (30. april, 1-2. maj 1970). – Str. 5 (ćir.)
 *Okrugli sto *Dve decenije samoupravljanja : iskustva, pouke, očekivanja*
402. SEOBE POLITIČKE MOĆI. – *Politika.* – God. 68, br. 20517 (15. novembar 1970). – Str. 7 (ćir.)
403. SOCIJALIZAM, BIROKRATIJA I *RADIKALNA* DRUŠTVENA KRITIKA : Birokratija gradi svoju moć na monopolu predstavljanja određenih parcijalnih interesa koje nastoji da nametne kao opšte ili da im obezbedi privilegovanu poziciju. – *Politika.* – God. 67, br. 20320 (1-2. maj 1970) (ćir.)
404. SOCIJALIZAM, BIROKRATIJA I *RADIKALNA* DRUŠTVENA KRITIKA : Pseudo radikalna, ali uopštena i apstraktna kritika birokratizma, nemoćna je i jalova u svojim pretenzijama da pruži viziju budućnosti. – *Politika.* – God. 67, br. 20315 (24. april 1970). – Str. 13 (ćir.)
 *Dijalog na temu *Savremeno socijalističko društvo i birokratija*
405. ŠTA KNJIGA ZA VAS ZNAČI? Čitav jedan život : letnji razgovor o čitanju i formiranju ličnosti. – *Politika.* – God. 67, br. 20404 (25. jul 1970). – Str. 13. (ćir.)
406. INTEGRACION AUTOGESTIONARIA Y SISTEMA POLITICE. – *Cuestiones actueales del socialismo.* – No. 17 (1970). – P. 10-28 (španski)
407. INTEGRATION BASED ON SELF-MANAGEMENT AND THE POLITICAL SYSTEM. – *Socialist thought and Practice.* – No. 39 (april-june 1970). – P. 12-29 (engleski)
408. L'INTEGRATION D'AIJTOGESTION ET LE SYSTEME POLITIQUE. – *Questions actuelles du socialisme.* – No. 98 (april-jun 1970). – P. 12-31 (francuski)

409. INTERESNE SKUPINE V JUGOSLAVIJI / prev. A[ljoša] M[ilica]. – *Anthropos.* – Br. 3-4 [1970]. – Str. 76-80 (slovenački)
410. RAZVOJNE DILEME JUGOSLOVENSKE FEDERACIJE. – *Socijalizam.* – God. 13, br. 2 (1970). – Str. 1382-1404 (lat.)
411. SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA I POLITIČKI SISTEM. – *Bilten Odbora za saziv i pripremu II kongresa samoupravljača Jugoslavije.* – Br. 5 (1970). – Str. 579-599 (lat.)
412. SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA I POLITIČKI SISTEM. – *Socijalizam.* – God. 13, br. 5 (1970). – Str. 579-599 (lat.)
413. SAMOUPRAVNO JEDINSTVO PRIVREDE I DRUŠTVA : (putevi i stranputice samoupravne integracije). – *Socijalizam.* – God. 13, br. 7-8 (1970). – Str. 996-1004 (lat.)
414. SELF-MANAGEMENT – AN INTEGRAL POLITICAL SYSTEM. – *Symposium Yugoslav IV orkers Selfmanagement* 1970, held in Amesterdam, 7-9 january / edited by M. J. Brockmeyer. – Dordrecht : D. Riedel Publishing Company, 1970. – S. 1-29 ; 23 cm (engleski)
415. ULOGA I MESTO SAVEZA KOMUNISTA U SAMOUPRAVNOM PREOBRAŽAJU POLITIČKOG SISTEMA. – *Naš put : pola veka revolucionarne borbe Saveza komunista Jugoslavije : 1919–1969*. – Beograd : Komunist, 1970. – Str. 243-254 ; 24 cm (lat.)

1971.

416. ANTIKOMUNISTIČKA IDEJNA SUŠTINA NACIONALIZMA : Nacionalni odnosi i samoupravljanje (2). – *Politika.* – God. 68, br. 20831 (2. oktobar 1971). – Str. 6 (ćir.)
417. NACIJA, KLASA I SAMOUPRAVLJANJE. – *Politika.* – God. 68, br. 20654 (5. april 1971). – Str. 7 (ćir.)
418. NACIONALNI INTERESI I POLITIČKI MONOPOLI : Nacionalni odnosi i samoupravljanje (III). – *Politika.* – God. 68, br. 20832 (3. oktobar 1971). – Str. 10 (ćir.)
419. NE U SAVEZU VEĆ PROTIV NACIONALIZMA. – *Nin.* – God. 21, br. 1051 (1971). – Str. 16-17 (ćir.)
     *O reorganizaciji federacije
420. NEGIRANJE ILI HIPERTROFIRANJE *NACIONALNOG MOMENTA* : Nacionalni odnosi i samoupravljanje (I). – *Politika.* – God. 68, br. 20830 (1. oktobar 1971). – Str. 6 (ćir.)
421. NEPREVLADANI DUALIZAM : Sadašnji trenutak samoupravljanja (I, II). – *Komunist.* – God. 29, br. 760 (7. oktobar 1971). – Str. 24. – God. 29, br. 761 (14. oktobar 1971). – Str. 14 (ćir.)
422. NI NAROD NI KOMUNISTI SRBIJE NEMAJU NIKAKVOG RAZLOGA DA UZMU NA SEBE ULOGU BRANILACA STATUS KVOA. – *Savez komunista Srbije u razvoju društveno-političkog sistema,* Samoupravljanje. Nacionalna ravnopravnost. Integracija. Udruženi rad. Opština. Pokrajina. Republika. Federacija. Ustavne

promene. – Beograd : Komunist, 1971. (Beograd : Prosveta). – Str. 103-107; 20 cm (ćir.)

423. PONEKAD SE BEZNAČAJNIM INTERESIMA DAJE RANG INTERESA CELE NACIJE. – *Politika.* – God. 68, br 20655 (6. april 1971). – Str. 10 (ćir.)
424. REORGANIZACIJA FEDERACIJE NE U SAVEZU VEĆ PROTIV NACIONALIZMA. – *Nin.* – God. 21, br. 1051 (28. februar 1971). – Str. 16-17 (ćir.)
425. DISKUSIJA. – *Konferencija Saveza komunista Jugoslavije* : Aktuelna politička situacija i zadaci Saveza komunista. – Beograd : Komunist, (1971) (Požarevac : Prosveta). – Str. 288-295 (lat.)
426. FAKTORI FORMIRANJA NACIJA NA BALKANU I KOD JUŽNIH SLOVENA. – *Pregled.* – God. 61, br. 5 (1971). – Str. 473-492 (lat.)
427. FEDERALISM AND RELATIONS BETWEEN NATIONAUTIES AND NATIONAL GROUPS IN YUGOSLAVIA'S CONTEMPORARY DEVELOPMENT PERIOD. – *Socialism in Yugoslav Theory and Practice* – Collection of Conferences. – Knj. 3 (1971). – P. 173-189 (engleski)
428. LA FORMATION DES NATIONS DANS LES BALKANS CHEZ LES SLAVES DU SUD. – *Revue internationale des sciences sociales.* – No. 3 (1971). – P. 428-449 (francuski)
429. NACIONALNA KOMPONENTA SAVREMENIH DRUŠTVENIH KRETANJA. – *Federalizam i nacionalno pitanje : zbirka radova.* – Beograd : Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije, 1971 (Beograd : Privredni pregled). – Str. 25-30 ; 24 cm (lat.)
430. NACIONALNI ODNOSI I SAMOUPRAVLJANJE. – *Socijalizam.* – God. 14, br. 11-12 (1971). – Str. 1274-1288 (lat.)
431. POLITIKA. – *Hrestomatija političke znanosti.* – Zagreb : Naprijed, 1970. – Knj. 3 : Politička znanost, predmet i suština – metode / Adolf Bibić, Pavle Novosel. – 1971. – Str. 83-94 ; 23 cm (lat.)
432. PREDLOŽENE USTAVNE PROMENE ŠANSA ZA BRŽI RAZVOJ SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA. – *Reforma.* – God. 6, br. 124 (1971). – Str. 3-7 (lat.)
433. REORGANIZACIJA SAVEZA KOMUNISTA KAO FUNKCIJA UKUPNIH PROMENA U POLITIČKOM SISTEMU. – *Socijalizam.* – God, 14, br. 10 (1971). – Str. 1139-1147 (lat.)
434. SAMOUPRAVNA FORMULA JEDINSTVA NACIONALNOG I KLASNOG. – *Socijalizam*. – God. 14, br. 3(1971). – Str. 295-306 (lat.)
435. SINDIKAT, RADNIČKA KLASA I KONSTITUISANJE NOVOG PRODUKCIONOG ODNOSA : teze. – *Položaj i uloga sindikata u samoupravnom društveno-političkom sistemu : (simpozijum).* – Beograd : Veće saveza sindikata Jugoslavije : Institut za političke studije FPN, 1971. – Str. 1-11; naizmenična paginacija: 1-21; 1-25; 1-92; 1-14; 1 -11; 1 -30; 1-24; 1-29; 1-17; 1-16; 1-20 (lat.)
436. TEORIJSKA MISAO *MILENTIJA POPOVIĆA* : Teoretičar savremene države i neposredne demokratije. – *Socijalizam.* – God. 14, br. 6 (1971). – Str. 683-690 (lat.)

1972.

437. DOMETE DEMOKRATIČNOSTI NE ODREĐUJU DEKLARACIJE : O nekim lažnim odgovorima naprave probleme razvoja našeg političkog sistema. Mnoge diskusije o strategiji razvoja političkog sistema vrte se u ideološkoj orbiti starog sopstveničkog i *državnog* društva. – *Politika.* – God. 69, br. 20989 (12. mart 1972). – Str. 7 (ćir.)
*Anketa *Politike Politički sistem, država, građanin*
438. INTERESII I IDEJNOE EDINSTVO. – *Meždunarodnaja politika.* – God. 23, No. 536-537 (1972). – S. 33-36 (ruski)
439. PROFSOJUZY, RABOČIJ KLASS I USTANOVLENIE NOVYH PROIZVODSTVENNYH OTNOŠENIJ. – *Socijalističeskaja mysl' i praktika.* – No. 35 (1972). – S. 67-73 (ruski)
440. [DISKUSIJA]. – Okrugla miza : *Položaj in vloga socioloških, politikoloških in komunikacijskih ved v naši družbi.* – *Teorija in praksa.* – Letnik 9, Št. 1 (1972). – Str. 51-53 (slovenački)
441. DISKUSIJA : POVEĆANI PRITISAK POLITIČKOG PRAGMATIZMA. – *Aktuelna idejna kretanja i Savez komunista Srbije :* sa savetovanja CK SKS 26. novebra 1971. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1972 (Bečej : Proleter). – Str. 51-55 ; 21 cm. – (Aktuelne teme) (lat.)
442. INTERESES Y UNIDAD IDEOLOGICA. – *Politica internacional.* – Annee 23, No. 536-537 (5-20. avgust 1972). – P. 34-36 (lat.- italijanski)
443. INTERESI I IDEJNO JEDINSTVO. – *Međunarodna politika.* – God. 23, br. 536-537 (1972). – Str. 30-32 (lat.)
444. INTERESSEN UND IDEELLE EINHEIT. – *Internationale Politik.* – Jahrgang 23, Heft. 536-537 (1972). – S. 37-39 (nemački)
445. INTERESTS AND IDEOLOGICAL UNITY. – *Review of international affairs.* – Year 23, No. 536-537 (1972). – P. 32-34 (engleski)
446. L'INTEREST GENERAL ET L'UNITE IDEOLOGIQUE. – *Revue de la politique internationale.* – Annee 23, No. 536.537 (1972). – P. 33-35 (francuski)
447. JUGOSLOVANSKO POSVETOVANJE NA TEMO *Interesi, teoretični koncept, oblike izražanja in boja interesov v našem političnem sistemu.* – *Naši razgledi.* – God. 22, br. 2 (1972). – Str. 26-27 (lat.- slovenački)
448. KLASNE PRETPOSTAVKE MEĐUNACIONALNIH ODNOSA U JUGOSLAVIJI : (Klasni interesi i *nacionalni pokret*). – *Socijalizam.* – God. 15, br. 2 (1972). – Str. 145-165 (lat.)
449. NACIONALNI ODNOSl U SAMOUPRAVLJANJU. – *Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji.* – Beograd : Radnička štampa, 1972 (Beograd : Kultura). – Str. 426-438 ; 24 cm (lat.)
450. ODNOS MED DRUŽBENIMI VEDAMI IN POLITIKO. – *Teorija in praksa.* – Leto 9, Št. 1 (1972). – Str. 11-25 (lat.- slovenački)
451. OMLADINA I SAVEZ KOMUNISTA. – *Socijalizam.* – God. 15, br. 10 (1972). – Str. 1099-1102 (lat.)
452. POLITIČKI FAKTOR I SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA. – *Politički spektar.* – God. 5, br. 18. – Str. 35-47 (lat.)

453. PREDGOVOR. – *Samoupravna demokratija* / Milojko Drulović. – Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod : Kultura, 1972 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Str. 7-8 ; 20 cm. – (Mala politička biblioteka) (lat.)
454. PREDGOVOR. – *Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji.* – Beograd : Radnička štampa, 1972 (Beograd : Kultura). – Str. 7-10 ; 24 cm (lat.)
455. THE PRESENT JUNCTURE OF THE DEVELOPMENT OF SELF-MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA. – *Socialism in Yugoslav Theory and Practice.* – No. 4 (1972). – P. 37-44 (engleski)
456. EL SINDICATO, LA CLASE OBRERA Y LA CONSTITUTION DE NUEVAS RELACIONES EN LA PRODUCCION. – *Cuestiones actueles del socialismo.* – No. 25 (1972). – P. 65-70 (španski
457. LES SYNDICATS, LA CLASSE OUVRIERE ET LA CONSTITUTION DES NOUVELLES RELATIONS DANS LA PRODUCTION). – *Questions actuelles du socialisme.* – No. 106 (1972). – P. 63-69 (francuski)
458. THE TRADE UNIONS, THE WORKING CLASS AND THE ESTABLISHMENT OF NEW PRODUCTION RELATIONS. – *Socialist throught and practice.* – No. 47 (1972). – P. 59-64 (engleski)

1973.

459. AKTUELNI PROBLEMI NA NAŠATA MARKSISTIČKA TEORIJA I NA OPŠTESTVENITE NAUKI I POLITIKATA NA SOJUZOT NA KOMUNISTE. – *Pogledi.* – Skopje. – God. 10, br. 1 (1973). – Str. 21-40 (ćir.- makedonski)
460. DRŽAVA U NORMATIVNOM OGLEDALU I U REALNIM ODNOSIMA : Nacrt Ustava i problem države (I). – *Politika.* – God. 70, br. 21553 (5. oktobar 1973). – Str. 8 (ćir.)
461. ZAOKRET U SHVATANJU ODNOSA SAMOUPRAVLJANJA I DRŽAVE : Nacrt Ustava i problem države (II). – *Politika.* – God. 70, br. 21553 (6. oktobar 1973). – Str. 12-13 (ćir.)
462. KAKO SAČUVATI BIT MARKSIZMA. – *Borba.* – God. 51, br. 2 (4. januar 1973). – Str. 4 (ćir.)
     *Razgovor vodi M[ijo] Gligorijević
463. KONSTITUISANJE NACIJA NA BALKANU I NASTANAK IDEJE UJEDINJENJA. – *Prosvetni pregled.* – God. 29, br. 13 (4. april 1973). – Str. 6 (ćir.)
464. MARKSIZAM KAO SAMOODBRANA SISTEMA. – *Borba.* – God. 52, br. 77 (20. mart 1973). – Str. 5 (ćir.)
     *Sednica skupštine Beogradskog univerziteta *O marksističkom obrazovanju na univerzitetu*
465. MARKSISTIČKA TEORIJA I REVOLUCIONARNA PRAKSA. – *Gradina.* – God. 8, br. 7-8. – Str. 317-320 (ćir.)
466. PAŠIĆ, Najdan... Kapitalno delo nauke o politici. Jovan Đorđević : *Politički sistem.* – Beograd : Privredni pregled, 1973 / Najdan Pašić. – *Politika.* – God. 70, br. 21568 (20. oktobar 1973). – Str. 14 (ćir.)
     *Prikaz

467. RADNIČKI INTERESI, LIBERALIZAM I BIROKRATSKO DUŠEBRIŽNIŠTVO. – *Politika.* – God. 70, br. 21289 (12. januar 1973). – Str. 6 (ćir.)
468. SVETKOVINA AVNOJ-A – PRAZNIK KONTINUITETA NAŠE REVOLUCIJE. – *Prosvetni pregled.* – God. 29, br. 38-39 (29. novembar 1973). – Str. 2 (ćir.)
469. SKRIVENA MOĆ DRŽAVE. – *Nin.* – God. 23, br. 1188 (14. oktobar 1973). – Str. 22-23 (ćir.)
470. TRI OSNOVNA VIDA OTUĐENJA DRUŠTVENE NAUKE. – *Borba.* – God. 52, br. 173 (24. jun 1973). – Str. 3 (ćir.)
*Izvodi iz izlaganja na savetovanju *O marksističkoj teoriji* održane u Beogradu u organizaciji Komisije za teorijski rad i ideološka pitanja Predsedništva SFRJ. Naslovi i međunaslovi redakcijski
471. UNIVERZITET I MARKSISTIČKO OBRAZOVANJE. – *Nin.* – God. 23, br. 1159 (25. mart 1973). – Str. 14-15 (ćir.)
*Uvodno izlaganje na skupštini Beogradskog univerziteta
472. AKTUELNI IDEJNO-POLITIČKI PROBLEMI DELOVANJA I RAZVOJA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE : Razgovor. – *Savremenost.* – God. 3, br. 5-6 (1973). – Str. 41-49 (lat.)
473. AKTUELNI PROBLEMI NAŠE MARKSISTIČKE TEORIJE. – *Teorija in praksa.* – Letnik 10, Št. 7-8 (1973). – S. 610-625 (lat.- slovenački)
474. AKTELNI PROBLEMI NAŠE MARKSISTIČKE TEORIJE I DRUŠTVENIH NAUKA I POLITIKA SAVEZA KOMUNISTA. – *Socijalizam.* – God. 16, br. 7-8 (1973). – Str. 749-761 (lat.)
*Savetovanje na temu *Savez komunista i teorija* koje je u organizaciji Komisije Predsedništva SKJ za ideološka pitanja i teorijski rad održano 18. i 19. juna 1973. god. u Beogradu
475. DEETATIZACIJA DRUŽBENO POLITIČNIH SKUPNOSTI V RAZVOJU FEDERALIZMA. – *Osnove družboslovja :* (izbor tekstova). – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Del 2 : Družbeno politični sistem SFRJ: 2. sverek. – Str. 708-716 ; 29 cm (lat.- slovenački)
476. DRŽAVA U NACRTU NOVOG USTAVA : Odnos samoupravljanja i države : Problemi i perspektive. – *Socijalizam.* – God. 16, br. 10 (1973). – Str. 1047-1074 (lat.)
477. ETATIZEM IN MODERNA DRŽAVA. – *Osnove družboslovja :* (Izbor tekstova). – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Del 1 ; Sv. 2: Splošna sociologija. – Str. 511-537 ; 29 cm (slovenački)
478. INTERESI, INSTITUCIJE, INTEGRACIJE. – *Zbornik radova.* – Beograd : Savremena administracija, 1973 (Svetozarevo : Novi put). – Str. 7-26 ; 24 cm. – (Univerzitet u Beogradu: poslediplomske studije Fakulteta političkih nauka) (lat.)
479. KAJ JE BIROKRACIJA – POSKUS DEFINIRANJA. – *Osnove družboslovja :* (Izbor tekstov). – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Deo l, sv. 1. – Str. 114-115 ; 29 cm (lat.- slovenački)

480. KLASIFIKACIJE POLITIČNIH SISTEMOV. – *Osnove družboslovja :* Izbor tekstova. – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Str. 41-56 ; 29 cm (lat.- slovenački)
481. KOLIKI JE DOMET NAŠE DRUŠTVENE NAUKE. – *Oslobođenje*. – God. 30, br. 9003 (29. jun 1973). – Str. 10 (lat.)
*Savetovanje *O stanju i problemima marksističke teorije kod nas*, održano u Beogradu u organizaciji Predsedništva SKJ i u saradnji sa ideološkim komisijama SK i JNA
482. KRITIČNI POGLED NA RAZLIČNE KONCEPCIJE SAMOUPRAVLJANJA. – *Osnove družboslovja :* Izbor tekstova. – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Str. 41-56 ; 29 cm (lat.- slovenački)
483. LIBERALIZAM I SAMOUPRAVLJANJE. – *Šta je liberalizam?*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1973 (Split : Vojna štamparija). – Str. 52-60 ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
484. MARKSISTIČKA OSNOVA POLITIČNE ZNANOSTI. – *Osnove družboslovja :* Izbor tekstova. – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Bel. 2, Zv. I: Družbenopolitični sistem SFRJ. – Str. 24-40 ; 29 cm (lat.- slovenački)
485. A MARXISTA ELMEET ES TARSADALOMTUDOMANY IDÖSZERÜKÄRDËSEI ËS KSZ POLITIKAJA. – *Lëtünk*. – Evfolyam 3, Szam 2-3 (marcius-junius 1973). – Old. 179-190 (mađarski)
486. NACIJE, NADNACIONALNA INTEGRACIJA I SOCIJALISTIČKI FEDERALIZAM. – *Socijalizam*. – God. 16, br. 4 (1973). – Str. 363-382 (lat.)
487. NAŠA PUBLICISTIKA I IDEJNO DELOVANJE SAVEZA KOMUNISTA. – *Socijalizam*. – God. 16, br. 3 (1973). – Str. 273-277 (lat.)
*Komisija Predsedništva SKJ za ideološka pitanja i teorijski rad organizovala je 6. marta 1973. god. savetovanje *O našoj marksističkoj publicistici* sa predstavnicima 19 časopisa za teorijska i društveno-politička pitanja
488. NAUKA U REVOLUCIONARNOM PREOBRAŽAJU DRUŠTVA. – *Vojno delo*. – God. 24, br. 9. – Str. 32-38 (lat.)
489. NEMOĆ APSTRAKTNE *RADIKALNE KRITIKE*. – *Oslobođenje*. – God. 30, br. 9004 (29. jun 1973). – Str. 8 (lat.)
*Savetovanje *O stanju marksističke teorije kod nas*
490. OD AVNOJA DO NOVOG USTAVA : U SUSRET DESETOM KONGRESU. – *4. jul*. – God. 12, br. 599 (11. decembar 1973). – Str. 12 (lat.)
491. OSAVREMENITI NASTAVU MARKSIZMA : MARKSIZAM OSPOSOBLJAVA LJUDE DA SAMOSTALNO I KRITIČKI MISLE. – *4. jul*. – God. 12, br. 554 (30. januar 1973). – Str. 18 (lat.)
*Razgovor vodila Radmila Radojković
492. SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA IN POLITIČNI SISTEM. – *Osnove družboslovja*. – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Del. 3: Družbeno ekonomske osnove samoupravljanja v Jugoslaviji. – Str. 149-171 ; 23 cm (lat.- slovenački)

493. SAMOUPRAVNA REVOLUCIJA V OBLIKOVANJU DRUŽBENIH INTERESOV: Odlomek iz referata na posvetovanju. – *Naši razgledi.* – Leto 22, št. 2 (505), (26. januarja 1973). – Str. 8 (lat.- slovenački)
494. SAVEZ KOMUNISTA I POLITIČKA VLAST U UVJETIMA SAMOUPRAVLJANJA. – *SKJ i socijalistička revolucija Jugoslavije :* (u susret X kongresu SKJ). – Zagreb : Narodno sveučilište grada Zagreba : Centar za aktuelni politički studij ; Subotica : Radnički univerzitet, 1973 (Čakovec : Zrinski). – Str. 185-196 ; 20 cm (lat.)
*Simpozijum *O interesu*, Ljubljana, 21. XII 1972. godine
495. SODOBNl PROBLEMI TEORIJE SOCIJALISTIČNE DEMOKRACIJE. – *Osnove družboslovja.* – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : *Pedagoška akademija*). – Del. 13 ; Društveno-ekonomske osnove samoupravljanja u Jugoslaviji. – Str. 268-289 ; 29 cm (slovenački)
496. ZNAČILNOST POLITIČNEGA SISTEMA SAMOUPRAVNE SOCIJALISTIČNE DRUŠBE. – *Osnove družboslovja :* Izbor teksta. – Maribor : Pedagoška akademija, 1973 (Maribor : Pedagoška akademija). – Del. 22, Zv. 1: Družbeno-politični sistem SFRJ. – Str. 304-308 ; 29 cm (slovenački)

1974.

497. GLAVNI TEREN BITKE SA BIROKRATSKIM SUBJEKTIVIZMOM : Istorijsko Marksovo upozorenje (4). – *Politika.* – God. 71, br. 21708 (13. mart 1974). – Str. 8 (ćir.)
498. DOGMATIZAM UVEK MORAMO DRŽATI NA OKU : SAVEZ KOMUNISTA I STVARALAŠTVO. – *Borba.* – God. 53, br. 147 (1. jun 1974). – Str. 11 (ćir.)
*O ostvarivanju slobode i uticaju Saveza komunista. – Razgovor sa urednikom *Borbe* Milo Gligorijević
499. DRŽAVA U SAMOUPRAVLJANJU. – *Borba.* – God. 53, br. 50 (22. februar 1974). – Str. 10 (ćir.)
*Prvi ciklus, druga tema emitovana 14. 01. 1974. godine na I programu Radio Beograda
500. ISTORIJSKO MARKSOVO UPOZORENJE – Uloga SK, ustavne promene i birokratski subjektivizam. – *Politika.* – God. 61, br. 21705 (10. mart 1974). – Str. 10 (ćir.)
501. KOJIM PUTEM KA LIKVIDACIJI DANAŠNJE AGRARNE PRENASELJENOSTI : Naš poljoprivredni problem. – *Nin.* – God. 3, br. 125 (24. maj 1974). – Str. 5 (ćir.)
502. LINIJA RAZGRANIČENJA S PROIZVOLJNIM KONSTRUKCIJAMA I ISTORIJSKO MARKSOVO UPOZORENJE (2). – *Politika.* – God. 71, br. 21706 (11. mart 1974). – Str. 6 (ćir.)
503. MARKSIZAM – TEORIJA REVOLUCIONARNOG MENJANJA SVETA. – *Student.* – God. 38, br. 13-14 (25. april, 2 maj 1974) (ćir.)
*Delovi izlaganja na Seminaru za mlade komuniste sa Univerziteta
504. NOVl PRODUKCIONI ODNOS JE OKOSNICA INTERESA RADNIČKE KLASE. – *Komunist* (S). – God. 32, br. 892 (22. april 1974). – Str. 21 (ćir.)

*Tribina Marksističkog centra CK SK Srbije: *Kako Savez komunista jača klasnu suštinu sopstvenog i društvenog bića*

505. O PROPRATNIM POJAVAMA U VREMENIMA VELIKIH REVOLUCIONARNIH IZLETA : Istorijsko Marksovo upozorenje (3). – *Politika.* – God. 71, br. 21707 (12. mart 1974). – Str. 6 (ćir.)

506. PAŠIĆ, Najdan... PRAVA I ODLUČNA REČ : Dušan Petrović-Šane : *Radnička klasa, sindikat i samoupravljanje* / [Najdan Pašić]. – *Politika.* – God. 71, br. 21973 (7. decembar 1974). – Str. 14 (ćir.)

507. HUMANIZACIJA LJUDSKIH ODNOSA : Povodom nagrade AVNOJ-a. – *Nin.* – God. 24, br. 1248 (8. decembar 1974). – Str. 28-29 (ćir.)
*Razgovor sa novinarom Milošem Jevtićem

508. DRUGO ZASEDANJE AVNOJ-A I SADAŠNJE USTAVNE PROMENE. – *Drugo zasedanje AVNOJ-a : Teze i predavanja sa seminara za prosvetne radnike.* – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1974 (Beograd : Beogradski izdavačko--grafički zavod). – Str. 9-17 ; 21 cm (lat.)

509. KLASNI INTERESI, INSTITUCIJE, PARTIJA. – *Socijalizam.* – God. 17, br. 5 (1974). – Str. 413-424 (lat.)

510. MEĐUSOBNI ODNOSI INSPEKCIJE I ODNOSI PREMA DRUGIM ORGANIMA I ORGANIZACIJAMA. – *Pravna misao.* – God. 5, br. 3-4 (1974). – Str. 48-57 (lat.)

511. O AKTUELNIM PROBLEMIMA MARKSISTIČKOG OBRAZOVANJA NA BEOGRADSKOM UNIVERZITETU. – *Univerzitet danas.* – God. 15, br. 3-4 (1974). – Str. 8-12 (lat.)

512. PREFATA. – *Democratia autoconducatoare* / Milojko Drulović ; traducere din sirbocroata si franceza Aurel Gavrilov. – Panciova : Libertaiua, 1974 (Virset [Vršac] : Sloboda). – P. 7-9 ; 21 cm (rumunski)

513. PROBLEMI U REALIZACIJI STRATEŠKIH CILJEVA USTAVNIH PROMENA. – *Samoupravno pravo.* – God. 1, br. 1 (1974). – Str. 7-14 (lat.)

514. A SZOCIALISTA DEMOKRACIA ÚJ LEHETÖSÉGEI. BESZÉLGETÉS DR NAJDAN PAŠIĆ AVNOJ – DIJAS POLITOLOGUSSAL. – *Mayyar Szó.* – Evf. 31, sz. 359 (9977) (31. decembar 1974). – Oldal 8 (mađarski)

515. UVODNA REČ DEKANA. – *Informativni priručnik o studijama.* – Beograd : Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu : Radnička štampa, 1974 (Beograd : Kultura). – Str. 5-9 ; 21 cm. – (Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka) (lat.)

516. ZA ČUJEČNOST PRED DOGMATIZMOM : Od znanosti ne smemo zahtevati naj priča v korist vsakega ukrepa dnevne politike. Razmejiti angazirano znanost od apologelike. – *Delo.* – Leto 16, številka 130 (5. junija 1974). – Str. 7 (lat.- slovenački)
*Najdan Pašić odgovarja na vprašanja *Borbe* na temo *Zveza komunistov in ustvarjalnost* – Pogovarjai se je Milo Gligorijević

1975.

517. DEMOKRATIJA USKIH TEMELJA : O partijama u demokratskim političkim sistemima. – *Borba*. – God. 54, br. 327 (1. decembar 1975). – Str. 7 (ćir.)
*Pripremio M[ilo] Gligorijević

518. DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U SAMOUPRAVNOM PREOBRAŽAJU DRUŠTVA. – *Uvodna izlaganja o temama orijentacionog programa ideološko-političkog obrazovanja komunista u osnovnim organizacijama Saveza komunista Beograda :* aktivima predavača opštinskih. Gradskog i univerzitetskog komiteta SK Beograd. – Beograd : Centar za marksističko obrazovanje organizacije Saveza komunista Beograd, [1975] (Beograd : Glas). – Str. 1-28 ; 21 cm. – (Edicija: *Programi*). (ćir.)
*Numeracija u publikaciji naizmenična: 1-26; 1-28; 1-31; 1-27; 1-30; 1-25; 1-29

519. INTERESNE ZAJEDNICE – NJIHOV RAZVOJ I ZNAČAJ U PROCESU SAMOUPRAVNE TRANSFORMACIJE DRUŠTVA. – *Zajednica kulture*. – God. 4, br. 11-12 (1975). – Str. 50-57 (ćir.)

520. JEDNOSTRANA TUMAČENJA NE SLUŽE MARKSIZMU : Razgovor na temu *Marksizam : marksizam u nastavi na fakultetu*. – *Politika*. – God. 72, br. 22027 (1. februar 1975). – Str. 15 (ćir.)

521. NIKADA U MIRNIM VODAMA. – *Nin*. – God. 25, br. 1255 (26. januar 1975). – Str. 6-8 (ćir.)
*Povodom 40. godišnjice od prvog broja *Nina*

522. PROTIV IDEOLOŠKE FETIŠIZACIJE DELEGATSKOG SISTEMA : Opasnost od vođenja na formalan i besadržajan demokratski ritual. – *Politika*. – God. 72, br. 22306 (9. novembar 1975). – Str. 9 (ćir.)

523. PUTEVI SAMOUPRAVNE INTEGRACIJE I PREOBRAŽAJ DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA. – *Marksistička misao*. – God. 1, br. 1 (1975). – Str. 81-103 (ćir.)

524. SAMOUPRAVNA PREOBRAZBA NA POLITIČKIOT SISTEM. – *Trieset godini na socijalistička Jugoslavija :* 1945-1975. – Beograd : Monos, 1975 (Bečej : Proleter). – Str. 229-236 ; 31 cm (ćir.- makedonski)

525. SAMOUPRAVNA PREOBRAZBA POLITIČKOG SISTEMA. – *Pregled* (Sarajevo). – God. 45, br. 7-8 (1975). – Str. 795-818 (ćir.)

526. U ČEMU JE SUŠTINA DELEGATSKOG SISTEMA : Feljton. – *Politika*. – God. 72, br. 22307 (10. novembar 1975). – Str. 6 (ćir.)

527. USAGLAŠAVANJE INTERESA : Feljton. – *Politika*. – God. 72, br. 22308 (11. novembar 1975). – Str. 8 (ćir.)

528. AUTORITET. – *Politička enciklopedija*. – Beograd : Savremena administracija, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 61-62 ; 29 cm (lat.)

529. DEMOKRATSKOM PROCESU ODLUČIVANJA MORA DA ODGOVARA EFIKASNO SPROVOĐENJE I IZVRŠAVANJE DOGOVORENE POLITIKE : Izlaganje dr Najdana Pašića na skupštini Zajednica opština SR Srbije. – *Druga skupština Zajednica opština SR Srbije :* održana 19. i 20. juna 1975. god. u Titovom Užicu. – *Komuna*. – God. 22, br. 7-8 (1975). – Str. 2-7 (lat.)

530. DRŽAVA. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 213-217 ; 29 cm (lat.)
531. DVOPARTIJSKI SISTEM. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 231-232 ; 29 cm (lat.)
532. ETATIZAM. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija, OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 254-255 ; 29 cm (lat.)
533. HIJERARHIJA – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga,* 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 311-312 ; 29 cm (lat.)
534. INTERESNE GRUPE. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 350-352 ; 29 cm (lat.)
535. JAVNO MNJENJE. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 385-386 ; 29 cm (lat.)
536. JEDINONAČALIJE. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 389-390 ; 29 cm (lat.)
537. THE LEAGUE OF COMMUNISTS AND OTHER SOCIO-POLITICAL ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF SELF-MANAGEMENT SOCIALIST DEMOCRACY. – *Socialism in Yugoslav Theory and Practice.* – No. 7 (1975). – P. 223-237 (engleski)
538. NASTAVA MARKSIZMA NA UNIVERZITETU. – *Gledišta.* – God. 16, br. 2 (1975). – Str. 117-127 (lat.)
   *Savetovanje na temu *Marksistički sadržaji u nastavi na fakultetima i višim školama u SR Srbiji* u Marksističkom centru CK SK Srbije
539. OLIGARHIJA. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga,* 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 671-672 ; 29 cm (lat.)
540. OSNOVNE KARAKTERISTIKE I PRAVCI RAZVOJA DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA SFRJ. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – Beograd : Radnička štampa, 1975 (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 52-87 ; 25 cm (lat.)
541. PARTIJE. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 715-720 ; 29 cm (lat.)
542. PLURALIZAM. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 736-737 ; 29 cm (lat.)
543. POLITIKA. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 787-791 ; 29 cm (lat.)

544. PREDGOVOR. – *Dela* / V[ladimir] I[lič] Lenjin. – Beograd : Institut za međunarodni radnički pokret : Jugoslavija publik, 1975. – Tom 26 (jun – septembar 1917) / prevod Milutin Dragojević... [et al.]. – Str. 1-23 ; 21 cm (lat.)
545. PROCESI REVOLUCIONARNOG NASTANKA SAMOUPRAVNOG DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA. – *Savremenost.* – God. 5, br. 20 (1975). – Str. 31-46 (lat.)
546. SAMOUPRAVNA PREOBRAZBA POLITIČNEGA SISTEMA. – *Trideset let socijalistične Jugoslavije : 1945–1975.* – Beograd : Monos, 1975 (Ljubljana : Delo). – Str. 229-236 ; 31 cm (lat.- slovenački)
547. SAMOUPRAVNI PREOBRAŽAJ POLITIČKOG SISTEMA. – *Trideset godina socijalističke Jugoslavije : 1945–1975.* – Beograd : Monos, 1975 (Ljubljana : Delo). – Str. 229-236; 31 cm. (lat.)
548. SELF-MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA : Some impending problems. – *Self-Management : new dimensions to democracy.* – Oxford : Clio Press, 1975. – P. 57-66 (engleski)
549. SLOŽENA DRUŠTVENA FUNKCIJA FILMA. – *Socijalizam.* – God. 18, br. 3 (1975). – Str. 326-328 (lat.)
550. SODOBNA POLITIČNA ZNANOST : Intervju. – *Teorija in praksa.* – Letnik 12, Št. 10 (1975). – Str. 1002-1005(lat.- slovenački)
*Odgovori na vprašanja urednika revije *Teorija in praksa*
551. TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM ALONG SELF-MANAGEMENT LINES. – *Survey.* – Year 2, No. 3 (1975). – P. 235-249 (engleski)
552. USTAV SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE : Stručno objašnjenje / saradnik Najdan Pašić i dr. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Privredni pregled, 1975. – XI, 654 str.; 25 cm (lat.)
553. UVODNE NAPOMENE. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – Beograd : Radnička štampa, 1975 (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 3-4 ; 24 cm (lat.)
554. VLAST. – *Politička enciklopedija.* – Beograd : Savremena administracija – OOUR *Savremena knjiga*, 1975 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 1146-1151 ; 29 cm (lat.)

1976.

555. BORBA ZA DRUŠTVENO OSLOBOĐENJE RADA. – *Borba.* – God. 55, br. 300 (30. oktobar 1976). – Str. 8 (ćir.)
556. DA NAS NE ZAVARAJU NEKE FORMALNE PROMENE : Reforma visokog školstva. – *Komunist.*- God. 34, br. 1024 (1. novembar 1976). – Str. 27 (ćir.)
557. ŽIVOT SE NE MOŽE SABITI U KALUPE : (Najdan Pašić: *Kanonizacija bilo kojih oblika političke organizacije* (predstavničkih institucija, države, partije) naučno je neprihvatljiva i politički reakcionarna) : feljton. – *Politika.* – God. 73, br. 22612 (17. septembar 1976). – Str. 8 (ćir.)
558. KANONIZACIJA BILO KOJIH OBLIKA POLITIČKE ORGANIZACIJE (predstavničkih institucija, države, partije) naučno je neprihvatljiva a politički reakcionarna. Život se ne može sabiti u kalupe. – *Politika.* – God. 73, br. 22612 (17. septembar 1976). – Str. 8 (ćir.)

559. MARKSISTIČKA ANALIZA POLITIČKIH SISTEMA. – *Politika.* – God. 2, br. 40 (5. avgust 1976). – Str. 1 (ćir.)
560. NEPOSREDNA DEMOKRATIJA U NOVOJ ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI. – *Marksistička misao.* – Br. 1 (1976). – Str. 54-61 (ćir.)
561. OD DOBRE TEORIJE DO DOBRE PRAKSE : DELEGACIJA NIJE PUKI KANAL ZA VERTIKALNO PROJEKTOVANJE UŽIH LIČNIH I GRUPNIH INTERESA. Ona mora da bude i selektivna i kreativna. Bez toga, delegatski sistem se može pretvoriti u egoistične utakmice parcijalnih interesa. – *Politika.* – God. 63, br. 22522 (18. jun 1976). – Str. 6 (ćir.)
    *Pripremio Slavoljub Đukić
562. OD KRIZE DO PREVRATA. – *Nin.* – God. 26, br. 1348 (7. novembar 1976). – Str. 12-13 (ćir.)
    *O sistemu samoupravne socijalističke demokratije
563. PAŠIĆ, Najdan... PUTOVANJE TITOVIM STAZAMA : JEDNO ZNAČAJNO PUBLICISTIČKO OSTVARENJE : Đorde Radenković : *Tito – susreti sa državnicima sveta.* – Zagreb : [s. n.], 1975 / Najdan Pašić. – *Politika.*– God. 73, br. 22383 (29. januar 1976). – *Politika.* – God. 2, br. 13. – Str. III (ćir.)
564. RADNI LJUDI – SAMOUPRAVLJAČI NE PRIHVATAJU SITUACIJE KOJE IH STAVLJAJU U POTČINJEN POLOŽAJ. – *Borba.* – God. 55, br. 104 (15. april 1976). – Str. 9 (ćir.)
    *Izvodi iz izlaganja na sednici Predsedništva SR Srbije
565. RAZLIČITI ODGOVORI NA KLJUČNA PITANJA BORBE ZA SOCIJALIZAM SU GLAVNI RAZLOG ZA RAZILAŽENJE U MEĐUNARODNOM RADNIČKOM POKRETU. Strategija *različitih puteva* i njihov zajednički imenitelj. – *Politika.* – God. 73, br. 22611 (16. septembar 1976). – Str. 6 (ćir.)
566. SAMOUPRAVLJANJE I SAM0ZAŠTITA : Kratak kurs: Sedam tema (VI). – *Nin.* – God. 36, br. 1308 (1. februar 1976). – Str. 10 (ćir.)
567. SAMOUPRAVLJANJE – JEDNA OD OSNOVNIH ZAKONITOSTI SAVREMENOG DRUŠTVENOG RAZVOJA. – *Borba.* – God. 55, br. 122 (5. maj 1976). – Str. 7 (ćir.)
568. SIGURAN OSLONAC : Kratak kurs: sedam tema (VI). – *Nin.* – God. 26, br. 1309 (8. februar 1976). – Str. 11 (ćir.)
569. STRATEGIJA RAZLIČITIH PUTEVA I NJIHOV ZAJEDNIČKI IMENITELJ : (Najdan Pašić: *Različiti odgovori na ključna pitanja borbe za socijalizam su glavni razlog za razilaženje u međunarodnom radničkom pokretu*) : feljton. – *Politika.* – God. 73, br. 22611 (16. septembar 1976). – Str. 6 (ćir.)
570. AKTUELNOST LENJINOVE *DRŽAVE I REVOLUCIJE*. – *Marksizam u svetu.* – God. 3, br. 7-8 (1976). – Str. LIX-LXXVI (lat.)
571. AKTUELNOST LENJINOVE *DRŽAVE I REVOLUCIJE*. – *Socijalizam.* – God. 19, br. 5 (1976). – Str. 736-750 (lat.)
    *Ovaj tekst je deo opširnije studije koja će biti objavljena kao predgovor XXVI tomu Lenjinovih sabranih dela, u izdanju Instituta za međunarodni radnički pokret u Beogradu

572. BIVSTVO IN POMEN BOJA JUGOSLOVANSKIH KOMUNISTOV PROTIV STALINIZMU. – *Delo.* – God. 28 (6-10. april 1976). – Str. 81-84 (lat.- slovenački)
573. BISTVO IN POMEN BOJA JUGOSLOVENSKIH KOMUNISTOV PROTIV STALINIZMU. – *Informbiro kaj je to? :* Jugoslavija je rekla ne / [Savo Kržavac, Dragan Marković]. – Ljubljana : Komunist, 1976 (Kočevje : Kočevski tisk). – Str. 335-351 ; 20 cm. – (Zgodovinsko politična kronika) (lat.- slovenački)
574. DIJALOG U PARIZU : Okrugli sto o aktuelnim problemima razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji. – *Odjek.* – God. 29, br. 9 (1976). – Str. 16-18 (lat.)
575. DRUŠTVENA SUŠTINA I KORENI STALJINIZMA. – *Antologija tekstova : Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 1. – Str. 343-348 ; 25 cm (lat.)
576 ÉTAT, SOCIALISME ET RÉVOLUTION. – *Komunist.* – Annéc 9, No. 34 (1976) (francuski)
577. A FÖISKOLAI RENDSZER REFORMJA : NE ALTASSUK MAGUNKAT FORMAI VÁLTOZÁSOKKAL. – *Magyar Szó.* – Evt. 33, sz. 308 (10577) (7. novembar 1976). – *Kommunista.* – Evfolyam 8, szam 456 (7. novembar 1976). – Oldal 2 (mađarski)
578. INTEGRACIJA UDRUŽENOG RADA – Potreba : Nužnost. – *4. jul.* – God. 16, br. 730 (15. jun 1976) (lat.)
*Razgovor vodio Predrag Tašić
579. ISTORIJSKI I SAVREMENI ASPEKTI NACIONALNOG PITANJA. – *Savremenost.* – God. 6, br. 4 (1976). – Str. 122-131 (lat.)
580. KAJ SE SKRIVA ZA OBITOŽBAMI : Bistvo in pomen boja jugoslovanskih komunistov protiv stalinizmu. – *Delo.* – Leto 18, številka 82 (7. april 1976). – Str. 7 (lat.- slovenački)
581. KLASNA OSNOVA REŠAVANJA NACIONALNOG PITANJA U SOCIJALISTIČKIM REVOLUCIJAMA. – *Antologija tekstova : Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ ; 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 2. – Str. 389-393 ; 25 cm (lat.)
582. KRITIKA RAZLIČITIH KONCEPCIJA SAMOUPRAVLJANJA. – *Antologija tekstova : Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 3. – Str. 594-610 ; 25 cm (lat.)
583. MARKSISTIČKA OSNOVA POLITIČKE NAUKE I NJENA ISTORIJSKA SUDBINA. – *Antologija tekstova : Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 1. – Str. LXXI-LXXXVII; 25 cm (lat.)
584. MARKSISTIČKA OSNOVA POLITIČKE NAUKE I NJENA ISTORIJSKA SUDBINA. – *Antologija tekstova : Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 3. – Str. 154-166 ; 25 cm (lat.)

585. MESTO DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE U DRUŠTVENO-POLITIČKOM SISTEMU I PROCESU NJEGOVE SAMOUPRAVNE TRANSFORMACIJE. – *Samoupravljanje.* – God. 4, br. 2 (1976). – Str. 3-5 (lat.)
586. MESTO DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE I DRUŠTVENO-POLITIČKOM SISTEMU I PROCESU NJEGOVE TRANSFORMACIJE. – *Općenarodna odbrana, sigurnost i društvena samozaštita* – integralni dio socijalističkog samoupravnog sistema : građa za provođenje četvrte teme iz programa idejno-političkog osposobljavanja osnovnih organizacija SKH. – Zagreb : Centar SK SKH za idejno-teorijski rad, 1976 (Zagreb : Vjesnik). – Str. 245-251 ; 21 cm. – (Idejno-političko osposobljavanje SKH) (lat.)
587. MOČ ZGODOVINSKE NUŽNOSTI : Bistvo pomen boja jugoslovanskih komunistov protiv stalinizmu (1). – *Delo.* – Leto 18, št. 81 (6. april 1976). – Str. 7 (lat.- slovenački)
588. NACIJA KAO ISTORIJSKI KONTINUUM I OKVIR KLASNE BORBE. – Antologija tekstova : *Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Str. 394-398 ; 25 cm (lat.)
589. NAPOMENE UZ DRUGO IZDANJE. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – Beograd : Univerzitet : Radnička štampa, 1976 (Beograd : Kultura). – Str. 4 ; 25 cm (lat.)
590. OKRUGLI STO *O ORGANIZOVANJU, FUNKCIONISANJU I RAZVOJU SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA.* – *Samoupravne interesne zajednice.* – God. 25, br. 11 (23. septembar 1976) (lat.) „neviđeno"
591. OSNOVNE KARAKTERISTIKE I PRAVCI RAZVOJA DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA SFRJ. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – Beograd : Univerzitet : Radnička štampa, 1976 (Beograd : Kultura). – Str. 52-87 ; 25 cm (lat.)
592. POLITIČKO-PRAVNA NADGRADNJA – DRŽAVA. – *Osnovi nauke o društvu.* – 4. izmenjeno i prošireno izd. – Beograd : Rad, 1976 (Beograd : Prosveta). – Str. 285-319 ; 20 cm. – (Priručnici) (lat.)
593. POMEN JUGOSLOVANSKEGA UPORA : Bistvo in pomen boja jugoslovanskih komunistov proti stalinizmu (5). – *Delo.* – Leto 18, št. 85 (10. aprila 1976). – Str. 6 (lat.- slovenački)
594. SAMOUPRAVLJANJE I DRŽAVA – Normativno i stvarno. – *Antologija tekstova : Marksizam* – misao savremene epohe. – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 1. – Str. 611-632 ; 25 cm (lat.)
595. SAMOUPRAVNI PRODUKCIONI ODNOSI I DELEGATSKI SISTEM ODLUČIVANJA. – *Funkcionisanje delegatskog sistema : Iskustva i aktuelni problemi.* – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976 (Požarevac : Prosveta). – Str. 27-46 ; 24 cm (lat.)
596. SAVEZ KOMUNISTA I DRUGE DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Univerzitet : Radnička štampa, 1976 (Beograd : Kultura). – Str. 504-517 ; 25 cm (lat.)
597. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA I DRUŠTVENO OSLOBOĐENJE RADA. – *Socijalizam.* – God. 19, br. 10 (1976). – Str. 1565-1579 (lat.)

598. SOCIJALISTIČKI SAVEZ U SAMOUPRAVNOM POLITIČKOM SISTEMU. – *Socijalistički savez u sistemu socijalističke demokratije.* – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Savez konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, 1976 (Bečej : Prometej). – Str. 19-24 ; 24 cm (lat.)
*Okrugli sto održan 4. i 5. marta 1975. godine
599. SOCIJALNE DETERMINANTE POLITIČKOG UREĐENJA U SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA. – Antologija tekstova *: Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). Tom 2. – Str. 605-611 ; 25 cm (lat.)
600. SREDSTVO DRŽAVNEGA MONOPOLA : Bistvo in pomen boja jugoslavenskih komunistov proti stalinizmu (3). – *Delo.* – Leto 18, št. 83 (8. aprila 1976). – Str. 7 (lat.- slovenački)
601. STALINISTIČNA TEORIJA PARTIJE : Bistvo in pomen boja jugoslovanskih komunistov proti stalinizmu (4). – *Delo.* – Leto 18, št. 84 (9. aprila 1976). – Str. 7 (lat.- slovenački)
602. STATO, SOCIALISME E AUTOGOVERNO. – *Komunist.* – numero special. – Ano 9, No. 34 (1976). – P. 79-83 (španski) „neviđeno“
603. SUŠTINA I SMISAO BORBE JUGOSLOVENSKIH KOMUNISTA PROTIV STALJINIZMA. – *Informbiro šta je to? :* Jugoslavija je rekla ne / Savo Kržavac, Dragan Marković. – Beograd : Sloboda, 1976 (Beograd : Prosveta). – Str. 327-344 ; 24 cm (lat.)
604. SUŠTINA I SMISAO BORBE JUGOSLOVENSKIH KOMUNISTA PROTIV STALJINIZMA. – *Marksistička teorija o društvu.* – Beograd : Naučna knjiga, 1976 (Beograd : *Radiša Timotić*). – Str. 394-409 ; 24 cm. – (Marksistička biblioteka ; kolo I) (lat.)
605. SUŠTINSKE RAZLIKE U INTERPRETACIJl NACIONALNOG I KLASNOG INTERESA. – Antologija tekstova *: Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 2. – Str. 393-394 ; 25 cm (lat.)
606. TRANSFORMATION OF SELF-MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA INTO AN INTEGRAL ECONOMIC AND POLITICAL SYSTEM. – *Socialism in Yugoslav Theory and Practice.* – No. 8 (1976). – P. 11-20 (engleski)
607. UNIVERZITET I DRUŠTVO. – *Univerzitet danas.* – God. 17, br. 1-2 (1976). – Str. 11-17 (lat.)
608. USLOVI I UZROCI NACIONALNIH KONFLIKATA U SAVREMENOM SVETU. – Antologija tekstova *: Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 2. – Str. 399-403 ; 25 cm (lat.)
609. USLOVI PRETVARANJA RADNIČKE KLASE U VLADAJUĆU DRUŠTVENU SNAGU SVAKE NACIJE. – Antologija tekstova *: Marksizam – misao savremene epohe.* – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Tom 2. – Str. 398-399 ; 25 cm (lat.)

610. UVODNE NAPOMENE. – *Društveno politički sistem SFRJ*. – Beograd : Univerzitet : Radnička štampa, 1976 (Beograd : Kultura). – Str. 3-4 ; 25 cm (lat.)

1977.

611. IZLAZAK IZ ZNAČAJNOG KRUGA ETATISTIČKE IDEOLOGIJE : (Samoupravni pluralizam interesa : linija ideoloških razgraničenja. – *Politika*. – God. 74, br. 23059 (16. decembar 1977). – Str. 6 (ćir.)
612. KLASNI INTERESI, DRŽAVA I DEMOKRATIJA. – *Ovde*. – God. 9, br. 102 (novembar 1977). – Str. 4-5 (ćir.)
613. KLASNITE INTERESI, DRŽAVATA I DEMOKRATIJATA. – *Pogledi*. – Skopje. – God. 14, br. 7-8 (1977). – Str. 31-52 (ćir.- makedonski)
*Pripremio Milan Milošević
614. LINIJE IDEOLOŠKIH RAZGRANIČENJA : (samoupravni pluralizam interesa : linija ideoloških razgraničenja). – *Politika*. – God. 74, br. 23058 (15. decembar 1977). – Str. 6 (ćir.)
615. LJUDI, POLITIKA I INTERESI. – *Nin*. – God. 27, br. 1385 (27. jul 1977). – Str. 10-12 (ćir.)
*Razgovor u Redakciji lista
616. NE IZGUBITI ISTORIJSKO TLE POD NOGAMA : (Jalovih ideoloških sporova bilo bi mnogo manje ako bi upoređivanje različitih *modela* socijalističke demokratije ustupilo mesto konkretnoj političkoj i naučnoj analizi realnih mogućnosti za proširenje demokratije). – *Politika*. – God. 74, br. 22992 (8. oktobar 1977). – Str. 6 (ćir.)
617. ODNOS KLASNOG I NACIONALNOG U ISTORIJSKOJ RETROSPEKTIVI. – *Marksistička misao*. – Br. 1 (1977). – Str. 7-21 (ćir.)
618. ODNOS KLASNOG I NACIONALNOG U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI : (Iz teksta objavljenog u *Marksističkoj misli* 1/1977). – *Borba*. – God. 56, br. 52 (23. februar 1977). – Str. 7 (ćir.)
619. UMESTO PREDGOVORA. – *Čitanka samoupravljača* / Žika Minović, Milenko Maticki. – Beograd : Narodna knjiga, 1977 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 3 ; 23 cm. – (Biblioteka *Zrnca velikog sveta*) (ćir.)
620. LÉAUTOGESTION EN YUGOSLAVIE – CONDITIONNEMENT HISTORIQUE. – *Theorie et pratique – Socialism in Yugoslav Theory and Practice*. – No. 10 (1977). – P. 53-68 (francuski)
621. THE CURRENT TRANSFORMATIONS OF THE STATE, THE POLITICAL CRISIS AND THE CRISIS OF THE STATE / Transl. N. Kronja Stanić. – *Socialism in the World*. – God. 1, br. 1 (1977). – P. 239-273 (engleski)
622. DELEGATSKA DEMOKRATIJA : Put radničke klase do stvarnog subjekta političkog sistema. – *Odjek*. – God. 30, br. 5 (1977). – Str. 11 (lat.)
623. LA DÉMOCRATIE AUTOGESTIONNAIRE DIRECTE. – *L'Europèen formation*. – No. 202-203 (1977) (francuski) „neviđeno"
624. DEMOKRATIJA I EKONOMSKI POLOŽAJ PROIZVOĐAČA. – *Socijalizam u svetu*. – God. 1, br. 3 (1977). – Str. 203-205 (lat.)

625. DEMOKRATSKI SAMOUPRAVNI PLURALIZAM INTERESA I VODEĆA ULOGA PARTIJE. – *Titova misao – naš put.* – Beograd : Fakultet političkih nauka, Univerzitet : Savremena administracija 1977 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 23-33 ; 25 cm (lat.)
626. LA DICTATURE DU PROLÉTARIAT, LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE ET LE ROLÔ LA LIGUE DES COMMUNISTES DE YUGOSLAVIE / Trad. Milan Žujović. – *Le socialisme dans la theorie et la pratique Yugoslaves.* – No. 9 (1977). – P. 67-76 (francuski)
627. INTERESI DI CLASSE, STATO E DEMOCRAZIA / Trad. V[alerio] Zappia. – *Questioni attuali del socialismo.* – Anno 2, No. 10 (1977). – P. 130-148 (italijanski)
628. IZVEŠTAJ. Projekt *Funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema.* – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1977. – Str. 206 ; 20 cm (lat.) „neviđeno"
629. KLASNI INTERESI, DRŽAVA I DEMOKRATIJA. – *Socijalizam.* – God. 20, br. 9 (1977). – Str. 1561-1576 (lat.)
630. NEKA PITANJA POLOŽAJA I ULOGE POLITIČKE NAUKE U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. – *Dijalog (*Sarajevo). – God. 1, Br. 2 (1977). – Str. 24-31 (lat.)
631. PAŠIĆ, Najdan... Miodrag Zečević: *Društvene organizacije i udruženja*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu / Najdan Pašić. – *Direktor*. – God. 9, br. 4 (1977). – Str. 39-40 (lat.)
632. PAŠIĆ, Najdan... Miodrag Zečević : *Društvene organizacije i udruženja*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu / Najdan Pašić. – *Samoupravljanje*. – God. 5, br. 3 (1977). – Str. 70-71 (lat.)
633. PRAVI IZLAZ IZ KRIZE DRŽAVE. – *Socijalizam u svetu*. – God. 1, br. 1 (1977). – Str. 392-394 (lat.)
*Okrugli sto na temu *Socijalizam u samoupravnom svetu*, održan 27. IX – 2. X 1976. godine
634. PREDGOVOR – Nekoliko reči povodom ove knjige. – *Teorijske osnove i sistem udruženog rada*. – Beograd : Delta pres, 1977 (Beograd : Novi dani). – Str. [V-VII] ; 20 cm. – (Marksistička biblioteka ; 1) (lat.)
635. PROBLEMI POLITIČKOG ORGANIZOVANJA SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA. – *Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja :* Predavanja političke škole SKJ *Josip Broz Tito*, Kumrovec : 1975–1976. – Beograd : Komunist, 1977 (Novi Sad : Budućnost). – Str. 5-25 ; 24 cm. – (Prilozi izučavanju marksističke teorije i socijalističke prakse: Edicija predavanja Političke škole SKJ J*osip Broz Tito*, Kumrovec ; Sv. 8) (lat.)
636. RAZREDNI INTERESI, DRŽAVA IN DEMOKRACIJA. – *Teorija in praksa.* – Let. 14, št. 10-11 (1977). – Str. 1244-1259 (lat.- slovenački)
637. RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI. – *Tito četrdeset godina na čelu SKJ : 1937–1977.* – 1. izd. – Beograd : Narodna knjiga ; Ljubljana : Partizanska knjiga ; Beograd : Monos ; Skoplje : Nova Makedonija, 1977 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 285-314 ; 32 cm (lat.)

638. RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA V JUGOSLAVIJI. – *Tito štirideset let na čelu ZKJ : 1937–1977.* – 1. izd. – Beograd : Narodna knjiga ; Ljubljana : Partizanska knjiga ; Beograd : Monos ; Skoplje : Nova Makedonija, 1977 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 285-314 ; 32 cm (lat.)
639. THE RIGHT SOLUTION FOR THE CRISIS OF STATE. – *Socialism in the World.* – Year 1, No. 1 (1977). – P. 441-445 (engleski)
640. SKJ I DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE U PROCESU DOSADAŠNJEG RAZVOJA SAMOUPRAVLJANJA (kao oblika diktature proleterijata). – *Osnovi marksizma :* Socijalistička revolucija u Jugoslaviji ; Kultura i obrazovanje. – Beograd : Centar za marksističko obrazovanje Organizacije Saveza komunista Beograd, 1977 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – Str. 170-198 ; 20 cm. – (Edicija *Zbornici*) (lat.)
641. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA I DRUŠTVENO OSLOBOĐENJE RADA. – *Marksizam i samoupravljanje :* Marksistička teorija samoupravljanja. – 1. izd. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977 (Beograd : Kultura). – Knj. 1. – Str. 718-741 ; 25 cm (lat.)
642. SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA I DRUŠTVENO OSLOBOĐENJE RADA. – *Socijalizam u svetu.* – God. 1, br. 3 (1977). – Str. 32-48 (lat.)
643. TRIBINA SOCIJALIZAM U SVETU. – *Advokatura Bosne i Hercegovine.* – God. 3, br. 3-4 (1977). – Str. 90-99 (lat.)
*Intervju časopisu *Start* povodom održavanja *okruglog stola u Cavtatu*

1978.

644. DEMOKRATSKI SAMOUPRAVNI PLURALIZAM INTERESA I VODEĆA ULOGA PARTIJE. – *Titova misao – naš put.* – Beograd : Fakultet političkih nauka. Univerzitet : Savremena administracija, 1978 (Bor : Bakar). – Str. 476 ; 25 cm (ćir.) „neviđeno"
645. NOVI PROGRAM SKJ : (Sedmi kongres). – *Kongresi jugoslovenskih komunista.* – 1. izd. – Beograd : Politika, 1978 (Beograd : Politika). – Str. 31-38 ; 23 cm. – (Mala biblioteka *Politika* ; 5) (ćir.)
646. NOVI USTAV SOVJETSKOG SAVEZA. – *Marksistička misao.* – Br. 3 (1978). – Str. 237-241 (ćir.)
647. O ČIJOJ SE DRŽAVI GOVORI : Iz diskusije za okruglim stolom *Socijalizam i zemlje u razvoju* : feljton. – *Politika.* – God. 75, br. 23348 (5. oktobar 1978). – Str. 6 (ćir.)
648. PROBLEMI NA POLITIČKOTO ORGANIZIRANJE NA SOCIJALISTIČKOTO OPŠTESTVO. – *Opštestveno-političkiot sistem na socijalističkoto samoupravuvanje :* Predavanja na Političkata škola *Josip Broz Titot* vo Kumrovec 1975/[76] / [Prevod od hrvatsko-srpski Mira Stibilj, Tošo Vukanski]. – Skopje : Komunist, 1978 (Skopje : Nova Makedonija). – Str. 5-27 ; 24 cm. – (Prilozi za izučavanje na marksističkata teorija i socijalističkata praktika) (makedonski)
*Prevod na deloto: *Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja*
649. RAZVOJOT NA SAMOUPRAVUVANJETO VO JUGOSAVIJA. – *Tito četirieset godini na čelo na SKJ 1937–1977.* – Belgrad : Narodna knjiga ; Ljubljana : Partizanska

knjiga ; Beograd : Monos ; Skopje : Nova Makedonija, 1978 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 313-345 ; 33 cm (ćir.- makedonski)

650. SAVEZ KOMUNISTA – UNUTRAŠNJA SNAGA SAMOUPRAVNOG SISTEMA. – *Komunist.* – God. 36, br. 1103 (8. maj 1978). – Str. 21 (ćir.)
651. SAMOUPRAVNI PLURALIZAM INTERESA : Linija ideoloških razgraničenja. – *Marksistička misao.* – Br. 1 (1978). – Str. 99-117 (ćir.)
652. SAMOUPRAVNI SUBJEKTI I PLURALIZAM NJIHOVIH INTERESA : Omladinska politička škola *Borbe Dušan Petrović Šane.* – *Borba.* – God. 57, br. 306 (6. novembar 1978). – Str. 8 (ćir.)
653. ADALÉKOK A POLITIKAL TUDOMÁNYOK FEJLÖDÉSEHEZ HAZÁNKBAN / Forditotta Irena Molnar. – *Létünk.* – Évfolyom 8, szám 2(1978). – Old. 186-197 (mađarski)
654. CLASS INTERESTS, THE STATE AND DEMOCRACY / Transl. Ružica Požar. – *Socialism in the World.* – Year. 2, No. 6 (1978). – P. 74-90 (engleski)
655. COMMENTARY: AN AUSTRALIAN EXPERIENCE IN YUGOSLAVIA. – *Industrial democracy :* Adelaide, South Australia. – Sydney : CCH Australia Iimited : Tax and Business Law Publishers. Box 230, North Ryde, 1978. – Str. 181-184 ; 24 cm (engleski)
656. DISCUSSION: ECONOMIC VIABILITY. – *Industrial Democracy :* Adelaide, South Australia. – Sydney : CCH Australia limited : Tax and Business Law Publishers, Box 230, North Ryde, 1978. – Str. 172-174 ; 24 cm (engleski)
657. DISKUSIJA. – *Sistem i oblici odgovornosti u funkciji i zaštiti samoupravnih odnosa.* – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Požarevac : Prosveta). – Str. 234-239 ; 24 cm (lat.)
   *Savetovanje je održano 10. i 11. februara 1978. godine u Cavtatu
658. DRŽAVA, KLASNI SUKOB I DEMOKRATIJA. – *Politička sociologija.* – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : Kultura). – Str. 151-176 ; 24 cm (lat.)
659. ELÖSZÖ HELYETT. – *Az ònigazgatás kònyve* / Žika Minović, Milenko Maticki. – Újvidèk : Forum, 1978 (Újvidèk : Forum). – Str. 5-6 ; 21 cm (mađarski)
   *A mü eredeti cime: Čitanka samoupravljanja
660. IDEJE I RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI / Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić. – *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji :* Od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – Str. 9-27 ; 24 cm (lat.)
661. INTERESI, INSTITUCIJE, IDEOLOGIJE. – *Politička sociologija.* – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : Kultura). – Str. 53-74 ; 24 cm (lat.)
662. KLASNI INTERESI, DRŽAVA I DEMOKRATIJA. – *Dubrovnik.* – God. 21, br. 1 (1978). – Str. 74-78 (lat.)
663. KLASNI INTERESI, DRŽAVA I DEMOKRATIJA. – *Socijalizam u svetu.* – God. 2, br. 6 (1978). – Str. 68-82 (lat.)
664. KLJUČNE INSTITUCIJE, ODNOSI I KATEGORIJE SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji :* Od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – Str. 51-66 ; 24 cm (lat.)

665. O DRUŠTVENIM NAUKAMA U SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA. – *Shouken.* – Br. 9 (1978) (japanski) „neviđeno"
666. O PRIRODI DRŽAVNE I DRUŠTVENE SVOJINE I O VLASTI RADNIČKE KLASE. – *Socijalizam u svetu.* – God. 2, br. 6 (1978). – Str. 173-174 (lat.)
667. OBLICI I PRAVCI KULTURNE INTEGRACIJE I ASIMILACIJE. – *Kulturni život.* – God. 20, br. 5 (1978). – Str. 361-364 (lat.)
*Razgovor povodom knjige Stevana Majstorovića *Kultura i demokratija*
668. ODGOVORNOST U SISTEMU SAMOUPRAVNOG PLURALIZMA INTERESA : Teze. – *Sistem i oblici odgovornosti u funkciji i zaštiti samoupravnih odnosa.* – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Požarevac : Prosveta). – Str. 24-26 ; 24 cm (lat.)
*Savetovanje održano 10. i 11. februara 1978. godine u Cavtatu
669. ON THE NATURE OF STATE AND SOCIAL PROPERTY AND ON THE WORKING CLASS GOVERNMENT. – *Socialism in the World.* – Year. 2, No. 6 (1978). – P. 190-192 (engleski)
670. OPŠTENARODNA ODBRANA I DRUŠTVENA SAMOZAŠTITA. – *Socijalističko samoupravIjanje u Jugoslaviji :* od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – Str. 220-225 ; 24 cm (lat.)
671. PAŠIĆ, Najdan... MESTO I ULOGA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA U SISTEMU SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE / [Najdan Pašić, Milorad Radević]. – *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji :* od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – Str. 197-219 ; 24 cm (lat.)
672. PRILOG DISKUSIJl O KARAKTERISTIKAMA I PROBLEMIMA RAZVOJA POLITIČKIH NAUKA U JUGOSLAVIJI. – *Treći program Radio Beograda.* – God. 3, br. 38 (1978). – Str. 57-69 (lat.)
673. SOCIJALISTIČKI SAVEZ I PODRUŠTVLJAVANJE POLITIKE. – *Socijalistički savez u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.* – Beograd : Savezna konferencija SSRNJ : NIP *Eksport pres*, 1978 (Zaječar : *Zaječar*). – Str. 37-40 ; 24 cm. – (Savremena istorija u dokumentima) (lat.)
674. SVJETSKA KRIZA SVEUČILIŠTA. – *Slobodna Dalmacija.* – God. 36, br. 10398 (9. septembar 1978). – Str. 8 (lat.)
*Razgovor vodio Ivica Milončić
675. USTAV SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE : STRUČNO OBJAŠNJENJE. – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Privredni pregled, 1978 (Beograd : Privredni pregled). – XIII, 721 str. ; 24 cm (lat.)
*Najdan Pašić kao saradnik
676. UVODNA NAPOMENA. – *Socijalističko samoupravljanja u Jugoslaviji :* od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – Str. 5-7 ; 24 cm (lat.)

1979.

677. VELIKAN REVOLUCIONARNE MARKSISTIČKE MISLI : Vidoviti arhitekta političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. – *Politika.* – God. 76, br. 23473 (11. februar 1979). – Str. 6 (ćir.)
*O Edvardu Kardelju
678. DALJI RAZVOJ UPRAVE U SAMOUPRAVNOM POLITIČKOM SISTEMU. – *Opština.* – God. 32, br. 1-2 (1979). – Str. 136-140 (ćir.)
679. DELEGATSKA KONTROLA : Smisao lične i kolektivne odgovornosti : O kolektivnom odlučivanju (3). – *Politika.* – God. 76, br. 23466 (4. februar 1979). – Str. 7 (ćir.)
680. DELO TRAJNE VREDNOSTI : Uoči godišnjice smrti Dragoslava Adamovića – Zire. – *Politika.* – God. 76, br. 23493 (3. mart 1979). – Str. 15 (ćir.)
681. DEMOKRATIJA ZA ČOVEKA : Od političkog do samoupravnog pluralizma interesa. – *Politika.* – God. 75, br. 23401 (28, 29, 30. novembar 1979). – Str. 6 (ćir.)
682. IZAZOVI – UMESTO GOTOVIH REŠENJA : Idejno osposobljavanje mladih komunista. – *Komunist.* – God. 37, br. 1185 (3. februar 1979). – Str. 5 (ćir.)
683. JAVNOST RADA SPREČAVA POJAVU IMITACIJE : O kolektivnom odlučivanju (2). – *Politika.* – God. 76, br. 23465 (3. februar 1979). – Str. 5 (ćir.)
684. KOLEKTIVNO ODLUČIVANJE I ODGOVORNOST : Uzroci aktivnosti i uslovi primene – kolektivno odlučivanje i odgovornost. – *Zbornik tekstova od antičke misli do danas.* – Beograd : Radnička štampa, 1979 (Beograd : BIGZ). – Str. 187-193 ; 25 cm (ćir.)
685. NEIMAR BRATSTVA I JEDINSTVA. – *Nin.* – God. 29, br. 1467 (18. februar (1979). – Str. 41-42 (ćir.)
*O Edvardu Kardelju
686. NOVA UPORIŠTA POLITIČKE BIROKRATIJE. – *Borba.* – God. 57, br. 123 (10. maj 1979). – Str. 9 (ćir.)
*O ostvarivanju principa kolektivnog rada i rukovođenja. Iz priloga u časopisu CK SK Srbije *Marksistička misao*
687. O KOLEKTIVNOM ODLUČIVANJU – KORAK DALJE U RAZVOJU POLITIČKOG SISTEMA KAKAV ODGOVARA SLOBODNOM UDRUŽENOM RADU : Novi putevi podruštvljavanja politike. – *Politika.* – God. 76, br. 23464 (2. februar 1979). – Str. 7 (ćir.)
688. ODNOSI GRAĐANA I DRŽAVNIH ORGANA I ORGANIZACIJA KOJE VRŠE DELATNOSTI OD POSEBNOG DRUŠTVENOG INTERESA U SAMOUPRAVNOM SISTEMU. – *Marksističke teme.* – God. 3, br. 3 (1979). – Str. 5-13 (ćir.)
689. PRISTUP IZUČAVANJU DEMOKRATIJE ZASNOVANE NA SAMOUPRAVNOM PLURALIZMU INTERESA. – *Naučni pregled.* – God. 6, br. 6 (1979). – Str. 205-220. – Summary. – Résumé. – Rezjume (ćir.)
690. RAZBIJANJE ILUZIJA O SVEMOĆI DRŽAVE : (Najdan Pašić : *Organizovane socijalističke snage društva, uz pomoć nauke, šireći kritičku svest i saznanja masa o zakonitostima razvoja društva, suprostavljaju se društvenoj moći*). – *Politika.* – God. 66, br. 23717 (15. oktobar 1979). – Str. 6 (ćir.)

691. SVEDOČANSTVO POLETA I HEROIZMA : [Uvodne reči]. – *Mladi borac 1944–1945.* – Fototipsko izd. – Beograd : Narodna biblioteka Srbije ; Novi Beograd : Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije : Omladinske novine, 1979 (Beograd : Narodna biblioteka Srbije : Kosmos). – Str. [7-8] ; 41 cm (ćir.)
*Prvo godište je numerisano 1-15 [149 str.], a drugo 16-31 [134 str.]. Nevezani listovi u omotu
692. SMISAO I AKTUELNE DILEME KOLEKTIVNOG ODLUČIVANJA I ODGOVORNOSTI. – *Marksistička misao.* – Br. 2 (1979). – Str. 133-144 (ćir.)
693. SMISAO I AKTUELNITE DILEMI NA KOLEKTIVNOTO REŠUVANJE I ODGOVORNOSTA – SILNO ORUŽJE NA POOPŠTESTVUVANJETO NA POLITIKATA. – *Pogledi* (Skopje). – God. 16, br. 3-4 (1979). – Str. 43-54 (ćir.- makedonski)
694. SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVNA OPŠTINA : (I deo). – *Opština.* – God. 32, br. 9 (1979). – Str. 57-68 (ćir.)
695. SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVNA OPŠTINA : (II deo) : Komunalno-federalistička projekcija samoupravne komune i njihovi ugovorni savezi mesto državno-birokratskog centralizma. – *Opština.* – God. 32, br. 10 (1979). – Str. 124-132 (ćir.)
696. SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVNA OPŠTINA (III DEO) : Sukob interesa proizvodnje i potrošnje ; kapitalističko i socijalističko rešenje. – *Opština.* – God. 32, br. 11-12 (1979). – Str. 119-129 (ćir.)
697. SOCIJALIZAM KAO SVETSKI PROCES. – *Opština.* – God. 32, br. 9 (1979). – Str. 57-66 (ćir.)
698. TEORETIK I STROITEL POLITIČESKOJ SISTEMY SOCIALISTIČEKOGO SAMOUPRAVLLENIJA / Per. Irina Fesenko. – *Socialističeskaja mysl' i praktika.* – God. 16, br. 7-8 (1979). – Str. 54-63 (ćir.- ruski)
699. USLOVI I MERA SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE. – *Komunist.* – God. 36, br. 1151 (23. mart 1979). – Str. 6 (ćir.)
*Pripremio Dušan Bogavac. – Okrugli sto *Komunista Odgovornost u socijalističkom samoupravnom društvu*
700. AZ ÁLTALÁNOS HONVÉDELEM ÉS A TÁRSADALMI ÖNVEDÉLEM : III FEJEZET. – *A szocialista önigazgatás Jugoszláviaban :* a munkásmozgoi átalakulásaig. – Újvidèk : Fórum, 1979 (Újvidèk : Fórum). – Str. 204-209 ; 24 cm (mađarski)
701. L'AUTOGESTIONE COME SYSTEMA POLITICA INTEGRALE. – *Studio de socialogia.* – No 6 (1979) (italijanski) „neviđeno"
702. BEVEZETÖ JEGYZET. – *A szocialista önigazgatás Jugoszláviában :* a munkásönigazgatásóe átalakulásáig. – Újvidèk : Fórum, 1979 (Újvidèken : Forum). – Str. 5-7 ; 24 cm (mađarski)
703. A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON THE CHARASTERISTICS AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF POLITICAL SCIENCES IN YUGOSLAVIA. – *Political Science in Yugoslavia: selected works.* – Beograd : Union of Political Science Associations of Yugoslavia, 1979 (Beograd : Servis udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 33-34 ; 24 cm (engleski)

704. DELEGATSKO ODLUČIVANJE. – *Marksizam i savremeno društvo :* Zbornik radova. – Beograd : Savremena administracija, 1979 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 777-781 ; 24 cm (lat.)
705. DIKTATURA PROLETARIJATA I SAMOUPRAVLJANJE. – *Marksizam i savremeno društvo :* Zbornik radova. – Beograd : Savremena administracija, 1979 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 553-560 ; 24 cm (lat.)
706. LES DILEMMES POLITIQUES DE LA PLANIFICATION, LA LEGALITÉ ET LE CARACTÉRE CONTRADICTORE DE L'ORIENTATION PLANIFIÉE DU DÉVELOPPEMENT SOCIAL. – *Conscious directing and political decisionmaking incontemporary political systems* / University of Beograd, International university, Center for social scienes, I roun table = Le tracement conscient et le procès de prendre des déeisions dans les systèmes politiques contemporains / Université de Belgrade, Centre universitaire international des sciences table ronde. – Belgrade : Université: Centre universitaire international des sciences sociales, 1979. – Str. 55-66 ; 23 cm (francuski)
*Prevod dela: *Svesno usmeravanje i političko odlučivanje u savremenim političkim sistemima*
707. DISCUSSION. – Le role important mais contradictoire de letal. – Suppositions, Forces and Ways of Socialism in the Developing countries, I. – *Socialism in the World.* – Year 3, Numer 10 (1979). – P. 154-156 (francuski)
708. EDVARD KARDELJ TEORETIČAR I GRADITELJ POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – [*Šezdeset*] *60 godina revolucionarne borbe SKJ : 1919–1979.* – Beograd : Pres Kliping, 1979 (Novi Sad : Budućnost). –Str. 59-64 ; 25 cm (lat.)
709. ENGELSOVA PISMA – DOPRINOS TEORIJI I STRATEGIJI RADNIČKOG POKRETA. – *Socijalizam.* – God. 22, br. 1 (1979). – Str. 108-119 (lat.)
*Predgovor 44. tomu Marksovih i Engelsovih *Dela*
710. A FORRADALOM KINGÁSIÓ MARXISTA GONDOLKODÓJA : A Szocialista önigazgatás jövőbe látó építője. – *Magyar Szó.* – Evt. 31, Szám 46 [11393] (17. február 1979). – Óldal 15 (mađarski)
711. INTRODUCTION. – *Political Science in Yugoslavia :* Selected works. – Beograd : Union of Political Science Associations of Yugoslavia, 1979 (Beograd : Servis udruženja pravnika Jugoslavije). – Str. 3-4 ; 24 cm (engleski)
712. KOLEKTIVNO ODLUČIVANJE I ODGOVORNOST : Uzroci aktivnosti i uslovi primene. – *Kolektivno odlučivanje i odgovornost :* zbornik tekstova od antičke misli do danas. – Beograd : Radnička štampa : BIGZ, 1979 (Beograd : BIGZ). – Str. 287-293 ; 25 cm (lat.)
713. O KOLEKTIVNOM ODLUČIVANJU – KORAK DALJE U RAZVOJU POLITIČKOG SISTEMA KAKAV ODGOVARA SLOBODNOM UDRUŽENOM RADU. – *Direktor.* – God. 11, br. 9 (1979). – Str. 14-20 (lat.)
714. O PROBLEMIMA ZASNIVANJA MARKSISTIČKE POLITIČKE SOCIOLOGIJE. – *Gledišta.* – God. 20, br. 10 (1979). – Str. 40-43 (lat.)

715. OSNOVNE KARAKTERISTIKE I PRAVCI RAZVOJA DRUŠTVENO POLITIČKOG SISTEMA SFRJ. – *Društveno politički sistem SFRJ.* – Beograd : Radnička štampa, 1979 (Beograd : BIGZ). – Str. 54-90 ; 24 cm (lat.)
716. PAŠIĆ, Najdan... Az önigazgatás eszmei és Fejlődése Jugoszláviában / [Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić]. – *A szocialista önigazgatás Jugoszláviában :* munkásönigazgatásóe átalakulásáig. – Újvidèk : Fórum, 1979 (Újvidèken : Fórum). – Str. 9-46 ; 24 cm (mađarski)
717. PAŠIĆ, Najdan... AVANT-PROPOS / Najdan Pašić, Pavle Nikolić. – *Conscious directing andpolitical decisionmaking in contemporary political systems* / University of Beograd, International university, Center for social sciences, i round table = *Le tracement conscient et le procés de prendre des décisionsdans les systémes politiques contemporaines* / Universitéde Belgrade, Centre universtiaire international des sciences sociales, Table ronde. – Belgrade : Université : Centre universitairé internationaldes sciences sociales, 1979. – Str. 5 ; 23 cm (francuski)
*Prevod dela: Svesno usmeravanje i političko odlučivanje u savremenim političkim sistemima
718. PAŠIĆ, Najdan... A társadalmi – politikai szervezetek Helye és szerepe a szocialista önigazgatási demokrácia Rendszerében : II fejezet / [Najdan Pašić, M. Radević]. – *A szocialisla önigazgatás Jugszláviában :* a munkásönigazgatásóe átalakulásáig. – Újvidèk : Fórum, 1979 (Újvidèken : Fórum). – Str. 182-203 ; 24 cm (mađarski)
719. PLURALISM OF INTERESTS WITHIN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIALIST SELF-MANAGEMENT. – *Socialism in Yugoslav theory and practice.* – Beograd : Međunarodni univerzitetski centar, 1979. – 22 cm (engleski) „neviđeno"
720. POLITIČKE NAUKE U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. – *Socijalizam.* – God. 22, br. 2 (1979). – Str. 31-40 (lat.)
721. POLITIČKI SISTEM : Osnove društveno-političkog sistema. – *Enciklopedija samoupravljanja.* – Beograd : Savremena administracija : Komunist, 1979 (Beograd : Srbija). – Str. 579-585 ; 29 cm (lat.)
722. POLITIČNE ZNANOSTI V SAMOUPRAVNI DRUŽBI. – *Teorija in praksa.* – Let. 16, št. 3 (1979). – Str. 307-315 (slovenački)
723. PREDGOVOR. – *Dela* / [Karl Marx, Friedrich Engels]. – Beograd : Prosveta : Institut za međunarodni radnički pokret, 1979 (Beograd : Srbija). – T. 44 (januar 1888 – decembar 1890). – Str. IX-XIX ; 23 cm (lat.)
724. RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI. – *Tito četrdeset godina na čelu SKJ : 1937–1977.* – 2 izd. – Beograd : Narodna knjiga ; Ljubljana : Partizanska knjiga ; Beograd : Monos ; Skopje : Nova Makedonija,1979 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 285-314 ; 33 cm (lat.)
725. SAVEZ KOMUNISTA I DRUGE DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE. – *Društveno-politički sistem SFRJ.* – Beograd : Radnička štampa, 1979 (Beograd : BIGZ). – Str. 549-565 ; 24 cm (lat.)
726. A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS ALAPVETÖ INTÉZMÉNYÉI, VISZONYAI ÉS KATEGÓRIÁI. – *A szocialista önigazgatás Jugszláviában :* a munkásönigazgatástoe átalakulásáig. – Újvidèk : Fórum, 1979 (Újvidèk : Fórum). – Str. 47-61 ; 24 cm (mađarski)

727. SKJ I MARKSISTIČKA POLITIČKA TEORIJA. – *KPJ – SKJ – razvoj teorije i prakse socijalizma : 1919–1979.* – Beograd : Savremena administracija, 1979 (Beograd : *Branko Đonović*). – 25 cm (lat.)
728. TEORETIČAR I GRADITELJ POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 65, knj. 35, br. 1-2 (1979). – Str. 7-13 (lat.)
*O Edvardu Kardelju
729. TEORICO E CONSTRUTTORE DEL SISTEMA POLITICO DI SOCIALISMO AUTOGESTIONARIO / Trad. Giacomo Scotti. – *Questioni attuali del socialismo.* – God. 4, br. 7-8 (1979). – P. 37-45 (italijanski)
*O Edvardu Kardelju
730. TEORICO Y CONSTRUCTOR DEL SISTEMA POLITICO DE LA AUTOGESTION SOCIALIST / Trad. D[alibor] Soldatić. – Cuestiones actueles del socialisma. – God. 14, br. 7-8 (1979). – P. 51-59 (italijanski)
*O Edvardu Kardelju
731. THEORETICIAN AND ARCHITECT OF THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIALIST SELFMANAGEMENT / Translation I[rena] Mirković. – *Socialist Thought and Practice.* – Vol 19, No. 7-8 (1979). – P. 46-55 (engleski)
732. THEORETIK UND ERAUER DES POLITISCHEN SYSTEMS DER SOZIALISTISCHEN SELBSTVERWALTUNG / Übersetzung Ž[arko] Ristić. – *Sozialistische Theorie und Praxis.* – Jahrgang 6, No. 7-8 (1979). – S. 53-61 (nemački)
733. THEORETICIEN ET ARTISAN DU SYSTEME POLITIQUE DE LAUTOGESTION SOCIALISTE / Traduit par V[era] Smiljanić. – *Questions actuclles du socialisme.* – Année 28, No. 7-8 (1979). – P. 50-59 (francuski)
*O Edvardu Kardelju
734. UVODNE NAPOMENE, NAPOMENE UZ 2. IZD., NAPOMENE UZ 3. IZD. – *Društveno-politički sistem SFRJ.* – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Radnička štampa, 1979 (Beograd : BIGZ). – Str. 5-6 ; 24 cm. – Univerzitet u Beogradu (lat.)
735. VELIKA ALI PROTIVREČNA ULOGA DRŽAVE. – *Socijalizam u svetu.* – God. 3, br. 10 (1979). – Str. 128-130 (lat.)

1979–1980.

736. VODEĆA ULOGA SE NE PROPISUJE. – *Politika.* – God. 77, br. 23792 (31. decembar ; 1-2. januar 1980). – Str. 8 (ćir.)

1980.

737. AKTUELNOST KARDELJEVE MISLI. – *Nin.* – God. 30, br. 1518 (27. januar 1980). – Str. 8 (ćir.)
738. DOSLEDNOST U PREVAZILAŽENJU MONOPOLA : (Tehnokratsko-birokratske sprege se javljaju kao glavne subjektivne prepreke na putu daljeg samoupravnog preobražaja). – *Politika.* – God. 77, br. 23805 (15. januar 1980). – Str. 6 (ćir.)

739. INTERESI KAO FUNDAMENTALNA KATEGORIJA MARKSISTIČKE POLITIČKE NAUKE : Teze za teorijsko metodološki koncept istraživanja. – *Marksistička misao.* – Br. 4 (1980). – Str. 161-178 (ćir.)
740. ISTRAŽIVANJE DELEGATSKOG SISTEMA : Rasprave. – *Marksistička misao.* – Br. 6 (1980). – Str. 259-263 (ćir.)
*Izbor iz rasprave o problemima empirijskog istraživanja funkcionisanja delegatskog sistema, koji je povodom studije *Delegatski sistem: (funkcionisanje i ostvarivanje).* – Beograd : Institut za političke studije FPN, 1980, organizovala Sekcija za politički sistem Marksističkog centra SK SK Srbije, 13. novembra 1979. godine
741. MARKSISTIČKA KRITIKA ANARHISTIČKIH KONCEPCIJA OSNOVNE ĆELIJE BUDUĆEG BESKLASNOG DRUŠTVA. – *Pregled* (Sarajevo). – God. 70, br. 4 (1980). – Str. 490-497 (ćir.)
*Naučni skup *Marksizam i anarhizam*
742. ODNOS KLASE I NJENE AVANGARDE : Naučni skup *SKJ i socijalistička revolucija.* – *Komunist.* – God. 38, br. 1202 (21. mart 1980). – Str. 7 (ćir.)
743. POVESNE PRETPOSTAVKE I KONKRETNO ISTORIJSKI OBLICI I KARAKTERISTIKE KOMUNE. – *Opština.* – God. 33, br. 6 (1980). – Str. 79-92 (ćir.)
744. POLITIČKE NAUKE U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. – *Fakultet političkih nauka : 1968–1980.* – Visoka škola političkih nauka : 1960–1968. – Beograd : Fakultet političkih nauka, [1980]. – Str. 11-19 ; 15 cm (ćir.)
745. PRAVCEM TITOVE INICIJATIVE. – *Politika.* – God. 77, br. 23927 (18. maj 1980). – Str. 7 (ćir.)
746. SAMOUPRAVLENIE V ISTORIČESKOJ RETROSPEKTIVE. – *Samoupravlenie – odna iz zakonomernostej razvitja socializma.* – Beograd : Socialističeskaja mysl' i praktika, 1980. – Str. 15-45 ; 22 cm (ruski)
747. SAMOUPRAVLENIE V ISTORIČESKOJ RETROSPEKTIVE. – *Socialističeskaja mysl' i praktika.* – God. 17, br. 6 (1980). – Str. 32-60 (ruski)
748. SAMOUPRAVUVANJETO I POLITIČKITE NAUKI. – *Treta programa – Radio Skopje.* – Br. 1 (januar, februar, mart 1980). – Str. 169-180 (ćir.- makedonski)
749. SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVNA OPŠTINA. – *Opština.* – Br. 7-8, (1980). – Str. 5-21 ; God 33, br. 12 (1980). – Str. 13-32 (ćir.)
750. SPORAZUM ILI PROIZVODNJA PAPIRA. – *Nin.* – God. 30, br. 1530 (4. maj 1980). – Str. 22-23 (ćir.)
*Intervjuisao Jug Grizelj
751. U MATICI BORBE ZA ISTORIJSKI INTERES KLASE. SAVEZ KOMUNISTA I PODRUŠTVLJAVANJE POLITIKE : Ostvarivanje sinteze neposrednih i istorijskih interesa radničke klase. – *Politika.* – God. 77, br. 23804 (14. januar 1980). – Str. 6 (ćir.)
752. ANTEJSKA SNAGA TITOVE POLITIČKE MISLI. – *Student.* – God. 44, br. 12 (1980). – Str. 2-3 (lat.)
*Iz izlaganja na komemorativnoj sednici na Fakultetu političkih nauka

753. LA AUTOGESTION EN LA RETROSPECTIVA HISTORICA. – *La autogestion – una de las leyes en el desarrollo del socialismo.* – Beograd : Cuestiones del socialismo, 1980 (Bački Petrovac : Kultura). – P. 15-42 (španski)
754. LA AUTOGESTION – LA RETROSPECTIVA HISTORICA / Traduitkar D. Soldatić. – *Cuestiones actueles del socialismo.* – Anno. 15, No. 6 (1980). – P. 32-59 (španski)
755. L'AUTOGESTION – RETROSPECTIVE HISTORIQUE. – *L'autogestion – une des lois du développement du socialisme.* – Beograd : Questions actuelles du socialisme, 1980 (Bački Petrovac : Kultura). – P. 15-41 ; 20 cm (francuski)
756. L'AUTOGESTION – RETROSPECTIVE HISTORIQUE / Trad. N. Strugar. – *Questions actuellesdu socialisme.* – Anée 30, No. 6 (1980). – P. 30-56 (francuski)
757. DISKUSIJA. – Okrugli sto *Delegatski sistem u teoriji i praksi.* – *Zbornik Trećeg programa radio Zagreba.* – Br. 4-5 (1980). – Str. 28-30 ; 41-42 ; 58-63 ; 66-69 (lat.)
758. DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE KAO OBLICI POLITIČKOG ORGANIZOVANJA RADNIH LJUDI U SISTEMU SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE. – *Marksistička teorija o društvu :* (Odabrani problemi). – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Naučna knjiga, 1980 (Beograd : Kultura, OOUR *Radiša Timotić*). – Str. 381-400 ; 24 cm. – (Marksistička biblioteka) (lat.)
759. DRŽAVA KAO POLITIČKI SUBJEKT I POLITIČKI SUBJEKTIVIZAM. – Politički subjekti socijalizma i njihova strategija (I). – *Socijalizam u svetu.* – God. 4, br. 18 (1980). – Str. 160-162 (lat.)
*Diskusija za okruglim stolom, Cavtat 1979.
760. A FORRADALOM ELÖ IMPULZUSAI : Seg, az összes haladó erö. A munka osztály a Kommunista Szöretas a jugoszláv társadalom alkató potenciál egász forradalom müvébe óridsi mértekbek beépüIete Edvard Kardelj alkató gondolatai. – *Magyar Szó.* – Evf. 37, Sz. 25 (11731) (27. január 1980). – Óldal 7 (mađarski)
761. INTERESI RADNIČKE KLASE – STRATEŠKO POLAZIŠTE TITOVE KONCEPCIJE SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE. – *Socijalizam.* – God. 23, vanredni broj (1980). – Str. 215-226 (lat.)
762. MARKSISTIČKA KRITIKA ANARHISTIČKIH KONCEPCIJA OSNOVNE ĆELIJE BUDUĆEG BESKLASNOG DRUŠTVA. – *Socijalizam.* – God. 23, br. 1 (1980). – Str. 131-143 (lat.)
763. MEĐUNARODNI I JUGOSLOVENSKI KONTEKST IZUČAVANJA POLITIČKE PROBLEMATIKE SAMOUPRAVLJANJA. – *Izgradnja političkog i pravnog sistema socijalističkog samoupravnog društva.* – Ljubljana : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980. – Str. 7-9 ; 24 cm. – (Sveske za teoriju i praksu samoupravljanja ; god. I, br. 3) (lat.)
764. PLURALIZAM INTERESA I POLITIČKI SISTEM. – *Marksizam i samoupravno socijalističko društvo.* – Knj. 3 : Politički sistem socijalističkog samoupravljanja. – Beograd : Delta pres, 1980 (Beograd : Novi dani). – Str. 130-148 ; 21 cm (lat.)
765. PREDGOVOR. – *Marksizam i samoupravno socijalističko društvo.* – Knj. 1 : Marksistička teorija društva. – Beograd : Delta pres, 1980 (Beograd : Novi dani). – Str. 5-7 ; 21 cm (lat.)

766. PREDGOVOR. – *Poslednja poruka :* Kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost / Stevan Nikšić. – Beograd : *Nin*, 1980 (Beograd : BIGZ). – Str. 7-14 ; 22 cm. – (Ninove sveske; 13) (Savremena publicistika) (lat.)
767. PREVELIKI OPTIMISTI : Studentov intervju sa Najdanom Pašićem. – *Student.* – God. 44, br. 9 (9. april 1980). – Str. 4 (lat.)
*Intervjuisao Branislav Kovačić
768. RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI. – *Tito četrdeset godina na čelu SKJ : 1937–1977.* – 3. izd. – Beograd : Narodna knjiga ; Ljubljana : Partizanska knjiga ; Beograd : Monos ; Skoplje : Nova Makedonija, 1980 (Ljubljana : Mladinska knjiga). – Str. 285-314 ; 33 cm (lat.)
769. RETROSPECTIVA STORICA DELLAUTOGESTIONE / Trad. S[evgo] Turconi. – *Questioni attuali del socialismo*. – Anno. 5, No. 6 (1980). – P. 30-55 (italijanski)
770. SAMOUPRAVLJANJE I POLITIČKE NAUKE. – *Politička misao.* – God. 17, br. 1 (1980). – Str. 49-62
*U siječnju 1980. god. u organizaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj* u Ljubljani, održano je savetovanje o teorijskim i metodološkim aspektima istraživanja razvoja socijalističkog samoupravnog društva (lat.)
771. SAMOUPRAVLJANJE I POLITIČKE NAUKE. – *Teorijski i metodološki aspekti istraživanja razvoja samoupravnog socijalisličkog društva.* – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj* : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980 (Zagreb : OOUR tiskara *Zagreb*). – Str. 28-40 ; 24 cm. – Sveske za teoriju i praksu samoupravljanja (lat.)
772. SAMOUPRAVLJANJE IN POLITIČNA ZNANOST. – *Teoretični in metodološki aspekti raziskovanja razvoja socijalistične samoupravne družbe.* – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teorijo in prakso samoupravljanja *Edvard Kardelj* : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980 (Ljubljanja : Delo). – Str. 25-35 ; 24 cm. – (Zvezki za teorijo in prakso samoupravljanja) (lat.- slovenački)
773. SAVEZ KOMUNISTA U POLITIČKOM SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA / Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – *Marksizam i samoupravno socijalističko društvo.* – Knj. 3 : Politički sistem socijalističkog samoupravljanja. – Beograd : Delta pres, 1980 (Beograd : Novi dani). – Str. 284-308 ; 21 cm (lat.)
774. SAVEZ KOMUNISTA U SISTEMU PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA. – *Socijalizam.* – God. 23, br. 2 (1980). – Str. 34-46 (lat.)
775. DIE SELBSTVERWALTUNG IN DER HISTORISCHEN RETROSPEKTIVE / Ubersetzung D[ragoijub] Živojinović. – *Sozialistische Theorie und Praxis.* – Jahrgang 7, No. 6 (1980). – P. 32-60 (nemački)
776. SELF MANAGEMENT AND POLITICAL SCIENCES. – *Theoretical and Methodological Aspects of Researching the Development of the Socialist Selfmanagement Society.* – Ljubljana : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980. – P. 29-41 ; 24 cm (engleski)

777. SELF-MANAGEMENT IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE / Transl. S[lavenka] Petnićki. – *Socialist Thought and Practics.* – Vol. 20, No. 6 (1980). – P. 30-56 (engleski)
778. SELF-MANAGEMENT IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE. – *Self-management – one of the laws in the development of socialism.* – Beograd : Socialist thought and practice, 1980 (Bački Petrovac : Kultura). – Str. 15-41 (engleski)
779. SMISAO TITOVE INICIJATIVE : Značaj načela kolektivnog odlučivanja i odgovornosti za dalji razvoj delegatskog sistema. – *Treći program – Radio Beograda.* – God. 2, br. 45 (1980). – Str. 275-283 (lat.)
780. SUŠTINA I SMISAO BORBE JUGOSLOVENSKIH KOMUNISTA PROTIV STALJINIZMA. – *Marksistička teorija o društvu :* (Odabrani problemi). – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Naučna knjiga, 1980 (Beograd : Kultura OUR *Radiša Timotić*). – Str. 520-535 ; 24 cm. – (Marksistička biblioteka) (lat.)
781. ZAJEDNIŠTVO NA TEMELJIMA SAMOUPRAVNOG PLURALIZMA INTERESA. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 66, br. 4 (1980). – Str. 493-513. – Summary (lat.)
782. ZNAČAJ NAČELA KOLEKTIVNOG ODLUČIVANJA I ODGOVORNOSTI ZA DALJI RAZVOJ DELEGATSKOG SISTEMA. – *Radio Sarajevo – Treći program.* – God. 9, br. 29 (april-maj 1980). – Str. 113-119 (lat.)

1981.

783. DEMOKRATIJA BLIŽA ČOVEKU : Pretvaranje formalne u stvarnu demokratiju nije moguće bez probijanja obruča političkih predstavničkih institucija : Pluralizam interesa i samoupravne opštine. – *Politika.* – God. 78, br. 14153 (3. januar 1981). – Str. 6 (ćir.)
784. IZMEĐU DOBROVOLJNOSTI I NUŽNOSTl : (Pluralizam interesa i samoupravna opština (2). – *Politika.* – God. 78, br. 24154 (4. januar 1981). – Str. 10 (ćir.)
785. JEDAN OD NAŠIH PUTOKAZA : Deset godina od smrti Milentija Popovića. – *Nin.* – God. 26, br. 1580 (10. maj 1981). – Str. 19 (ćir.)
786. JUGOSLAVIJA POSLE TITA. – *Nin.* – God. 31, br. 1566 (4. januar 1981). – Str. 8-9 (ćir.)
787. POREKLO DEOBA I ZATVARANJA. – *Nin.* – God. 31, br. 1617 (27. decembar 1981). – Str. 26-27 (ćir.)
788. POREKLO NESPORAZUMA. – *Nin.* – God. 31, br. 1585 (17. maj 1981). – Str. 12-13 (ćir.)
*Razgovor vodio Stevan Nikšić
789. PRAVI PODSTICAJ ZA RASPRAVU : Pripreme za treći kongres samoupravljača. – *Politika.* – God. 78, br. 24155 (5. januar 1981). – Str. 6 (ćir.)
790. PROCENJIVANJE SNAGE PROPISA : Kuda vodi inflacija normi. – *Politika.* – God. 78, br. 24392 (1. septembar 1981). – Str. 6 (ćir.)
791. SVE VIŠE SE AFIRMIŠU IDEALI NACIONALNE HOMOGENOSTI : Klasno i nacionalno. – *Komunist* (S). – God. 39, br. 1268 (3. jul 1981). – Str. 11 (ćir.)
*Izlaganje na sednici Komisije za idejni i teorijski rad Predsedništva

792. SOCIJALISTIČKA SAMOUPRAVNA DEMOKRATIJA. – *Zbornik.* – Institut za političke studije. – Beograd : Institut za političke studije, 1981 (Beograd : Grafičko-izdavački centar PTT). – Tom 1. – Str. 145-163 ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

793. SOCIJALISTIČKATA DEMOKRATJA I OPŠTESTVENOTO OSLOBODUVANJE NA TRUDOT : (Protivrečniot istoriski proces na pretvoranjeto na rabotničkata klasa na osnoven subjekt na političkiot sistem). – *Marksizmot i samoupravuvanjeto.* – Skopje : Makedonska kniga : Kultura : Naša kniga : Komunist, 1981 (Skopje : *Goce Delčev*). – Knj. 2. – Str. 195-227 ; 21 cm. – (Marksizam, opštestveni nauki, rabotničko dviženje) (ćir.- makedonski)

794. STARE I NOVE FUNKCIJE SUDSTVA U OSTVARIVANJU USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI. – *Aktuelni problemi ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti u socijalističkom društvu :* Savjetovanje u Predsedništvu CK SK Srbije. – Beograd : Komunist, 1981 (Beograd : Beogradsko izdavačko-grafički zavod). – Str. 35-50 ; 20 cm (ćir.)
*Naslov na koricama: Ustavnosti i zakonitosti

795. STARE I NOVE FUNKCIJE SUDSTVA U OSTVARIVANJU USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI. – *Ustavnost i zakonitost.* – Br. 1 (1981). – Str. 7-10 (ćir.)

796. TREBA NAM PRINCIPIJELNA KRITIKA A NE NADMETANJE U KRITIZERSTVU : Potražili korene grupno svojinskih i lokalističkih tendencija. – *Komunist.* – God. 39, br. 1255 (3. april 1981). – Str. 14-15 (ćir.)

797. ARTICULATION OF INTERESTS IN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIALIST SELF MANAGEMENT. – *Self-management and tvorkers panicipation : lndo-Yugoslav experience.* – New Delhi : Sieding Conference of Public Enterpreises, 1981 (engleski) „neviđeno"

798. BORBA JUGOSLOVENSKIH KOMUNISTA PROTIV STALJINIZMA. – *Savez komunista u borbi protiv liberalističkih i drugih antisocijalističkih i antisamoupravnih tendencija :* Izbor tekstova. – Beograd : Marksistički centar Organizacije Saveza komunista u Beogradu, 1981 (Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod). – Str. 178-185 ; 22 cm. – (Edicija *Zbornici*) (lat.)

799. DISKUSIJA na temu *Mesto opštine u društvenoj reprodukciji*. – *Socijalizam.* – God. 24, br. 5 (1981). – Str. 773-779 (lat.)
*Okrugli sto : *AKTUELNI TRENUTAK KOMUNE I NJEN DALJI SAMOUPRAVNI PREOBRAŽAJ*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Marksistički centar CK SK Srbije, 1981 (Beograd : Glas). – Sv. 1. – Str. 11-19 ; 20 cm (lat.)

800. DISKUSIJA. – Samoupravni pluralizam interesa : Materijal sa naučnog skupa u Aranđelovcu, 29-30. juna 1981. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Marksistički centar CK SK Srbije, 1981 (Beograd : Glas). – Str. 161-162 ; 20 cm (lat:)

801. IMA ILI NEMA RASKORAKA IZMEĐU IDEOLOGIJE I PRAKSE? : Trenutak sadašnji. – *Poslovna politika.* – God. 10, br. 4 (1981). – Str. 3-11 (lat.)
*Ekskluzivni razgovor za časopis *Poslovne politike*

802. INTERESI I POLITIČKA KULTURA. – *Savremenost*. – God. 11, br. 1-2 (1981). – Str. 55-60 (lat.)
*Redakcija je dala naslov i pripremila za štampu
803. INTERESI I POLITIČKI SISTEM. – *Naše teme*. – God. 25, br. 12 (1981). – Str. 1871-1886 (lat.)
804. INTERESI – IDEOLOGIJA. – Istraživački projekat *Samoupravni pluralizam interesa* : Materijal sa naučnog skupa u Aranđelovcu, 29-30. juna 1981. – Beograd : Institut za političke studije : Fakultet političkih nauka : Marksistički centar SK SKS, 1981. – Str. 20-31 (lat.)
805. INTERESI KAO FUNDAMENTALNA KATEGORIJA MARKSISTIČKE POLITIČKE NAUKE U ANALIZI POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA : Teze za teorijsko-metodološki koncept istraživanja. – Istaživački projekat: *Samoupravni pluralizam interesa* : Materijal sa naučnog skupa u Aranđelovcu, 29-30. juna 1981. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Marksistički centar CK SK Srbije, 1981 (Beograd : Glas). – Sv. 1. – Str. 179-293 ; 20 cm (lat.)
806. MEDNARODNI IN JUGOSLOVANSKI OKVIR PROUČAVANJA POLITIČNE PROBLEMATIKE SAMOUPRAVLJANJA. – *Izgradnja političkega in pravnega sistema socialistične samoupravne družbe* / [priredio] Jugoslovenski centar za teorijo in prakso samoupravljanja *Edvar Kardelj*; član redakcije Najdan Pašić. – Ljubljana : Delevska entnost ; Zagreb : Informator, 1981. – Str. 7-8 ; 24 cm. – (Zvezki za teorijo in prakso samoupravijanja : leto II ; št. 1) (slovenački)
807. O POLOŽAJU, ULOZI I PERSPEKTIVAMA POLITIKOLOGIJE. – *Politička misao*. – God. 18, br. 3 (1981). – Str. 221-226 (lat.)
*Rasprava *Jugoslovenska politikologija i socijalističko samoupravljanje* u povodu knjige A. Bibiča *Za politikologiju – političke znanosti u prelaznom periodu*
808. OPŠTINA JE BILA I OSTALA OSNOVNO POLJE BITKE ZA SLOBODNU INTEGRACIJU DRUŠTVA NA SAMOUPRAVNIM OSNOVAMA : Susret XII kongresu SKJ. – *Komunist*. – God. 28, br. 12 (1981). – Str. 2-6 (lat.)
809. PLURALIZAM INTERESA I SAMOUPRAVNA OPŠTINA : pravcem Kardeljeve političke misli. – *Socijalizam*. – God. 24, br. 2 (1981). – Str. 323-248 (lat.)
810. PLURALIZAM INTERESOV IN SAMOUPRAVNA OBČINA : (Na poti Kardeljeve politične misli). – *Teorija in praksa*. – Let. 18, Št. 9 (1981). – Str. 1038-1053 (lat.- slovenački)
811. POLITIČKA DIMENZIJA PROCESA OSLOBOĐENJA RADA : (Izveštaj o radu drugog okruglog stola). – Samoupravljanje put oslobođenja rada: u Ljubljani, 27. i 28. januara 1981. godine. – Ljubljana : Delavska enotnost, 1981 (Ljubljana : Delo). – Str. 567-578 ; 20 cm. – (Teorijske rasprave *Misao i revolucinarno delo Edvarda Kardelja*) (lat.)
*Tekst nije autorizovan (primetila Redakcija)
812. POLITIČKO PRAVNA NADGRADNJA – DRŽAVA. – *Osnova nauke o društvu*. – 5. izmenjeno i dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1981 (Beograd : Prosveta). – Str. 307-337 ; 20 cm. – (Priručnici) (lat.)

813. POLITIKOLOŠKI KONCEPT INTERESA. – Istraživački projekat *Samoupravni pluralizam interesa* : materijal sa naučnog skupa u Aranđelovcu, 29-30. juna 1981. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Marksistički centar CK SK Srbije, 1981 (Beograd : Glas). – Sv. 1. – Str. 11-19 ; 20 cm (lat.)
814. PRIMENA DRUŠTVENIH DOGOVORA : Okrugli sto *O primeni društvenih dogovora*. – *Usklađivanje samoupravnih opštih akata* : zbornik radova. – Beograd : Sud udruženog rada SR Srbije ; Niš : Institut za dokumentaciju zaštite na radu *Edvard Kardelj*, 1981 ([Niš : Prosveta]). – Str. 125-127 ; 149 ; 24 cm (lat.)
815. PROTIVREČAN POLOŽAJ POLITIČKIH NAUKA. – *Političke nauke i praksa socijalističkog samoupravljanja.* – Beograd : Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu : Udruženje za političke nauke SR Srbije, Beogradska sekcija, 1981 (Prijepolje : Miloševo). – Str. 21-26 ; 20 cm. – (Rasprave) (lat.)
816. SAMOUPRAVLJANJE I NORMATIVNA SILA DRŽAVE. – *Naše teme*. – God. 25, br. 6 (1981). – Str. 901-903 (lat.)
*Skup *Samoupravljanje i država*, Zagreb, 2-3. IV 1981.
817. SAMOUPRAVLJANJE – TRAJNA OSNOVA PROCESA PODRUŠTVLJAVANJA POLITIKE. – *Samoupravljanje put oslobođenja rada u Ljubljani,* 27. i 28. januara 1981. godine. – Ljubljana : Delavska enotnost, 1981 (Ljubljana : Delo). – Str. 344-345 ; 20 cm. – (Teorijske rasprave *Misao i revolucionarno delo Edvarda Kardelja*) (lat.)
818. SAVEZ KOMUNISTA U SISTEMU PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA. – *Savez komunista i socijalistička revolucija.* – Beograd : Komunist, 1981. (Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod). – Str. 187-198 ; 23 cm. – (Edicija Centra za društvena istraživanja CK SKJ ; 1) (lat.)
819. SAVREMENA PRELAZNA EPOHA. – *Osnovi nauke o društvu* : zbornik radova. – 5. izmenjeno i dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1981 (Beograd : Prosveta). – Str. 597-631 ; 20 cm. – (Priručnici) (lat.)
820. SELF-MANAGEMENT AND PARTICIPATION IN THE YUGOSLAV EXPERIENCE. – *Socialism in the World*. – Year 5, No. 23 (1981). – P. 97-153 (engleski)
821. SINDIKAT SAMOUPRAVNO USKLAĐUJE ODNOSE U UDRUŽENOM RADU. – *Samoupravljanje i participacija u jugoslovenskom iskustvu*. – *Socijalizam u svetu*. – God. 5, br. 23 (1981). – Str. 108-110 (lat.)
*Okrugli sto Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj*
822. SMERI IN PROTISLOVJA RAZVOJA POLITIČNIH ZNANOSTI V RAZMERAH PODRŽBLJANJA POLITIKE. – *Teorija in praksa*. – Let. 18, Št. 4-5 (1981). – Str. 531-534 (lat.- slovenački)
823. STARE I NOVE FUNKCIJE SUDSTVA U OSTVARIVANJU USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI. – *Revija rada*. – Br. 7-8 (1981). – Str. 7-21 (lat.)
*Savetovanje *O ustavnosti i zakonitosti*, septembar 1980. godine
824. STARE I NOVE FUNKCIJE SUDSTVA U OSTVARIVANJU USTAVNOSTI I ZAKONITOSTI. – *Usklađivanje samoupravnih opštih akata* : zbornik radova. – Beograd : Sud udruženog rada SR Srbije ; Niš : Institut za dokumentaciju zaštite na radu *Edvard Kardelj*, 1981 (Niš : Prosveta). – Str. 7-12 ; 24 cm (lat.)

825. TITOVA REVOLUCIONARNA MISAO I DELO. – *Pravni život*. – God. 31, br. 5 (1981). – Str. 5-10. (lat.)
826. UVODNA OBRAZLOŽENJA. – Istraživački projekat *Samoupravni pluralizam interesa* : materijal sa naučnog skupa u Aranđelovcu, 29-30. juna 1981. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Marksistički centar CK SK Srbije ; 1981 (Beograd : Glas). – Sv. 1. – Str. 98-103 ; 20 cm (lat.)

1982.

827. DELEGATSKI SISTEM. – *Marksizam i socijalističko samoupravljanje* : Osnove marksističkog obrazovanja nastavnika, saradnika i vaspitača. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Univerzitet, 1982 (Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod). – 3. knj. – Str. 32-39 ; 24 cm (ćir.)
828. DEFINICIJA I KLASIFIKACIJA POLITIČKIH SISTEMA SA GLEDIŠTA ARTIKULACIJE I SINTEZE INTERESA. – *Marksizam i socijalističko samoupravljanje* : Osnove marksističkog obrazovanja nastavnika, saradnika i vaspitača. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta, 1982 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – 3 knj. – Str. 5-12 ; 24 cm (ćir.)
829. EVOLUCIJA POLITIČKOG SISTEMA SA GLEDIŠTA SVE ŠIRIH MOGUĆNOSTI ARTIKULACIJE RADNIČKO-KLASNIH INTERESA. – *Marksizam i socijalističko samoupravljanje* : Osnove marksističkog obrazovanja nastavnika, saradnika i vaspitača. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstava : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta, 1982 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – 3 knj. – Str. 25-31 ; 24 cm (ćir.)
830. ZAŠTO JAČAJU CENTRI MOĆI. – *Nin*. – God. 32, br. 1621 (24. januar 1982). – Str. 29-30 (ćir.)
*Razgovor vodio Aleksandar Novačić
831. IZRAŽAVANJE I USKLAĐIVANJE INTERESA : Institucionalni i ideološki aspekti. – *Interesi, nacije, politika*. – Beograd : Institut za političke studije, 1982 (Beograd : Glas). – Str. 67-108 ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović* : Drugi stupanj) (ćir.)
832. KARAKTER, MESTO I ULOGA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA U KONSTITUISANJU I RAZVOJU DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA SFRJ. – *Marksizam i socijalističko samoupravljanje* : Osnove marksističkog obrazovanja nastavnika, saradnika i vaspitača. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta, 1982 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – 3. knj. – Str. 40-49 ; 24 cm (ćir.)
833. KORENI I POSLEDICE TERITORIJALNOG ZATVARANJA. – *Komunist* (S). – God. 40, br. 1297 (29. januar 1982). – Str. 19-20 (ćir.)
*Pretkongresne teme
834. ODIN IZ KLJUČEVYH VOPROSOV. – *Socijalističeskaja mysl' i praktika*. – God. 19, No. 9 (1982). – Str. 81-85 (ruski)

835. OSNOVNI DRUŠTVENI KONFLIKT : Slabosti u poziciji udruženog rada i raspodeli političke vlasti (I). – *Komunist*. – God. 40, br. 1345. (28. decembar 1982). – Str. 20 (ćir.)
836. PLURALIZAM INTERESA I SAMOUPRAVNA OPŠTINA : Pravcem Kardeljeve političke misli. – *Pridonesot na Edvard Kardelj za razvojot na teorijata i praktikata na socijalističkoto samoupravuvanje*. – Skopje : Sojuz na društvata za filozofija, sociologija i politikologija na Makedonija, 1982 (Skopje : *Goce Delčev*). – Str. 33-46 ; 24 cm (ćir.- makedonski)
837. PLURALIZAM INTERESA – POLITIČKI I SAMOUPRAVNI : Razlikovanje političkih sistema po tome osnovu. – *Marksizam i socijalističko samoupravljanje* : Osnove marksističkog obrazovanja nastavnika, saradnika i vaspitača. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta, 1982 (Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod). – 3 knj. – Str. 13-24 ; 24 cm (ćir.)
838. POLITIČKI ASPEKTI INTEGRACIJE RADA I SREDSTAVA. – *Marksistička misao*. – Br. 6. (1982). – Str. 45-65.(ćir)
839. SAVREMENI ISTORIJSKI TROUGAO. – *Socijalizam, samoupravljanje i država*. – *Nin*. – God. 33, br. 1662 (7. novembar 1982). – Str. 14 (ćir.)
840. SINDIKAT U SISTEMU PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA. – *Obeležja*. – God. 12, br. 6 (1982). – Str. 31-46 (ćir.)
841. UZROCI I POŠTEN ODGOVOR : Sa kongresne tribine. – *O razvoju političkog sistema*. – *Borba*. – God. 60, br. 185 (10. jul 1982). – Str. 7 (ćir.)
842. ŠTA BI TREBALO MENJATI U POLITIČKOM SISTEMU : PROFESOR NAJDAN PAŠIĆ UPUTIO PISMO PREDSEDNIŠTVU CK SK JUGOSLAVIJE U KOJEM OBRAZLAŽE POTREBU DA SE FORMIRA KOMISIJA ZA PROUČAVANJE STVORENIH PROBLEMA FUNKCIONISANJA POLITIČKOG SISTEMA. – *Politika*. – God. 79, br. 24779 (29. septembar 1982). – Str. 9 (ćir.)
   *Zabeležio S[lavoljub] Đukić
843. BIROKRATSKE SU ILUZIJE DA SE ODNOSI MOGU MENJATI PUKOM IZMENOM PROPISA. – *Privredni pregled*. – God. 32, br. 7594-7595 (16. – 18. jul 1982). – Str. 1. i 6 (lat.)
   *Razgovor vodio urednik Rodoljub Živković
844. A CRUCIAL QUESTION : FROM THE TRIBUNE OF THE TWELFTH CONGRESS OF THE LCY / Transl. S[lavenka] Petnički. – *Socialist Thought and Practice*. – Vol. 22, No. 9 (1982). – P. 77-80 (engleski)
845. UNA CUESTION CLARE : Desde la tribuna del XII Congreso de la LCY. – *Cuestiones actueles del socialismo*. – Ano 17, No. 9 (1982). – P. 79-83 (španski)
846. ČEMU KRUPNE REČI. – *4. jul*. – God. 21, br. 1027 (23. februar 1982). – Str. 13 (lat.)
   *Razgovor vodio Milan Čukić
847. DISKUSIJA na temu *O razvoju komune i delegatskog sistema*. – *Revija rada*. – Br. 10 (1982). – Str. 47-54 (lat.)
   *U organizaciji Instituta za dokumentaciju zaštite na radu *Edvard Kardelj*. – Niš, februara 1982. god.

848. DNEVNA ŠUMA ZASTIRE STRATEŠKA STABLA. – *Vjesnik*. – God. 43, br. 12634 (30. oktobar 1982) (lat.) „neviđeno"
*O funkcionisanju političkog sistema. – Odgovor na pitanja urednika lista
849. DRUŠTVENO-POLITIČKE ZAJEDNICE I PODRUŠTVLJAVANJE POLITIKE. – *Pravna misao*. – God. 13, br. 9-10 (1982). – Str. 23-42 (lat.)
850. DRŽAVA I NACIJA. – *Nacionalno pitanje i socijalizam*. – Beograd : Rad, 1982 (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 87-128 ; 20 cm. – (Priručnici / urednik [Zorica Ralević] (lat.)
851. EINE SCHLÜSSELFRAGE : VON DER TRIBUNE DES XII BDKJ – PARTEITAGES / Übers. Z[oran] Jovanović. – *Sozialistische Theorie und Praxis*. – Jahrgang 8, No. 9 (1982). – P. 70-99 (nemački)
852. FILIJACIJA. – *Sociološki leksikon*. – Beograd : Savremena administracija, 1982. – Str. 1983 ; 29 cm (lat.)
853. K PREVAZILAŽENJU ETATISTIČKIH FORMI : Samoupravna integracija – ključ daljeg podruštvljavanja politike. – *Naše teme*. – God. 26, br. 12 (1982). – Str. 2016-2026 (lat.)
854. KAKO FUNKCIONIRA SR SRBIJE : Dvostruka priroda pokrajina. – *Danas*. – God. 1, br. 10 (27. april 1982). – Str. 8-12 (lat.)
*Razgovor vodili: Mladen Maloča, Đuro Zagorac
855. KOMUNA IZMEĐU ETATIZMA I SAMOUPRAVLJANJA : (Četvrt veka Programa SKJ). – *Socijalizam*. – God. 25, br. 11 (1982) (lat.) „neviđeno"
856. KORENI I POSLEDICE TERITORIJALNOG ZATVARANJA : Pretkongresne teme. – *Komunist* (B i H). – God. 40, br. 1297 (29. januar 1982). – Str. 16-17 (lat.)
857. KORENI I POSLEDICE TERITORIJALNOG ZATVARANJA : Pretkongresne teme. – *Komunist* (H). – God. 40, br. 1297 (29. siječnja 1982). – Str. 7 (lat.)
858. KRITIKA ETATIZMA I NACIONALIZMA. – Rasprava na temu : Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi i međunacionalni odnosi u Jugoslaviji. – *Društveno-ekonomski aspekti međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji*. – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982 (Ljubljana : Delo). – Str. 261-266 ; 20 cm (lat.)
859. LOŠA SUDBINA SIZOVA. – *Vjesnik*. – God. 43, br. 12511 (29. oktobar 1982). – Str. 3 (lat.)
*Komisija za razvoj političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije
860. OD REVOLUCIONARNOG ETATIZMA DO SAMOUPRAVNE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE. – *Titova misao i delo*. – Beograd : Radnička štampa, 1982. (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 197-208 ; 25 cm (lat.)
861. POLITICAL ORGANIZATION OF SELF-MANAGING SOCIETY. – *Self-management the Yugoslav road to socialism*. – Belgrade : Jugoslovenski pregled, 1982 (Beograd : Srboštampa). – Str. 239-259 ; 22 cm. – Samoupravljanje jugoslovenski put u socijalizam (engleski)
862. POLITIČKI SISTEM I FAKTORI KOJI GA DETERMINIŠU. – *Politički sistem socijalističkog samoupravljanja : priručnik*. – Beograd : Viša škola unutrašnjih poslova, 1982 (Zemun : *Sava Mišić*). – Str. 20-34 ; 24 cm (lat.)
863. POLOŽAJ I ULOGA ŽENA U SAVREMENOM DRUŠTVU. – *Žena*. – God. 40, br. 5-6 (1982). – Str. 49-55 (lat.)

864. PREDGOVOR. – *Nacionalno pitanje i socijalizam*. – Beograd : Rad, 1982 (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 5-8 ; 20 cm. – (Priručnici) (lat.)
865. UNA QUESTIONE DI FONDO : DAL TARIBUNA DEL XII CONGRESSO DELLA LGY (lega dei comum della Jugoslavia) / Trad. 1. Meloucelli Milak. – *Questioni attuali del socialismo*. – Anno 7, No. 9 (1982). – P. 78-81 (italijanski)
866. TANKA KRITIKA ODGOVORNOSTI : Insistiranje na odgovornosti i kritika neodgovornosti obilježja su demokratskog društva. – *Danas*. – God. 1, br. 34 (12. oktobar 1982). – Str. 10-13 (lat.)
*Razgovarao Momčilo Đorgović
867. UNE QUESTION – CLEF. – A la tribune du XIIe Congrés de la LCY / Traduit J. Tomašević. – *Questions actuelles du socialisme*. – Année 32, No. 9 (1982). – P. 79-83 (francuski)
868. ZAKONI SU IZNEVERILI USTAV. – *Intervju*. – Br. 37-169 (29. oktobar 1982). – Str. 5-6 (lat.)
*Razgovor vodio Marko Lopušina

1983.

869. DVE DECENIJE USTAVNOG SUDSTVA U SRBIJI. – *Ustavnosti i zakonitost*. – Br. 3-4 (1983). – Str. 5-16 (ćir.)
870. IZVORI MOĆI UPRAVLJAČKOG SLOJA : Kako se uspostavlja birokratsko tutorstvo nad udruženim radom. – *Komunist*. – God. 41, br. 1346 (7. januar 1983). – Str. 16 (ćir.)
871. ISTRAŽIVANJE I USKLAĐIVANJE INTERESA : Institucionalni i ideološki aspekti. – *Pluralizam interesa : Teorija i praksa*. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Privredno-finansijski vodič). – Str. 67-108 ; 20 cm. – (Edicija škole samoupravljača *Milentije Popović* : Drugi stupanj ciklus 5) (ćir.)
872. KRITIČKI IZAZOV SOPSTVENOJ PRAKSI : (Četvrt veka Programa SKJ). – *Politika*. – God. 80, br. 24980 (22. april 1983). – Str. 6 (ćir.)
873. OPASNA *DRAGA FIKCIJA* : Konsensus. – *Borba*. – God. 61, br. 54-55 (26. februar 1983). – Str. 6 (ćir.)
874. PARCIJALIZACIJA TERITORIJE I SVESTI : Slabosti u poziciji udruženog rada i raspodeli političke moći (3). – *Komunist*. – God. 41, br. 1347 (14. januar 1983). – Str. 24 (ćir.)
875. PERSPEKTIVA JE U INTEGRACIJI UDRUŽENOG RADA : Slabosti u poziciji udruženog rada i raspodeli političke moći. – *Komunist*. – God. 41, br. 1349 (21. januar 1983). – Str. 18 (ćir.)
876. PLURALIZAM – POLITIČKI I SAMOUPRAVNI. – *Aktuelna pitanja našeg razvoja* : (Zbornik radova sa političkog seminara održanog u okviru Januarskih dana prosvetnih radnika Srbije, 1983. godine. – Beograd : Prosvetni pregled : Republički odbor akcije Januarski dani prosvetnih radnika Srbije, 1983 (Zemun : *Sava Mihić*). – Str. 95-110 ; 20 cm (ćir.)
877. POLITIČKI SISTEM TREBA DOGRAĐIVATI I MENJATI NA LINIJI OSNOVNIH USTAVNIH OPREDELJENJA. – *Opština*. – God. 36, br. 11-12 (1983). – Str. 45-51 (ćir.)

878. PROMENE BEZ ODLAGANJA. – *Politika*. – God. 80, br. 25082 (5. avgust 1983). – Str. 5-6 (ćir.)
*Intervjuisao Slavoljub Đukić
879. TERITORIJALNO OMEĐENA MISAO : Otkud to da su se za svaku veliku promašenu investiciju, kojoj su kumovali politički forumi, našli i ubedljivo *stručno* obrazloženje i utemeljenje. – *Politika*. – God. 81, br. 25483 (13. septembar 1983). – Str. 6 (ćir.)
880. DISKUSIJA NA TEMU *Idejno kretanje, problemi i pojave u oblasti informisanja i propagande i zadaci SKJ*. – 1. izd. – Beograd : Komunist, 1983 (Beograd : BIGZ). – Str. 148-155 ; 20 cm (lat.)
*6 (šesta) sednica CK SKJ
881. DISKUSIJA NA TEMU *Problemi razvoja socijalističkog društva*. – *Socijalizam u svetu*. – God. 7, br. 37 (1983). – Str. 177-179 (lat.)
882. DISKUSIJA NA TEMU *Socijalizam, politika, država, samoupravljanje*. – *Socijalizam u svetu*. – God. 7, br. 38 (1983). – Str. 122-124 (lat.)
*Okrugli sto 1982. Cavtat
883. DISCUSSION ON SOCIALISM : Strategies and Practices of Socialism in Developed Capitalist Countries. – *Socialism in the World*. – Year 7, Number 37 (1983). – P. 193-196 (engleski)
884. DISCUSSION. – *Socialism, Policies, State, Self-Management*. – *Socialism in the World*. – Year 7, Number 38 (1983). – P. 133-135 (engleski)
885. ISTORIJSKA USLOVLJENOST, DRUŠTVENO-POLITIČKI TEMELJI I PERSPEKTIVE SOCIJALISTIČKOG FEDERALIZMA U JUGOSLAVIJI. – *Politikološke studije*. – God. 1, br. 4 (1983). – Str. 21-28 (lat.)
886. ISTORIJSKA USLOVLJENOST I DRUŠTVENO-POLITIČKI TEMELJI SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG FEDERALIZMA – Nedelja marksističkih rasprava, 1982, Kumrovec. – *Razvoj međunacionalnih odnosa*. – Beograd : Komunist : Centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ, 1983 (Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod). – Str. 73-81 ; 23 cm. – (Edicija Centra za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ ; 5) (lat.)
887. KAKO OSIGURATI ODGOVORNO IZVRŠAVANJE POLITIKE. – *Socijalizam*. – God. 26, br. 10 (1983). – Str. 1419-1426 (lat.)
888. KAKO SAVLADATI BIROKRATSKI NORMATIVIZAM. – *Arhiv za pravne i društvene nauke*. – God. 69 ; knj. 39, br. 4 (1983). – Str. 429-434 (lat.)
889. O NEKIM SOCIJALDEMOKRATSKIM INTERPETACIJAMA PROGRAMA SKJ : (Program SKJ i njihovi socijaldemokratski kritičari). – *Klasa i avangarda : Jugoslovensko iskustvo* / izbor, redakcija i komentar Mirko Banjeglav, Vjekoslav Koprivnjak. – Zagreb : Globus, 1983 (Ljubljana : Delo). – Sv. 1. – Str. 246-254 ; 25 cm. – (Biblioteka *Posebna izdanja* : Sv. 1) (lat.)
890. O POLOŽAJU DRŽAVE U SOCIJALIZMU. – *Socijalizam u svetu*. – God. 7, br. 37 (1983). – Str. 1131-160 (lat.)
891. POLITIČNI SISTEM MED NORMO IN STVARNOSTJO : Pogovor z avtorjem – uredništvo. – *Teorija in praksa*. – Let. 20, br. 8-9 (1983). – Str. 1127-1136 (lat.- slovenački)

892. PREDGOVOR. – *Praktikum za društveno politički sistem Jugoslavije* / [Balša Špadijer, Vinka Tomić]. – Beograd : Radnička štampa, 1983 (Kragujevac : *Nikola Nikolić*. – Str. 5-7, 24 cm. – Univerzitet u Beogradu (lat.)
893. PRERASTANJE DIKTATURE PROLETARIJATA U DRUŠTVENU HEGEMONIJU RADNIČKE KLASE I ULOGA SAVEZA KOMUNISTA U TOM PROCESU. – *Klase i avangarda : Jugoslovensko iskustvo* / Izbor, redakcija i komentar Mirko Banjeglav, Vjekoslav Koprivnjak. – Zagreb : Globus, 1983 (Ljubljana : Delo). – Sv. 1. – Str. 515-521 ; 24 cm (lat.)
894. SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA – VELIKI REVOLUCIONARNI CILJ KOMUNISTA. – *Politikološke studije*. – God. 1, br. 1 (1983). – Str. 54 (lat.)
895. SAVEZ KOMUNISTA U SISTEMU PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA. – *Klasa i avangarda : Jugoslovensko iskustvo* / [izbor, redakcija i komentar Mirko Banjeglav, Vjekoslav Koprivnjak]. – Zagreb : Globus, 1983 (Ljubljana : Delo). – Sv. 2. – Str. 595 ; 25 cm. – (Biblioteka *Posebna izdanja* ; Sv. 2) (lat.)
896. SINDIKAT U SISTEMU PLURALIZMA SAMOUPRAVNIH INTERESA : KORENI I DETERMINANTE INTERESNOG PLURALIZMA U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. – *Teorija i praksa sindikata u socijalisličkom samoupravnom društvu : građa sa naučnog skupa održanog 16. i 17. marta 1982* / [urednik Predrag Jeremić]. – Beograd : Radnička štampa, 1983 (Beograd : *Slobodan Jović*). – Str. 383-394 ; 25 cm. – (Izdanja Veća saveza sindikata Jugoslavije) (lat.)
897. TEORIJSKI OSNOVI RAZVOJA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA I RAZGRANIČENJA SA ETATIZMOM : (uz dvadesetpetogodišnjicu Programa SKJ). – *Socijalizam*. – God. 26, br. 4 (1983). – Str. 493-511 (lat.)
898. UVODNO IZLAGANJE. – *Problemi ostvarivanja i razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj*, 1983 (Ljubljana : *Boris Ogrizek*). – Str. 5-18 ; 21 cm. – (Sveske za teoriju i praksu samoupravljanja) (lat.)
899. VLADANJE DRUŠTVENIM KAPITALOM I SAMOUPRAVNO ZAJEDNIŠTVO. – *Naša zakonitost*. – God. 37, br. 1 (1983). – Str. 26-33 (lat.)
900. VLAST NAD UDRUŽENIM RADOM ILI VLAST U FUNKCIJI UDRUŽENOG RADA. – *Samoupravljanje*. – God. 11, br. 2 (1983). – Str. 13-24 (lat.)
901. ZAŠTO BI TREBALO FORMIRATI JEDNU KOMPETENTNU AUTORITATIVNU KOMISIJU ZA PROUČAVANJE OTVORENIH I URGENTNIH PROBLEMA FUNKCIONISANJA POLITIČKOG SISTEMA I KOJI BI BILI NJENI NEPOSREDNI ZADACI. – *Ekonomika*. – God. 19, br. 2 (1983). – Str. 11-14 (lat.)
902. ZAŠTO BI TREBALO FORMIRATI KOMPETENTNU I AUTORITATIVNU KOMISIJU ZA PROUČAVANJE OTVORENIH I URGENTNIH PROBLEMA FUNKCIONISANJA POLITIČKOG SISTEMA I KOJI BI BILI NJENI NEPOSREDNI ZADACI : Pismo dr Najdana Pašića Predsedništvu CK SKJ. – *Problemi ostvarivanja i razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj*, 1983 (Ljubljana : *Boris Ogrizek*). – Str. 154-164 ; 21 cm. – (Sveske za teoriju i praksu samoupravljanja ; god. IV, br. 1) (lat.)

1984.

903. EROZIJA USTAVNOSTI : Šta treba menjati u političkom sistemu (II). – *Komunist*. – God. 42, br. 1437 (12. oktobar 1984). – Str. 22 (ćir.)
904. ZLOUPOTREBA KONSENZUSA : Naopako odlučivanje. – Spor i komplikovan proces donošenja političkih odluka. Kakva je snaga SIZ-a kada ima prava samo da upozorava. – *Politika ekspres*. – God. 22, br. 7332. (4. avgust 1984). – Str. 2 (ćir.)
*Najdan Pašić govori za *Ekspres* o promenama političkog sistema (2)
905. IZMIČE LI RADNICIMA VLAST. – *Ilustrovana politika*. – Br. 1320 (21. februar 1984). – Str. 16-18 (ćir.)
*Razgovor vodio Zefirin Grasi
906. IZOPAČAVANJE VAŽNIH PRINCIPA : Insistiranjem na jednostavnoj i šablonskoj primeni pariteta i ključeva, mimo granica koje su jasno naznačene – Uostalom i zanemarivanjem svih drugih kriterijuma, neizbežno se prelazi ona tačka kada se izopačuje demokratski smisao ovih principa. – *Politika*. – God. 81, br. 25482 (12. septembar 1984). – Str. 6 (ćir.)
907. INTERESI I POLITIČKI PROCESI. – *Marksistička misao*. – Br. 4 (1984). – Str. 195-261 (ćir.)
908. JEDAN OD NAJDOSLEDNIJIH I NAJDUBLJIH KRITIČARA ETATIZMA I BIROKRATIJE. – Naučni skup : *Misao i delo Milentija Popovića* : (Prilozi sa naučnog skupa, održanog 10. i 11. decembra 1981. godine u Beogradu. – Beograd : Institut za političke studije 1984 (Čačak : Litopapir). – Str. 161-163 ; 24 cm (ćir.)
909. LAŽNA DILEMA O PODELI NA DRŽAVNO-PRAVNI I SAMOUPRAVNI PRISTUP REPUBLICI : Državna i samoupravna komponenta u izgrađivanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji. – *Opština*. – God. 37, br. 5-6 (1984). – Str. 23-27 (ćir.)
910. NA SOPSTVENU ADRESU : Kritičko suočavanje. Savez komunista nije partija grešnog članstva i nepogrešivog rukovodstva – šta može biti ozbiljniji problem za jednu revolucionarnu političku organizaciju od opadanja njene sposobnosti da ostvaruje sopstvene stavove i politiku? Dijalog ravnopravnih. – *Politika*. – God. 81, br. 75478 (10. septembar 1984). – Str. 4 (ćir.)
911. NAROD HOĆE ZAJEDNIŠTVO : Bez odgovarajuće uloge Socijalističkog saveza samoupravni pluralizam interesa je fikcija. – *Politika ekspres*. – God. 22, br. 7333 (5. avgust 1984). – Str. 2 (ćir.)
*Najdan Pašić govorio za *Ekspres, O promenama političkog sistema* (3)
912. NEOPHODNO JE KRITIČKO PREISPITIVANJE POTREBE NORMATIVNE SILE DRŽAVE. – *Opština*. – God. 37, br. 1-2 (1984). – Str. 23-30 (ćir.)
*Okrugli sto na temu: *Ostvarivanje ustavom zajemčenih prava radnika da upravlja uslovima i rezultatima svoga rada sa stanovišta finansiranja proširene reprodukcije i zadovoljavanja opštedruštvenih i zajedničkih potreba*
913. OBŠĆESTVENNYE KORNI I RAZLIČNYE OBLIKI NEOKONSRVATISME / Perev. Irina Fecenka. – *Socialističeskaja mysl i praktika*. – God. 21, No. 1 (1984). – P. 83-87 (ruski)

914. OKTET OFICIJELNIH SVIRAČA : Šta treba menjati u političkom sistemu. – *Komunist*. – God. 42, br. 1436 (5. oktobar 1984). – Str. 25 (ćir.)
915. OSTVARIVANJE ZAJEDNIČKIH INTERESA U FEDERACIJI. – *Marksističke teme*. – God. 8, br. 3 (1984). – Str. 5-14 (ćir.)
916. PROBLEMI USTAVNO-SUDSKE ZAŠTITE USTAVA. – *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. – God. 32, br. 1-2 (1984). – Str. 5-14 (ćir.)
917. PROGOVORITI SOPSTVENIM GLASOM. – *Komunist*. – God. 42, br. 1415 (11. maj 1984). – Str. 21-22 (ćir.)
*Razgovarao Dragan Kabadajić
918. SAMOUPRAVNA I KLASNA OSNOVA JEDINSTVA. – *Komunist*. – God. 42, br. 1424 (1984). – Str. 20-21 (ćir.)
Okrugli sto: Savez komunista danas* (kraj)
919. SAMOUPRAVNA I KLASNA OSNOVA JEDINSTVA SAVEZA KOMUNISTA. – *Vojno-politički informator*. – God. 21, br. 7 (1984). – Str. 36-43 (ćir.)
920. SAMOUPRAVNA I KLASNA OSNOVA JEDINSTVA SAVEZA KOMUNISTA. – *Marksističke teme*. – God. 8, br. 4 (1984). – Str. 5-13. – Summary (ćir.)
921. UDALJILI SE OD USTAVA : Višak rada – klasno pitanje. Ko je prisvojio funkciju zaštitnika udruženog rada. SlZ-ovi kao paradržavne institucije. – *Politika ekspres*. – God. 22, br. 7331 (3. avgust 1984). – Str.7 (ćir.)
*Najdan Pašić govorio za *Ekspres O promenama političkog sistema* (1)
922. UČEŠĆE ŽENA U PROCESU DRUŠTVENOG ODLUČIVANJA. – *Učitelj*. – God. 2, br. 1 (1984). – Str. 14-19. Summary. – Rezjume (ćir.)
923. BITI NA KORMILU : Naše realnosti. – *Intervju*. – Br. 92 (7. decembar 1984). – Str. 8-12 (lat.)
*Intervjuisao Dragan Tanasić
924. BITI NA KORMILU : (Prilog raspravi o Nacrtu zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ). – *Socijalizam*. – God. 27, br. 10 (1984). – Str. 1382-1395 (lat.)
925. GESELLSCHAFTLISCHE WÜRZELN UND UNTERSHIEDLICHE GESICHTER DES NEOKONSERVATIVISMUS / Übersetzer Z[oran] Jovanović. – *Sozialistische Theorie und Praxis*. – Jahrgang 11, No. 1 (1984). – P. 83-87 (nemački)
926. OSNOVA POLITIČKOG VLADANJA PROIZVODNJOM. – *Politička misao*. – God. 21, br. 3. – Str. 21-25. Summary (lat.)
927. PARTICIPATION OF WOMEN IN SOCIAL DECISION-MAKING. – *Za društvenu aktivnost žena*. – Beograd : Konferencija za pitanja društvenog položaja žena u Jugoslaviji : Institut za socijalnu politiku, 1984. (Beograd : Srboštampa) (engleski) „neviđeno"
928. POLITIČKI SISTEM IZMEĐU NORME I STVARNOSTI. – *Radio Sarajevo – Treći program*. – God. 12, br. 44 (1984). – Str. 279-286 (lat.)
*Razgovor vodio Blagoje Ćetković
929. PREDGOVOR. – *Elita vlasti* / Wright Charles Millis. – Beograd : Kultura, 1984 (Novi Sad : Budućnost). – Str. V-XIV ; 20 cm. – (Biblioteka *Društveno-političke studije*) (lat.)

930. PREDGOVOR. – *Nacija između države i samoupravljanja : Studije i članci* / [Milenko Marković]. – Beograd : Beogradska knjiga, 1984. (Beograd : Srbija). – Str. 5-8 ; 24 cm. – (Biblioteka *Naučno-političke rasprave* ; knj. 2) (lat.)
931. PREDGOVOR. – *Od AVNOJA do delegatske skupštine : Većnici. Poslanici. Delegati. Dokumenta* / priredili Branislav Ilić, Ljubinka Šuković, Ljiljana Janjetović. – Beograd : Radnička štampa, [1984] (Bačka Topola : Narodna štamparija). – Str. V-VIII ; 24 cm (lat.)
932. PREDGOVOR. – *Pravo na slobodu : Ljudska prava i slobode u socijalizmu* / [Vladimir Prvulović]. – Beograd : Privredni pregled, 1984. (Beograd : Privredni pregled). – Str. 7-9, 24 cm (lat.)
*Iz predgovora prof. dr Najdana Pašića na prednjoj previjenoj stranici
933. PREDGOVOR. – *Solidarnost i humanizacija međuljudskih odnosa u udruženom radu* / [Conka Nikolić Simončić]. – Beograd : Privredno-finansijski zavod : Nova Prosveta, 1984 (Ruma : Proleter). – Str. 3-4 ; 24 cm (lat.)
934. PREDGOVOR. – *Ustavnost i politika* / [Aleksandar Fira]. – Novi Sad : Centar PK SKV za političke studije, 1984. – Str. 1-6 ; 20 cm. – (Politička teorija i praksa ; knj. 27) (lat.)
935. LES RACINES SOCIALES ET LES VISAGES DU NEO-CONSERVATISME / Trad. R. Gavrilović. – *Questions actuelles du socialisme*. – Annee 34, No. 1 (1984). – P. 82-86 (francuski)
936. LE RADICE E LE VARIE FACCE DEL NEO CONSERVATORISMO / Trad. S. Turconi. – *Quesiioni attuali del socialismo*. – Anno 9, No. 1 (1984). – P. 78-82.(italijanski)
937. RADNI DEO SEMINARA. – *Za društvenu aktivnost žena Jugoslavije*. – Beograd : Konferencija za pitanja društvenog položaja žena u Jugoslaviji : Institut za socijalnu politiku [1984] (Beograd : Srboštampa). – Str. 231 ; 24 cm (lat.) „neviđeno"
938. RAICES SOCIALES Y DIVERSAS CARAS DEL NEO-CONSERVADURISMO / Trad. M. Cvetković. – *Questiones actuales del socialismo*. – Ano. 19, No. 1 (1984). – P. 79-83 (španski)
939. REVOLUCIONARNA TEORIJA IN BIROKRATSKA IDEOLOGIJA STATUSA QUO. – *Teorija in praksa*. – Let. 21, Št. 4 (1984). – Str. 377-385 (lat.- slovenački)
940. THE SOCIAL ROOTS AND DIFFERENT FACES OF NEO CONSERVATISM / Translation M. Hrgović. – S*ocialist Thought and Practice*. – Vol. 24, No. 1 (1984). – P. 76-80 (engleski)

1984–1985.

941. FEDERALISM IN YUGOSLAVIA'S CONTAMPORARY DEVELOPMENT PERIOD : BETWEEN OR BEYOND FEDERALISM AND CONFEDERALISM : COMPARATIVE REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF FEDERALISM IN THEWORLD OF TODAY. – *Proceedings and Reports* (Tallahassee – Florida : Centar for Yugoslav – American studies, research, and exchanges). – Volume 18-19 (1984 – 1985). – Str. 3-14 ; 24 cm (engleski)

1985.

942. BRANA VOLUNTARIZMU : Na marginama jubileja Fakulteta političkih nauka u Beogradu. – *Politika*. – God. 87, br. 25933 (15. decembar 1985). – Str. 7 (ćir.)
943. DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRETPOSTAVKE REFORME POLITIČKOG SISTEMA. – *Marksističke teme*. – God. 9, br. 1 (1985). – Str. 71-76 (ćir.)
944. ZA SVAKOG PO MALO : Sporovi se *rešavaju* pozivanjem na opšta načela koja niko i nije osporavao a brižljivo odvagana ravnoteža ustupaka i podrška sukobljenim interesima obezbeđuje da se jednoglasno prihvati i ono čime u suštini niko nije zadovoljan. – *Politika*. – God. 87, br. 25907 (17. novembar 1985). – Str. 7-8) (ćir.)
   *Na marginama političkih dokumenata (2)
945. KONSENZUSU PRAVA MERA : DR NAJDAN PAŠIĆ O OBIMU I KARAKTERU MOGUĆIH PROMENA U POLITIČKOM SISTEMU (1). – *Večernje novosti*. – God. 33 (6. avgust 1985). – Str. 5 (ćir.)
   *Razgovor vodio Bilbija Đuro
946. KRITIKA JALOVE KRITIKE : Sve je očiglednija opasnost da pasivnosti apatija zahvate najšire članstvo društveno-političkih organizacija, utiskujući čitavom političkom životu pečat nezainteresovanosti i mrtvila. – *Politika*. – God. 82, br. 25906 (16. novembar 1985). – Str. 6 (ćir.)
   *Na marginama političkih dokumenata (1)
947. KRUG ZATVOREN U BANKAMA : O delegatskom sistemu. – *Komunist*. – God. 43, br. 1448-1449 (1. januar 1985). – Str. 5 (ćir.)
   *Razgovarao Dragan Kabadajić
948. NI MANJE NI VIŠE USTAVA. – *Nin*. – God. 36, br. 1821 (24. novembar 1985). – Str. 18-20 (ćir.)
949. OSTVARIVANJE USTAVNOG POLOŽAJA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE SRBIJE : Rasprave u Komisiji za ustavno pitanje Skupštine SRS. – *Opština*. – God. 38, br. 1 (1985). – Str. 10-14 (ćir.)
950. OTAC ŠTAMPE I PISAC USTAVA : Povodom godišnjice Dimitrija Davidovića. – *Nin*. – God. 36, br. 1783 (3. mart 1985). – Str. 23-24 (ćir.)
951. PROTIV ETATIZMA, BIROKRATIZMA I TEHNOKRATIZMA – Za afirmaciju udruženog rada i samoupravljanje. – *Marksističke teme*. – God. 9, br. 1 (1985). – Str. 109-113 (ćir.)
952. PROTIVREČNOSTITE VO RAZVOJOT NA PRAVOTO OD *PREODNIOT PERIOD*. – *Teorija i praktika na samoupravnoto pravo*. – Belgrad : Radnička štampa ; Skopje : Samoupravna praktika, 1985 (Belgrad : BIGZ). – 3 knj. Knj. 1: Terijski osnovi na samoupravnoto pravo / [urednik Branislav Ivanovik]. – Str. 115-123 ; 24 cm (ćir.) „neviđeno"
953. RAVNOTEŽA USTUPAKA : Apriorna i u suštini veštačka podela na *Ustavobranitelje* i *Reformatore* imala je, u svojoj biti, teritorijalno-političku, a ne ideološku ili teorijsku osnovu, zato se izlaz iz *političke situacije* morao često tražiti u kompromisima i nagodbama. – *Politika*. – God. 82, br. 25908 (18. novembar 1985). – Str. 5 (ćir.)
   *Na marginama političkih dokumenata (3)

954. RAČUN BAZI, A NE VRHU : Dr. Najdan Pašić o obimu i karakteru mogućih promena u političkom sistemu (2). – *Večernje novosti*. – God. 33 (7. avgust 1985). – Str. 7 (ćir.)
955. DE L'AUTOGESTION OUVRIŠRE A L'ORGANISATION AUTOGESTIONNAIRE DE LA SOCIĆTĆ. – *Socialism in Yugoslav Theory and practice*. – No. 13 (1985). – P. 81-103 (francuski)
956. IZ RECENZIJE NAJDANA PAŠIĆA. – *Nacija – Jugoslavija – revolucija* / Janko Pleterski. – Beograd : Komunist, 1985 (Beograd : BIGZ). – (Na prednjem previjenom listu) ; 21 cm (lat.)
*Recenzija je objavljena u časopisu *Socijalizam u svetu*. – Br. 51 (1985). – Str. 2
957. PROTIVREČNOSTI U RAZVITKU PRAVA *PRELAZNOG PERIODA*. – *Teorija i praksa samoupravnog prava*. – Beograd : Radnička štampa ; Skoplje : Samoupravna praktika, 1985 (Beograd : BIGZ). – 3 knj. ; 25 cm. Knj. 1 : *Teorijske osnove samoupravnog prava* / [Glavni urednik Boro Petkovski] (lat.)
958. PROTIVSLOVNI POLOŽAJ POLITIČKIH ZNANOSTI. – *Teorija in praksa*. – God. 22, br. 7-8 (1985). – Str. 813-817 (lat.- slovenački)
959. UPOTREBA USTAVA PO VOLJI I INTERESU. – *4. jul*. – God. 23, br. 1224-1225 (26. novembar – 3. decembar 1985). – Str. 2-4 (lat.)
*(Naslov i međunaslovi redakcijski)
960. VOM ZENTRALISTISCHEN ZUM DEZENTRALISSIERTEN BUNDESSTAT. – *Probleme des foderalismus :* Referate auf d. Symposium *Föderalismus in d. SFR Jugoslawen u. in d. Bundesrepublik Deutschland e. Vergleich*vom 19-21. März 1984 (veranst. Vom verb für Polit. Wiss. d. SR Serbien u. d. Inst. für. Polit. Studien Belgrad in Zusammenarbeit mit d. Kullur-u. Informationszentrum d. Bundesrepublik Deutshland in Belgrad. Uit Beitr. von Heinz-Hugo Becker. – Tubingen : Mohr, 1985. – S. 59-69 ; 24 cm (lat.- nemački)

1986.

961. KRAĆI ILI DUŽI MANDAT. – *Politika*. – God. 83, br. 25974 (27. januar 1986). – Str. 5 (ćir.)
*Okrugli sto *Politike*: rasprava povodom *Kritičke analize* (8). Razgovor vodio Slavoljub Đukić
962. LJUDI IZ PRVOG EŠALONA. – *Politika*. – God. 83, br. 25972 (25. januar 1986). – Str. 5 (ćir.)
*Okrugli sto *Politike*: rasprava pvodom *Kriličke analize* (6). Razgovor vodio Slavoljub Đukić
963. O VEĆU UDRUŽENOG RADA. – *Nin*. – God. 37, br. 1851 (22. jun 1986). – Str. 35 (ćir.)
*Okrugli sto: *Demokratija danas*
964. ODNOS EKONOMIJE I POLITIKE – GLAVNO TEŽIŠTE KRIZE. – *Praksa*. – God. 23, br. 3 (1986). – Str. 59-65 (ćir.)
965. U IME RADNIH LJUDI, A ZA SVOJ RAČUN. – *Politika*. – God. 83, br. 25971 (24. januar 1986). – Str. 5
*Okrugli sto *Politike*: Rasprava povodom *Kritičke analize* (5). Razgovor vodio Slavoljub Đukić

966. UGROŽENA *NEOTUĐIVA PRAVA*. – *Komunist*. – God. 44, br. 1506 (14. februar 1986). – Str. 16-17 (ćir.)
967. UPOTREBA I ZLOUPOTREBA KONSENZUSA : Pitanja u *Otvorenom studiju* TV Beograd. – *Politika*. – God. 83, br. 25983 (5. februar 1986). – Str. 9 (ćir.)
*Priredio R[adojica] Kljajić
968. ŠTA JE ALTERNATIVA. – *Nin*. – God. 37, br. 1850 (15. jun 1986). – Str. 35-36 (ćir.)
969. ŠTA TREBA MIJENJATI I ŠTA DOGRAĐIVATI DA BI POLITIČKI SISTEM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA USPJEŠNIJE FUNKCIONISAO. – *Praksa*. – God. 23, br. 1 (1982). – Str. 107-124 (ćir.)
970. DISCUSSION : The Substance and Meaning of socialism. Le contenu et le sens du socialisme. – *Socialism in the World*. – Year 10, number 53 (1986). – Str. 171-172
*Round Table: *The substance and socialism* (engleski)
971. DISKUSIJA na temu *Dileme u Savezu komunista o daljem razvoju političkog sistema*. – *Savremenost*. – God. 16, br. 3 (1986). – Str. 52-56 (lat.)
972. DISKUSIJA na temu : *Smisao i sadržaj socijalizma*. – *Socijalizam u svetu*. – God. 10, br. 53 (1986). – Str. 177-178 (lat.)
*Okrugli sto 1985.
973. DRUŠTVENO-POLITIČKE ZAJEDNICE : Normativni model i razvojne tendencije. – *Pravni život*. – God. 36, br. 4-5 ; knj. 354 (1986). – Str. 505-511
*Javna rasprava pravnika SR Srbije povodom *Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja sa aspekta dalje izgradnje i ostvarivanja pravnog sistema SFRJ*
974. FILOZOFIJA *NEOTUĐIVIH PRAVA*. – *Student*. – (15. januar 1986) (lat.) „neviđeno”
975. GDE SU IZVORIŠTA KRIZE : Svakodnevna preispitivanja. – *Intervju*. – Br. 131 (6. jun 1986). – Str. 20-21 (lat.)
976. IZ RECENZIJE DR NAJDANA PAŠIĆA. – *Pitanjem na odgovore* / [Dragiša Pavlović]. – Beograd : BIGZ, 1986 (Beograd : BIGZ). – 169 str. ; 21 cm. 1. i 2. izd. (lat.)
*Na zadnjoj stranici Izvod iz recenzije dr Živojina Rakočevića i dr Najdana Pašića
977. KO STVARNO ODLUČUJE I KO SNOSI ODGOVORNOST ZA SPROVOĐENJE UTVRĐENE POLITIKE. – *Ekonomika*. – God. 22, br. 3 (1986). – Str. 3-4 (lat.)
978. KRITIKA JALOVE KRITIKE. NA MARGINAMA NEMA VAŽNIH POLITIČKIH DOKUMENATA. – *Socijalizam*. – God. 29, br. 1 (1986). – Str. 3-33 (lat.)
979. PAŠIĆ, Najdan… Janko Pleterski : *Nacija, Jugoslavija, revolucija*. – Beograd, 1985 / [Najdan Pašić]. – *Socialism in the World*. – No. 10 (1986). – P. 285-287 (lat.)
*Prikaz
980. PAŠIĆ, Najdan… Janko Pleterski : *Nacija, Jugoslavija, revolucija*. – Beograd, 1985 / [Najdan Pašić]. – *Socijalizam u svetu*. – Br. 57 (1986). – Str. 273-275 (lat.)
*Prikaz

981. POT OD NORMATIVNIH PROJEKCIJ DO DEJANSKIH REVOLUCIONARNIH SPREMEMB. – *Teorija in praksa*. – Let. 23, št. 6 (1986). – Str. 465-469 (lat.- slovenački)
*Odgovor na pitanja redakcije o *Kritičkoj analizi političkog sistema* i *Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*
982. SAVEZ KOMUNISTA I POLITIČKI SISTEM. – *Socijalizam*. – God. 29, br. 6 (1986). – Str. 95-99 (lat.)

1987.

983. BRILJANTNE VIZIJE. TRALJAVA REALNOST : KRITIKA STVARNOSTI, 1, 2, 3. – *Nin*. – God. 36, br. 1913 (30. avgust 1987). – Str. 28-29 ; – God. 36, br. 1914 (6. septembar 1987). – Str. 25-26 ; – God. 36, br. 1915 (13. septembar 1987). – Str. 24 (ćir.)
984. IZ KRAJNOSTI V KRAJNOST : NAJDAN PAŠIĆ O USTAVNIM PROMENAMA. – *Nin*. – God. 36, br. 1908 (26. jul 1987). – Str. 18-20 (ćir.)
*Intervjuisao Jug Gizelj
985. ISTORIJSKI KORENI POVERENJA. – *Borba*. – God. 66, br. 210 (29. jul 1987). – Str. 2 (ćir.)
986. JEDINSTVENO TAPKANJE U MESTU : USTAVNE PROMENE : KO SE BOJI RASPRAVE NA OTVORENOJ SCENI. – *Borba*. – God. 66, br. 210 (29. decembar 1987). – Str. 3 (ćir.)
987. JUGOSLAVIJA NIJE NASTALA SLUČAJNO. – *Politika*. – God. 84, br. 26602 (25. oktobar 1987). – Str. 7 (ćir.)
*Izvod iz Raspave u Cavtatu o jugoslovenskom iskustvu o nacionalnim odnosima. – Zabeležila Slavica Čedić
988. MONOPOL *UŽIH KRUGOVA*. – *Borba*. – God. 66, br. 211 (30. jul 1987). – Str. 2 (ćir.)
989. OPADA PRESTIŽ UPRAVLJAČKOG SLOJA. – *Nin*. – God. 36, br. 1920 (18. oktobar 1987). – Str. 23 (ćir.)
990. PROTIV KADROVSKE ALHEMIJE : ČUVATI SE KRAJNOSTI U APOLOGIJSKOM ODNOSU PREMA NEPOSREDNIM IZBORIMA. – *Politika*. – God. 74, br. 26586 (9. oktobar 1983). – Str. 8 (ćir.)
*Zapisala Čedić S[lavica]. Izvodi sa naučne rasprave *O izborima kod nas*
991. SRBIJA BEZ USTAVNOG LIKA. – *Nin*. – God. 36, br. 1920 (18. oktobar 1987). – Str. 10 (ćir.)
*Izvodi iz diskusije
992. SUŠTINA PREOBRAŽAJA. – *Komunist*. – God. 45, br. 1570 (15. maj 1987). – Str. 10 (ćir.)
993. USTAV, PROMENE I DILEME. – *Nin*. – God. 36, br. 1891 (29. mart 1987). – Str. 19-20 (ćir.)
994. USTAVNE PROMENE NE REŠAVAJU KRIZU. – *Politika*. – God. 84, br. 26542 (26. avgust 1987). – Str. 6 (ćir.)
995. ČOVEK ZA SISTEM ILI SISTEM ZA ČOVEKA. – *Komunist*. – God. 45, br. 1569 (8. maj 1987). – Str. 13 (ćir.)

996. HIPERTROFIJA NORMATIVIZMA. – *Teroija in praksa*. – God. 24, br. 8 (1987). – Str. 838-845 (slovenački)
997. HIPERTROFIJA NORMATIVIZMA U POLITIČKOM SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANA : UZROCI I POSLEDICE. – *Socijalizam*. – God. 30, br. 4 (1987). – Str. 3-13 (lat.)
998. KLATNO VELIKIH PROMENA. – *Osmica* (8). – 27. avgust 1987 (lal.) „neviđeno"
999. OD PARTIJSKO-DRŽAVNOG MONOLITIZMA KA PLURALIZMU SAMOUPRAVNIH INTERESA. – *Socijalizam*. – God. 30, br. 9 (1987). – Str. 3-16 (lat.)
1000. PLURALIZAM SAMOUPRAVNIH INTERESA : PROJEKCIJA I DRUŠTVENA REALNOST – Samoupravno ostvarivanje zajedničkih inleresa u SFRJ. – *Teorija i praksa samoupravnog prava*. – Beograd : Radnička štampa, 1987. – Knj. 4. – Str. 3- 12 ;25 cm (lat.)

1988.

1001. KOMANDNE POZICIJE SK : Odlomak iz izlaganja na naučnom skupu u Herceg Novom, 27-28. januara 1988. – *Komunist*. – God. 46, br. 1609 (19. februar 1988) (ćir.)
1002. NACRT AMANDMANA OZNAČAVA SAMO MINIMUM NUŽNIH PROMENA – Diskusija na temu *Šta menjati u Ustavu SR Srbije*. – *Marksistička misao*. – Br. 6 (1988). – Str. 116-123 (ćir.)
1003. OD PLENUMA DO PLENUMA. – Diskusija na temu *Staljinizam i destaljinizacija* : Nove forme državno-partijskog monolitizma (5). – *Borba*. – God. 67, br. 190 (8. jul 1988). – Str. 5 (ćir.)
*Pripreme G. Spasović
1004. ODNOS EKONOMSKE I POLITIČKE REFORME – Diskusija na temu *Reforme u socijalizmu* (1984). – *Marksistička misao*. – Br. 2 (1988). – Str. 28-34 (ćir.)
1005. OT PARTIINO-GOSUDARSTVENOG MONOLITIZMA K PLURALIZMU SAMOUPRAVLJENIESKIH INTERESOV. – *Socijalističeskaja misli i praktika*. – Br. 3-4 (1988) (ruski)
1006. PROTI VOREČJA RAZVITIJA SOCIALISTIČESKOJ SAMOUPRAVLJENIESKOJ DEMOKRATIJI V JUGOSLAVIJI. – *Kommunist* (Moskva). – Br. 7 (1988) (ruski)
1007. U ČIJIM JE RUKAMA MONOPOL ODLUČIVANJA : RITUAL BEZ SADRŽINE : INTERVJU (1985). – *Večernje novosti*. – God. 36 (13. mart 1988). – Str. 3 (ćir.)
1008. DEL MONOLITISMO PARTIDISTA-ESTUTAL AL PLURALISMO DE INTEREES AUTO- GESTIONARIOS. – *Cuestiones actuale del socialismo*. – Ano 23, P. 3-4 (1988) (španski)
1009. DRUŠTVENO-POLITIČKE ZAJEDNICE : TEORIJSKI KONCEPT I DRUŠTVENA PRAKSA (1986). – *Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije*. – Beograd : Eksportpres, 1988 (lat.)
1010. I PROBLEME POLITICO-INSTITUCINALI DELLA JUGOSLAVIA. – *Est-Ovest*. – Anno 15, N. 4 (1988) (italijanski)

1011. KOREFERAT I DISKUSIJA. – *Constitution Makers on Constilution Making*. – Washinglon D. G. : American Enierprise Institute for Puhlik Policy Research, 1988. – Str. 210-222 (engleski)
1012. NEPOSREDNIM IZBORIMA PROTIV BIROKRATSKIH MONOPOLA : Intervju. – *Naši dani*. – God. 35, br. 941 (1. april 1988) (lat.)
1013. PUT OSLOBOĐENJA UDRUŽENOG RADA. – *Proizvodni odnosi i ustavne promjene* / Urednik Milenko Predragović. – Zagreb : Komunist ; Karlovac : Centar za idejno-teorijski rad MOK SKH zajednice opština Zagreb, 1988. – Str. 61-68 (lat.)
1014. REŠENJA VAN DOMAŠAJA ŽELEZNIČARA : Intervju. – *Železničke novine*. – Br. 1490 (11. maj 1988) (lat.)
1015. STALNA AKTUELNOST BORBE STALJINISTIČKIH DOGMI : Diskusija na temu *Staljinizam i destaljinizacija*. – *Socijalizam*. – God. 31, br. 7-8. (1988). – Str. 119 (lat.)
1016. FORM PARTY-STATE MONOLITHISM TO PLURALISM OF SELF – MANAGAMENT INTERESTS. – *Socialist Thoughi and Practice*. – Vol. 56, br. 3-4 (1988) (engleski)
1017. THE POLITICAL ARTICULATION AND AGGREGATION OF PLURAL INTERESTS IN SELF-MANAGEMENT SYSTEM : THE CASE OF YUGOSLAVIA. – *Proceedings and Reporls*. – Tallahassec : Državni Univerzitet Florida-Centar za jugoslovensko-američke studije, istraživanja i razmenu, 1986-1988. – Tom 20-21 (engleski)
1018. USTAV IZNEVERENIH OČEKIVANJA. – *Intervju*. – Specijalan br. 10 (1988). – Str. 91 (lat.)

1989.

1019. VOĐA BEZ AUTORITETA. – *Borba*. – God. 68, br. 186 (5. jul 1989). – Str. 2 (ćir.)
1020. GVOZDENI ZAGRLJAJ BIROKRATIJE : REFORMA SKJ. – *Komunist*. – God. 47, br. 1670-71 (28. april 1989). – Str. 11 (ćir.)
1021. ILUZIJA JE (OD)BAČENA. – *Borba*. – God. 68, br. 143 (23. maj 1989). – Str. 2 (ćir.)
*Odlomak iz rasprave *Reforma Saveza komunista: između tržišnih zakonitosti i političkog voluntarizma*
1022. KRAJ ISTORIJSKOG MANDATA. – *Nin*. – Br. 672 (19. februar 1989). – Str. 10-12 (ćir.)
*Nova anketa *Quo vadis Jugoslavija*
1023. NUŽNOST EKONOMSKE PRINUDE. – *Borba*. – God. 68, br. 145 (25. maj 1989). – Str. 2 (ćir.)
*Odlomak iz rasprave na temu *Reforma Saveza komunista između tržišnih zakonitosti i političkog voluntarizma* (4)
1024. PLURALIZAM U BIROKRATSKOM KARANTINU. – *Borba*. – God. 68, br. 144 (24. maj 1989). – Str. 2 (ćir.)
*Odlomak iz rasprave na temu *Reforma Saveza komunista izmedu tržišnih zakonitosti i političkog volutarizma* (2)

1025. SKJ I POLITIČKIOT PLURALIZAM. – *Treta programa*. – Br. 38-39 (1989). – Str. 85-88 (ćir.)
1026. KRIZA I REFORMA. – *Socijalizam*. – God. 32, br. 5-6 (1989). – Str. 15-37 (lat.)
1027. NAČELA U GLIBU NORMATIVIZMA. – *Borba*. – God. 68, br. 185 (4. jul 1989). – Str. 2 (lat.)
*Rasprava na temu *Zašto je reforma Saveza komunista neodvojiv deo i uslov svake druge reforme društva* (1, 2)
1028. PARTIJA U DRUŠTVENOJ REFORMI I REFORMA PARTIJE. – *Savremenost*. – God 3, br. 7-8 (1989). – Str. 65-71 (lat.)
1029. PRILOG. – *Socijalislička revolucija i međunacionalni odnosi u Jugoslaviji* / Vjekoslav Koprivnjak... [et al.]. – Zagreb : Centar CK SKH za idejno-teorijski rad *Vladimir Bakarić* ; Politička škola SKH, 1989 (Zagreb : Vjesnik). – 113 str. ; 20 cm (broš.) (lat.)

1990.

1030. NEUSPEH SIMULIRANOG PLURALIZMA. – *Borba*. – God. 69, br. 264 (20. septembar 1990). – Str. 2 (ćir.)
1031. POVLAČENJE U PANICI. – *Borba*. – God. 69, br. 262 (18. septembar 1990). – Str. 2 (ćir.)
*Istorijska sudbina savremenih teleokratskih sistema (I)
1032. AKTUELNOST POLITIČKE MISLI MILENTIJA POPOVIĆA : PREDGOVOR. – Politički sistem i međunacionalni odnosi / [Milentije Popović]. – Beograd : Nauka i društvo, 1990. – Str. 7-28 (lat.)
1033. ISTORIJSKA SUDBINA SAVREMENIH TEHNOKRATSKIH SISTEMA. – *Arhiv za pravne i društvene nauke*. – Br. 1-2 (avgust 1990). – Str. 291 (lat.)
1034. POVLAĐIVANJE NACIONALNOM SAMOLJUBLJU. – *Borba*. – God. 69, br. 265 (21. septembar 1990). – Str. 2 (lat.)
1035. POLITIČKI PLURALIZAM I PRAVNA DRŽAVA. – *Pogledi na politički pluralizam*. – Beograd : Radnička štampa : Poslovna politika, 1990. – Str. 37 (lat.)
1036. TEGOBNA UČENJA DEMOKRATIJE. – *Borba*. – God. 69, br. 27-28 (27. – 28. januar 1990). – Str. 1, 2, 3, 4, 5 (lat.)
*Priredio Zdravko Huber
1037. ŠTA SE DOGODILO I ŠTA SE DOGAĐA SA POLITIČKIM SISTEMOM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. – *Samoupravljanje*. – God. 18, br. 12 (1990). – Str. 4-25 (lat.)
1038. ZABLUDE O CARSTVU BOŽJEM. – *Borba*. – God. 69, br. 263 (19. septembar 1990). – Str. 2 (lat.)
*Istorijska sudbina savremenih teleokratskih sistema (II)
1039. ZGODOVINSKA USUDA SODOBNIH TELEOKRATSKIH SISTEMOV : (SAMODESTRUKCIJA IDEOLOŠKIH APARATOV PARTIJSKE DRŽAVE). – *Teorija in praksa*. – God. 27, br. 10-11 (1990). – Str. 1321-1337 (slovenački)

1991.

1040. PREDSKAZANJE NACIONALIZMA. – Milentije Popović : Politički sistem i međunacionalni odnosi. – Beograd : Nauka i društvo, 1991 / [Najdan Pašić]. – *Borba*. – God. 70 (21. februar 1991). – Str. 9 (ćir.)
1041. POLITIČKI PLURALIZAM I PRAVNA DRŽAVA. – *Ekonomika*. – Br. 7-8 (1991). – Str. 3-22 (lat.)

1993.

1042. NACIJA I NACIONALIZAM. – *Enciklopedija političke kulture* / glavni redaktor Milan Matić. – Beograd : Savremena administracija, 1993 (Beograd : *Branko Đonović*). – Str. 705-724 ; 30 cm (lat.)
1043. PREDGOVOR. – *Enciklopedija ustavnog prava bivših jugoslovenskih zemalja*. T. 1, Ustavno pravo Savezne republike Jugoslavije : univerzitetski udžbenik / Aleksandar Fira. – Novi Sad : Mir : Cvetnik, 1993. – (Novi Sad : SP Fraf) (Biblioteka Posebna izdanja). – Str. 11-18 ; 24 cm (ćir.)
1044. PREDGOVOR. – *Dileme pluralističke demokratije* / Robert A. Dal ; prevela Jasna Pašić. – Beograd : BIGZ, 1994 (Beograd : BIGZ). – Str. 7-21 ; 20 cm. – (Misao i dileme) (lat.)
*Prevod dela: Dilemmas of Pluralist Democracy / Robert A. Dahl

1998.

1045. PREDGOVOR. – *Elita vlasti* / Rajt Mils ; s engleskog preveo Ratoljub D. Dodić. – Beograd : Plato, 1998 (Beograd : Fond *Kapetan Dragan*). – Str. 5-13 ; 20 cm. – (Biblioteka *Episteme* ; 21) (lat.)
*Prevod dela: The Power Elite / C. Wright Mills

2000.

1046. AKTUELNOST POLITIČKE MISLI MILENTIJA POPOVIĆA. – *Politički sistem i međunacionalni odnosi* / Milentije Popović ; priredili Najdan Pašić, Dušan Jurić, Vićentije Đorđević. – Beograd : Udruženje Nauka i društvo Srbije, 2000 (Beograd : Udruženje Nauka i društvo Srbije). – Str. 7-28 ; 21 cm (Izabrana dela Milentija Popovića ; knj. 3) (lat.)

2009.

1047. STO PEDESET GODINA OD POČETKA BORBE ZA DEMOKRATSKU USTAVNOST U SRBIJI. – Zbornik radova sa naučnog skupa *Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića*, povodom 150-godišnjice od donošenja Sretenskog ustava, održanog 28. februara i 1. marta 1985. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. – Zemun : Most art, 2009 (Zemun : Fleš). – Str. 27-30. (ćir.)

2017.

1048. DRAGOCENI SVEDOK ISTINE O OKTOBRU : DŽON RID. – *Deset dana koji su potresli svet* / Džon Rid ; prevod s engleskog Ljubivoje Stefanović i Jovan Mesarović. – Beograd : Plato, 2017 (Beograd : Karganović). – Str. 5-15 ; 20 cm (Biblioteka Za sva vremena / Plato) (lat.)
*Prevod dela: Ten Days That Shook the World / John Reed

II PREVODI

1947.

1049. SLAVA STEČENA RADOM / E. Vorobjev ; preveo Najdan Pašić. – *Komsomol i nauka* / preveo Drago Stanković. – Beograd : Novo pokoljenje, 1947 (Beograd : Omladina). – Str. 23-46 ; 17 cm (ćir.)

III UREĐIVAČKI, REDAKTORSKI, RECENZENTSKI I PRIREĐIVAČKI RADOVI

UREĐIVAČKI RADOVI

1951–1953.

1050. *NIN* (NEDELJNE INFORMATIVNE NOVINE) / [gl. i odg. ur. Najdan Pašić]. – God. 1, br. 1 (1951). – God. 3, br. 135 (1953). – Beograd : Novinsko preduzeće *Nedeljne informativne novine*, 1951. – 30 cm (ćir.)
1051. *NAŠA STVARNOST* : Časopis za društvena pitanja [gl. i odg. ur. Drago Vučinić, Najdan Pašić]. – God. 12, br. 9 (1958). – God. 15, br. 5 (1961) (lat.)
1052. LENJIN, V[ladimir] I[lič]... *Izabrana djela u 16 tomova.* Tom 12. novembar 1917. – februar 1919 [V(ladimir) Ilić Lenjin ; prevodioci Lepa Nešić-Pijade, Zvonko Tkalec, Radovan Teodosić, Jokica Haži Vasileva, Olga Gligorijević ; urednik Najdan Pašić]. – Beograd : Kultura, 1960 (Novi Sad : Budućnost). – 520 str. ; 21 cm (lat.)
1053. STANOVNIK, Janez... *Bitne ekonomske preomene u savremnom društvu* / [Janez Stanovnik ; urednici Radomir Lukić, Najdan Pašić]. – Beograd : Rad, 1960. (Novi Sad : Budućnost). – 32 str. ; 17 cm. – (Radnički univerzitet. Sociologija ; kolo 2) (lat.)

1965.

1054. *SOCIJALIZAM* : časopis Saveza komunista Jugoslavije / [gl. i odg. ur. Najdan Pašić]. – God. 8, br. 6 (1965). – God. 16, br. 12 (1973) (lat.)

1972.

1055. TEORIJA I PRAKSA SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI / [urednici Jovan Đorđević, Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić, Vojislav Stanovčić]. – Beograd : Radnička štampa, 1972 (Beograd : Kultura). – Str. 1159 ; 24 cm (lat.)

1973.

1056. ZBORNIK RADOVA / [član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Savremena administracija, 1973 (Svetozarevo : Novi put). – Str. 303 ; 24 cm. – (Univerzitet u Beogradu : Poslediplomske studije Fakulteta političkih nauka) (lat.)

1974.

1057. ZBORNIK RADOVA / [član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Savremena administracija, 1974 (Svetozarevo : Novi put). – Str. 215 ; 24 cm. – (Univerzitet u Beogradu : Poslediplomske studije Fakulteta političkih nauka) (lat.)

1975.

1058. DRUŠTVENO-POLITIČKI SISTEM SFRJ / [urednici Najdan Pašić, Balša Špadijer]. – Beograd : Radnička štampa, 1975 (Beograd : *Slobodan Jović)*. – 477 str. ; 24 cm (lat.)
1059. KARDELJ, Edvard... *Istorijski koreni nesvrstavanja* / [Edvard Kardelj ; član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Komunist, 1975 (Beograd : BIGZ). – 68 str. ; 18 cm. – (Marksističke studije ; 1) (lat.)
1060. LENJIN, V[ladimir] I[lič]... *DELA* / [V[ladimir] I[lič] L[enjin]. – Tom 26 : (junseptembar 1917) / urednik Najdan Pašić. – Beograd : Jugoslavija publik, 1975. – Str. 679 ; 21 cm (lat.)

1977.

1061. TITOVA MISAO – NAŠ PUT / [članovi uređivačkog odbora Momir Stojković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Fakultet političkih nauka Univerziteta : Savremena administracija, 1977 (Beograd : Savremena administracija). – Str. 476 ; 25 cm (lat.)

1978.

1062. PLURALIZAM INTERESA I POLITIČKI SISTEM / [član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Delta pres, 1978 (Beograd : Novi dani). – Str. 22 ; 20 cm (lat.)
1063. TITOVA MISAO – NAŠ PUT / [uređivački odbor Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Momir Stojković]. – Beograd : Fakultet političkih nauka Univerzitet : Savremena administracija, 1978 (Bor : Bakar). – Str. 476 ; [7] list. tabli : ilustr. ; 25 cm (lat.)

1064. TITOVA MISAO – NAŠ PUT / [član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Bjelovar : Koordinacioni odbor za njegovanje revolucionarnih tradicija ; Zagreb : Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1978 (Zagreb : Grafički zavod Hrvatske). – Str. 179 ; 22 cm (lat.)

1979.

1065. *MLADI BORAC* : 1944–1945 / gl. i odg. ur. Najdan Pašić. – Fototipsko izd. – Beograd : Narodna biblioteka Srbije ; Novi Beograd : Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije : Omladinske novine, 1979 (Beograd : Narodna biblioteka Srbije : Kosmos). – [10] list. tabli, [283] str. ; ilustr. ; 41 cm. Prvo godište je numerisano 1-15 [149 str.], a drugo 16-31 [134 str.]. Nevezani listovi u omotu (ćir.)
1066. DRUŠTVENO-POLITIČKI SISTEM SFRJ / urednici Najdan Pašić, Balša Špadijer. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Univerzitet : Radnička štampa, 1979. (Beograd : BIGZ). – 620 str. ; 24 cm (lat.)
1067. ENCIKLOPEDIJA SAMOUPRAVLJANJA / član uređivačkog i redakcionog odbora Najdan Pašić. – Beograd : Savremena administracija : Komunist, 1979 (Beograd : Srbija). – 1143 str. ; 29 cm (lat.)
1068. SAMOLOVČEV, Borislav... *Metodičke osnove samoupravno-političkog organizovanja i vaspitanja* / [Borislav Samolovčev ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1979 (Beograd : RO grafičko-izdavački zavod PTT). – 63 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

1980.

1069. DAMJANOVIĆ, Mijat... *Odlučivanje i upravljanje u udruženom radu* / [Mijat Damjanović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO Grafičko-izdavački centar PTT). – 31 str. ; 18 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1070. KOMATINA, Milijan... *Nesvrstanost u međunarodnim odnosima* / [Milijan Komatina ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980. – Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT. – 23 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1071. MARINKOVIĆ, Radivoje... *Samoupravni preobražaj opštine* / [Radivoje Marinković ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980. (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 32 str. ; 17 cm (ćir.)
1072. MARJANOVIĆ, Jovan... *Subjektivne snage socijalističkog samoupravnog razvoja* / [Jovan Marjanović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 32 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović* (ćir.)

1073. POPOVIĆ, Milentije... *Socijalizam svetski proces : Izbor tekstova* / [Milentije Popović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 31 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1074. ROŽIĆ, Marjan... *O pluralizmu samoupravnih interesa* / [Marjan Rožić ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 31. str. ; 18 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1075. STANOVČIĆ, Vojislav... *Samoupravljanje i participacija u savremenom svetu* / Vojislav Stanovčić ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980. (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 77 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1076. FIRA, Aleksandar... *Država u sistemu socijalističkog samoupravljanja* / [Aleksandar Fira ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka,1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 33 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1077. MARKSIZAM I SAMOUPRAVNO SOCIJALISTIČKO DRUŠTVO. – Beograd : Delta pres, 1980 (Beograd : Novi dani). – 3. knj. ; 20 cm. Knj. 3 : *Politički sistem socijalističkog samoupravljanja* / član uređivačkog odbora Najdan Pašić. – 422 str. (lat.)
1078. PETROVIĆ, Borivoje... *Interesno organizovanje koncept i praksa samoupravnih interesnih zajednica* / [Borivoje Petrović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 32 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
1079. SAMOLOVČEV, Borislav... *Metodičke osnove samoupravno-političkog organizovanja i vaspitanja* / [Borislav Samolovčev ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980. – 59 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

1981.

1080. ZBORNIK / [urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije, 1981 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 2 tom ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*). Tom I. – 1981. – 437 str. (ćir.)
1081. SAVREMENA KRETANJA. SAMOUPRAVLJANJE. EKONOMIJA / [urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije, 1981 (Beograd : Glas). – 508 str. ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

1982.

1082. GLIGORIJEVIĆ, Slobodan... *Produktivnost rada – osnov za bogatstvo* / [Slobodan Gligorijević ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 27 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1083. DRAGOVIĆ, Milan... *Koncept i praksa samoupravnih interesnih zajednica* / Milan Dragović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 28 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1084. INTERESI, NACIJA, POLITIKA / [urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije, 1982 (Beograd : Glas). – II, 545 str. ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1085. KOMATINA, Milijan... *Nesvrstanost* / [Milijan Komatina ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 36 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1086. SOKIĆ, Sreten... *Privređivanje i ekonomija udruženog rada* / Sreten Sokić ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 32 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1087. STANIĆ, Nikola... *SR Srbija petogodišnji plan : 1981–1985* / Nikola Stanić. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 29 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović* / urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković) (ćir.)
1088. ŠPADIJER, Balša... *Nacije i nacionalni odnosi u Jugoslovenskoj federaciji danas* / Balša Špadijer ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 36 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

1983.

1089. EKONOMSKA STABILIZACIJA / [urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Privredno-finansijski vodič). – 155 str. ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1090. NACIONALNO PITANJE I JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM / [urednici Radoslav Ratković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Privredno-finansijski vodič). – 232 str. ; 20 cm. – (Edicija Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

1091. PLANSKO-TRŽIŠNA PRIVREDA / [urednici Radoslav Ratković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Privredno-finansijski vodič). – 148 str. ; 20 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović* ; 4) (ćir.)
1092. SAVREMENI SVET / [urednici Radoslav Ratković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983. (Beograd : Pravno-finansijski vodič). – 201 str. ; 20 cm. – (Edicija Škola samoupravljača *Milentije Popović* : Drugi stupanj ; ciklus 1) (ćir.)
1093. SUBJEKTIVNE SOCIJALISTIČKE SNAGE / [urednici Radoslav Ratković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Prosvetni finansijski vodič). – 149 str. ; 20 cm. – (Edicija Škola samoupravljača *Milentije Popović* : Drugi stupanj ; ciklus 7) (ćir.)
1094. IDEJNA KRETANJA, PROBLEMI I POJAVE U OBLASTI INFORMISANJA I PROPAGANDE I ZADACI SKJ / [član uređivačkog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Komunist, 1983 (Beograd : BIGZ). – 176 str. ; 20 cm (lat.)
1095. UDRUŽENA EKONOMIJA / [urednici Radoslav Ratković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1983 (Beograd : Privredno-finansijski vodič). – 172 str. ; 20 cm. – (Edicija Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

1984.

1096. GLIGORIJEVIĆ, Slobodan... *Produktivnost rada – osnov bogatstva* / [Slobodan Gligorijević ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – [2. izd.] edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 46 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1097. DRŽAVA U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA / [urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije, 1984. – 52 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1098. KOMATINA, Milan... *Savremeni međunarodni odnosi i međunarodni položaj Jugoslavije* / Milijan Komatina ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 46 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1099. MARKOVIĆ, Ljubisav... *Prelazna epoha i socijalistička ekonomija u Jugoslaviji* / Ljubisav Marković ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 58 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1100. POPOVIĆ, Milentije... *Savremeno društvo* / [Milentije Popović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 53 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1101. SUBJEKTIVNE SOCIJALISTIČKE SNAGE / [urednici Radoslav Ratković, Ljubisav Marković, Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1984

(Beograd : Privredno-finansijski vodič). – 149 str. ; 20 cm. – (Edicija Škole samoupravljača *Milentije Popović* : drugi stupanj ; ciklus 7) (ćir.)

1102. FIRA, Aleksandar... *Država u sistemu socijalističkog samoupravljanja* / [Aleksandar Fira ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 51 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

REDAKTORSKI RADOVI

1957–1960.

1103. *NAŠA STVARNOST* : časopis za društvena pitanja / član redakcije Najdan Pašić. – God. 11, br. 5 (1957). – God. 14, br. 10 (1960) (lat.)

1104. JAVNO MNJENJE O PREDNACRTU NOVOG USTAVA / član redakcije Najdan Pašić. – Beograd : Institut društvenih nauka, 1964 (Novi Sad : Budućnost). – 542 str. ; 24 cm (lat.)

1105. PRVI NAUČNI SKUP *MARKS I SAVREMENOST*, I, II deo : Povodom 145-godišnjice rođenja i 80-godišnjice smrti Karla Marksa / [član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za izučavanje radničkog pokreta : Institut društvenih nauka, 1964 (Beograd : Kultura). – 24 cm. I deo : Beograd–Aranđelovac, 17-21. decembar 1963. – XVIII, 438 str. II deo : Novi Sad 1-5. juna 1964. – 647 str. (lat.)

1965.

1106. SIMPOZIJUM *SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE I RADNI ČOVEK U BORBI ZA RAZVIJANJE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE* : Konstituisanje sistema neposredne socijalističke demokratije i Socijalistički savez / [član redakcionog odbora i saveta Najdan Pašić]. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1965. – 34 str. ; 30 cm (lat.)

1967.

1107. IZBORNI SISTEM U USLOVIMA DRUŠTVENOG SAMOUPRAVLJANJA, (materijali Simpozijuma održanog u Beogradu 6, 7, 8. oktobra 1966. godine) / [član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1967. – 359 str. ; 24 cm (lat.)

1968.

1108. AKTUELNI IDEJNO-POLITIČKI PROBLEMI DALJEG DEMOKRATSKOG RAZVOJA U JUGOSLAVIJI 1968 : Seminar održan 10-13. VII 1968. godine / [predgovor] Radoslav Ratković ; redakcija Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Miroslav Pečujlić]. – Beograd : Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968 (Novi Sad : Dnevnik). – 302 str. ; 25 cm. – (Zbornik radova Instituta za političke studije Visoke škole političkih nauka. Političke sveske ; 2) (lat.)

1109. KARAKTER I FUNKCIJE FEDERACIJE U PROCESU KONSTITUISANJA SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA : Politikološko savetovanje : 15-16. XI 1968 / član redakcije Najdan Pašić. – Beograd : Institut za političke studije VŠPN (Bečej : Proleter). – 408 str. ; 21 cm. – (Političke sveske ; 4/1) (lat.)
1110. STRUKTURA DRUŠTVA : Politikološko savetovanje ; 3-5. IV 1968 / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije VŠPN Beograd, 1968 (Novi Sad : Dnevnik). – 312 str. ; 21 cm. – (Političke sveske) (lat.)
1111. POLOŽAJ I PROBLEM PORODICE U PROCESU KONSTITUISANJA SAMOUPRAVNOG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA : Politikološko savetovanje : 15-16. XI 1968 / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : lnstitut za političke studije VŠPN, 1968 (Bečej : Proleter). – 408 str. ; 21 cm. – (Političke sveske ; 4/1) (lat.)

1969.

1112. LJUDSKI FAKTOR U SOCIJALISTIČKOJ ROBNOJ PRIVREDI SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA I PROBLEMI ZAPOŠLJAVANJA : Politikološko savetovanje : 11, 12. i 13. februara 1969 / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije FPN, 1969 (Bečej : Proleter). – 491 str. ; 21 cm. – (Političke sveske ; 2) (lat.)
1113. NAŠ PUT. POLA VEKA REVOLUCIONARNE BORBE SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE : 1919–1969 / [član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Komunist, 1969. – 409. – 16 tabli sa slikama i faksimilima + zaštitni omot ; 24 cm (lat.)
1114. POLITIČKA SITUACIJA. Međunacionalni odnosi u savremenoj fazi socijalističkog razvitka i zadaci Saveza komunista Srbije : Diskusioni politikološki seminar : 11, 12, 13. januar 1969 / član redakcije Najdan Pašić. – Beograd : Institut za političke studije FPN [1969] (Bečej : Proleter). – 200 str. ; 21 cm. – (Političke studije ; 1) (lat.)

1970.

1115. OBRAZOVANJE I RAZVOJ SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA : Krapinske Toplice : 6, 7. novembar 1969 : Opatija: 8, 9, 10. decembar 1969 / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije FPN, 1970 (Bečej : Proleter). – 313 str. ; 21 cm. – (Političke sveske ; 4) (lat.)

1971.

1116. NAUKA. EKONOMIJA. POLITIKA / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije FPN, 1971 (Bečej : Proleter). – 311 str. ; 25 cm – (Političke sveske ; 1) (lat.)
1117. NAUKA. EKONOMIJA. POLITIKA / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije, 1971 (Bečej : Proleter). – 16 str. ; 24 cm (lat.)
*Separat

1118. PLANIRANJE DUGOROČNOG RAZVOJA OBRAZOVANJA U JUGOSLAVIJI : Opatija 26, 27, 28. oktobar 1970. / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1971 (Bečej : Proleter). – 242 str.; 21 cm. – (Političke sveske ; 1) (lat.)

1975.

1119. POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA / [član redakcionog odbora i član Naučne grupe Najdan Pašić). – Beograd : Savremena administracija). – 1446 str., 1 savijen list : ilustr. u boji ; 29 cm (lat.)
1120. POPOVIĆ, Mirko... *Položaj radnog čoveka u socijalisličkom samoupravnom društvu* / [Mirko Popović ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1975 (Split : Vojna štamparija). – 47 str. ; 17 cm (lat.)
1121. STOJKOVIĆ, Momir... *Osnovne karakteristike međunarodnih odnosa i principi spoljne politike Jugoslavije* / [Momir Stojković ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1975 (Požarevac : Prosveta). – 53 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

1976.

1122. ANTOLOGIJA TEKSTOVA : MARKSIZAM – MISAO SAVREMENE EPOHE U TRI TOMA / [urednik Svetislav Ristić ; redakcija Miroslav Pečujlić, Najdan Pašić, Zoran Vidaković, Miloš Nikolić, Prvoslav Ralić]. – Beograd : Službeni list SFRJ, 1976 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – 3. knj. ; 25 cm. Tom 1. – CIII, 900 str. Tom 2. – 1092 str. Tom 3. – 979 str. (lat.)
1123. FUNKCIONISANJE DELEGATSKOG SISTEMA : Iskustva i aktuelni problemi / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976 (Požarevac : Prosveta). – 376 str. ; 24 cm (lat.)
1124. IVANOVIĆ, Brano... *Udruživanje rada i sredstava* / [Brano Ivanović ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976 (Požarevac : Prosveta). – 65 str. ; 17 cm – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)
1125. SOCIJALISTIČKI SAVEZ U SISTEMU SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE / [urednik Jovan Marjanović ; član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka : Savezna konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, 1976 (Bečej : Prometej). – 127 str. ; 24 cm (lat.)
*Okrugli sto 4, 5. marta 1975.

1978.

1126. PLURALIZAM INTERESA : Demokratija i samoupravljanje / [član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Požarevac : Prosveta). – 66 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*).(lat.)

1127. SISTEM I OBLICI ODGOVORNOSTI U FUNKCIJI I ZAŠTITI SAMOUPRAVNIH ODNOSA / [urednik Miodrag Zečević ; član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978 (Požarevac : Prosveta). – 278 str. ; 24 cm (lat.)

1128. SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE U JUGOSLAVIJI : Od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva / [redaktori Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić, Milorad Radević]. – Beograd : Radnička štampa, 1978 (Beograd : BIGZ). – 301 str. ; 24 cm (lat.)

1979.

1129. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : Priručnik za III razred usmerenog obrazovanja / [redaktor Najdan Pašić ; [autori] Sava Živanov, Prvoslav Ralić, Branko Pribićević, Momir Stojković, Aleksandar Vacić, Radivoje Marinković]. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1979. – 158 str. ; 24 cm (ćir)

1130. A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS JUGOSZLÁVIÁBAN : a munkásönigazgatástoe átalakulásáig / Najdan Pašić *egyetemi tanšr* (főszerkesztő). – Újvidék : Forum, 1979 (Újvidék : Forum). – 278 str. ; 24 cm (mađarski)

1980.

1131. STOJKOVIĆ, Momir... *KONCEPCIJA NESVRSTANE POLITIKE I NJENO MESTO I ULOGA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA* / [Momir Stojković ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1980 (Beograd : RO grafičko-izdavački centar PTT). – 47 str. ; 18 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1132. TEORETIČNI IN METODOLOŠKI ASPEKTI RAZISKOVANJA RAZVOJA SOCIJALISTIČNE SAMOUPRAVNE DRUŽBE / [odgovorna urednika Ivo Krušui, Danilo Domajnko] ; [član redakcionog odbora Najdan Pašić] ; prispevke prevadli v slovenščino Ilija Globačnik, Pavle Vindišer, Boris Kulin, Marija Rupnik, Nada Meškovar. – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teorijo in prakso samoupravljanja *Edvard Kardelj* : Delovska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980 (Ljubljana : Delo). – 103 str. ; 24 cm. – (Zaveski za teorijo in prakso samoupravljanja) (lat.- slovenački)

1133. TEORIJSKI I METODOLOŠKI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNOG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA / član redakcionog odbora Najdan Pašić. – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj* : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1980 (Zagreb : Zagreb). – 119 str. ; 24 cm. – (Sveske za teoriju i praksu samoupravljanja) (lat.)

1981.

1134. MILANOVIĆ, Vladimir... *Marksizam – ideologija radničke klase i teorija osnova socijalističkog samoupravnog društva* / Vladimir Milanović ; član redakcionog odbora Najdan Pašić. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta poli-

tičkih nauka, 1981 (Beograd : Glas). – 59. str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1135. IZGRADNJA POLITIČKEGA IN PRAVNEGA SISTEMA SOCIALISTIČNE SAMOUPRAVNE DRUŽBE / [priredio] Jugoslovenski centar za teorijo in prakso samoupravljanja *Edvard Kardelj* ; član redakcije Najdan Pašić. – Ljubljana : Delavska enotnost ; Zagreb : Informator, 1981. – 67 str. ; 24 cm. – (Zvezki za teorijo in prakso samoupravljanja ; leto II ; št. 1) (slovenački)

1136. SAMOUPRAVLJANJE – PUT OSLOBOĐENJA RADA : U Ljubljani 27, 28. januara 1981. godine / [odgovorni urednik Danilo Domajnko ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Ljubljana : Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja *Edvard Kardelj* : Delovska enotnost, 1981 (Ljubljana : Delo). – 592 str. ; 20 cm. – (Teorijske rasprave : Misao i revolucionarno delo Edvarda Kardelja) (lat.)

1137. USKLAĐIVANJE SAMOUPRAVNIH OPŠTIH AKATA : Zbornik radova / [član redakcije Najdan Pašić]. – Beograd : Sud udruženog rada SR Srbije ; Niš : Institut za dokumentaciju zaštite na radu *Edvard Kardelj*, 1981 (Niš : Prosveta). – 183 str. ; 24 cm (lat.)

1982.

1138. DAMJANOVIĆ, Mijat... *Ostvarivanje samoupravljanja radnika u organizacijama udruženog rada* / [Mijat Damjanović ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije, 1982. – 44 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1139. ZEČEVIĆ, Miodrag... *Društveni dogovori, samoupravni sporazumi i drugi opšti akti i uloga i zadaci sindikata* / [Miodrag Zečević ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 48 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1140. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : Priručnik za III razred usmerenog obrazovanja / [redaktor Najdan Pašić]. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982 (Beograd : Beogradski grafičko-izdavački zavod). – 159 str. ; 24 cm (ćir.)

1141. OSNOVI NA MARKSIZMOT / [redenovik Najdan Pašić]. – Skopje : Komunist, 1982 (Skopje : Nova Makedonija). – 577 str. ; 24 cm (ćir.- makedonski)

1142. SAMOLOVČEV, Borivoje... *Metodičke osnove marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u političkoj školi Saveza sindikata Srbije* / [Borivoje Samolovčev ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 57 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1143. SOKIĆ, Sreten... *Raspoređivanje dohotka i čistog dohotka i raspodela sredstava za lične dohotke i zajedničke potrebe i uloga i zadaci Sindikata* / [Sreten Sokić ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za

političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 69 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1144. TOMIĆ, Vinka... *Uloga i zadaci sindikata u izboru delegacija i delegata za skupštine društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica i obezbeđivanje uslova za njihov rad* / [Vinka Tomić ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 50 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1145. ĆUKOVIĆ, Milan... *Zadaci sindikata u ostvarivanju kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti* / Milan Ćuković ; član redakcionog odbora Najdan Pašić. – 3. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka,1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 59 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1983.

1146. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : Priručnik za treći razred usmerenog obrazovanja / [redaktor Najdan Pašić]. – 3. izd. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983. – 159 str. ; 24 cm (lat.)

1984.

1147. MILANOVIĆ, Vladimir... *Marksizam – ideologija radničke klase i teorijska osnova socijalističkog samoupravnog društva* / Vladimir Milanović ; član redakcionog odbora Najdan Pašić. – 5. izd. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 59 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1148. ORGANIZACIJA POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA / [član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 5. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984. – 63 str. ; 17 cm. – (Politička škola Saveza sindikata Srbije) (ćir.)

1149. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : priručnik za III razred usmerenog obrazovanja / [redaktor Najdan Pašić]. – 4. prerađeno izd. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984. – 181 str. ; 24 cm (ćir.)

1985.

1150. PRIBIĆEVIĆ, Branko... *Radnički i sindikalni pokret u svetu* / [Branko Pribićević ; član redakcionog odbora Najdan Pašić]. – 1. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1985 (Beograd : Srbija). – 47 str. ; 20 cm (ćir.)

1151. WORKERS MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA : recent developments and trends / [Edited by Najdan Pašić, Stanislav Grozdanić, Milorad Radević]. – Genev : International Lahaur Office ; [Beograd] : Con federation of trade Unions of Yugoslavia elry council, [1985]. – (Beograd : BIGZ). – 198 str. ; 25 cm (engleski)

1986.

1152. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : priručnik za III razred usmerenog obrazovanja / [redaktor Najdan Pašić]. – 5. prerađeno izd. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986. – 167 str. ; ilustr. ; 24 cm (ćir.)

1988.

1153. OSNOVE MARKSIZMA I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE : Priručnik za III razred usmerenog obrazovanja / Sava Živanov... [et al.] ; redaktor Najdan Pašić. – 6. izd. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988 (Beograd : SKZ). – 166 str. ; ilustr. ; 24 cm (ćir.)

RECENZENTSKI RADOVI

1978–1979.

1154. AZ ÖNIGAZGATÁS KÖNYVE / Žika Minović, Milenko Maticki ; [fordította Kovács János ; elözönelyett Najdan Pašić ; felelős és főszerkesztő Fehér Kálmán]. – Újvidék : Forum, 1978 [1979] (Újvidék : Forum). – 190 str., [15] str. tabli : ilustr ; 21 cm (mađarski)
*Prevod dela: *Čitanka samoupravljanja*

1979.

1155. STOJILJKOVIĆ, Dragan... *Informisanje u samoupravnom društvu i udruženom radu* / [Dragan Stojiljković ; recenzent Najdan Pašić]. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1979 (Zemun : *Sava Mikić*). – 47 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (lat.)

1979–1980.

1156. 60 (ŠEZDESET) GODINA REVOLUCIONARNE BORBE SKJ : 1919–1979 / [pripremio i uredio Dragoljub Durović ; recenzent Najdan Pašić]. – Beograd : Jugoslovenska novinska agencija *Pres Kliping*, 1979 [1980] (Novi Sad : Budućnost). – 320 str. ; 25 cm (lat.)

1980.

1157. NIKŠIĆ, Stevan... *Poslednja poruka : Kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost* / Stevan Nikšić ; recenzent Najdan Pašić, Balša Špadijer. – Beograd : *Nin*, 1980. (Beograd : BIGZ). – 149 str. ; 22 cm. – (Ninove sveske 13. Savremena publicistika) (lat.)

1982.

1158. VIŠNJIĆ, Miodrag... *Društveno-političke zajednice u društveno-političkom sistemu* / Miodrag Višnjić ; recenzent Najdan Pašić. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1982 (Zrenjanin : Budućnost). – 30 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)

1984.

1159. VIŠNJIĆ, Miodrag... *Odlučivanje u delegatskom sistemu – rezultati i problemi* / [Miodrag Višnjić ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković ; recenzent Najdan Pašić]. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije,1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 47 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1160. KOVAČEVIĆ, Živorad... *Samoupravno interesno organizovanje* / [Živorad Kovačević ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković ; recenzent Najdan Pašić]. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 54 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1161. RATKOVIĆ, Radoslav... *Marksizam : Teorija i ostvarenje* / Radoslav Ratković ; urednici Radoslav Ratković, Najdan Pašić, Ljubisav Marković ; recenzent Najdan Pašić. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 46 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1162. TRIFUNOVIĆ, Bogdan... *Svesno političko usmeravanje društvenog razvoja* / [Bogdan Trifunović ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković ; recenzent Najdan Pašić]. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 48 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1163. FIRA, Aleksandar... *Funkcije izvršenja i kontrole u ustavnom sistemu SFRJ* / [Aleksandar Fira ; urednici Ljubisav Marković, Najdan Pašić, Radoslav Ratković ; recenzent Najdan Pašić]. – 12. izd. edicije. – Beograd : Institut za političke studije, 1984 (Zrenjanin : Budućnost). – 46 str. ; 17 cm. – (Škola samoupravljača *Milentije Popović*) (ćir.)
1164. NIKOLIĆ-SIMONČIĆ, Conka... *Solidarnost i humanizacija međuljudskih odnosa u udruženom radu* / Conka Nikolić-Simončić ; recenzent Najdan Pašić. – Beograd : Privredno finansijski zavod : Nova Prosveta, 1984 (Ruma : Proleter). – 118 str. ; 24 cm (lat.)
1165. PRVULOVIĆ, Vladimir... *Pravo na slobodu : Ljudska prava i slobode u socijalizmu* / [Vladimir Prvulović ; recenzenti Najdan Pašić, Hamdija Ćemerlić]. – Beograd : Privredni pregled, 1984 (Beograd : Privredni pregled). – 219 str. ; 24 cm (lat.)

1985.

1166. PLETERSKI, Janko... *Nacija : Jugoslavija : revolucija* / [Janko Pleterski ; recenzenti Najdan Pašić, Janko Pruni]. – [1. izd.). – Beograd : Komunist, 1985 (Beograd :

Beogradski izdavačko-grafički zavod). – 531 str. ; 21 cm. – (Marksizam i savremenost) (lat.)

1986.

1167. MARINKOVIĆ, Radivoje... *Skrivena država* / [Radivoje Marinković ; recenzenti Najdan Pašić, Borisav Džuverović]. – Titograd : Univerzitetska riječ : Centar za marksističko obrazovanje *Milun Božović*, 1986 (Beograd : Avala). – 173 str. ; 20 cm. – (Biblioteka *Poenta* : kolo 1) (lat.)

1168. PAVLOVIĆ, Dragiša... *Pitanjem na odgovore* / [Dragiša Pavlović ; recenzenti Živojin Rakočević, Najdan Pašić]. – 2. izd. – Beograd : BIGZ, 1986 (Beograd : BIGZ). – 169 str. ; 21 cm (lat.)

PRIREĐENA DELA

1950.

1169. SKERLIĆ, Jovan... Odabrani spisi I / [Jovan Skerlić ; priredili Midhat Begić, Najdan Pašić ; predgovor Midhat Begić ; naslovna strana A. Spiridonović]. – [Beograd] : Novo pokoljenje, 1950 (Beograd : Omladina). – 449 str. ; 20 cm (ćir.)

1974.

1170. MARKS I SAVREMENOST : Peti naučni skup / član priređivačkog odbora Najdan Pašić. – Beograd : Institut za međunarodni radnički pokret, 1974 (Beograd : Prosveta). – 461 str. ; 24 cm (lat.)

1982.

1171. NACIONALNO PITANJE I SOCIJALIZAM / [priređivači i redaktori Najdan Pašić, Ilija Stanojčić, Živko Surčulija ; predgovor Najdan Pašić]. – Beograd : Rad, 1982 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 523 str. ; 20 cm (lat.)

2000.

1172. POLITIČKI SISTEM I MEĐUNACIONALNI ODNOSI / Milentije Popović ; priredili Najdan Pašić, Dušan Jurić, Vićentije Đorđević. – Beograd : Udruženje Nauka i društvo Srbije, 2000 (Beograd : Udruženje Nauka i društvo Srbije). – Str. 7-28 ; 21cm (Izabrana dela Milentija Popovića ; knj. 3) (lat.)

IV DELA U KOJIMA JE ČLAN ISPITNE KOMISIJE

1993.

1173. POLITIČKI PLURALIZAM U JUGOSLAVIJI I NJEGOVA SOCIO-POLITIČKA PODLOGA : magistarska teza / Valentina S. Krtinić ; Balša Špadijer mentor, Najdan Pašić- član komisije, Vučina Vasović- član komisije. – Beograd : [s. n.], 1993. – 263, [7] str. : tabele ; 30 cm (lat.)
1174. TRANSFORMACIJA SAVEZA KOMUNISTA CRNE GORE U DEMOKRATSKU PARTIJU SOCIJALISTA : magistarski rad / Srđan R. Vukadinović ; Balša Špadijer- mentor, Najdan Pašić-član komisije, Vučina Vasović-član komisije. – Beograd : [s.n.], 1993. – 247 listova ; 30 cm (lat.)

BIBLIOGRAFIJA RADOVA O NAJDANU PAŠIĆU

1958.

1175. MILJKOVIĆ, Aleksandar... O upravljanju javnom svojinom : Najdan Pašić : *Javne korporacije u Velikoj Britaniji i drugim zapadnim zemljama* : Studija jednog oblika upravljanja javnom svojinom. – Beograd : Kultura, 1957. (Beograd : Kultura). – 348 str. ; 17 cm. / [Aleksandar Miljković]. – *Nin.* – God. 8, br. 387 (1. jun 1958). – Str. 9 (lat.)
1176. PEČUJLIĆ, Miroslav... Najdan Pašić : *Javnite korporacii vo Velika Britanija*. – Beograd : Kultura, 1958 / Miroslav Pečujlić. – *Komunist* (M). – God. 17, br. 55 (16. maj 1958). – Str. 8 (ćir.- makedonski)
1177. RATKOVIĆ, R(adoslav)... Više od studije : Najdan Pašić : Ja*vne korporacije u Velikoj Britaniji i drugim zapadnim zemljama*. – Beograd : Kultura, 1958 (Beograd : Kultura. – 348 str. ; 17 cm / R[adoslav] Ratković. – *Borba.* – God. 13, br. 172 (5. jul 1958). – Str. 7 (ćir.)
1178. RATKOVIĆ, Radoslav... Najdan Pašić : *Javne korporacije u Velikoj Britaniji i drugim zapadnim zemljama* : Studije jednog oblika upravljanja javnom svojinom. – Beograd : Kultura, 1957 (Beograd : Kultura). – 348 str. ; 17 cm / [Radoslav Ratković]. – *Ekonomska politika.* – God. 7, br. 338 (1958). – Str. 291 (ćir.)
1179. J[OVANOVIĆ] Z[oran]... Studija savremenog kapitalizma : [Najdan Pašić : *Javne korporacije u Velikoj Britaniji*]. – Beograd : Kultura, 1958 / Z[oran] J[ovanović]. – *Ekonomska politika.* – God. 7, br. 338 (20. septembar 1958). – Str. 892 (lat.)
1180. PEČUJLIĆ, Miroslav... Najdan Pašić : *Javne korporacije u Velikoj Britaniji*. – Beograd : Kultura / [Miroslav Pečujlić]. – *Komunist.* – God. 22, br. 55 (16. maj 1958). – Str. 8 (lat.)
1181. PEČUJLIĆ, Miroslav... Najdan Pašić : *Javne korporacije v Veliki Britaniji*. – Beograd : Kultura; 1958 / [Miroslav Pečujlić]. – *Komunist* (Sl.). – Štev. 21, leto 17 (16. maj 1958). – Str. 8 (lat.- slovenački)

1961.

1182. CENGLE, Franc... Jedan konstruktivan poduhvat : Najdan Pašić : *Savremena država*. – Beograd : Kultura, 1961 / Franc Cengle. – *Knjiga i svet*. – God. 5, br. 43 (jun 1961). – Str. 8 (lat.)
1183. Č[ABIĆ], N[EĐO]... Dvije knjige Najdana Pašića / N[eđo] Č[abić]. – *Naše teme*. – God. 5, br. 1 (1961). – Str. 120-121 (lat.)
1184. ČABIĆ, Neđo... Najdan Pašić : *Javne korporacije u Velikoj Britaniji i drugim zapadnim zemljama* : Studija jednog oblika upravljanja javnom svojinom. – Beograd : Kultura, 1957 (Beograd : Kultura). – 348 str. ; 17 cm / [Neđo Čabić]. – *Naše teme*. – God. 5, br. 1 (1961). – Str. 121-125 (lat.)
1185. MIRNIĆ, Karlo... Najdan Pašić : *Savremena država*. – Beograd : Kultura, 1961 / [Karlo Marinić]. – *Index*. – Br. 37 (10. april 1961). – Str. 8 (lat.)
1186. MARINIĆ, Karlo... Najdan Pašić : *Savremena država*. – Beograd : Kultura, 1960. / [Karlo Marinić]. – *Sociologija*. – God. 3, br. 1 (1961). – Str. 164-168 (lat.)

1963.

1187. FIRA, Aleksandar... Najdan Pašić : *Uporedni politički sistem* : (predavanja održana na Visokoj školi političkih nauka). – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1962 (Novi Sad : Progres). – 221 str. ; 20 cm. – (Drugo nastavno područje) / [Aleksandar Fira]. – *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. – God. 2, br. 3-4 (1963). – Str. 554-557 (ćir.)
1188. KOŠČEVIĆ, Vladimir... Najdan Pašić : *Uporedni politički sistem*. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1962 (Novi Sad : Progres). – 221 str. ; 20 cm / [Vladimir Koščević]. – *Naše teme*. – God. 7, br. 11 (1963). – Str. 1974-1977 (lat.)
1189. STOJANOVIĆ, Aleksandar... Najdan Pašić : *Savremena država*. – Beograd : Kultura, 1960. – 238 str. ; 25 cm. – (Biblioteka društveno-političke studije) / [Aleksandar Stojanović]. – *Arhiv za pravne i društvene nauke*. – God. 50, knj. 22, br. 1-2 (1963). – Str. 315-316 (lat.)

1968.

1190. SIMEUNOVIĆ, Vojin... Marksizam i političke nauke : Najdan Pašić: *Klase i politika*. – Beograd : Rad, 1968. – 421 str. ; 20 cm / [Vojin Simeunović]. – *Odjek*. – God. 21, br. 22 (1968). – Str. 8 (lat.)

1969.

1191. FIRA, Aleksandar... Značajan prilog političkim naukama : Studija prof. dr. Najdana Pašića *Klase i politika*. – Beograd : Rad, (1968) / [Aleksandar Fira]. – *Politika*. – God. 66, br. 19909 (9. mart 1969). – *Kultura-umetnost*.– God. 13, br. 711 (1969). – Str. 18 (ćir.)
1192. BUZADŽIĆ, Milovan... Prilog analizama samoupravljanja : Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva*. – Beograd : Komunist, 1970. – 96

str. ; 25 cm / [Milovan Buzadžić]. – *Politika.* – God. 67, br. 20535 (5. decembar 1970). – Str. 14. – *Kultura-umetnost.* – God. 799, br. 14 (1970). – Str. 14 (ćir.)

1193. GAVRANOV, Velibor... Doktor nauka Najdan Pašič : *Klasi i politika.* – Belgrad : Rad, 1968. – Str. 422 / [Velibor Gavranov]. – *Socialističeskaja mysl' i praktika.* – No. 26 (janvar – mart 1970). – Str. 150-156 (ćir.)

1194. RAKOČEVIĆ, P(ero)... Najdan Pašić: *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – Beograd : Komunist, 1970. – 96 str.; 25 cm / P[ero] Rakočević. – *Praksa* (Titograd). – God. 7, br. 4-5 (1970). – Str. 134-138 (ćir.)

1195. S[IMIĆ] M[ilorad]... Najdan Pašić : *Klase i politika.* Elementi marksističke političke nauke. – Beograd : Rad, 1968. – 421 str. ; 20 cm. / [M[ilorad] Simić]. – *Socijalističeskaja mysl' i praktika.* – God. 2, br. 26 (1970). – S. 150-156 (ćir.- ruski)

1196. BIBIČ, Adolf... RAZREDI IN POLITIKA : Najdan Pašić : *Klase i politika.* – Beograd : Rad, 1968 / [Adolf Bibič]. – *Komunist* (Sl.). – Številka 37 (2. septembar 1970). – Str. 16 (lat.- slovenački)

1197. DEREN, Štefica... Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – Beograd : Komunist, 1970 (Ljubljana : Delo). – 96 str. ; 25 cm / [Štefica Deren]. – *Politička misao.* – God. 7, br. 3-4 (1970). – Str. 426-428 (lat.)

1198. O[GNJANOVIĆ] D[ragutin]... Pašić, Najdan : Biografija]. – *Ko je ko u Jugoslaviji* : Biografski podaci o jugoslavenskim savremenicima. – Beograd : Hronometar, 1970 (Čakovec : *Zrinski*). – Str. 762 ; 24 cm. – (Biblioteka Leksikon) (lat.)

1199. S[IMIĆ] M[ilorad]... Najdan Pašić : *Classes and Politics.* – Belgrade : Rad, 1968. – 422 pages ; 20 cm / M[ilorad] S[imić]. – *Socialist thought and practice.* – Vol. 38 (january-march 1970). – P. 132-137 (engleski)

1200. S[IMIĆ], M[ilorad]... Najdan Pašić *: Klase i politika.* Elementi marksističke političke nauke. – Beograd : Rad, 1968. – 421 str. ; 20 cm / M[ilorad] S[imić]. – *Cuestiones actueles del socialismo.* – Ano. 16 (1970). – P. 143-148 (lat.- španski)

1970–1971.

1201. KOMATINA, Milija, Vertikalna dimenzija samoupravljanja. Povodom knjige Najdana Pašića *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – Beograd : Komunist, 1970. – 96 str. ; 25 / [Milija Komatina]. – *Borba.* – God. 48, br. 358 (31. decembar 1970; 1, 2. januar 1971). – Str. 13 (ćir.)

1202. BUZADŽIĆ, Milovan; Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – 2. pregledano i dopunjeno izd. – Beograd : Komunist, 1970 (Ljubljana : Delo). – 96 str. ; 25 cm / [Milovan Buzadžić]. – *Socijalizam.*– God. 14, br. l (1971). – Str. 132-136 (lat.)

1203. CIFRIĆ, Ivan ; Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – 2. pregledano i dopunjeno izd. – Beograd : Komunist, 1970 (Ljubljana : Delo). – 96 str. ; 25 cm. – (Marksizam i savremenost : kolo I ; knj. 3) / [Ivan Cifrić]. – *Revija za sociologiju.* – God. 1, br. l (1971). – Str. 90-91 (lat.)

1204. KECMANOVIĆ, Nenad : Odsustvo radikalnije problematizacije : Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – 2. pregledano i dopunjeno izd.

– Beograd : Komunist, 1970 (Ljubljana : Delo). – 96 str. ; 25 cm. – (Marksizam i savremenost : kolo I ; knj. 3) / [Nenad Kecmanović]. – *Lica.* – God. 4, br. 7-8 (1971). – Str. 122-124 (lat.)

1205. MAČEK, Matjaž ; Najdan Pašić : *Politično organiziranje samoupravne družbe.* – Ljubljana : Komunist, 1970. – 96 str. ; 25 cm. – (Marksizam i sodobnosti I ; knj. 3) / [Matjaž Maček]. – *Naši razgledi.* – Leto 20, št. 3 (458) (12 februarja 1971). – Str. 73 (lat.- slovenački)

1206. PAVELIĆ, Jasna ; Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravne družbe.* – Ljubljana : Komunist, 1970. – 96 str. ; 25 cm. – (Marksizam i sodobnost I ; knj. 3) / [Jasna Pavelić]. – *Naše teme.* – God. 15, br. 1 (1971). – Str. 150-154 (lat.)

1973.

1207. D[UJMIĆ] D[rago] ; Podsticaj za ozbiljan dijalog : Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi.* – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 212 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [D[rago] D[ujmić]. – *Politika.* – God. 70, br. 31554 (6. oktobar 1973). – Str. 12 (ćir.)

1208. BALINIĆ, Ištvan ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi.* – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Ištvan Balinić]. – *Magyar Szđ.* – God. 30, br. 357 (29. decembar 1973) (lat.)

1209. DURAKOVIĆ, Nijaz ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi.* – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Nijaz Duraković]. – *Opredjeljenja.*– God. 1, br. 5-6 (1973). – Str. 178-181 (lat.)

1974.

1210. BUZADŽIĆ, M[ilovan] ; Tragajući za istinom : Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *ldeje*) / [M[ilovan] Buzadžić]. – *Politika.* – God. 71, br. 21753 (27. april 1974). – Str. 14 (ćir.)

1211. GRUEVSKI, Gojko ; Klasite i politikata : Najdan Pašić : *Klase i politika* : Elementi marksističke političke nauke. – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Rad. 1974 (Beograd : Prosveta). – 281 str. ; 24 cm. – (Udžbenici za visoke škole) / [Gojko Gruevski]. – *Komunist* (M). – God. 33, br. 5 (3. februar 1974). – Str. 21 (ćir.- makedonski)

1212. MILANOVIĆ, V[Vladimir] : U kontekstu istorije i savremenosti : Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973. (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / V[Vladimir] Milanović. – *Borba*. – God. 53, br. 44 (16. februar 1974). – Str. 3 (ćir.)

1213. BURNÁYI, Nándor ; Valóságunk : egy szakasz a fejlődésben: múlt tanulyságai a jelenkori ellentmontmondásonat az érthetőbe tehetik : Najdan Pašić : *Političko organizovanje samoupravnog društva.* – 2. pregledano i dopunjeno izd. – Beograd : Komunist, 1974 (Beograd : Prosveta). – 117 str. ; 25 cm / Nandor

Buranyi. – *Magyar Szó*. – Evf. 31, Szam 274 (5. oktriber 1974). – Óldal 11 (mađarski)

1214. BUZADŽIĆ, Milovan ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Milovan Buzadžić]. – *Pregled*. – God. 64, br. 5 (1974). – Str. 569-572 (lat.)
1215. CIFRIĆ, Ivan ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Ivan Cifrić]. – *Revija za sociologiju*. – God. 4, br. 1 (1974). – Str. 98-99 (lat.)
1216. KOZARČANIN, Azra ; O naciji danas : Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Azra Kozarčanin]. – *Kulturni rudnik*. – God. 27, br. 3 (1974). – Str. 203-207 (lat.)
1217. LUKAČ, Dušan ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Dušan Lukač]. – *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo*. – God. 10, br. 2 (1974). – Str. 421-425 (lat.)
1218. MALENICA, Zoran ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Zoran Malenica]. – *Naše teme*. – God. 18, br. 6 (1974). – Str. 1142-1149 (lat.)
1219. MILANOVIĆ, Vladimir ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Vladimir Milanović]. – *Socijalizam*.– God. 17, br. 1-2 (1974). – Str. 137-141 (lat.)
1220. MUHIĆ, Fuad ; Uslovljenost nacionalnog : Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Fuad Muhić]. –*Odjek*. – God. 27, br. 2 (1974). – Str. 18 (lat.)
1221. VASOVIĆ, Vučina ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – Beograd : Radnička štampa, 1973 (Beograd : *Slobodan Jović*). – 232 str. ; 17 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Vučina Vasović]. – *Gledišta*. – God. 15, br. 7-8 (1974). – Str. 829-834. (lat.)

1975.

1222. GRUEVSKI, Gojko ; Klasite i politikata : Najdan Pašić : *Klase i politika*. – Beograd : Rad, 1974 / [Gojko Gruevski]. – *Pogledi* – Skopje. – God. 12, br. 5 (1975). – Str. 148-153 (ćir.- makedonski)
1223. DUKIĆ, Jasenka ; Najdan Pašić : *Klase i politika* : Elementi marksističke političke nauke. – Beograd : Rad, 1974 (Beograd : Prosveta). – 281 str. ; 24 cm. / [Jasenka Dukić]. – *Naše teme*. – God. 19, br. 4 (1975). – Str. 723-726 (lat.)
1224. MALENICA, Zoran ; Najdan Pašić : *Klase i politika* : Elementi marksističke političke nauke. – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Rad, 1974 (Beograd : Prosveta).

– 281 str. ; 24 cm. / [Zoran Malenica]. – *Pogledi* (Split). – God. 5, br. 14-15 (1975). – Str. 303-305 (lat.)

1976.

1225. STANOVČIĆ, Vojislav ; Marksistička analiza političkog sistema : Najdan Pašić : *Uporedni politički sistemi*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976. – 254 str. ; 20 cm / [Vojislav Stanovčić]. – *Politika*. – God. 73, br. 2570 (5. avgust 1976). – *Politika*. – God. 2, br. 40 (5. avgust 1976). – Str. 9 (ćir.)
1226. MANIĆ, Dušanka ; Najdan Pašić : *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*. – 2. izd. – Beograd : Radnička štampa, 1976 (Beograd : BIGZ). – 231 str. ; 18 cm. – (Biblioteka *Ideje*) / [Dušanka Manić]. – *Savremenost*. – God. 6, br. 26 (1976). – Str. 214-217 (lat.)
1227. TOPOLOVAČKI, Milan ; U horizontima novog društva : skica za portret Najdana Pašića / [Milan Topolovački]. – *Odjek*. – God. 29, br. 8 (15. – 30. april 1976). – Str. 10-11 (lat.)

1977.

1228. MILANOVIĆ, Vladimir ; Političko otuđenje ; Najdan Pašić : *Uporedni politički sistem*. – Beograd : Visoka škola političkih nauka, 1976. – 254 str. ; 20 cm / [Vladimir Milanović]. – *Borba*.- God. 56, br. 20 (22. januar 1977). – Str. 12 (ćir.)

1978.

1229. ĐORĐEVIĆ, Živorad ; Najdan Pašić : *Interesi, institucije, ideologije*. – Beograd : Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1977 (Požarevac : Prosveta). – 98 str. ; 24 cm / [Živorad Đorđević]. – *Socijalizam*.– God. 21, br. 11 (1978). – Str. 172-174 (lat.)

1981.

1230. GAJIĆ, Radmila ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune*. – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Radmila Gajić]. – *Opština*. – God. 34, br. 12 (1981). – Str. 91-97 (ćir.)
1231. NIKŠIĆ, Stevan ; Polje sučeljavanja. Najdan Pašić : *Istorijski put komune*. – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Stevan Nikšič]. – *Nin*. – God. 31, br. 161 (15. novembar 1981). – Str. 42 (ćir.)

1982.

1232. ANDREJEVIĆ, Milivoje ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune* : utopija, naučna vizija i revolucionarna praksa. – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Milivoje Andrejević]. – *Marksističke teme*. – God. 6, br. 3-4 (1982). – Str. 209-214 (ćir.)

1233. MARJANOVIĆ, Jovan ; Kako avangarda da ostane avangarda : Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. / [Jovan Marjanović*]. – Komunist.* – God. 40, br. 1296 (1982). – Str. 23 (ćir)
1234. MARKOVIĆ, Branislav ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Branislav Marković]. – *Obeležja.* – God. 12, br. 5 (1982). – Str. 167-170 (ćir.)
1235. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teroijski spisi) / [Vukašin Pavlović] – *Marksistička misao.* – Br. 1 (1982). – Str. 242-249 (ćir.)
1236. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *Istoričeskij put kommunii* = Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović], prevod S. Madarević. – *Socialističeskoja misl i praktika.* – God. 19, No. 5 (1982). – Str. 112-117 (ćir.-ruski)
1237. RALIĆ, Prvoslav ; Komuna odgonetka istorije : Vladavina politike ili vladavina rada? Najdan Pašić : *Istorijski put komune* / [Prvoslav Ralić]. – *Borba.* – God. 60, br. 34 (6. februar 1982). – Str. 9 (ćir.)
1238. TRIVIK, Branka ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski sipisi) / [Branka Trivik]. – *Pogledi.* – Skopje. – God. 19, br. 2 (1982). – Str. 123-132 (ćir.- makedonski)
1239. KASAPOVIČ, Mirjana ; Poznata knjiga : Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Mirjana Kasapović]. – *Kulturni radnik.* – God. 35, br. 2 (1982). – Str. 191-199 (lat.)
1240. KUTLEŠIĆ, Vladan ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune* : utopija, naučna vizija i revolucionarna praksa. – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Vladan Kutlešić]. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 68 ; knj. 38, br. l (1982). – Str. 148-150 (lat.)
1241. MARKIĆ, Boštjan ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. (Beograd : Prosveta). – 205 str. ; 20 cm / [Boštjan Markić]. – *Teorija in praksa.* – Let. 19, št. 2 (1982). – Str. 176-178 (lat.- slovenački)
1242. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *El camino historico del municipio* = Najdan Pašić : *Historijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović] ; Traduccion N. Kožuhar, H.Villablanca. – *Cuestiones actuales del socialismo.* – Ano. 17, No. 5 (1982). – S. 112-117 (lat.- španski)
1243. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *Il Cammino Storico della comune* = Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović] ; Traduzione di V[alević] Zappia. – *Questioni attuali del socialismo.* – Anno 7, No. 5 (1982). – P. 113-118 (lat.- italijanski)
1244. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *The Historical Road of the Commune* = Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović] ; Translation P. Mijušković. – *Socialist thought and practice.* – Vo. 22, No. 5 (1982). – P. 107-112 (lat.- engleski)
1245. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *Der historische Weg der Kommune* = Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović] ; Übersetzung : H. Dolničar. – *Sozialistische Theorie und Praxis.* – Jahrgang 8, No. 5 (1982). – P. 120-126 (lat.- nemački)

1246. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *La voie historique de la commune* = Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 / [Vukašin Pavlović] ; Traduit par J. Ristić. – *Queetions actuelles du socialisme.* – Aimée 32, No. 5 (1982). – P. 114-120 (lat.- francuski)
1247. REHÀK, László ; A község fejlődési távlata : Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [László Rehàk]. – *Létünk.* – Évfolyom 12, Szám 3-4 (1982). – Old. 663-666 (lat.- mađarski)
1248. ŠIPKA, Predrag ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Predrag Šipka]. – *Naše teme.* – God. 26, br. 6 (1982). – Str. 1105-1111 (lat.)
1249. TOMIĆ, Vinka ; Najdan Pašić ; *Istorijski put komune = Le chemin historique de la commune.* – Beograd : Rad, 1981. – 208 pages / [Vinka Tomić]. – *Socialism in the World.* – Tsar 6, Number 33 (1982). – P. 151-154 (lat.- francuski)
1250. TOMIĆ, Vinka ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. (Beograd : Prosveta). – 208 str. ; 20 cm / [Vinka Tomić]. – *Socijalizam u svetu.* – God. 6, br. 33 (1982). – Str. 129-131 (lat.)
1251. TRIVIĆ, Branka ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981. – 205 str. ; 20 cm. – (Teorijski spisi) / [Branka Trivić]. – *Polja.* – God. 28, br. 277 (1982). – Str. 145-146 (lat.)

1983.

1252. MITROVIĆ, Ljubiša ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune* : (utopija, naučna vizija i revolucionarna praksa. – Beograd : Rad, 1981 (Beograd : Prosveta). – 205 str. ; 20 cm / [Ljubiša Mitrović]. – *Samoupravljanje.* – God. 11, br. 1-2 (1983). – Str. 142-144 (lat.)
1253. ŽIGA, Jusuf ; Najdan Pašić : *Istorijski put komune.* – Beograd : Rad, 1981 (Beograd : Prosveta). – 205 str. ; 20 cm / [Jusuf Žiga]. – *Survay.*- Year 10, No. 1-2 (1983). – P. 111-114 (lat.- engleski)

1984.

1254. ZORKIĆ, Lj[iljana] ; U potrazi za radničkim interesom : (kako ko shvata i tumači pluralizam samoupravnih interesa?. – *Razgovor o aktuelnim pitanjima funkcionisanja političkog sistema povodom knjige Najdana Pašića* : *Interesi i politički procesi* / [Lj[iljana] Zorkić]. – *Politika.* – God. 81, br. 25304 (17. mart 1984). – Str. 6 (ćir.)
1255. MARINKOVIĆ, R[adivoje] ; Protivrečno jedinstvo interesa ; Najdan Pašić : *Interesi i politički proces*. – Beograd : Komunist, 1983 / [R[adivoje] Marinković]. – *Politika.* – God. 81, br. 25325 (7. april 1984). – Str. 11 (ćir.)
1256. NENADIĆ, Jelena ; Najdan Pašić : *Interesi i politički proces* : Konflikti i konsenzus u političkom odlučivanju. – Beograd : Komunist, 1984. – 423 str. – (Biblioteka Marksizam i savremenost) / [Jelena Nenadić]. – *Kumrovački zapisi.* – God. 1, br. 1 (1984). – Str. 167-169 (lat.)

1257. VIŠNJIĆ, Miodrag ; Interesi i politički procesi / [Miodrag Višnjić]. – *Samoupravljanje.* – God. 12, br. 6 (1984). – Str. 121-124 (lat.)

1985.

1258. PAVLOVIĆ, Vukašin ; Najdan Pašić : *Interesi i politički proces.* – Beograd : Komunist, 1984. – 423 str. / [Vukašin Pavlović]. – *Socijalizam u svetu.* – God. 9, br. 46 (1985). – Str. 153-155 (lat.)

1986.

1259. STAJIĆ, Dubravka ; Najdan Pašić : *Razgovori i rasprave o političkom sistemu.* – Ljubljana : Partizanska knjiga, 1986. – 275 str .; 24 cm. / [Dubravka Stajić]. – *Socijalizam.* – God. 29, br. 11 (1986). – Str. 161-165 (lat.)

1993.

1260. MARINKOVIĆ, Radivoje ; Komuna i komunalizam u delu Najdana Pašića / Radivoje Marinković. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 329-338 (lat.)
1261. PETRANOVIĆ, Branko ; Prilog za portret jedne kreativne mladosti, pamćenje vršnjaka / Branko Petranović. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 251-254 (lat.)
1262. PODUNAVAC, Milan ; Politički sistem (o jednom pojmu političke teorije u radovima Najdana Pašića) / Milan Podunavac. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 319-324 (lat.)
1263. RATKOVIĆ, Radivoj ; Osnovna obeležja naučnog stvaranja Najdana Pašića / Radivoj Ratković. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 255-250 (lat.)
1264. ŠPADIJER, Balša ; Delo Najdana Pašića i njegova teorija pluralizma / Balša Špadijer. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 325-328 (lat.)
1265. FIRA, Aleksandar ; Povodom sedamdeset godina života i pola veka naučnog rada profesora dr Najdana Pašića / Fira Aleksandar. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 49, br. 2 (1993). – Str. 237-249 (lat.)

1997.

1266. FIRA, Aleksandar ; Najdan Pašić, in memoriam / Aleksandar Fira. – *Arhiv za pravne i društvene nauke.* – God. 83, br. 2 (1997). – Str. 371-372 (lat.)
1267. FIRA, Aleksandar ; Najdan Pašić : *Istorijski fijasko sistema monoorganizacione hijerarhije – godine raspada (1987–1992). – Arhiv za pravne i društvene nauke.* – Br. 1 (1997) (lat.)

2015.

1268. IKONIĆ, Slobodan ; [OSAMDESET] 80 GODINA JEDNE INSTITUCIJE : ETALON SRPSKOG ŽURNALIZMA / Slobodan Ikonić. – *Nin*. – Br. 3343 (22. januar 2015). – Str. 56-59 (ćir.)

2016.

1269. IKONIĆ, Slobodan ; PROŠLOST KOJA OBAVEZUJE. – *Nin*. – 65 godina dugog života / Slobodan Ikonić. – *Nin*. – Br. 3393 (07. januar 2016). – Str. 7-9 (ćir.)
1270. OTKRIVENE SPOMEN-PLOČE OSNIVAČIMA FAKULTETA POLITIČKIH NAUKA / priredila Maja Stojanović. – *Fakultet političkih nauka*. – 17. novembar 2016 (lat.)
http://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/2523/nauka/2528921/otkrivene-spomen-ploce-osnivacima-fakulteta-politickih-nauka.html
1271. SEĆANJE NA OSNIVAČE FAKULTETA POLITIČKIH NAUKA. – *Danas* (15. novembar 2016) (lat.)
http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news/-id=332308&title=Se%C4%87anje+na+osniva%C4%8De+Fakulteta+politi%C4%8Dkih+nauka
1272. U ČAST OSNIVAČIMA FAKULTETA POLITIČKIH NAUKA – PROFESORIMA DR RADOSLAVU RATKOVIĆU I DR NAJDANU PAŠIĆU. – *Indeks*. – 17. novembar 2016 (lat.)
http://www.indeks.rs/u-cast-osnivacima-fakulteta-politickih-nauka-profesorima-dr-radoslavu-ratkovicu-dr-najdanu-pasicu/

2017.

1273. ĐURIĆ, Marko: Naučni skup : *Doprinos prof. dr Najdana Pašića utemeljenju i razvoju političkih nauka u Srbiji*, 22. maj 2017. / Dragan R. Simić, Marko Đurić, Milan Jovanović, Vukašin Pavlović (ćir.)
*Fakultet političkih nauka povodom 95 godina od rođenja i 20 godina od smrti
www.fpn.bg.ac.rs/8611
https://www.facebook.com/fakultetpolitickihnauka/posts/1534732293212719
www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=295888
1274. JOVANOVIĆ, Milan: Naučni skup : *Doprinos prof. dr Najdana Pašića utemeljenju i razvoju političkih nauka u Srbiji*, 22. maj 2017. / Dragan R. Simić, Marko Đurić, Milan Jovanović, Vukašin Pavlović (ćir.)
*Fakultet političkih nauka povodom 95 godina od rođenja i 20 godina od smrti
www.fpn.bg.ac.rs/8611
https://www.facebook.com/fakultetpolitickihnauka/posts/1534732293212719
www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=295888
1275. PAVLOVIĆ, Vukašin: Naučni skup : *Doprinos prof. dr Najdana Pašića utemeljenju i razvoju političkih nauka u Srbiji*, 22. maj 2017. / Dragan R. Simić, Marko Đurić, Milan Jovanović, Vukašin Pavlović (ćir.)

*Fakultet političkih nauka povodom 95 godina od rođenja i 20 godina od smrti
www.fpn.bg.ac.rs/8611
https://www.facebook.com/fakultetpolitickihnauka/posts/1534732293212719
www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=295888

1276. SIMIĆ, Dragan R.: Naučni skup : *Doprinos prof. dr Najdana Pašića utemeljenju i razvoju političkih nauka u Srbiji*, 22. maj 2017. / Dragan R. Simić, Marko Đurić, Milan Jovanović, Vukašin Pavlović (ćir.)
*Fakultet političkih nauka povodom 95 godina od rođenja i 20 godina od smrti
www.fpn.bg.ac.rs/8611
https://www.facebook.com/fakultetpolitickihnauka/posts/1534732293212719
www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=v&&GalID=295888

1277. NAJDAN PAŠIĆ. – Naučno društvo Srbije : preminuli – Odeljenje društvenih nauka (ćir.)
nds.edu.rs/clanovi/prof-dr-najdan-pasic/
http://nds.edu.rs/preminuli-odeljenje-drustvenih-nauka/

1278. NAJDAN PAŠIĆ – DIREKTORI, INSTITUT POLITIČKIH NAUKA. – Beograd, 2017 (lat.)
http://www.idn.org.rs/dir-najdan-pasic-lat.php

1279. NAUČNI SKUP POSVEĆEN PROF. DR NAJDANU PAŠIĆU. – Izvor *TV Most*. – 22. maj 2017 (lat.)
http://www.tvmost.info/vesti/naucni-skup-posvecen-prof-dr-najdanu-pasicu/82528

1280. ODRŽAN SKUP O DOPRINOSU PROFESORA NAJDANA PAŠIĆA UTEMELJENJU I RAZVOJU POLITIČKIH NAUKA / Maja Stojanović. – Izvor *Beta*. – 22. maj 2017 (lat.)
https://vesti.krstarica.com/drustvo/odrzan-skup-o-doprinosu-profesora-najdana-pasica-utemeljenju-i-razvoju-politickih-nauka
http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2743363/skup-o-doprinosu-profesora-najdana-pasica-u-razvoju-politickih-nauka.h
http://beta.rs/vesti/drustvo-vesti-srbija/63578-odrzan-skup-o-doprinosu-profesora-najdana-pasica-utemeljenju-i-razvoju-politickih-nauka
http://www.tvmost.info/vesti/naucni-skup-posvecen-prof-dr-najdanu-pasicu/82528

1281. PREDSTAVNICI UDRUŽENJA NOVINARA SRBIJE OD 1945. DO 1972. GODINE. – 15. oktobar 2017 (lat.)
http://www.uns.org.rs/sr/onama/organizacija/president/Predsednici1.html

REGISTAR NASLOVA ORIGINALNIH RADOVA

POSEBNA IZDANJA

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR NASLOVA PRILOGA

a) Ćirilični naslovi

A

B

V

G

D

E

Z

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

T

U

b) Latinični naslovi

REGISTAR NASLOVA DELA
u kojima su objavljeni prilozi

a) Ćirilični

A

D

Z

E

I

K

M

O

P

S

T

REGISTAR NASLOVA DELA GDE JE AUTOR UREDNIK

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR NASLOVA REDAKTORSKIH DELA

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR RADOVA GDE JE AUTOR RECENZENT

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR NASLOVA PRIREĐENIH DELA

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR NASLOVA DELA O NAJDANU PAŠIĆU

a) Ćirilični naslovi

V

D

I

U

b) Latinični

REGISTAR RADOVA NA JEZICIMA

a) Originalni radovi – dela

b) Uređivački radovi

c) Redaktorski radovi

d) Recenzentska dela

e) Priredivački radovi

f) Radovi o Najdanu Pašiću

g) Prilozi

HRONOLOŠKI REGISTAR

a) Originalni radovi

1951. -1	**1957**. -2	**1958**. -3,4	**1960**. -5-10	**1961.** -11-21
1962. -22-29	**1963**. -30	**1964**. -31-33	**1965**. -34-37	**1968.** -38-39
1969. -40-51	**1970**. -52-53	**1973**. -54-57	**1974**. -58-63	**1975**. -64-74
1976. -75-81	**1977**. -82-85	**1978**. -86-90	**1979**. -91-94	**1981**. -95-101
1983. -102-106	**1984**. -107-108	1985. -109-113	**1996**. -	

b) Prevodi

1947. -1049

c) Uređivački radovi

1951-1953. -1050	**1958**. -1051	**1960**. -1052-1053	**1965.** -1054	**1972.** -1046
1973. -1056	**1973**. -1057	**1975**. -1058-1060	**1977**. -1061	**1978**. -1053-1055
1979. -1065-1068	**1980**. -1069-1079	**1981**. -1080-1081	**1982**. -1082-1088	**1983**. -1080-1086
1984. -1096-1102				

d) Redaktorski radovi

1957-1960. -1103	**1964**. -1104-1105	**1965**. -1106	**1967**. -1107	**1968.** -1099-1102
1969. -1103-1114	**1970**. -1115	**1971**. -1116-1118	**1975.** -1119-1121	**1975.** -1110-1112
1976. -1113-1145	**1978.** -1126-1128	**1979.** -1129-1130	**1980**. -1131-1133	**1981**. -1125-1128
1982. -1129-1145	**1983**. -1146	**1984**. -1147-1149	**1985**. -1150-1151	**1986.** 1143

e) Recenzetski radovi

1978-1979. -1154	**1979.** -1155	**1979-1980**. -1156	**1980.** – 1157	1982. -1148
1984. - 1149-1165	**1985.** -1166	**1986**. -1157-1168		

f) Priređivački radovi

1950. -1169;	1974. -1170;	1982. -1171.	2000. – 1172

g) Radovi o Najdanu Pašiću

1958. -1175-1181	**1961**. -1182-1186	**1963.** -1187-1189	**1968**. -1190	**1969.** -1178
1970. -1192-1200	**1970-1971**. -1201	**1971**. -1202-1206	**1973**. -1207-1209	**1974.** -1197-1208
1975. - 1222-1224	**1976.** -1225-1227	**1977.** -1228	**1978.** – 1229	**1981.** -1217-1218
1982. -1232-1251	**1983**. -1252-1253	**1984**. -1254-1257	**1985**. -1258	**1986.** -1246
1993. -1260-1267	**1997**. -1266-1267	**2015**. -1268-1269	**2016**. -1270-1272	**2017**. -1273-1281

h) Prilozi

B.g. -117	**1949**. -118-120	**1950**. -121-125	**1951**. -126-143	**1952.** -141-152
1953. -156-166	**1954.** -167-169	**1956.** -170	**1957.** -171-179	**1958.** -177-211

PREDMETNI REGISTAR

REGISTAR ČASOPISA
(po mestima)

a) Ćirilični naslovi

b) Latinični naslovi

REGISTAR LISTOVA

a) Ćirilični

b) Latinični

REGISTAR IZDAVAČA PO MESTIMA

a) Ćirilični

b) Latinični

AUTORSKI REGISTAR

A

B

V

G

D

Đ

E

Ž

Z

I

J

K

L

M

N

REGISTAR UREDNIKA

L

M

P

R

S

Š

REGISTAR REDAKTORA

B

V

G

REGISTAR RECENZENATA

REGISTAR PRIREĐIVAČA

B

Đ

I

J

K

P

S

H

Š

REGISTAR PRIKAZIVAČA

K

L

M

P

R

S

REGISTAR PREVODILACA

D

Ž

Z

I

J

K

M

N

P

R

S

T

F

H

CIP – Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

34:929 Пашић Н.(082)
321.01(497.11)(082)

НАЈДАН Пашић : темељи политикологије у Србији /
уредници Вукашин Павловић, Милан Јовановић. - Београд :
Факултет политичких наука, 2018 (Београд : Чигоја штампа). -
490 стр. : портрети ; 24 cm

Тираж 300. - Реч уредника: стр. 11-15. - Напомене и
библиографске референце уз радове. - Библиографија
уз радове. - Регистри.

ISBN 978-86-6425-046-7

a) Пашић, Најдан (1922-1996)
b) Политикологија - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 269089036